Alexandre Dumas

CEZAR

Editura Dacia

ALEXANDRE DUMAS

CEZAR

EDITURA „DACIA" CLUJ-NAPOCA
1975

Traducere din l franceză

Text reprodus după ediția A. Dumas CEZAR,
editura «Dacia», Cluj-Napoca, 1975

D $\frac{4803010100-143}{M750(101-91}$ 14—91 (Bon de comandă)

ISBN 5—368—01512 7

© Prezentare grafică, E. Boroghov, 1991

Cezar s-a născut la 10 iulie, cu o sută de ani înaintea erei noastre şi, după părerea noastră — pe care o vom explica mai tîrziu — el a fost unul din precursorii religiei creştine.

Nici o genealogie modernă, oricît de ambiţioasă ar fi, nu s-ar putea compara cu a lui Cezar: nici a lui Merode, care prelinde că se trage din Meroveu, nici a lui Levis, care susţine că este văr cu Fecioara Maria.

Ascultaţi-l chiar pe Cezar făcînd elogiul funebru al măluşii sale Iulia, soţia lui Marius cel Bătrîn:

«Străbuna mea, din partea mamei, coboară din Ancus Marcius, unul din primii regi ai Romei, iar tatăl meu aparţine familiei Iulia, care se trage din Venus; aşadar, *în familia mea se găseşte sfinţenia regilor, care sînt stăpînii oamenilor şi majestatea zeilor, care sînt stăpînii regilor*».

Poate că noi, cei moderni, sceptici cum sîntem din fire, ne-am putea îndoi de această genealogie, însă cu optzeci de ani înaintea erei noastre, adică în timpul cînd Cezar îşi ţinea discursul, nimeni nu se îndoia de acest lucru.

Într-adevăr, Cezar întrunea în persoana lui, transmise de-a lungul secolelor, multe din calităţile celui de al patrulea rege al Romei, care, după spusele istoricilor, îmbina vitejia lui Romulus, predecesorul său, cu înţelepciunea lui Numa — bunicul său. Numa fusese acela care mărise şi întinsese teritoriul roman pînă la mare, întemeiase colonia de la Ostia, construise primul pod stabil peste Tibru, închisese în Pomerium munţii lui Marte şi muntele Aventin şi organizase — dacă acest cuvînt se poate folosi pentru antichitate — acea faimoasă comună romană, plebe agricolă care a dat Republicii atîţia oameni de seamă

Pe de altă parte, Venus l-a răsfățat cu darurile ei. Cezar este înalt și subțire, are pielea albă și fină, piciorul și mina — modelate după piciorul și mina zeiței fortunei și a frumuseții; are ochi negri și plini de viață, spune Suetoniu, «are ochi de șoim», spune Dante, iar nasul ușor încovoiat asemenea cu ciocul șoimului sau al vulturului, îi dau o înălțișare pe care o au numai animalele nobile sau oamenii, cu adevărat mari.

Eleganța lui este proverbială. Își epilează pielea cu grijă; încă din tinerețe are păr puțin, ceea ce îl va duce la o chelie precoce. De aceea își piaptănă cu mare artă părul dinspre spate spre frunte, lucru ce îl face pe Cicero să nu aibă încredere în acest tînăr atît de bine pieptănat care se scarpină cu un singur degel ca să nu-și strice aranjamentul părului. Însă Sylla, care este un politician mai abil decît avocatul din Tusculum și are ochi cu mult mai pătrunzători decît amicul lui Atticus, Sylla, văzîndu-l călcînd atent pe poalele togii, îl arată cu degetul spunînd: «Atenție la acest tînăr care poartă cingătoarea ca fetele!»

Despre prima tinerețe a lui Cezar nu se cunosc prea multe amănunte.

Roma, ocupată cu luptele sîngeroase dintre Marius și Sylla, nu dă atenție acestui copil care crește în umbră.

Cezar împlinise șaisprezece ani cînd dictatorul remarcă în Forum, în Cîmpul lui Marte, pe Via Appia, un frumos adolescent ce pășea cu capul sus, cu figura zîmbitoare; se urca rar — sau chiar deloc — în lectică și strîngea mîinile cele mai aspre cu mîna lui albă și catifelată, spre deosebire de Scipio Nasica sau Emilianus, nu ne amintim precis, care întrebase odată un țăran: «Dar ce, prietene, mergi în mîini?» Tînărul acesta îi cunoștea pe nume pînă și pe sclavi; el trece mîndru prin fața celor puternici, fără să-și plece capul înaintea lor, dar este curtenitor și atent cu plebeul în tunică; el este vesel într-o vreme cînd toată lumea își ascunde banii, popular într-un moment în care popularitatea este un motiv de exil.

Dar, pe lîngă toate acestea, el este și nepotul lui Marius.

Dictatorul, după cum spuneam, îl remarcă; el vrea să știe la ce se poate aștepta de la acest tînăr, vrea să-i impună voința sa: dacă Cezar cedează acestei voințe, Sylla s-a înșelat; dacă îi opune rezistență, l-a judecat bine

De copil, Cezar fusese logodit cu Cassutia, una din cele mai bogate moştenitoare din Roma, dar născută din părinţi cavaleri, de nobleţe mediocră. El nu putea sulen o astfel de alianţă; ordinul cavalcritor, chiar nobilimea, nu erau demne de vederile lui; el avea nevoie de cel mai curat patricial.

O repudiază pe Cassutia pentru a o lua pe Cornelia.

Aşa dar aceasta îi convine. Cinna, tatăl ei, a fost de patru ori consul.

Dar lui Sytla nu-i convine ca tînărul Cezar să se sprijine, în acelaşi timp, şi pe influenţa familiei sale şi pe cea a socrului său.

Cezar primeşte ordin să o repudieze pe Cornelia.

În privinţa aceasta exista un precedent: Pompei primise de la Sylla un ordin asemănător şi se supusese. Dar Pompei este o natură mediocră, un mare îngîmfat ce a abuzat de nenorocirile în care s-a aflat pentru a ne apare, prin veacuri, cu mult superior dimensiunii sale adevărate; de aceea, spuneam, Pompei s-a supus.

Cezar refuză.

Mai înfi Sylla îl lipseşte de sacerdoţiu, sau, mai bine zis, îl împiedică să ajungă la el. În Roma nu se reuşea decît prin mijlocirea banilor; dar în legătură cu aceasta vom reveni.

Cum?

În baza legii Cornelia.

Ce era legea Cornelia?

Era o lege care confisca bunurile proscrişilor şi-i deposeda de bunuri pe părinţii acestora. Cum Cinna, tatăl Corneliei, şi unele din rudele lui Cezar au fost declaraţi proscrişi în urma războaielor civile, ca fiind partizani ai lui Marius, o parte din averea lui Cezar era sechestrată ca urmare a aplicării riguroase a acestei legi.

Cezar nu cedă.

Sylla ordonă arestarea lui Cezar.

În timpul acela denunţul nu devenise o virtute politică, aşa cum avea să ajungă mai tîrziu, pe timpul lui Caligula sau al lui Nero.

Cezar se refugie la ţăranii din Sabinia, unde popularitatea numelui său îi deschise pînă şi cele mai modeste colibe.

Acolo se îmbolnăvi.

În fiecare seară, după ce se lăsa întunericul, era dus în

altă casă decît aceea în care își petrecuse noaptea precedentă.

În cursul uneia din aceste mutări el a fost întîlnit și recunoscut de un locotenent al lui Sylla, pe nume Cornelius, însă în schimbul a doi talanți de aur, adică vreo zece-unsprezece mii de franci*, acesta îl lăsă să treacă.

La Roma se crezu că fusese prins, ceea ce iscă aproape o revoluție.

Într-o vreme în care nimeni nu intervenea decît numai pentru sine, a fost o adevărată întrecere ca să se intervină în favoarea lui. Toată nobilimea și vestalele chiar au intervenit ca să i se acorde iertarea.

— Fie cum vreți, spuse Sylla ridicînd din umeri, dar să știți: în copilul acesta sînt mai mulți Marius.

Se alergă în Sabinia ca să i se anunțe lui Cezar această veste.

Dar Cezar se îmbarcase.

În ce direcție?

Nimeni nu știa s-o spună. Mai tîrziu istoria și veteranii i-au reproșat acest exil.

Era în Bitinia, la Nicomede al III-lea.

Nimeni nu știa unde era Bitinia, nici cine era Nicomede al III-lea. S-o mărturisim: noi vrem să prezentăm cititorilor noștri mai multă istorie, decît istoria.

Bitinia se afla în partea de nord-vest a Analoliei. La nord se mărginea cu Pontul-Euxin, la sud cu Galatia și Frigia, la vest cu Proponlida și la est cu Paniflagonia.

Orașele sale importante erau Prusa, Nicomedia și Heracleea. Înainte de Alexandru, Bitinia forma un mic regat din Persia, guvernat de Zipetes. Alexandru ocupă, în trecere, acest regat pe care îl cuprinse în haina macedoneană după modelul căreia avea să croiască Alexandria, și făcu din el una din provinciile sale. Două sute optzeci și unu de ani înaintea erei noastre, Nicomede o cliberă. Hanibal se refugiase acolo, la curtea lui Prusias al II-lea, unde se otrăvi ca să nu fie predat romanilor. Este cunoscută tuturor tragedia scrisă de Corneille.

Nicomede al III-lea era fiul lui Nicomede al II-lea. El a domnit între anii 90—75 înaintea erei noastre; alungat de două ori de Mitridate, a fost de două ori repus în

---

* Echivalent în moneda franceză a anului 1884, perioadă la care se vor face întotdeauna referiri în cursul lucrării.

drepturi de romani, iar la moarte a lăsat regatul său moştenire Republicii

Cit priveşte acuzaţia adusă lui Cezar cu privire la testatorul regal, ea este rezumată, aşa cum am spus, în cupletele pe care soldaţii i le vor cînta mai tirziu:

«Cezar i-a supus pe Gali; Nicomede l-a supus pe Cezar; Cezar triumfă pentru că i-a supus pe Gali; Nicomede nu triumfă că l-a supus pe Cezar».

Cezar se supără. El va propune să se justifice prin jurămint; dar soldaţii îi vor rîde în nas şi-i vor cinta al doilea cuplet:

«Cetăţeni, feriţi-vă femeile; aducem cu noi pe desfrînatul chel care cumpăra femeile din Galia cu bani împrumutaţi de la Roma».

Cezar se găsea, deci, la Nicomede al III-lea cînd a aflat de moartea lui Sylla.

Într-adevăr, Sylla murise după ce abdicase.

Această abdicare neaşteptată a provocat uimirea posterităţii. Sărmana posterilate! ea nu s-a distrat numărînd oamenii din Roma care aveau tot interesul să nu i se întîmple vreun rău lui Sylla, pe care îl păzeau cu mai multă grijă, acum, ca particular, decît ca dictator, cînd avusese garda lui.

El numise în Senat vreo trei sute de oameni de-ai lui.

Numai la Roma, numărul sclavilor, al proscrişilor sclavi liberaţi de el, care purtau numele de «cornelieni» era de peste zece mii.

Improprietărise în Italia o sută douăzeci de mii de soldaţi care luptaseră sub comanda sa, dîndu-le pămînt din *ager publicus*.

Oare abdicase cu adevărat cel care, aflîndu-se, în ajunul morţii sale, în vila de la Cumae, porunci să fie prins chestorul Granius şi să fie ucis în faţa lui, chiar lîngă patul în care zăcea, căci aflase că acesta, contind pe evenimentul aşteptat, amîna plata unei sume de bani ce o datora vistieriei?

A doua zi după execuţie murea, de o moarte scîrboasă, pentru cel care-şi zicea fiul lui Venus şi al Fortunei şi care avusese pretenţia, justificată dealtfel, de a fi fost în graţiile tuturor femeilor frumoase din Roma: putrezind înainte de a muri, ca trupurile unora de care vorbeşte groparul din *Hamlet: Rotten before he dies.* Îşi dăduse ultima suflare, ros de viermii cuibăriţi în ulcerele ce-i acopereau trupul şi care, asemeni unor colonii de

emigrați, ieșcau dintr-un ulcer ca să pătrundă în altut.

Aceasta nu a impiedicat ca funcraliile să constituie pentru et, poate, cel mai frumos trimf.

Rămășițele pămînteşti, purtate de la Neapole la Roma, pe Via Appia, au fost escortate de veterani. Precedînd acest dezgustălor cadavru, mergeau douăzeci şi patru de lictori cu fasciile pe umăr; în urma carutui erau purtate cele două mii de coroane de aur trimise de orașe, de legiuni şi chiar de simpli particutari; de jur împrejur se aflau preoții ce ocroteau sicriut.

Trebuie spus că Sylla, reconstructorul aristocrației romane, nu era popular; dar, în afară de preoți, mai erau Senatul, cavaterii şi armata

Lumea se temea de o răcoată. Însă cei care nu incercaseră nimic împotriva omului în viață lăsară mortul să treacă în liniște.

Şi mortul trecu în zgomotut aclamațiitor solemne scandate de Senal şi în sunetul fanfarelor răsunătoare răspîndite de trompete în cele patru vînturi.

Ajuns în Roma, cadavrul puturos fu dus la tribuna rostrală unde i se aduseră elogii.

În sfîrşit, fu înmormîntat în Cîmpul lui Marte, unde nimeni nu mai fusese înmormîntat încă din vremea regitor.

Apoi, toate femeile cu care Syfla se lăudase că-i fuseseră amante, descendente din Lucrețiu şi Cornelia, aduseră pe tingă conținutut a două sute zece coşuri, atît de multe aromate încît, după incinerarea lui Sytta, mai rămăsese o cantitale suficientă ca să se poată face din ea o statuie — în mărime naturală — lui Sylla şi încă o statuie unui lictor purtînd fasciile.

Şi, aşa cum am spus, după moartca lui Sylta şi încă o statuie unui lictor purtînd fasciile.

Şi, aşa cum am spus, după moarlea lui Sylla la Cumac, după incinerarea lui în fața tribunii rostrale şi după înmormîntarca cenuşii în Cimput lui Marte, Cezar se întoarse la Roma.

Dar cum arăta Roma în vremea aceea?

Acest lucru vom încerca să-l arătăm în ccle ce urmează

II

În epoca în care ne găsim, adică în anul 80 înaintea erei noastre, Roma nu este încă acea Romă pe care Virgiliu o numeşte *lucrul cel mai frumos*, pe care Aristide, retorul, o numeşte *capitala popoarelor*, pe care Atheneu o numeşte *rezumatul lumii*, iar Ptolemeu Sofistul, *oraşul oraşelor*.

Abia optzeci de ani mai tîrziu, spre epoca corespunzînd naşteri lui Cristos, August va spune: «Vedeţi Roma aceasta? Am luat-o din cărămidă şi o voi lăsa din marmură».

Despre opera lui August nu vom vorbi acum, totuşi, măcar în treacăt, sîntem tentaţi să spunem că într-adevăr efortul lui August se poate compara cu ceea ce se realizează acum la noi pentru a schimba înfăţişarea acestui alt *cel mai frumos dintre lucruri*, acestei alte *capitale a popoarelor*, acestui alt *rezumat al lumii*, acestui alt *oraş al oraşelor*, adică Parisul.

Dar să revenim la Roma lui Sylla. Să vedem de unde a pornit şi unde ajunsese.

Încercaţi să găsiţi, prin această îngrămădire de case care acoperă cele şapte coline, două movile, două înălţimi asemeni celei pe care noi o numim muntele Sfintei Genoveva şi care se numesc, sau, mai bine zis, se numeau *Saturnia* şi *Palatium*.

Saturnia este satul de colibe fundat de Evandru, Palatium este craterul unui vulcan stins.

Între aceste două înălţimi trece o vale îngustă: odinioară era o pădure, astăzi este Forumul

În această pădure au fost găsiţi cei doi gemeni legendari şi lupoaica blîndă care îi alăpta

Roma de aici a pornit.

Patru sute treizeci şi doi de ani după căderea Troiei, două sute cincizeci de ani după moartea lui Solomon, la începutul celei de a şaptea olimpiade, în primul an de guvernare decenală a arhontelui atenian Kerops, cînd India decăzuse, Egiptul înclina spre decadenţă, Grecia făcea primii paşi spre mărire, Etruria se găsea la apogeu, iar Occidentul şi Nordul erau încă în întuneric, Numitor - regele albanilor — dăruia celor doi nepoţi ai săi, Romulus şi Remus,— copiii naturali ai fiicei sale Rhea-Silvia — locul unde fuseseră părăsiţi şi găsiţi.

Romulus şi Remus erau cei doi gemeni găsiţi în

pădure unde îi alăpta lupoaica, iar pădurea era aceea care se afla în valea dinlre Saturnia şi Palatium.

Izvorul care uda pădurea se mai regăseşte şi astăzi, el este cunoscut sub numele de fîntîna Juturna. După spusele lui Virgiliu, este sora lui Turnus care plînge neîncetat moartea fraletui său.

Să urmărim istoria din punct de vedere a tradiţiei, limpul nu ne permite să o cercetăm şi ca mit.

Pe cel mai înalt dinlre cei doi munţi, Romuts trasează o linie circulară.

— Oraşul meu se va numi Roma, spuse el, şi iată linia zidurilor sale.

— Halal ziduri! spuse Remus sărind peste linia lrasată.

Este posibit că Romulus abia aştepta o ocazie de a scăpa de fratele său. După cum spun unii, el îl dobori cu ciomagul pe care îl avea în mînă, după alţii îl ucise Implînîndu-i sabia în trup

După moartea lui Remuş, Romulus adînci lînia holarutui cu un ptug.

Brăzdarul plugului se izbi de un cap de om

— Bine! spuse el, ştiam eu că oraşul meu se va numi Roma, cetăţuia se va numi Capitotiul

Ruma, sîn; *Capitoliul* va fi capul lumii antice, iar *Roma* — sinut de ta care popoarele moderne îşi vor trage credinţa

Denumirea este, după cum se vede, de două ori simbolică.

Tocmai atunci trecură pe deasupra doisprezece vulturi

— Îi prezic oraşului meu douăsprezece secole de regalitate, spuse Romulus.

Şi de la Romulus la Auguslus s-au scurs douăspreze-ce secole.

Romutus îşi numără apoi armata În jurut lui se găseau lrei mii de pedcştri şi lrei sule de călă reţi.

Acesta este nucleul poporului roman.

O sută şaplezeci şi cinci de ani de la această dală, Servius Tullius face un recensămînt. El găseşte optzeci şi cinci de mii de cetăţeni apţi de a purta arma şi trasează un nou holar în incinta căruia pol să locuiască două sute şaizeci de mii de oameni.

Inclnla aceasla este Pomerium, limita sacră, incinta

inviolabilă care nu poate fi mărită decît de cei care ar fi cucerit o provincie de la barbari.

Sylla profită de această autorizare în anul 674, Cezar în 710 şi August în 740.

Dincolo de această incintă se întindea un spaţiu sacru unde nu se putea nici construi, nici ara.

Foarte curînd însă ceea ce nu fusese pentru Roma decît o cingătoare comodă şi largă, asemenea celci care strîngea mijlocul lui Cezar, devine un laţ care sufocă; pe măsură ce Roma cucereşte Italia, Italia o cucereşte pe ea; pe măsură ce ea invadează lumea, lumea o invadează pe ea.

Trebuie spus apoi că Roma are privilegii supreme; titlul de cetăţean roman conferă mari onoruri şi mai cu seamă mari drepturi; cetăţeanul roman este plătit pentru a vota în Forum şi merge gratis la circ.

Toate aceste extinderi reprezentau totuşi destul de puţin.

«Spaţiul nepermiţînd, incinta oraşului nu s-a întins mai mult», spune Dionisos din Halicarnas care scria în timpul lui August.

Este adevărat, în jurul Romei se găseşte o centură de oraşe-municipii investite cu dreptul de vot. Oraşele acestea, nişte Rome în miniatură, sînt vechile cetăţi sabine: Tusculum, Lavinium, Aricia, Pedum, Nomentum, Privernum, Cumes, Accrre, la care s-au adăugat Fondi, Formies şi Arpinum.

Urmează apoi municipiile fără drept de vot — patruzeci şi şapte de colonii fondate în Italia centrală înainte de războaiele punice şi alte douăzeci care se depărtează şi mai mult de *Urbs* — căci încă de pe acum nu se mai zicea Roma ci Urbs. Toate aceste colonii aveau dreptul de cetate, nu însă şi cel de vot.

Astfel, Roma apare în vîrful piramidei, ca o statuie pe cotoana sa.

După Roma urmează municipiile, adică oraşele avînd drept de cetate şi de vot; după municipii vin coloniile, care nu au drept de cetate; în sfîrşit, după colonii urmează latinii şi italicii de la care conducerea luase cele mai bune pămînturi pentru împroprietărirea colonilor.

Aceştia din urmă erau scutiţi de impozitul în bani, dar nu şi de tributul în oameni; dintre ei se recrutau armatele romane unde erau trataţi aproape ca nişte popoare cucerite, ei care erau folosiţi pentru a cuceri popoare.

În anul 172, anul înfrîngerii perşilor, un consul porunci celor din Preneste să-i iasă înainte şi să-i pregătească locuinţă şi cai.

Un altul a poruncit să fie bătuţi cu nuiele magistraţii unui oraş care nu i-a furnizat alimente.

Un censor care ridica un templu a pus să se ia acoperişul templului Junonei Laciniene, cel mai sacru templu al Italiei, pentru a-şi termina templul său.

La Ferentum, un pretor, voind să facă baie în baia publică, a pus să fie gonită toată lumea care se afla acolo şi a poruncit să fie bătut cu vergile unul din chestorii oraşului ce s-a opus acestei fantezii.

Un bouar din Venusium, întîlnind un celăţean roman purtat în lectică — de reţinut, un simplu cetăţean —, întreabă adresîndu-se sclavilor:

— Ei! duceţi un mort?

Cuvintele bouarului au displăcut călătorului şi aceia l-au bătut cu vergile, pînă l-au ucis.

În sfîrşit, la Teanum, un pretor a poruncit să fie bătuţi cu vergile magistraţii, pentru că soţia lui, care voise să meargă la baie la o oră neobişnuită, n-a găsit baia liberă, deşi îşi anunţase intenţia cu o oră înainte.

Nimic din toate acestea nu s-ar fi întîmplat vreodată în Roma.

Este rezultatul faptului că Roma nu s-a înfăţişat provinciilor decît prin proconsulii săi.

Dar cum tratau proconsulii provinciile?

Cîteva exemple am dat.

Dar ce v-am spus pînă acum nu-i nimic; să-i fi văzut pe Verres în Sicilia, pe Piso în Macedonia, pe Gabinius în Siria!

Citiţi-l pe Cicero. Toată lumea cunoaşte acuzaţiile pe care i le-a adus lui Veres.

Piso a pus impozite în Ahaia pe seama sa şi le-a silit pe cele mai nobile fecioare să-i cedeze; ca să nu ajungă în patul proconsular, peste douăzeci de fecioare au preferat să se înece.

Gabinius ţinea mai mult la bani decît la femei. Et striga cît îl ţinea gura că tot ceea ce există în Siria îi aparţine şi că şi-a plătit atît de scump proconsulatul încît are dreptul să vîndă orice.

În sfîrşit deschideţi-l din nou pe Cicero, căutaţi în scrisorile către Atticus şi veţi vedea în ce hal găseşte Bitinia cînd, numit la rîndul său proconsul, îi urmează lui

Atticus. Mare uimire a produs populației cînd a declarat că se mulțumește cu cele două milioane două sute de mii de sesterți, adică patru sute patruzeci de mii de franci, pe care i le acordă Senatul și că, pe lîngă această sumă, nu are nevoi nici de lemne pentru cort, nici de grîu pentru suită, nici de fîn pentru cai.

În societatea antică provincia nu reprezintă nimic, capitala era totul.

După cucerirea Numantiei, Spania ajunge în mîinile romanilor.

Așa s-a întîmplat cu Cartagina, care a deschis calea spre Africa; cu Siracuza, după ocuparea căreia a fost cucerită Sicilia; cu Corintul, după care a fost supusă Grecia.

Închipuiți-vă ce reprezenta acum Roma, căreia auguril i-au promis stăpînirea lumii, cînd celelalte capitale au ajuns în starea în care au ajuns.

Totul se îndrepta spre Roma:

Bogatul pentru a se bucura de plăcerile vieții; săracul pentru a mînca; cetățeanul cel nou, pentru a-și vinde votul; retorul, pentru a-și deschide o școală; caldeeanul, pentru a ghici viitorul.

Roma este izvorul tuturor lucrurilor: pîine, onoruri, avere, plăcere; totul se găsește la Roma.

Zadarnic a gonit Senatul douăsprezece mii de familii din Roma, în anul 565, sau șaisprezece mii de locuitori, în anul 581, sau pe toți străinii, în anul 626... sau mai știu eu ce? Uit legea Fannia, legea Mucia Licinia, legea Papia care reprezentau tot atîtea sacrificii impuse populației. Toate acestea n-au împiedicat ca Roma, care nu se putea extinde în suprafață, să nu se extindă în înălțime, ceea ce l-a obligat pe August — după cum veți vedea în Vitruviu — să emită o lege care să interzică construirea clădirilor cu peste șase etaje

De aceea observăm că, puțin timp înaintea epocii în care am ajuns, Sylla slăbește, cu îndrăzneală, centura Romei, care începuse să pîrîie

Cronologic vorbind, cum s-a întins Roma pe etape?

După prima sa revoluție, în timpul consulatului lui Brutus și Collatinus, Roma se preocupă mai întîi de alungarea din granițele sale a elementului etrusc, așa cum a făcut Franța lui Hugo Capet cu elementul carlovingian Apoi a trecut la cucerirea teritoriilor învecinate

După ce a atașat pe latini și pe hernici, ea a supus pe volsgi, a cucerit pe vei, i-a gonit pe gali de pe Capitoliu, încredințînd lui Papirius Cursor conducerea luptei cu samniții, care va tîrî Italia în pîrjolul războiului din Etruria pînă la vîrful Regium.

Apoi, privind în jurul ei și văzînd Italia supusă, Roma trecu la cuceriri în afară.

Duilius i-a supus Sardinia, Corsica și Sicilia; Scipio, Africa; Paulus Emilius, Macedonia; Sextinus, Galia transalpină

Aici este o haltă: Roma se oprește

De pe creasta Alpilor, pe care a întrezărit-o printre zăpezi, coboară Hanibal, el lovește în trei rînduri și fiecare din aceste lovituri îi face Romei cîte o rană aproape mortală.

Rănile acestea se numesc Trebia, Trasimene și Cannae.

Din fericire pentru Roma, Hanibal este părăsit de partidul negustorilor și lăsat în Italia fără bani, fără oameni, fără întăriri.

Pe de altă parte, Scipio trece în Africa; Hanibal pierde posibilitatea de a cuceri Roma, în schimb Scipio va cuceri Cartagina

Hanibal se află acum între Roma și orașul african, pierde bătălia de la Zama, se refugiază la Prusias unde se otrăvește ca să nu cadă în mîinile romanilor

După înfrîngerea acestui mare inamic, cucerirea continuă

Antiohus abandonează Siria, Filip al V-lea, Grecia, Jugurta, Numidia.

Acum nu-i mai rămîne Romei decît să cucerească Egiptul spre a ajunge stăpîna Mediteranei, a acestui mare lac, bazin minunat săpat pentru civilizația tuturor epocilor, pe care egiptenii îl traversează ca să populeze Grecia, fenicienii ca să întemeieze Cartagina, foceenii ca să fundeze Marsilia; uriașă oglindă în care și-au scăldat chipul, rînd pe rînd, Troia, Canope, Tirul, Cartagina, Alexandria, Atena, Tarentul, Sibaris, Regium, Siracuza, Selinunte și Numanția și în care se privește Roma însăși, majestuoasă, puternică, invincibila.

Culcată pe malul septentrional al acestui lac, ea își întinde unul din brațe spre Ostia, altul spre Brindisi și are la îndemînă cele trei părți ale lumii cunoscute
Europa, Asia și Africa

În mai puţin de şaizeci de ani, graţie acestui lac, Roma se va îndrepta spre tot şi pretutindeni: pe Ron, în inima Galiei, pe Eridan în inima Italiei; pe Tago în inima Spaniei: prin strîmtoarea Cadix spre Ocean şi în insulele Casiteride, adică în Anglia; prin strîmtoarea Sestos în Rontul Euxin, adică în Tartaria; prin Marea Roşie în India, în Tibet, în Oceanul Pacific, adică în imensitate: în sfîrşit, pe Nil, la Memfis, la Elefantine, în Etiopia, în deşert, adică în necunoscut

Iată Roma pe care şi-o disputau Marius şi Sylla, pe care şi-o vor disputa Cezar şi Pompei şi pe care o va moşteni August

III

Pe cine reprezentau cei doi oameni care se luptaseră pe viaţă şi pe moarte Marius şi Sylla?

Marius reprezenta Italia, Sylla reprezenta Roma

Victoria lui Sylla asupra lui Marius fusese triumful Romei asupra Italiei, al nobililor asupra celor bogaţi, al oamenilor purtînd lancea asupra celor purtînd inelul, al cvirililor asupra cavalerilor

O mie şase sute de cavaleri şi patruzeci de senatori, făcînd parte din acelaşi partid, au fost proscrişi Proscrişi nu cu sens de exilaţi, ci ucişi, masacraţi, măcelăriţi

Bunurile acestora au trecut în proprietatea soldaţilor generalilor şi a senatorilor

Marius a ucis cu brutalitate ca un bădăran din Arpinum

Sylla a ucis ca un aristocrat, metodic, cu regularitate În fiecare dimineaţă dădea o listă, seara, verifica totalul celor ucişi

Unele capete preţuiau şi două sute de talanţi, adică un milion două sute de mii de livre

Altele nu valorau decît greutatea lor în argint

Este cunoscut ucigaşul care a turnat plumb topit în craniul victimei spre a atîrna mai greu

Dacă erai bogat era un motiv să fii proscris, unul era proscris pentru vila pe care o avea altul pentru grădina sa

Un bărbat care nu fusese niciodată nici de partea lui Marius nici a lui Sylla îşi găsi numele pe lista proaspăt afişată

— Nefericitul de mine! spuse el, vila mea din Alba mă ucide.

Proscrierile nu se limitau numai la Roma, ele se întindeau în toată Italia.

Nu numai suspecții erau condamnați la moarte, proscriși, deposedați, dar chiar și rudele și prietenii lor și chiar aceia care, întîlnindu-i în timpul fugii, schimbaseră cu ei un singur cuvînt.

Cetățile, ca și oamenii, erau proscrise și ele; atunci erau prădate, dărîmate, depopulate. Etruria a fost rasă de pe fața pămîntului aproape în întregime și, în schimb, pe valea rîului Arno a fost fondat un oraș, *Flora*, care a primit numele sacerdotal al Romei.

Roma avea trei nume: un nume civil — *Roma*, un nume misterios — *Eros* sau *Amor*; un nume sacerdotal — *Flora* sau *Anthusa*.

Flora este Florența de astăzi; de data aceasta etimologia este ușor de regăsit.

Sub pretextul de a asigura securitatea Romei, Sylla exterminase vechea rasă italiană

După cum susținea el, Roma era amenințată de aliații săi; aceștia ar fi dat semnalul barbarilor că puteau veni, iar caldeenii, frigienii și siricnii n-ar mai aștepta un alt semnal

La moartea lui Sylla, populația Romei nu mai era romană, nu era nici măcar o populație — era o adunătură de sclavi liberați și de copii ai acestora, ai căror bunici, părinți și chiar ei înșiși fuseseră vînduți pe piețele publice După cum am mai spus, numai Sylla liberase zece mii de sclavi.

Încă din timpul lui Gracchus, adică cu o sută treizeci de ani înaintea erei noastre și cu vreo cincizeci de ani inaintea morții lui Sylla, Forumul era plin numai cu asemenea zdrențăroși

Astfel, într-o zi cînd aceștia făceau larmă mare împiedicîndu-l pe Scipio Emilianus să vorbească, el le strigă

Tăceți din gură, copii nelegitimi ai Italiei!

Și, pentru că deveniseră amenințători, el se îndreptă spre cei care îi arălau pumnul și le spuse

N-aveți decît, dar să știți că cel pe care -ați adus legați la Roma nu mă înspăimîntă, chiar dacă acum au mîinile dezlegate

Și se pololiră

În Roma aceasta și în mijlocul acestui popor, revenea acum, după moartea lui Sylla, Cezar — moștenitorul și nepotul lui Marius.

Fie că nu credea că sosise ceasul de a-și dovedi prezența, fie că nu realizase că norocul îi sosise, așa după cum Bonaparte, după asediul Toulonului, ceruse serviciu în Turcia, Cezar abia se arătă în Roma că și plecă în Asia, unde-și făcu ucenicia militară sub pretorul Thermus. Este posibil să fi așteptat să se liniștească tulburările provocate de un anume Lepidus.

Să nu-l confundăm pe acest Lepidus cu cel din triumvirat.

Acesta era un aventurier care, bătut de Catulus, a murit de inimă rea.

După ce atmosfera de la Roma se mai liniști, Cezar se înapoie și-l acuză de concusiune pe Dolabella.

Acuzarea era un mijloc excelent nu numai pentru a te face cunoscut, dar și pentru a ajunge repede la popularitate; în caz de nereușită erai exilat.

Cezar eșuă.

El se hotărî atunci să se retragă la Rhodos, atît pentru a scăpa de noii dușmani pe care și-i făcuse, cît și pentru a mai studia elocința pe care, după cît se părea, nu o studiase de ajuns de vreme ce Dolabella îl învinsese.

Într-adevăr, la Roma toată lumea era mai mult sau mai puțin avocat; rareori se discuta, întotdeauna se pleda; discursurile erau adevărate pledoarii declamate, modulate, cîntate. Mulți oratori aveau în spatele lor un flautist ce le dădea nota «la» și care îi readucea la tonul potrivit, cînd vorbeau fals.

Oricine avea dreptul să acuze.

Dacă acuzatul era celălean roman, rămînea liber; era suficient ca un prieten să garanteze pentru el și să-și petreacă cea mai mare parte a timpului în casa unui magistrat.

Cînd acuzatul era un cavaler, un cvirit sau un patrician, acuzația tulbura Roma din temelii, era noutatea zilei. Senatul se declara pentru sau contra acuzării; în așteptarea zilei celei mari, prietenii acuzatorului sau ai acuzatului se urcau la tribună și înfierbîntau poporul, pentru sau contra. Fiecare căuta probe, cumpăra martori, răscolea prin toate ungherele pentru a găsi adevărul sau, în lipsă de adevăr, minciuna. Pentru aceasta dispuneau de un termen de treizeci de zile.

— Un om bogat nu poate fi condamnat! striga Cicero sus şi tare.

Iar Lentulus, achitat cu o majoritate de două voturi, strigase:

— Am aruncat pe fereastră cincizeci de mii de sesterţi!

Era preţul cu care plătise unul din cele două voturi. Dar cheltuiala se dovedise inutilă, căci şi un singur vot în plus ar fi fost suficient ca să-i aducă achitarea.

Totuşi, era riscant să obţii doar un singur vot.

În aşteptarea zilei judecăţii, acuzatul străbătea străzile Romei îmbrăcat în zdrenţe; mergea din poartă în poartă cerînd să i se facă dreptate; cerşind îndurarea cetăţenilor, căzînd în genunchi în faţa judecătorilor, rugîndu-se, implorînd, plîngînd.

Dar aceşti judecători cine erau?

Cînd unii, cînd alţii

Erau schimbaţi pentru ca cei noi să nu se vîndă aşa cum o făcuseră cei vechi, dar cei noi se vindeau şi mai scump. În anul 630, fraţii Gracchi ridicară acest privilegiu senatorilor şi-l dădură cavalerilor, prin legea Sempronia.

În anul 671, prin legea Cornelia, Sylla împărţi această putere între tribuni, cavaleri şi reprezentanţii vistieriei.

Sub imperiul legii Cornelia, Cezar avusese o problemă în Senat.

Dezbaterea dura o zi, două, citeodată şi trei zile.

Sub cerul fierbinte al Italiei, în Forum cele două partide se înfruntau ca valurile unei mări dezlănţuite, furtuna pasiunilor tuna, iar fulgerele mîniei treceau ca nişte şerpi de foc peste capetele auditorilor.

Apoi judecătorii, care nici nu încercau să-şi ascundă simpatia sau antipatia, treceau prin faţa urnei.

Numărul lor se ridica uneori la optzeci, o sută sau chiar şi mai multe; ei îşi depuneau votul care acliita sau *permitea* exilarea vinovatului.

Aşa s-a întîmplat şi în anul 72 cînd, în urma acuzaţiei lui Cicero, s-a permis exilarea lui Verrus.

Litera, A, care însemna *absolvo*, fusese în majoritate pentru Dolabella şi Dolabella fusese achilat.

După cum am spus, Cezar părăsi Roma, mai bine zis fu obligat să fugă din Roma, la Rhodos.

Aici conta pe un faimos retor, pe Molon. Uitase însă de existenţa piraţilor, pe atunci *nu începuse încă să-şi poarte averea cu el,* fu capturat de piraţi.

Un cuvînt despre aceşti piraţi care, prin anul 80 înaintea erei noastre, jucau în mările Siciliei şi ale Greciei — cam acelaşi rol pe care îl jucau, în secolul al XVI-lea, corsarii din Alger, Tripoli şi Tunis

IV

Odinioară, aceşti piraţi fuseseră, în general, auxiliarii lui Mitridate, dar Sylla învingîndu-l în anul 94 înaintea erei noastre, cucerindu-i Ionia, Lidia şi Misia, uci gîndu-i două sute de mii de oameni şi lăsîndu-l numai cu stalele moştenite de la tatăl său, marinarii regelui Pontului se găsiră fără lucru şi, nemaipulînd lupta pentru talăl lui Farnace, se hotărîră să lupte pentru propriul lor interes

Lor li se alătură toţi cei pe care jafurile proconsulilor romani trimişi în Orient îi scoaseră din fire: cilicieni sirieni, ciprioţi, pamfilieni

Ocupată cu războaiele dintre Marius şi Sylla Roma lăsase marea fără apărare, piraţii o acaparară

Dar nu se mulţumeau să atace numai bărcile, galerele sau marile bastimente «ei pustiau insulele şi oraşele de pe coasta mării» spune Plutarh

Curînd, acestor aventurieri, acestor oameni fără nume, li se alăturară proscrişii lui Sylla, nobili şi cavaleri După cum cuvîntul francez *bandit* vine de la *bandito*, tot aşa pirateria deveni o reacţiune a Orientului contra Occidentului, un fel de ocupaţie, dacă nu onorabilă, cel puţin pitorească şi poetică îndeletniciri ce puteau furniza unui Byron sau unui Charles Nodier ale acelor vremuri tipuri de felul lui Conrad sau de cel al lui Jean Sbogar

Posedau arsenale, porturi, turnuri de observaţie cetăţi perfect fortificate şi schimbau la distanţe considerabile dinspre mare, pe uscat şi dinspre uscat pe mare, semnale înţelese numai de ei

Flotele lor erau bine înzestrate cu vistaşi, piloţi excelenţi, marinari încercaţi, bastimentele lor erau executate sub directul control al celor mai buni constructori din Grecia sau din Sicilia Unele străluceau prin luxul cu care se înfăţişau pupele vaselor aparţinînd principalilor şefi erau aurite, locuinţele interioare aveau covoare de purpură loveau valurile cu vîsle argintate şi

In sfîrşil, prăzile obţinute prin brigandaj erau considerate adevărate trofee.

Uneori, seara, ajungeau în oraşele de coastă sunetele unei muzici atît de frumoase încît ar fi putut rivaliza cu muzica sirenelor; atunci, pe mare, se putea vedea trecînd o celate plutitoare, iluminată ca un oraş în sărbătoare. Erau piraţii care cîntau şi petreceau.

Adesea, însă, în ziua următoare oraşul răspundea cîntecelor din ajun cu strigăte de disperare, iar o serbare sîngeroasă urma serbării parfumate.

Numărul vaselor ce brăzdau marea, între Gades şi Tir şi de la Alexandria la strîmtoarea de lîngă insula Lesbos, se ridica la peste o mie.

Peste patru sute de oraşe fuseseră cucerite şi silite să se răscumpere În sfîrşit, fuseseră cucerite, profanate şi prădate temple socotite pînă atunci sacre: aşa s-a întîmplat cu cele din Claros, Didyme, Samotrace sau cu templele lui Ceres de la Hermione, al lui Esculap de la Epidaur al Junonei de la Samos, al lui Apollon de la Actium şi de la Leucade, al lui Neptun din istm, la Tenara şi la Calauria.

În schimb neleguiţii aceştia aduceau jertfe zeilor lor, celebrau reprezentări religioase secrete, printre altele cele ale lui Mitra, pe care ei le au făcut cunoscute celc dintîi

Uneori coborau pe uscat şi atunci se transformau în tîlhari la drumul mare, atacau călătorii şi ruinau casele de plăcere din apropierea mării

Într una din zile, răpiră doi preoţi îmbrăcaţi în veşmintele lor de purpură şi-i luară cu ei împreună cu licторii care îi precedau cu fasciile

În altă zi fu răpită fiica lui Antonius, magistrat onorat cu triumf, pentru a cărei răscumpărare se plăti o sumă enormă

Uneori, cîte un prizonier, uitînd pe ce mîini căzuse, striga, pentru a le impune respect

Băgaţi de seamă! Sînt cetăţean roman!

Atunci ei răspundeau imediat

Cetăţean roman? De ce nu ne-ai spus lucrul ăsta mai înainte, stăpîne! Repede, daţi-i înapoi cetăţeanului roman hainele şi încălţămintea şi toga, ca să nu fie prea mult timp lipsit de toată cinstea

Apoi, după ce toaleta cetăţeanului roman se termina, opreau corabia, coborau o scară pînă la nivelul mării şi se adresau orgoliosului prizonier

— Cetăţeanule roman, întoarce-te la Roma, calea îţi este deschisă!

Şi dacă nu cobora de bunăvoie în mare, era aruncat cu forţa.

Iată oamenii în mîinile cărora căzuse Cezar.

Mai întîi i se cerură, drept răscumpărare, douăzeci de talanţi.

— Haida-de, fugiţi de-aici! le spuse Cezar rîzînd de ei. Se pare că nu ştiţi pe cine aţi prins, douăzeci de talanţi pentru răscumpărarea lui Cezar?! Cezar vă dă cincizeci! Numai că, băgaţi de seamă, după ce va fi liber, Cezar vă va întinde pe cruce.

Cincizeci de talanţi reprezentau cam două sute cincizeci de mii de franci.

Bandiţii acceptară tîrgul, rîzînd.

Imediat Cezar expedie întreaga suită ca să strîngă banii şi nu opri lîngă el decît un medic şi doi servitori.

El rămase treizeci şi opt de zile cu cilicienii lui, «oameni foarte înclinaţi spre crimă» după cum spune Plutarh, şi îi trată cu atîta dispreţ, de cîte ori voia să doarmă, le poruncea să nu mai vorbească; apoi, cînd se trezea, juca cu ei, scria poezii, ţinea discursuri luîndu-i drept auditoriu şi-i făcea brute şi barbari dacă nu aplaudau pe măsura în care Cezar gîndea că poezia sau discursul său merita aplauze.

Apoi, după fiecare foc, după fiecare discurs sau după fiecare lectură, le spunea, despărţindu-se de ei:

— Asta nu mă va împiedica cîtuşi de puţin ca, într-o bună zi, să nu vă întuiesc pe cruce, aşa după cum v-am promis-o.

Ei rîdeau de această promisiune, îl numeau băiat vesel şi-i aplaudau buna dispoziţie.

În sfîrşit, din Milet sosiră banii.

Piraţii, respectîndu-şi cuvîntul, îl eliberară pe Cezar care, din luntrea care îl ducea în port, le mai strigă o dată:

Ţineţi minte că v-am promis să vă întuiesc pe toţi pe cruce?

– Da, da! strigară piraţii.

Şi rîsul lor îl urmări pînă la ţărm.

Cezar era om de cuvînt. Abia puse piciorul pe uscat că înarmă nişte vase, se repezi asupra navei care îl făcuse prizonier, o cuceri, strînse de-o parte banii, de-o parte oamenii, băgă prizonierii în închisoarea de la Pergam,

apoi se duse personal la Junius, care guverna Asia şi, nevoind a-i încălca atribuţiile sale de pretor, îi ceru să-i pedepsească pe piraţi. Acesta însă, văzînd enorma cantitate de bani găsită la ei, declară că situaţia trebuia examinată cu răbdare.

În adevărata latină, aceasta însemna că pretorul Junius voia să lase timp piraţilor să dubleze suma, şi că odată suma dublată avea să-i lase liberi pe prizonieri.

Aşa ceva nu-i convenea lui Cezar; venalitatea pretorului îl făcea să nu-şi respecte cuvîntul dat.

Aşa că, înapoindu-se la Pergam, ceru să i se predea prizonierii, apoi porunci marinarilor săi ca, în prezenţa lui, să-i bată în cuie pe cruce.

Nu împlinise încă douăzeci de ani cînd poruncea această execuţie.

După mai puţin de un an, Cezar se întorcea la Roma.

Studiase la Rhodos împreună cu Cicero, nu cu Molon, care murise, ci cu Apollonius, fiul acestuia.

Găsind că studiul elocinţei nu prea era în armonie cu nevoia de acţiune care îl măcina, plecă în Asia; formă o armată pe banii săi, alungă din provincie un locotenent al lui Mitridate care pătrunsese acolo şi menţinu pe toţi cei care erau şovăielnici şi nesiguri.

Apoi, reapăru în Forum.

Aventura sa cu piraţii făcuse mare vîlvă; expediţia din Asia nu rămăsese fără ecou; era socotit ceea ce în zilele noastre un englez ar numi un om excentric, iar un francez, un erou de roman.

Pînă şi zvonurile răspîndite în legătură cu el şi cu Nicomede provocau hazul bărbaţilor, dar şi curiozitatea femeilor

Cînd femeile se ocupă de celebritatea unui bărbat, reputaţia lui este asigurată. Tînăr, frumos, nobil, bogat, Cezar ajunse repede la modă.

El se ocupa în acelaşi timp şi de problemele de inimă şi de problemele de stat — de amor şi de politică.

De această perioadă sînt legate vorbele lui Cicero:

— Ambiţios? Băiatul acesta frumos care de teamă să nu-şi strice freza se scarpină cu un singur deget? Nu, nu cred că va ajunge vreodată să pună Republica în primejdie.

În această funcţie reluă lupta împotriva lui Sylla. Sylla reduse mult din puterea tribunilor Cezar, aplicînd legea Plaulia, rechemă la Roma pe Lucius, Cinna,

cumnatul său şi pe partizanii lui Lepidus, despre care am mai pomenit şi care se retrăseseră pe lîngă Sertorius.

Ne vom ocupa mai tîrziu de acest alt căpitan aventurier, credincios — contrar tuturor obiceiurilor — lui Marius, care îl îmbogăţise. Deocamdată să revenim la Cezar.

Cezar îşi urma drumul: elegant, generos, cucerltor cu femeile, prielenos, salulînd lumea şi, aşa cum am mai spus, strînglnd cu mîna lui albă cele mai aspre mîini, lăsînd din cînd în cînd să-i scape acesle cuvinle alunci cînd producea umire prin felul său de a se purla cu poporul de jos:

— Dar, oare, înainle de loale, nu sînl eu nepolul lui Marius?

De unde lua Cezar banii pe care îi cheltuia?

Era un misler, dar orice mister provoacă curiozilale; iar cînd un om mislerios esle în acelaşi limp şi un om atrăgălor, popularilalca li sporeşle misterul.

Intr-un cuvînl, Cezar, la douăzeci şi unu de ani avea cea mai bună masă din Roma; punga, agăţală la cingătoarea largă pentru care îl criticase Sylla, era mereu plină de aur; dar pe cei cărora aurul acesla le aducea alinare nu-i interesa proveniența.

Dealtfel, activul şi pasivul său sînt cunoscute.

Înainle de obţinerea tribunatului se ştia că avea datoril de o mie trei sule de talanţi, adică şapte milioane o sută cincizeci de tranci.

— I s-a urît cu binele! spuneau duşmanii. Lăsaţi-l în pace, falimentul îl aşteaptă pe acest nebun.

— Lăsaţi-mă, spunea şi Cezar, prima revoluţie îmi va achita datoriile.

După tribunat, fu învestit cu chestura.

În timpul cînd îndeplinea această însărcinare pierdu şi pe Iulia, mătuşa sa, şi pe Cornelia, soţia sa, şi amîndurora le rosti elogiul funebru.

Am mai ponlenit că în elogiul adus mătuşii sale, proslăvind originile lor comune, spuse aceste cuvinte: «Ne tragem amîndoi, pe de o parte, din Ancus Marcius — unul din primii regi ai Romei şi, pe de altă parte, din zeiţa Venus. Aşadar, familia mea întruneşte sfinţenia regilor, care sînl stăpînii oamenilor, şi măreţia zeilor, care sînt stăpînii regilor».

Discursul făcu un mare efect.

«Cezar ar fi fost primul orator al timpului său, dacă

n-ar fi preferat să fie cel dintîi general», a spus Plutarh.

În privința aceasta i se ofcri lui Cezar un prilej pentru a-și măsura influența în devenire.

V

La Roma exista obiceiul străvechi de a se ține discursuri funebre femeilor decedate la o vîrstă înaintată. La moartea ei, mătușa lui Cezar se găsea în asemenea situație, fiind în vîrstă de peste șaizeci de ani. Femeilor moarte în plină tinerețe nu li se țineau niciodată astfel de discursuri. Or, soția lui Cezar, căreia acesta îi rostise discursul funebru, abia împlinise douăzeci de ani.

De aceea, atunci cînd Cezar începu elogiul Corneliei, cîteva voci se ridicară împotriva oratorului, dar poporul, care asista în mare număr, impuse tăcere celor care se împotriveau, așa că Cezar își putu continua discursul în mijlocul strigătelor de aprobare ale mulțimii.

Întoarcerea la locuința sa din strada Suburra a fost un adevărat triumf.

Pentru acest popor alcătuit din leneși și din pliclisiți, Cezar descoperise un nou prilej de distracție: elogiul tinerelor moarte.

Acest triumf dădu ideea îndepărtării lui; începu a se înțelege că un om care mînuia poporul cu atîta abilitate putea deveni un individ periculos.

El primi comanda Spaniei de mai tîrziu și fu însărcinat să conducă adunările negustorilor romani stabiliți în provincie; dar Cezar se opri la Cadix.

Acolo, într-un templu al lui Hercule, văzînd statuia lui Alexandru, se apropie de ea și o privi îndelung, nemișcat și mut.

Unul dintre prietenii săi, băgînd de seamă că lacrimi mari i se prelingeau pe obraji, îl întrebă:

— Ce ai, Cezar? De ce plîngi?

— Plîng, răspunse Cezar, gîndindu-mă că la vîrsta mea Alexandru cucerise deja o parte din lume.

În aceeași noapte, Cezar avu un vis.

Cei din vechime aveau un deosebit respect față de vise.

Visele erau de două feluri: unele care ieșeau din palatul Nopții prin poarta de fildeș erau ușuratice și nu trebuia să li se dea nici o atenție; altele, care ieșeau prin

poarta de corn, erau vise predestinate şi veneau din partea zeilor.

Ca toţi oamenii mari, ca Alexandru sau ca Napoleon, Cezar era superstiţios.

Iată acel vis: visase că-şi violase mama.

El ceru să vină tălmăcitorii de vise — care de obicei erau caldeeni — şi le ceru să-i spună ce putea însemna visul acela.

Aceştia îi răspunseră:

— Visul acesta, Cezar, înseamnă că stăpînirea lumii îţi va aparţine într-o zi, căci mama aceea pe care ai violat-o şi care, deci, ţi s-a supus, nu este alta decît pămîntul, mama noastră a tuturor, peste care tu eşti destinat să ajungi stăpîn.

Să fi fost aceasta explicaţia care l-a determinat pe Cezar să se înapoieze la Roma?

Este posibil.

În orice caz, el părăsi Spania înainte de termenul fixat; în drum găsi coloniile latine în plină revoltă unelteau împotriva burgheziei.

O clipă ezită, întrebîndu-se dacă n-ar fi fost bine să treacă în fruntea lor, atît era de avid de orice fel de celebritate. Dar legiunile gata de plecare spre Cilicia staţionau sub zidurile Romei; prilejul nu era potrivit Aşa că se înapoie fără zgomot.

Numai că, în trecere, îşi trimise numele coloniilor, iar acestea înţeleseră că, la timpul potrivit şi la ceasul potrivit, nemulţumiţii s-ar fi putut grupa în jurul lui Cezar.

De acum înainte numele lui căpătă un sinonim *opoziţia.*

A doua zi se află că se înapoiază la Roma şi că voia să candideze pentru edilitate.

În aşteptare, reuşi să fie numit conservator al Viei Appia.

Era pentru el o posibilitate de a-şi cheltui banii lui, sau mai curînd banii altora, cu folos şi în văzul întregii Rome

Via Appia era una din marile artere romane care făceau legătura între Roma şi mare, atingînd, în trecere, Neapole, străbătînd Calabria, pînă la Brindisi

Dar mai servea şi de cimitir şi de promenadă

Pe ambele margini ale drumului, particularii bogaţi care îşi aveau locuinţele de-a lungul căii erau înmormîntaţi în faţa casei. În jurul acestor morminte se

planlau arbori, se instalau bănci, scaune sau jilţuri. Iar seara, cînd primele adieri ale nopţii treceau prin aer, răcorind atmosfera, cînd începea să se simtă unduirea proaspătă a crepusculului, lumea se aşeza la umbra copacilor şi privea trecînd călăreţi eleganţi, curtezane în tectici, matroane în căruţe sau proletari şi sclavi pe jos.

Era un fel de Longchamp al Romei, cu deosebire că acest Longchamp se putea vedea în fiecare zi.

Cezar puse să se repare drumul, să se replanteze copacii tăiaţi sau uscaţi, să se retencuiască mormintele rău întreţinute, să se repare epitafurile şterse de vreme.

Promenada, care înainte nu era decît o promenadă obişnuită, deveni acum un adevărat Corso. Marea trecere a lui Cezar datează de cînd s-au făcut reparaţiile dispuse de el

Această iniţiativă îi pregătea cu succes candidatura pentru edilitate

Între timp, la Roma se urzeau două conspiraţii.

Toată lumea vorbeşte că Cezar face parte din ele, că alături de el conspiră Crassus, Pompei, Publius Sylla şi Lucius Autronius

Una urmăreşte să ucidă o parte din Senat, să încredinţeze dictatura lui Crassus, care îl va avea pe Cezar comandant al cavaleriei, şi să repună pe Sylla şi pe Autronius în consulatul care le-a fost luat.

În cealaltă, el acţionează împreună cu tînărul Piso şi, de aceea, se zice că i se dă Spania acestui tînăr de douăzeci şi patru de ani Piso trebuie să răscoale popoarele de dincolo de Pad şi de pe malurile Ambrei, pe cînd Cezar va răscula Roma

Dar se spune că moartea lui Piso a răsturnat acest al doilea proiect

Primul are mai multă consistenţă

Tanusius Geminus, în istoria sa, Bibulus în edictele sale, Curion tatăl în cuvîntările sale consemnează această conjuraţie

Curion face aluzie la ea într-o scrisoare către Ahius

După spusele lui Tanusius, Crassus a dat înapoi. Milionarul Crassus se teme pentru viaţa lui şi pentru averea pe care o are El renunţă, iar Cezar nu dă semnalul convenit

După spusele lui Curion semnalul acesta are să facă să i cadă toga de pe umeri

Dar toate aceste acuzaţii sînt freamătele de voci pe care

vîntul popularităţii lui Cezar le alungă.

In anul 687 de la fundarea Romei el obţine numirea de edil, adică primarul Romei, cu care ocazie oferă jocuri splendide, pune să se lupte trei sute douăzeci de perechi de gladiatori şi acoperă Forumul şi Capitoliul cu galerii de lemn.

Popularitatea sa se transformă în entuziasm. Nu i se face decît un reproş, dar ca să înţelegi acest reproş, trebuie să înţelegi punctul de vedere al antichităţii.

Cezar este prea omenos!

Dacă vă îndoiţi, citiţi-l pe Suetoniu; el citează fapte, fapte care provoacă uimirea Romei şi care fac pe adevăraţii romani să ridice din umeri, mai ales pe Cato.

Astfel, călătorind împreună cu un prieten bolnav, Caius Oppius, el îi cedează singurul pat din han şi se culcă afară.

In cursul unei călătorii, hangiul îi serveşte ulei rînced; nu numai că nu se plînge, dar chiar mai cere pentru ca gazda să nu bage de seamă această greşeală.

Pentru că brutarul are ideea de a servi la masa lui o pîine mai bună decît celorlaţi comeseni, îl pedepseşte pe brutar.

Dar face mai mult: iartă. Ciudată iertarea este o virtute creştină; însă, am mai spus-o, după părerea noastră Cezar este un precursor.

Memmius îl discreditează pe Cezar în cuvîntările sale, spunînd că l-a servit pe Nicomede la masă, împreună cu eunucii şi sclavele acestui prinţ. Se ştie care era dubla misiune a paharnicilor; exista şi o legendă în această privinţă: istoria lui Ganymede: Cezar votează pentru consulatul lui Memmius.

Catul face epigrame împotriva lui pentru că, în treacăt, Cezar i-a furat amanta, sora lui Claudius, soţia lui Metellus Celer. Cezar îl invită pe Catul să cineze cu el.

Se răzbună totuşi, însă numai cînd e forţat; dar, şi atunci, se răzbună cu blîndeţe. *in ulciscendo natura lenissimus.*

Ce-ar fi putut să-i facă? s-ar putea întreba cineva.

Pe dracu! putea să poruncească să fie torturat, să-l omoare în bătaie cu vergele, să-l arunce la peşti.

Dar el nu face nimic din toate acestea, căci Cezar n-a avut niciodată curajul să facă rău: *nunquam nocere sustinuit.*

Un singur lucru nu-i iartă poporul care îl adoră, că

pune să se ridice din arenă și să fie îngrijiți gladiatorii răniți, în momentul când spectatorii se pregătesc să pronunțe condamnarea lor la moarte: *gladiatores notos sieubi infestis spectatoribus dimicarent vi rapiendos reservandosque mandabat.*

Dar, să vedeți, există un mijloc de a face să li se ierte totul.

Într-o dimineață, o mare rumoare se ridică din Capitoliu și din Forum.

În timpul nopții au fost aduse în Capitoliu statuile lui Marius și trofeele victoriilor sale. Acelea pe care poate și azi le numim trofeele lui Marius au fost reînălțate și împodobite cu inscripțiile cimbrice, pe care Senatul poruncise să fie șterse.

Cezar nu era oare nepotul lui Marius? nu se lăuda el mereu cu această rudenie? Și Sylla nu le spusese celor care îi cereau îndurarea: «V-o acord, nesăbuiților ce sînteți, dar fiți atenți, în tînărul acesta sînt mai mulți Marius!»

Încercarea lui Cezar, era o mare problemă. Văzut pe ruinele Cartaginei, Marius atinsese proporțiile gigantice ale lui Napoleon la Sfînta Elena; umbra lui ieșind din mormînt apărea deodată în fața romanilor.

Închipuiți-vă statuia lui Napoleon, cu bicornul său și cu redingota gri, ridicată în 1834 în vîrful coloanei.

Soldații bătrîni plîngeau. Oameni cu părul alb povesteau sosirea la Roma a învingătorului teutonilor Era țăran din Arpinum, dar, totuși, dintr-o familie ecvestră, aspru, care niciodată nu voise să învețe limba greacă, limba aceasta care devenise a doua, ba chiar prima limbă a aristocrației romane, așa după cum limba franceză devenise a doua, ba chiar prima limbă a aristocrației ruse. La asediul Numanției, Scipio Emilianus îi ghicise geniul militar și, întrebat cine o să-i urmeze într-o zi:

Poate acesta; spuse el bătîndu-l pe Marius pe umeri.

VI

Se știa că Marius, simplu tribun, propusese o lege care tindea la reprimarea intrigilor în comiții și în tribunale și aceasta spre marea uimire a aristocrației și fără consultarea Senatului. Un senator din neamul Metellus atacase legea și pe tribun și ceruse ca Marius să fie chemat

să dea socoleala de purtarea lui. Dar Marius intră în Senat, porunci lictorilor să-l ducă la închisoare pe Metellus iar lictorii îi îndeplinirā porunca.

Războiul cu Jugurta dura de multă vreme. Marius îl acuză pe Metellus că prelungeşte acest război şi se angajă că dacă va fi ales consul şi i se va încredinţa conducerea războiului, îl va prinde pe Jugurta sau îl va ucide cu propria lui mînă; obţinu consulatul şi conducerea războiului şi-i învinse pe Bachus şi Jugurta. Bachus, nevoind să piară împreună cu ginerele său, îl predă pe Jugurta. Tînărul Sylla îl primi din mîinile regelui maur şi-l predă în mîinile lui Marius. Însă Sylla puse să se graveze pe inelul său extrădarea regelui numizilor şi cu acest inel îşi sigilă de atunci înainte nu numai scrisorile personale, dar şi cele publice, ceea ce Marius nu i-a putut ierta niciodată.

Lumea îşi aducea aminte de ilustrul prizonier condus la Roma cu urechile smulse; pentru a-i putea lua cît mai repede inelele de aur din urechi, lictorii i-au smuls inelele cu urechi cu tot! Se povesteа gluma pe care o spusese cînd fusese aruncat, gol, în temniţa mamertină *Ce reci sînt eluvele la Roma!* Agonia dură şase zile, în timpul cărora rezistă eroic; în sfîrşit, moartea veni a şaptea zi

Murise de foame!

Jugurta era Abd-el-Kader-ul epocii sale

La Roma, gelozia împotriva lui Marius era mare şi fără îndoială că el avea să-şi plătească victoriile aşa cum era obiceiul, ca Aristide sau ca Temistocle, cînd deodată un strigăt scos de gali atrase atenţia spre Occident.

Trei sute de mii de barbari, fugind de oceanul care se revărsase, coborau spre sud! Ei înconjuraseră Alpii prin Helvetia, pătrunseseră în Galii şi se reuniră cu triburile cimbrilor, în care îşi recunoscură fraţii

În adevăr, vestea era dezastruoasă

Consulul Caius Servilius Scipio fusese atacat de barbari şi din cei optzeci de mii de soldaţi şi patruseci de mii de sclavi, numai zece oameni scăpaseră cu viaţă

Consulul era printre cei zece

Numai Marius, aproape tot atît de barbar ca aceşti barbari, putea salva Roma

El plecă, îşi obişnui trupele cu vederea acestor teribili duşmani, ucise o sută de mii dintre ei, lîngă Aix, bară Ronul cu cadavrele lor şi îngrăşă, pentru multe secole, o vale întreagă cu acest îngrăşămînt uman

Asta în privința teutonilor.

Apoi îi întîlni pe cimbri, se găseau deja în Italia.

Deputații cimbrilor îi ieșiră în cale.

— Dați-ne pămînt, nouă și fraților noștri teutoni, și vă lăsăm cu viață, spuseră ei.

— Teutonii, frații voștri, au primit pămîntul pe care îl vor păstra veșnic, și o să vă dăm și vouă cu același preț.

Și, în adevăr, îi culcă la pămînt pe toți, unii lîngă alții, pe cîmpul de luptă de la Vercelli.

Această teribilă apariție din nord se lopise ca un fum, iar singurul barbar pe care l-a văzut Roma a fost regele lor, Teutobacus, care dintr-un singur avînt putea sări peste șase cai așezați unul lîngă altul și care, cînd intră ca prizonier în Roma, depășea, cu un cap, cele mai înalte trofee

Atunci Marius a fost numit al treilea fondator al Romei Primul era Romulus, al doilea, Camillus

Se făceau libațiuni pentru Marius, cum se făceau pentru Bachus și pentru Jupiter

El însuși, amețit de dubla sa victorie, nu mai bea decît dintr-o cupă cu două toarte, din care, potrivit tradiției, băuse Bachus după ce cucerise India.

Se uitase de moartea lui Saturnius, lapidat în prezență, după unii, din ordinul lui Marius, chiar în anul nășterii lui Cezar, se uitase că Marius refuzase să lupte cu italicnii și lăsase să se piardă cele mai bune ocazii de a i învinge, se uitase că Marius renunțase la comanda armatei pe motiv că era bolnav de nervi, sperînd că Roma ar fi decăzut într altîl, încît să fie obligată să se arunce în brațele sale Nimeni nu-și mai aducea aminte decît că se pusese preț pe capul lui că fugise în mlaștinile de la Minturno, că fusese aruncat în închisoare, unde un cimbru nu îndrăznise să l ucidă

Moartea lui, ca și moartea lui Romulus, fusese ascunsă de un nor, fără să se observe că norul acesta provenea din vin și din sînge

Nu trecuseră decît doisprezece ani de la moartea lui Marius, dar Sylla, care îi supraviețuise, făcuse din el un zeu

La aceste sentimente, încă vii, făcuse Cezar apel reînviindu l pe Marius

La strigătele scoase de populația Romei pe Capitoliu și în Forum Senatul se întruni Numai auzind de numele lui

Marius şi patricienii începuseră să tremure pe scaunele lor curúle.

Catulus Lentulus care, după cum spune Plutarh, «era un om foarte stimat printre romani», se ridică şi-l acuză pe Cezar

— Cezar, spuse el, nu mai atacă cârmuirea prin mecîiri secrete· el se ridică acum făţiş împotriva ei.

Însă Cezar, surizator, înaintează în faţa Senatului, ia cuvîntul, mîngîie toate vanităţile, liniştesţe toate temerile, obţine ierlarea şi, cînd iese din Senat, îşi înfăţişeşte partizanii care îi strigă,

Vivat Cezar! Bravo Cezar! Păstrează-ţi mîndria, nu te pleca în faţa nimănui. Poporul este alături de tine; poporul te va susţine şi cu ajutorul poporului îţi vei înfrînge toţi duşmanii.

Acesta a fost unul din princle şi unul din cele mai mari triumfuri ale lui Cezar

Însă ocazia de a se vorbi despre el nu se prezintă în toate zilele, nici chiar unui Cezar; — dovadă Bonaparte abandonat împreună cu Junot în cămăruţa lui din rue du Mail. Cezar şi-a terminat vila de la Ariccia. Este cea mai frumoasă casă din ţară din împrejurimile Roci; l-a costat milioane.

— Nu-mi place, spune Cezar; m-am înşelat.

Şi porunceşte să fie dărîmată.

Alcibiade, cînd lăia coada şi urechile ciinelui, nu făcea cheltuieli costisitoare; dar trebuie spus că grecii erau altfel de gură-cască decît erau romanii. Dealtfel o să vorbim mai tîrziu de acest Alcibiade care a servit de multe ori drept model lui Cezar şi care, frumos tot ca el, bogat tot ca el, generos tot ca el, desfrînat tot ca el, şi viteaz tot ca el, a murit asasinat asemeni lui Cezar

Vila de la Ariccia a dat de vorbit Romei o lună de zile.

Ce-avea să mai facă Cezar? Imaginaţia i se epuizase, punga i se golise.

Din fericire, între timp, murise Metellus, marele pontif.

Îi trebuie acest pontificat, cu orice preţ.

Or, situaţia era gravă: doi senatori, Isauricus şi Catulus, oameni iluştri şi influenţi, candidau şi ei pentru acest sacerdoţiu.

Cezar ieşi în stradă şi se anunţă cu voce tare ca adversar al lor.

Catulus, care se temea de această rivalitate, îi oferi

printr-un om al său patru milioane ca să-şi retragă candidatura.

Cezar ridică din umeri.

— Ce vrea el să fac eu cu cele patru milioane ale lui? întrebă el. Mie îmi trebuie cincizeci de milioane ca să-mi pot lichida datoriile.

Aşadar, după propria-i mărturisire, Cezar, la treizeci şi şase de ani, avea datorii de cincizeci de milioane!

Sintem îndemnaţi să credem că datora milioane de sesterţi şi nu milioane de franci. În cazul acesta ar fi datorat numai douăsprezece sau treisprezece milioane de franci, în banii noştri, ceea ce pentru Cezar era puţin. Credem, însă, că trebuie reţinută o sumă medie

Catulus îi oferi prin cineva şase milioane.

— Spune-i lui Catulus, răspunse Cezar, că eu sper să cheltuiesc douăsprezece ca să-l învinge.

Folosi cele din urmă posibilităţi, goli pungile tuturor amicilor săi şi coborî la comiţii cu două sau trei milioane.

Mergea la risc; din fericire îi rămăsese popularitatea.

Ziua cea mare sosi. Mama lui îl conduse pînă la uşă cu ochii în lacrimi.

În prag o sărută pentru ultima oară.

— Oh, mamă! spuse el, astăzi ai să-ţi vezi fiul ori pontifex maximus, ori proscris.

Lupta fu lungă şi îndîrjită. În cele din urmă, Cezar cîştigă în mod triumfal: numai în triburile rivalilor săi, Isauricus şi Catulus, el obţine mai multe voturi decît obţinuseră aceştia în toate celelalte triburi la un loc. Partidul aristocratic fusese înfrînt. Susţinut cum era de popor, pînă unde nu putea ajunge Cezar?

Atunci a fost momentul cînd Piso, Catulus şi cei care erau cu ei l-au dezaprobat pe Cicero că nu a lovit în Cezar în legătură cu Conspiraţia lui Catilina.

Într-adevăr, în vremea aceea de încurcătură pentru Cezar, izbucnise Conspiraţia lui Catilina — una din marile catastrofe din istoria Romei, unul din marile evenimente din viaţa lui Cezar. Să vedem care era situaţia la Roma cînd Catilina i s-a adresat lui Cicero cu fraza aceea celebră care rezuma atît de bine situaţia:

— Văd în Republică un cap fără corp şi un corp fără cap; capul acesta eu voi fi.

Cei trei oameni importanţi din această epocă, în afară de Cezar, erau Pompei, Crassus şi Cicero.

Pompei, atît de impropriu numit *cel Mare*, era fiul lui

Pompeius Strabo şi se născuse cu o sulă şase ani înainte de era noastră, adică avea zece ani mai mult decît Cezar.

Începuse să-şi facă un nume şi o faimă militară în războaiele civile. Ca locotenent al lui Sylla, zdrobise pe locotenenţii lui Marius, reluase Cisalpina, supusese Sicilia, învinsese în Africa pe Domilius Ahenobarbus şi-l ucisese pe Carbo în Cosira.

La douăzeci şi trei de ani, ridicase trei legiuni, bătuse trei generali şi se reîntorsese la Sylla.

Sylla, care avea nevoie să şi-l facă amic, cînd îl văzu se ridică şi-l salută cu numele de *cel Mare*.

Şi aşa i-a rămas numele.

«Norocul este femeie, iubeşte pe tineri şi nu-i poate suferi pe bătrîni» i-a spus Ludovic al XIV-lea domnului de Villeroy, care fusese înfrînt în Italia.

Norocul îi surise lui Pompei cît fu tînăr.

După moartea lui Sylla, Roma trecu de partea lui Pompei.

Trebuiau terminate cele trei războaie începute: cu Lepidus, cu Sertorius şi cu Spartacus.

Războiul cu Lepidus a fost o joacă; Lepidus era un om fără valoare. Dar nu mergea tot aşa cu Sertorius, bătrînul locotenent al lui Marius, unul din cei patru chiori din antichitate; — se ştie că ceilalţi trei erau Filip, Antigon şi Hanidal.— În tinereţe, Sertorius se luptase cu cimbrii, sub comanda lui Cepion, iar cînd acesta fusese bătut, Sertorius traversase Ronul înot — *Rhodanus celer* — cu chiurasa pe el şi cu scutul în mînă. Apoi, cînd Marius venise să reia comanda armatei, Sertorius, îmbrăcat într-un costum celtic, se amestecase printre barbari, rămăsese trei zile printre ei, iar la înapoiere îi raportase lui Marius tot ceea ce văzuse. El prevăzuse venirea lui Sylla şi trecuse în Spania; barbarii îl slimau foarte mult. (Cu şaptezeci de ani înainte de era noastră, romanii numeau *barbar* pe oricine nu era roman, după cum cu patru sute de ani mai înainte grecii numeau *barbar* pe oricine nu era grec). În Africa descoperise mormîntul libianului Anteu, strîns în braţe pînă la sufocare de Hercule; numai el singur, dintre toţi, măsurase oasele gigantului şi recunoscuse cei şaizeci de coţi lungime, apoi le puse la loc în mormînt şi declară mormîntul loc sacru. Totul era misterios în el: vorbea cu zeii prin mijlocirea unei capre albe; şirel pe cît de viteaz, îi erau familiare toate felurile de deghizări; străbătuse legiunile duşmanului său

Metellus fără să fi fost recunoscut şi-l provocase pe acela la o luptă corp la corp între ei doi, însă Metellus nu acceptase lupta. Vînător îndemînatic şi neobosit, el străbătea vîrfurile cele mai abrupte ale Alpilor şi ale Pirineilor, urmărind căprioarii, apoi trecea tot pe acolo ca să fugă de duşmani sau să-i urmărească. Încetul cu încetul ajunse stăpîn pe Galia Narbonensis şi din zi în zi se aştepta să se vadă coborînd poate un alt Hanibal. Pompei veni în ajutorul lui Metellus; amîndoi, uniţi, îl forţară pe Sertorius să se întoarcă în Spania, dar în retragere el bătu pe Metellus la Italica, pe Pompei la Lausanum şi Sucro, refuzînd toate propunerile lui Mitridate şi sfîrşi prin a fi asasinat, prin trădare, de locotenentul său Perpenna.

După moartea lui Sertorius, războiul din Spania luă sfîrşit. Pompei condamnă la moarte pe Perpenna, porunci să fie executat şi arse toate hîrtiile găsite la el, fără a le fi citit, de teamă ca hîrtiile acelea să nu fi fost compromiţătoare pentru vreun nobil român.

Mai rămînea războiul cu Spartacus.

VII

Vă amintiţi statuia din grădina Tuilleries reprezentînd un bărbat cu braţele încrucişate, ţinînd în mînă sabia scoasă din teacă şi cu o bucată de lanţ atîrnîndu-i de mîna din braţe.

Este Spartacus.

Iată în cîteva rînduri istoria acestui erou.

Chiar în epoca în care ne aflăm era un lux de mare senior să ai gladiatori proprii. Un oarecare Lentulus Batiatus deschisese o şcoală de gladiatori la Capua. Două sute din aceştia hotărîseră să fugă. Din nefericire, complotul fu descoperit: şaptezeci dintre ei, preveniţi din timp, năvăliră în prăvălia unui gratarагiu de unde se înarmară cu cuţite, satîre, frigări, apoi ieşiră în oraş. Pe drum întîlniră o căruţă încărcată cu arme pentru circ. Erau tocmai cele cu care erau ei obişnuiţi să lupte. Le-au luat, au pus stăpînire pe o fortăreaţă şi şi-au ales trei şefi: un general şi doi locotenenţi.

Generalul era Spartacus.

Era el oare demn de această onoare?

Trac de origine, dar de rasă numidă, puternic ca

Hercule, curajos ca Teseu, el adăuga la aceste calităţi supreme prudenţa şi blindeţea unui grec.

Cînd era dus la Roma ca să fie vîndut, în timp ce dormea, la un popas, un şarpe se încolăci în jurul figurii, fără să-l trezească sau să-l muşte. Soţia lui, pricepută în arta prezicerii, văzu în această întîmplare un semn al norocului; după părerea ei, lui Spartacus i se prevestea o putere pe cît de mare pe atît de temut, dar care trebuia să se sfîrşească în mod nefericit.

Ea îl îndemnă să fugă şi fugi cu el, hotărîtă să împartă cu soţul său soarta, bună sau rea, oricum ar fi fost

Cînd se află de revolta gladiatorilor, se trimiseră cîteva trupe împotriva lor Ei luptară, învinseră, dezarmară pe soldaţi şi luară armele, arme solide, bune, militare, nu slabe ca armele lor de gladiatori, pe care le aruncară.

Situaţia devenea critică. De la Roma se trimisera noi trupe, puse sub comanda lui Publius Claudius care aparţinea ramurei Pulcher din familia Claudia.— *Pulcher,* după cum se ştie, înseamnă frumos. Claudius nu-şi desminţea rasa. Vom vorbi mai tîrziu de frumuseţea lui ca amant; acum nu ne vom ocupa de el decît ca general.

Ca general, n-a fost norocos; avea sub comandă o trupă compusă din trei mii de oameni. El încercui pe gladiatori în fortăreaţa pe care aceştia puseseră stăpînire şi puse sub supraveghere unica trecere pe unde s-ar fi putut ieşi. Dealtfel, de jur împrejur nu erau decît stînci prăpăstioase acoperite cu buturi de viţă de vie. Gladiatorii tăiară curmeii; lemnul noduros şi fibros al viţei este soft ca o funie; ei făcură din curmeii aceştia adevărate scări pe care coborîră cu toţii, cu excepţia unuia singur care rămase sus ca să le arunce armele. Aşa încît în momentul în care romanii credeau că blocaseră pe inamic pentru totdeauna, se treziră alacalţi, deodată, cu strigăte furioase. Romanii, italieni din cap pînă în picioare şi, în consecinţă, impresionabili şi nervoşi, fugiră; ei reacţionau la primul sentiment şi puteau să se zăpăcească uşor cînd erau luaţi prin surprindere.

Întreaga tabără a fost abandonată în mîinile gladiatorilor.

Veste victorioasă se răspîndi ca fulgerul. Noi modernii spunem că nimic nu reuşeşte mai bine ca succesul. Toţi

păstorii şi văcarii aflaţi prin apropiere veniră în grabă şi se alăturară răsculaţilor. A fost o recrutare fericită de tineri solizi şi agili. Aceştia fură înarmaţi şi alcătuiră infanteria uşoară.

Împotriva lor a fost trimis un al doilea general, Publius Varinus, care n-a reuşit mai mult decît primul. Mai întîi, Spartacus l-a bătut pe locotenent, apoi pe camaradul său, Cassinius, apoi chiar pe Publius Varinus, luîndu-i şi lictorii şi carul de luptă.

Aceasta a fost începutul unei serii continue de succese. Planul lui Spartacus era foarte inteligent: trebuia să ajungă pînă la Alpi, să treacă cu toţii în Galia şi de acolo să se retragă fiecare la casa lui.

Împotriva răsculaţilor au fost trimişi Gellius şi Lentulus.

Gellius învinse un corp de germani care formau un corp aparte, dar Spartacus, la rîndul său, îi învinse pe locotenenţii lui Lentulus şi puse mîna pe armele şi proviziile lor. Apoi îşi continuă drumul spre Alpi.

În întîmpinarea lui veni Cassius cu o armată de zece mii de oameni: bătălia fu lungă şi crîncenă, însă Spartacus trecu peste armata acestuia şi-şi continuă drumul în aceeaşi direcţie. Senatul, indignat, destituí pe cei doi consuli şi trimise împotriva neînvinsului pe Crassus. Acesta îşi stabili tabăra la Picenum ca să-l aştepte acolo pe Spartacus, şi ordonă lui Mummius şi celor două legiuni pe care le comanda să execute un mare ocol, pentru a-i urmări pe gladiatori, dar cu dispoziţie categorică de a nu-i ataca.

Primul lucru pe care l-a făcut Mummius a fost să-i ofere lui Spartacus lupta. Dar, aşa cum s-a întîmplat cu Abd-el-Kader, fiecare a crezut că lui îi revenea onoarea de a începe.

Spartacus zdrobi pe Mummius şi cele două legiuni ale sale; restul scăpă cu viaţă aruncînd armele pentru a putea fugi mai uşor.

Crassus decimă pe fugari. El luă pe primii cinci sute care strigaseră: «să fugim cum s-o putea», îi împărţi în cincizeci de grupuri de cîte zece, îi puse să tragă la sorţi şi pedepsi cu moartea pe cel asupra căruia căzuseră sorţii din fiecare grupă de zece.

Spartacus străbătuse Lucania şi se retrăgea spre mare. În strîmtoarea Messina întîlni pe faimoşii piraţi care se aflau pretutindeni şi despre care am mai vorbit în

legătură cu aventura întîmplată lui Cezar. Sparlacus crezu că va putea realiza o înțelegere între pirați și gladialori. În adevăr, obținu un acord în sensul ca piralii să transporte in Sicilia două mii de oameni. Era vorba să se aștîle acolo, din nou, războiul sclavilor, care abia se terminase. Dar piralii luară banii și-l părăsiră pe Sparlacus pe malul mării, obligîndu-l astfel să-și așeze tabăra în peninsula Reggio.

Crassus veni după el.

El trase o linie pe lungime de trei sute de stadii, cît era lățimea peninsulei și săpă o tranșee. Pe marginea tranșeei ridică un zid înalt și gros.

Spartacus rise la început de aceste lucrări, dar sfîrși prin a se înfricoșa. El nu le lăsă să se termine. Într-o noapte, pe ploaie, acoperi șanțul cu vreascuri, crăci și pămînt și trecu o treime din armată.

Crassus crezu la început că Spartacus se îndrepta spre Roma, dar curînd se liniști cînd văzu că dușmanii lui se despart.

O separare se produse între Spartacus și locotenenții săi.

Crassus îi atacă pe aceștia din urmă și se pregătea să-i alunge din fața sa, cînd apăru Spartacus care-l obligă să se retragă.

Înfricoșat de înfrîngerea lui Mummius, Crassus ceru în scris să fie chemați Lucullus din Tracia și Pompei din Spania și să-i fie trimiși în ajutor. Dar după aceea își dădu seama de imprudența pe care o făcuse. Oricare din cei doi care ar fi venit ar fi trecut drept adevăratul învingător și i-ar fi luat lui recompensa pentru victorie.

Se hotărî, atunci, să învingă singur.

Carminus și Castus, doi locotenenți ai lui Spartacus, se despărțiseră de șeful lor. Crassus se hotărî să-i atace și să-i înfrîngă. El trimise șase mii de oameni cu ordinul de a cuceri o poziție avantajoasă. Ca să nu fie descoperiți, ei își acoperiră capul cu crengi, așa cum vor face mai tîrziu soldații lui Duncan. Din nefericire pentru el, două femei care făceau sacrificii pentru gladiatori, la intrarea în tabără, observară pădurea mișcătoare și dădură alarma. Carminus și Castus se năpustiră asupra romanilor care ar fi fost pierduți dacă Crassus n-ar fi angajat în luptă și restul armatei ca să-i susțină.

Douăsprezece mii trei sute de gladiatori rămaseră pe cîmpul de bătaie.— Fură numărați și li se cercetară rănile.

Numai zece au fost loviţi în spate.

După un astfel de măcel suportat de armata sa, nu mai exista nici o cale pentru ca Spartacus să susţină campania.

El a încercat să bată în retragere spre muntele Pételée, — Crassus s-a lansat împotriva lui şi în urmărire au pornit Scrophas, chestorul lui, şi Quintus, locotenentul lui.

Spartacus, la fel ca un mistreţ încolţit de cîini, se întoarse împotriva lor şi i-a pus pe fugă.

Această victorie l-a pierdut: oamenii au declarat că doreau să lupte. Ei i-au înconjurat pe comandanţi şi i-au pus să meargă împotriva romanilor.

Acesta era dorinţa lui Crassus: lupta finală cu orice preţ.

El tocmai a aflat că Pompei era în apropiere.

A venit vremea, ca la rîndul său, să atace inamicul.

Într-o zi el a construit o tranşee, gladiatorii au venit să-i provoace la luptă pe oamenii lui, din orgoliu a luat o hotărîre: a înconjurat tabăra din ambele părţi şi lupta a început, în fiecare moment apăreau noi luptători. Spartacus a fost forţat să intre în luptă.

Era exact ceea ce vroia să evite.

Forţat de împrejurări şi împotriva voinţei sale, a descălecat, a scos sabia şi a înfipt-o în gîtul calului.

Animalul a căzut.

— Ce faci? l-a întrebat un om.

— Dacă vom cîştiga, a spus el, vom dispune de cai mai buni, dacă vom fi învinşi, nu voi mai avea nevoie de el.

Şi îndată s-a repezit în mijlocul romanilor căutîndu-l pe Crassus, dar nu l-a putut găsi.

Doi centurioni s-au repezit la el, el i-a ucis pe amîndoi.

În cele din urmă, toţi oamenii lui au fugit, el a rămas singur, aşa cum a promis, şi a fost omorît fără a face un pas înapoi.

Pompei a ajuns chiar în acel moment. Rămăşiţele armatei lui Spartacus i-au apărut în cale. El le-a exterminat.

De altfel, aşa cum a prezis Crassus, Pompei a fost considerat cel care a avut onoarea de a-i înfrînge pe gladiatori, deşi el a ajuns după luptă.

În ceea ce-l priveşte pe Crassus, el a dat oamenilor o zecime din proprietăţii sale pentru ca el să atragă zeci de mii de susţinători în Forum, a fost în zadar, a distribuit fiecărui cetăţean grîu timp de trei luni, dar a trebuit să obţină protecţia

lui Pompei, pentru a obţine titlul de consul, şi chiar şi aşa el a fost numit doar consul secund.

Apoi Pompei a fost primit în triumf, Crassus doar cu ovaţii.

Aşa cum am spus, soarta l-a favorizat pe Pompei.

Metellus a pregătit victoria sa asupra lui Sertorius.

Crassus a fost mai bun, el l-a învins pe Spartacus.

Dar strigătele poporului şi triumful nu au fost pentru Metellus sau Crassus. Doar pentru Pompei.

Apoi a venit războiul cu piraţii.

Am spus cîtă putere a dobîndit Pompei.

Era făcut pentru a distruge tot.

Acesta a fost Pompei, aşa este el cunoscut.

Victoriile triple asupra lui Lepidus, Sertorius şi Spartacus au făcut din el prima sabie din republică.

Crassus nici măcar nu era considerat demn de a fi locotenentul lui.

Săracu' Crassusl era prea bogat pentru a i se face dreptate.

Cavalerii au avut de suferit cel mai mult de ocupaţia mării de către piraţi. Comerţul cu Italia fusese în mîinile lor.

Dar acum comerţul lor era blocat, cavalerii erau distruşi.

Singura lor speranţă era la Pompei.

Ei i-au cerut — în ciuda Senatului — comandantului să deblocheze toată coasta de la Cilicia la coloanele lui Hercule şi o distanţă de douăzeci de leghe pe mare.

Aceste douăzeci de leghe erau pentru ei viaţa sau moartea.

În plus, putea dura pînă ce romanii construiau cele 500 de nave pentru care chestorii şi perceptorii le luau toţi banii pe care îi aveau.

Ei s-au oferit voluntari să fie soldaţi, marinari şi vîslaşi.

Ei au fost acceptaţi, cu condiţia ca apoi să lupte pentru al distruge pe Mitridate.

Aceste lucruri s-au întîmplat în anul şaizeci şi şapte înainte de Hristos. Cezar avea treizeci şi trei de ani.

În trei luni, datorită resurselor enorme, care i-au fost votate, Pompei i-a lichidat pe piraţi.

Principala sa activitate era de a distruge, şi-i plăcea mult prea mult de a distruge prin forţă.

Mitridate a rămas. Mitridate a plătit prin moarte sarcina

care i-o dăduse fiul său, Pharnace, în momentul cînd, după cucerirea Indiei, Pompei pornise împotriva arabilor un război dintre cele mai imprudente.

Iată cum se prezenta Pompei. Să trecem acum la Crassus.

VIII

Marcus Licinius Crassus, supranumit *Dives* sau cel Bogat așa cum în zilele noastre unui bogat i se mai spune și *Crassus*, are marele avantaj de a fi fost furnizat de antichitatea romană ca un tip al avariției moderne.

Se născuse cu o sută cincisprezece ani înaintea erei noastre și avea deci cincisprezece ani mai mult decît Cezar.

Optzeci și cinci de ani înaintea erei noastre, semnalat din cauza bogăției sale partidului lui Marius, el fugi în Spania. Dar doi ani mai tîrziu, după ce Marius murise iar Sylla cîștigase, Crassus se întoarse la Roma.

Presat de Cicero și de tînărul Marius, Sylla se gîndi să se folosească de Crassus ca să recruteze trupe de la marși. Marșii erau elveții antichității. «Cine ar putea învinge pe marși sau fără marși?» spuneau romanii înșiși.

Așa că Sylla îl trimise pe Crassus să recruteze oameni la marși.

— Dar ca să străbat regiunile dușmane am nevoie de o escortă, spuse Crassus.

— Îți dau, ca escortă, umbrele tatălui tău, ale fratelui tău, ale părinților tăi și ale prietenilor tăi asasinați de Marius, îi răspunse Sylla.

Crassus trecu.

Dar pentru că trecuse singur, crezu că ar fi putut profita tot singur de roadele acțiunii sale: cu armata pe care o strînsese prădă un oraș din Umbria.

Din această expediție averea lui, și așa considerabilă, se mări cu încă vreo șaple sau opt milioane.

Dealtfel, Crassus însuși, fără să precizeze averea pe care o avea, indica averea la care aspira.

— Nimeni nu se poate lăuda că este bogat, dacă nu este atît de bogat încît să poată întreține o armată, spunea el.

Zvonul despre acest jaf ajunse pînă la urechile lui

Sylla care, în această privință, nu era totuși un om dificil; el căpătă față de Crassus o anumită rezervă și de atunci înainte îl preferă pe Pompei.

Din clipa aceea, Pompei și Crassus deveniră dușmani.

Cu toate acestea, Crassus avea să-i facă lui Sylla un serviciu, mai mare decît toate cele pe care i le făcuse vreodată Pompei.

Samniții, conduși de Telesinus, se apropiaseră pînă la porțile Romei; în drumul lor, de-a lungul Italiei, lăsaseră o dîră largă de foc și sînge. Sylla pornise în grabă cu armata în întîmpinarea lor, însă în ciocnirea violentă cu acești teribili ciobani, aripa stîngă a armatei sale fusese nimicită iar el obligat să bată în retragere spre Preneste. În cortul său, el se afla în aceeași situație cu Eduard al III-lea, în ajunul bătăliei de la Crecy, considerînd situația pierdută și gîndindu-se încă de pe atunci cum ar fi putut scăpa cu viață, cînd i se anunță un sol din partea lui Crassus.

Îl lăsă să intre, cu gîndul în altă parte.

Dar, după primele cuvinte ale solului, neatenția se transformă într-un interes deosebit.

Crassus căzuse asupra armatei samnite amețită de succesul victoriei, îl ucisese pe Telesinus, făcuse prizonieri pe cei doi locotenenți ai săi, Eductus și Censorinus, și acum fugărea către Antemnes armata în derută.

Erau servicii pe care Sylla le uitase acum, dar pe care Crassus le valorifică în fața Romei.

Așa fiind, desfășurînd un anumit talent în vorbire — am spus că romanii erau născuți oratori — el obținu prețura, apoi fu însărcinat să ducă războiul împotriva lui Spartacus; am povestit cum s-a sfîrșit războiul.

Deznodămîntul nu-l reconcilie cu Pompei.

În legătură cu aceasta Pompei spusese un cuvînt pe care Crassus nu-l putuse uita.

— Crassus i-a învins pe răsculați, spusese el; dar eu am învins răscoala.

Urmase apoi triumful lui Pompei și ovația lui Crassus.

Lumea era nedreaptă față de acest tîlhar, acest publican, acest milionar; dar, totuși, parcă așa se cuvenea.

Zgîrcenia lui era revoltătoare. Toată lumea povestea o anecdotă, relativă la o pălărie de paie, pe care Plutarh, mare colecționar de anecdote, ne-a transmis-o; toată lumea povestea, spuneam, o anecdotă despre o pălărie de

paic și anecdota aceasta făcea hazul Romei.

Crassus avea o pălărie de paie agățată într-un cui în anticameră și, pentru că îi plăcea foarte mult conversația cu grecul Alexandru, când îl lua cu el la țară, îi împrumuta această pălărie, pe care i-o lua înapoi când se întorceau la Roma.

În legătură cu această anecdotă, Cicero spunea despre Crassus, cu mai multă dreptate decît despre Cezar

— Un om ca acesta n-o să ajungă niciodată stăpînul lumii.

Să vorbim acum despre Cicero, care a fost un moment stăpînul lumii, pentru că, în moment, a fost stăpînul Romei.

Originea lui este mai mult decît obscură toată lumea este de acord să spună că mama lui, Helvia, era o femeie nobilă; despre tatăl lui nu s-a știut niciodată ce meserie a avut. Părerea cea mai acreditată a fost că celebrul orator, născut la Arpium, patria lui Marius, era fiul unui călcător de poștav; alții pretindeau că era fiul unui zarzavagiu. Unii au avut ideea, pe care poate că a avut-o și el, de a pune în rîndul strămoșilor lui pe Tullius Atticus, care a domnit asupra volscilor; însă, asupra acestui punct, nici amicii lui, nici el însuși nu par să mai fi insistat.

Se numea Marcus Tullius Cicero.— Marcus era numele său personal: numele pe care romanii aveau obiceiul să-l dea copiilor la șase zile după naștere; Tullius era numele său de familie care în vechea limbă română însemna *rău*; în fine, Cicero era porecla unui strămoș care avusese pe nas un neg în formă de năut — *cicer* — de aici numele de Cicero.

«Poate, spune Middleton, numele de Cicero vine de la vreun strămoș grădinar cunoscut pentru priceperea lui în cultivarea mazării.»

Părerea aceasta ar spulbera părerea lui Plutarh care spune: «În orice caz primul din această familie care a fost supranumit Cicero trebuie să fi fost un om deosebit, pentru ca urmașii lui să-i păstreze numele.»

Oricum ar fi fost, Cicero n-a voit să și-l schimbe, iar prietenilor care îl îndemnau s-o facă, totuși, din cauza laturei ridicole a denumirii, el le spunea:

— Nici gînd îmi păstrez numele de Cicero și am să-l fac mai glorios decît al lui Scaurus sau Catul.

Și s-a ținut de cuvînt.

Întrebați, pe nepregătite, pe cineva cu o cultură mediocră cine au fost Scaurus și Catul și va evita să vă răspundă. Întrebați-l cine a fost Cicero și vă va răspunde fără ezitare: «Cel mai mare orator al Romei, numit Cicero, pentru că avea pe nas un neg de forma unui bob de năut.»

Nu greșește cînd vorbește astfel de talentul său, dar se înșală cu privire la neg, pentru că nu el, ci străbunul lui fusese decorat de natură cu o asemenea excrescență cărnoasă. Ba, Middleton contestă chiar forma de năut și o schimbă în mazăre.

În schimb Cicero ținea mult la năut.

Fiind chestor în Sicilia, el a oferit zeilor un vas de argint pe care a pus să se inscrie primele două nume *Marcus* și *Tullius* iar în locul celui de-al treilea nume, a cerut să se graveze un bob de năut.

Este, probabil, primul rebus care se cunoaște.

Cicero se născuse cu o sută șase ani înainte de era noastră, în ziua de trei ianuarie; era de aceeași vîrstă cu Pompei și avea, ca și acesta, șase ani mai mult decît Cezar.

Se povestește că o fantomă apăruse în fața doicii și-i spusese că într-o zi copilul acesta avea să fie sprijinul Romei.

Poate că apariția aceasta i-a dat o atît de mare încredere în el.

Copil încă, el compuse un mic poem: *Pontius Glaucus;* dar ca toți marii prozatori, era un poet mediocru, spre deosebire de marii poeți care sînt aproape întotdeauna și excelenți prozatori.

După ce și-a terminat studiile obișnuite, a studiat elocința cu Philon și legile cu Mucius Scaevola, jurisconsult abil și cel dintîi printre senatori; apoi, deși era destul de puțin războinic, s-a înrolat să servească sub Sylla, în războiul cu marșii.

Între timp a debutat printr-un act de curaj, dar de curaj civil; a nu se confunda curajul civil și curajul militar.

Un libert al lui Sylla, pe nume Chrysogonos, pusese în vînzare bunurile unui cetățean ucis din ordinul dictatorului, iar el cumpărase aceste bunuri cu două mii de drahme.

Roscius, fiul și moștenitorul mortului, făcu dovada că moștenirea valora două sute cincizeci de talanți, adică peste un milion.

Sylla era convins de crima care i se imputa lui

Chrysogonos, dar de felul său nu se lăsa uşor tulburat. El îl acuză pe tînăr de paricid, spunînd că tatăl fusese ucis la instigarea fiului.

Acuzat de Sylla, Roscius fu părăsit de toţi.

Atunci prietenii lui Cicero intervenirā pe lîngă el; dacă l-ar fi apărat pe Roscius şi dacă ar fi cîştigat procesul acestuia, cu siguranţă că numele lui ar fi fost cunoscut de toţi şi reputaţia lui pe deplin stabilită.

Cicero pledă şi cîştigă.

Să nu se confunde acest Roscius cu Roscius, actorul, contemporanul său, pentru care Cicero pledă de asemenea, dar împotriva lui Fannius Cherea. Cel de care este vorba în legătură cu moştenirea se numea Roscius Amerinus iar pledoaria lui Cicero, care ne-a rămas, se numeşte: *Pro Roscio Amerino.*

Chiar în ziua cînd a cîştigat procesul, Cicero a plecat în Grecia, pe motiv că vrea să-şi îngrijească sănătatea. În adevăr, era atît de slab, încît părea să fie el însuşi fantoma care îi apăruse doicii în timpul copilăriei sale; avea stomacul plăpînd şi nu putea mînca decît foarte tîrziu şi foarte puţin. Însă vocea îi era puternică şi sonoră, deşi cam aspră şi puţin flexibilă, iar pentru că tonul i se ridica pînă la notele cele mai înalte, cel puţin în tinereţe, rămînea frînt de oboseală după fiecare pledoarie.

Ajuns la Atena, a studiat cu Antioclus din Ascalonia, apoi trecu în insula Rhodos unde am văzut că l-a întîlnit pe Cezar.

După moartea lui Sylla starea sănătăţii i se amelioră, iar la solicitarea prietenilor se înapoie la Roma, după ce, mai înainte, vizitase Asia şi urmase lecţiile lui Xenocles din Adramyte, ale lui Dionisos din Magnesia şi ale lui Menippus din Caria.

La Rhodos a avut un succes pe cît de mare, pe atît de neaşteptat.

Apollonius Molon, cu care studia, nu vorbea deloc latina, pe cînd Cicero vorbea limba greacă. Voind să-şi facă din primul moment o idee despre ceea ce era în stare viitorul său elev, Molon îi dădu un text şi-l rugă să improvizeze în greceşte. Cicero o făcu cu plăcere; era o posibilitate de a-şi consolida cunoştinţele într-o limbă care nu era a lui. El începu, deci, prin a-l ruga pe Molon şi pe ceilalţi asistenţi să-şi noteze greşelile pe care ar putea să le facă pentru că, arătîndu-i-le, să le corecteze pe viitor

Cînd sfîrşi, auditoriul izbucni în aplauze.

Numai Apollonius Molon, care, tot timpul cît a vorbit Cicero, nu făcuse nici un semn, nici de aprobare, nici de dezaprobare, rămase gînditor

La solicitarea lui Cicero, care, îngrijorat, voia să-i afle părerea, îi spuse:

Te felicit şi te admir, tinere, dar plîng soarta Greciei văzînd că tu vei duce la Roma singura avere care ne mai rămîne: elocinţa şi erudiţia!

Revenit la Roma, Cicero a luat lecţii de la actorul Roscius şi de la tragedianul Esop, care erau, amîndoi, autorităţi absolute în arta lor

Maeştrii aceştia l-au făcut să-şi realizeze perfecţiona rea debitului la care ajunsese şi care constituia marca faimă de care se bucura.

După alegerea sa ca chestor, a fost trimis în Sicilia Era în timpul unei perioade de foamete, iar de cînd Italia fusese transformată în păşuni — şi vom avea ocazia curînd să vorbim despre această transformare — Sicilia devenise grînarul Romei, Cicero presă pe sicilieni să-şi trimită grîul în Italia Din cauza acestei insistenţe, începu să fie rău văzut de clienţii săi, însă cînd aceştia văzură cum lucra, cît era de drept, de omenos şi mai ales cît era de dezinteresat, se întoarseră la el şi-l înconjurară nu numai cu stimă, dar şi cu afecţiune

Se înapoia din Sicilia, mulţumit de sine, după ce făcuse cît mai mult bine cu putinţă, după ce pledase strălucit în vreo trei, patru procese, crezînd că vîlva pe care o făcuse în Sicilia se răspîndise în lumea întreagă şi că avea să găsească Senatul aşteptîndu-l la porţile Romei. Străbătînd Campania în drumul de înapoiere întîlni un prieten care, recunoscîndu-l, veni spre el cu surîsul pe buze şi braţele deschise

După primile cuvinte, Cicero îl întrebă

— Ei bine, ce se spune la Roma de elocinţa mea şi tu ce crezi de comportarea mea în timpul celor doi ani cît am lipsit?

— Dar unde ai fost? îl întrebă prietenul Nici nu ştiam că fuseseşi plecat din Roma.

Răspunsul acesta l-ar fi lecuit pe Cicero de vanitate, dacă vanitatea n-ar fi fost la el o boală incurabilă.

Dealtfel, avea să i se prezinte încă o ocazie care să-i consolideze această vanitate.

Mai întîi, a pledat împotriva lui Verres atrăgînd acestuia o condamnare la o amendă de şapte sute cincizeci

de mii de drahme şi la exil Amenda era o glumă, dar exilul era serios, apoi mai era exemplul, stigmatizarea, ruşinea Este adevărat că ticăloşii nu au ruşine

Succesul acesta îl făcu pe Cicero la modă

Din cauza talentului său îşi avea, spune Plutarh, o curte aproape tot atît de numeroasă cum o avea Crassus, din cauza bogăţiei şi Pompei, din cauza puterii.

In timpul acesta lumea începu să se ocupe de conspiraţia lui Catilina

După ce am văzut cine era Pompei, Crassus şi Cicero, să vedem cine era Catilina Cezar ştim cine era

IX

Lucius Sergius Catilina făcea parte din cea mai veche nobilime a Romei.

El pretindea, în această privinţă, că nu cedă pasul nimănui, nici chiar lui Cezar şi avea dreptul la această pretenţie dacă, aşa cum susţinea, descindea din Sergestus, fondatorul lui Enea.

Ceea ce era sigur, era că printre strămoşii săi număra pe un Sergius Silus care, rănit de douăzeci şi trei de ori în războaiele punice, sfîrşise prin a-şi fi adaptat la braţul mutilat o mînă de fier cu care continua să lupte

Aceasta aminteşte de Goetz von Berlichingen, un alt nobil care, asemeni lui Catilina, se puse în fruntea unei răscoale a săracilor.

Catilina, spune Sallustiu, avocatul democrat care a lăsat nişte grădini atît de frumoase, care şi astăzi îi poartă numele, Catilina era un om înzestrat cu una din acele rare constituţii care pot suporta foamea, setea, frigul, veghile; îndrăzneţ, viclean, plin de resurse, capabil să simuleze orice, să disimuleze orice, să dorească binele altuia, să risipească ce era al său; avînd multă elocinţă, puţin raţionament; făcînd mereu proiecte, planuri himerice, imposibile.

Iată profilul moral: după cum se vede, Salustiu nu-şi menajează omul.

Ca fizic, avea o figură palidă şi neliniştită, ochii injectaţi de sînge, pasul cînd lent, cînd precipitat; în sfîrşit, pe frunte, ceva din acea fatalitate pe care în antichi-

late Eschil o imprima lui Oreste iar la modernii, Byron o imprimă lui Manfred

Nu se cunoştea cu precizie data naşterii sale, dar trebuie să fi avut cinci, şase ani mai mult decît Cezar

În timpul lui Sylla, se scăldase în sînge, se povestea despre el lucruri neînchipuite, pe care aprecierile moderne nu ne permit să le credem cu toată rezerva era acuzat că fusese amantul fiicei sale şi ucigaşul fratelui său, se mai susţinea că, pentru a fi exonerat de această ultimă crimă procedase ca şi cum fratele său era încă în viaţă şi-l pusese pe mort pe lista proscrişilor

Avea motive să-l urască pe Marcus Gratidianus Il ştiri tradiţia o spune, nu noi il ştiri pînă la mormîntul lui Lutatius, mai întîi îi scoase ochii, apoi îi tăie limba mîinile şi picioarele, apoi îi tăie capul, apoi cu braţele pline de sînge arătă poporului capul acesta, purtîndu l de pe muntele Janicul, pînă la Poarta Carmentală unde se găsea Sylla

În sfîrşit, ca şi cum ar fi trebuit să se acumuleze pe capul lui toate felurile de acuzaţii, se mai spunea despre el că îşi omorîse fiul pentru ca nimic să nu constituie un obstacol la căsătoria sa cu o curtezană care nu voia să albă copil vitreg; că găsise acvila de argint a lui Marius şi îi adusese sacrificii umane, că, în calitatea sa de şef al unei societăţi de sînge, descoperită de vreo cincisprezece ani la Livorno, el poruncea asasinate inutile, ca să nu se piardă obiceiul de a ucide, că conjuraţii băuseră pe rînd sîngele unui om ucis, că voiau să masacreze pe senatori, în sfîrşit, şi această afectă cel mai mult populaţia modestă, că avea intenţia să dea foc Romei, în cele patru colţuri

Toate acestea sînt foarte neverosimile! Mie mi se pare că sărmanul Catilina fusese ales ca să fie ţapul ispăşitor al epocii sale.

Aceasta, este, dealtfel şi părerea lui Napoleon Să deschidem *Memorialul de la Sfînta Elena*, la 22 martie 1816:

«Astăzi, împăratul citea în istoria romană despre Conjuraţia lui Catilina. El nu putea să o înţeleagă aşa cum era scrisă. Oricît de scelerat ar fi fost Catilina, spunea el, trebuie să fi avut totuşi un ţel; şi ţelul nu putea fi acela de a domni peste Roma, pentru că i se reproşase că voise să-i dea foc în cele patru colţuri. Împăratul credea că mai degrabă fusese vorba de o nouă faţiune în felul celor ale lui Marius sau Sylla şi care, eşuînd, se

îngrămădiseră pe șeful ei toate acuzațiile banale cu care aceștia sînt încărcați în asemenea situații.»

Și, cu ochiul lui de vultur, se pare că împăratul văzuse clar, așa cum distingea prin fumul ridicat pe cîmpurile de bătaie.

Dealtfel, momentul era favorabil pentru o revoluție.

Roma era împărțită în bogați și săraci, în milionari și în datornici, în creditori și debitori; camăta era la ordinea zilei, dobînda legală era de 4% pe lună. Totul se cumpăra: de la votul lui Curion pînă la amorul Serviliei. Vechea plebe romană, urmașii soldaților și ai plugarilor, măduva Romei, fusese distrusă. În cetate, trei sau patru mii de senatori, cavaleri, cămătari, speculanți, aițiători de răscoate, liberți la fiecare pas, în afara Romei, nu mai existau cultivatori, numai sclavi, nu mai erau cîmpuri însămînțate, numai pășuni, se observase că se cîștiga mai bine hrănind porcii, decît oamenii Porcius Cato făcuse o avere enormă cu meseria asta Peste tot le întîlneai cu traci, africani, spanioli, cu fiare la picioare, însemnați cu biciul pe spate, cu semnul sclaviei pe frunte Roma și-a uzat populația ca să cucerească lumea, a schimbat aurul naționalității cu moneda de aramă a sclavici

Se posedau vile la Neapole pentru briza mării, la Tivoli pentru pulberea micilor cascade; la Albano pentru umbra copacilor Fermele, sau mai bine spus ferma generală este în Sicilia.

Cato are trei mii de sclavi; atunci gîndiți-vă la ceilalți

Bogățiile sînt absurd de uriașe

Numai pămînt, Crassus posedă în valoare de două sute de milioane de sesterți, adică patruzeci de milioane de franci Verres în trei ani, ca prefect, a jefuit din Sicilia douăsprezece milioane; Caecilius Isidorus s-a ruinat în războaiele civile; nu mai are decît cîteva prăpădite de milioane care se adaugă uncle peste altele și totuși, la moarte a mai lăsat moștenitorilor săi patru mii o sută șaisprezece sclavi, trei mii șase sute de perechi de boi, douăzeci și șapte de mii cinci sute capete de vite, și șaizeci de milioane de sesterți în numerar (aproape cincisprezece milioane de franci). Un centurin posedă zece milioane de sesterți. Pompei primește, lunar, de la Ariobarzan treizeci și trei de taleri, cam o sută optzeci de mii de franci. Regii se ruinează în favoarea generalilor, a locotenenților și a proconsulilor Republicii; Dejotarus a ajuns să cerșească. Salamina nu-l poate plăti pe Brutus, creditorul

ei, Brutus închide Senatul şi-l asediază: cinci senatori mor de foame, alţii plătesc

Datoriile sînt egale cu averile; trebuie să existe un echilibru

Plecînd ca pretor în Spania, Cezar împrumută de la Crassus cinci milioane, deşi îi mai datorează alte cincizeci. Cînd a fost condamnat, Melo datora paisprezece milioane; Curion se vinde lui Cezar căruia îi datora douăsprezece milioane; Antonius, opt milioane.

După părerea noastră, Conspiraţia lui Catilina este greşit numită aşa, ea nu este un compiot, este un fapt. Este marele şi veşnicul război dintre bogat şi sărac, lupta dintre cel care nu are nimic, împotriva celui care are tot, este problema care stă la baza tuturor problemelor politice, de care s-a ciocnit şi Franţa în 1792 şi în 1848.

Babeuf şi Proudhon sînt nişte Catilina, în teorie.

Vedeţi, dar, cine este pentru Catilina, cine îi formează cortegiul, cine sînt oamenii care îi servesc de gardă; toţi eleganţii, toţi dezmăţaţii, toţi nobilii ruinaţi, toţi înfumuraţii cu tunică de purpură, toţi oamenii care joacă, se îmbată, dansează, întreţin femei; — am spus că Cezar era dintre aceştia —, apoi, mai erau bravii, gladiatorii, foştii septembriori ai lui Sylla sau Marius şi cine ştie? poate poporul.

Cavalerii, cămătarii, jucătorii la bursă, bancherii simt atît de bine acestea, încît duc spre consulat pe Cicero, un om nou.

Cicero şi-a luat un angajament: el îl va strivi pe Catilina; căci, pentru ca toţi cei care posedă vile, palate, circzi, păşuni, lăzi cu bani, să doarmă liniştiţi, Catilina trebuie zdrobit.

El îşi începe atacul prezentînd Senatului — Catilina este senator, reţineţi bine — prezentînd Senatului o lege care adaugă un exil de zece ani la pedepsele aplicate contra uneltirilor.

Catilina simte lovitura. El vrea să discute legea; scapă un cuvînt în favoarea debitorilor; Cicero atita aştepta.

— Ce speri? îi spune el; table noi? abolirea datoriilor? Şi eu am să afişez table, dar table de vînzare.

Catilina se înfurie.

— Cine eşti tu, ca să vorbeşti aşa, nepriceput burghez din Arpinum, care iei Roma drept hanul tău personal?

Atunci, Senatul începe să murmure şi să treacă de partea lui Cicero.

— Ah! strigă Catilina, aţiţi un incendiu împotriva mea! Fie, am să-l înăbuş sub ruine.

Cuvintele acestea îl pierd pe Catilina.

Cicero face apel la micii negustori.

Deputaţii allobrogilor, pe care Catilina şi-i făcuse confidenţi, au predat avocatului aristocraţici planul conjuraţiei.

Cassius trebuia să dea foc Romei; Cacegus, să ucidă pe senatori; Catilina şi locotenenţii săi să stea lîngă porţi şi să ucidă pe toţi care ar fi încercat să fugă.

Rugurile se pregătesc. Mîine, poate, apeductele vor fi înfundate.

Toate acestea nu determină poporul să ia partea Senatului.

Cato ţine un lung discurs: el înţelege că a trecut timpul de a se invoca patriotismul. Patriotismul l s-ar fi rîs în faţă şi l-ar fi numit cu un cuvînt antic, corespunzător cuvîntului nostru modern: *şovin*.

Dar, nu, Cato face parte din epoca sa.

— În numele zeilor nemuritori, spune el, vă implor pe voi pentru care casele voastre, statuile voastre, pămînturile voastre, tablourile voastre au avut întotdeauna un preţ mai mare decît Republica; dacă vreţi să păstraţi aceste bunuri, oricare ar fi ele, obiect al gingaşelor voastre afecţiuni, dacă vreţi să vă asiguraţi un timp liber pentru aceste plăceri, ieşiţi din amorţire şi luaţi în mînă treburile publice!

Discursul lui Cato impresionează pe bogaţi; dar asta nu este destul. Bogaţii vor face parte, în mod firesc, din partidul celor bogaţi; trebuie antrenaţi săracii, proletarii, poporul.

Cato distribuie poporului în numele Senatului grîu în valoare de şapte milioane şi poporul trece de partea Senatului. Şi totuşi, dacă Catilina ar fi rămas la Roma, poate că prezenţa lui ar fi pus în grea cumpănă această splendidă distribuire.

Dar rar se întîmplă ca poporul să dea dreptate celui care părăseşte lupta: este şi un proverb în acest sens.

Catilina părăsi Roma.

Şi poporul îl acuză pe Catilina.

X

Catilina plecase în Apenin ca să i întîlnească pe Manlius, locotenentul său, erau acolo două legiuni, adică zece, douăsprezece mii de oameni

Aşteptă o lună

În fiecare dimineaţă, spera să afle vestea că izbucnise complotul la Roma Dar află că Cicero pusese să fie ucişi Lentulus şi Cathegus, prieteni săi, precum şi capii complotului

Să-i ucidă! strigă el Nu erau, oare, cetăţeni romani iar legea Sempronia nu le garanta viaţa?

Fără îndoială că da, dar iată argumentul de care s a folosit Cicero «Este adevărat că legea Sempronia protejează viaţa cetăţenilor numai că duşmanul patriei nu e cetăţean!»

Argumentul era desigur subtil .dar nu degeaba eşti avocat

Armatele Senatului se apropiau Catilina văzu că nu-i mai rămînea decît să moară şi atunci se hotărî să moară vitejeşte

Coborî de pe munte şi-i întîlni pe conservatori, cum le-am zice astăzi, în împrejurimile oraşului Pistoia.

Lupta fu teribilă, crîncenă

Catilina lupta, nu ca să învingă, ci ca să moară frumos

Trăind uriaş, muri frumos Fu găsit în fruntea tuturor alor săi, în mijlocul cadavrelor soldaţilor romani ucişi de el

Fiecare din oamenii lui căzuse pe locul unde lupta se

Aşa mor hoţii, ucigaşii şi incendiatorii?

Napoleon la Sfînta Elena avusese dreptate cînd spusese că sub toate acestea se află ceva ce noi nu cunoaştem sau despre care ni s-a vorbit insuficient şi, în consecinţă, lăsat să fie ghicit.

Iată manifestul întocmit de răsculaţi, pe care ni-l transmite Sallustiu; poate aruncă ci lumină asupra problemei.

Este adresat de conducătorul revoltaţilor generalului Senatului. Generalul Senatului este Cavaignac-ul acestei epoci.

Imperator,

Mărturisind în fața zeilor și a oamenilor că dacă am luat armele am făcut-o nu pentru a pune patria în pericol sau să amenințăm pe concetățenii noștri; na vrem decît să ne apărăm propriile noastre vieți. Necăjiți și săraci cum sintem, lăcomia și violența creditorilor noștri ne-a răpit aproape tuturor patria, dar tuturor ne-a răpit reputația și averea. Ni se refuză pînă și beneficiul vechilor legi; nu ni se permite nici măcar abandonarea bunurilor ca să ne păstrăm libertatea: atît de mare este cruzimea cămătarului și a celui care împrumută pe gaj! Adeseori vechiului Senat i-a fost milă de popor și prin decretele sale a ușurat mizeria publică, în timpul nostru, au fost liberate chiar și patrimoniile grevate la exces și, după părerea oamenilor cu suflet, s-a permis plata în aramă în loc de plată în argint, adesea, chiar plebea împinsă de dorințe ambițioase, sau provocată de jignirile aduse de magistrați, s-a depărtat de Senat; însă, în ceea ce ne privește noi nu pretindem nici puterea, nici bogăția, aceste cauze de lupte între oameni. Noi cerem doar libertatea pe care un cetățean nu consimte să o piardă decît o dată cu viața. Noi te implorăm, deci, pe tine și pe Senat, să vă fie milă de mizeria concetățenilor noștri. Redă-ne garanția legilor pe care pretorul ne-o refuză; nu ne obliga să preferăm moartea vieții pe care o ducem, căci moartea noastră nu va trece nerăzbunată»*

Cîntăriți acest manifest, filozofi din toate timpurile, el are greutatea lui în balanța istoriei, nu seamănă el, oare, cu deviza nenorociților mătăsari din Lyon: *Să trăiești lucrînd, sau să mori luptînd?*

Am spus mai înainte că Conspirația lui Catilina nu era o conspirație și iată pentru ce pericolul a fost real, serios și imens, orice ar spune Dio Cassius; atît de real, de serios, de imens, încît el făcu din Cicero un erou de îndrăzneală și de ilegalitate.

---

* În împrejurări extreme, legea Valeria dădea această posibilitate. În felul acesta datoria era redusă aproape cu trei sferturi fără să fi fost, totuși, vorba de un fatiment.

Trebuie să-i fi fost tare frică lui Cicero, ca să fi fost atît de viteaz în ziua aceea.

Cînd Cicero poate fugi, nu fuge? În timpul revoltei pornită împotriva lui Clodius, șapte sau opt ani mai tîrziu, nu fuge?

Și, totuși, Clodius nu este un om de talia lui Catilina.

Reîntors din Tessaionic, Cicero povestește că a fost o ciocnire în Forum. Oamenii s-au insultat, s-au scuipat între ei. «Clodienii încep să scuipe în noi *(clodiani nostros consputere coeperunt);* noi ne pierdem răbdarea», adaugă Cicero. Și avea de ce! «Ai noștri fi atacă și-i pun pe fugă. Clodius este aruncat de la tribună; eu o șterg din teamă de accident» *(ac nos quoque tum fogimus, ne quid in turba)*. Sînt propriile lui cuvinte, pe care le scrie fratelui său Quintus, în scrisoarea din 15 februarie (Q.fr.I.3).

Dealtfel, dacă nu credeți, citiți discursul lui Cato. Acela nu este un laș, și totuși îi este frică, o mare frică; i-e frică, spune el, și desigur că și altora le este frică, pentru că Cezar stă liniștit.

Cezar stă liniștit pentru că, dacă învinge Catilina, el a dat democrației destule dovezi pentru a avea asigurată partea lui de cîștig; Cezar stă liniștit, pentru că în cazul în care Catilina este învins, nu există destule dovezi împotriva lui ca să poată fi acuzat. Dealtfel, cine ar îndrăzni să-l acuze? Cato ar dori mult, dar, totuși, ezită.

În timpul acestei ședințe, atît de furtunoase, în care vorbiră și Cato și Cezar, Cato pentru severitate, Cezar pentru clemență, i se aduse lui Cezar un bilet.

Crezînd că este un mesaj politic, Cato smulse biletul din mîna mesagerului și-l citi.

Era un bilet de dragoste din partea Serviliei, sora sa, adresat lui Cezar.

El i-l aruncă în față.

— Na, beliviule! spuse el.

Cezar îl ridică, îl citi, dar nu răspunse nimic. În adevăr, situația era atît de gravă că nu mai era nevoie să fie complicată cu o ceartă personală.

Însă, dacă nimeni nu îndrăznea să-l acuze public pe Cezar, nimeni nu s-ar fi supărat dacă un accident ar fi scăpat oamenii cumsecade de el.

Pe treptele Senatului și în momentul cînd ieșea, el fu înconjurat de o mulțime de cavaleri, fii de bancheri, de

speculanți, de cămătari, de publicani care jincau morțiș să-l ucidă.

Unul dintre ei, Clodius Pulcher — acela care fusese bătul de gladiatori — îi puse sabia în gît, neașteptînd decît un semn din partea lui Cicero, ca să-l ucidă. Dar Cicero îi făcu semn să-l crute pe Cezar și Clodius își bagă sabia în teacă.

Cum e cu putință! Clodius care, mai tîrziu, va asculta orbește de Cezar, va fi amantul Pompeii și va voi să-l ucidă pe Cicero, același Clodius este amicul lui Cicero și vrea să-l ucidă pe Cezar?

Așa ceva pare de neînțeles. Dar vă vom explica, fiți liniștiți, dragi cititori; nu va fi prea moral, dar va fi clar.

Omul fericit, omul mîndru, omul mare de o sută de ori în toată această afacere cu Catilina, omul acesta este Cicero.

Este mult din domnul Dupin în Cicero, deși nu era mult din Cicero în domnul Dupin.

L-ați văzut pe domnul Dupin a doua zi după urcarea pe tron a regelui Ludovic-Filip? Dacă ar fi făcut versuri în latină, le-ar fi făcut pe cele ale lui Cicero; dacă ar fi făcut versuri în franceză, el le-ar fi tradus.

Vă amintiți versurile lui Cicero?

O fortunatam natam, me consule, Romam! ...
(O fericită Romă! care te-ai născut în timpul consulatului meu! ...)

Ei bine, opt zile mai tîrziu, Cicero îl apăra pe Murena, acuzat de uneltire, tocmai el care ceruse ca vinovaților de uneltire să li se aplice și zece ani de exil ca spor de pedeapsă; apoi îl apără pe Sylla, complicele lui Catilina; îl apără tocmai el, Cicero, care pusese să fie uciși ceilalți complici.

Cum am spus, un moment el a fost regele Romei.

Pompei era plecat, Cezar rezerval, Crassus mut.

— E al treilea rege străin pe care îl avem, spuneau romanii.

Ceilalți doi erau Tatius și Numa. Tatius și Numa erau din Cures, Cicero din Arpinum.

În adevăr, nici unul din cei trei nu era din Roma.

XI

După descoperirea conspirației lui Sylla, după uciderea lui Caethegus și Lentulus, după descoperirea trupului neînsuflețit al lui Catilina pe cîmpul de luptă de la Pistoia, se crezu că Roma era salvată.

Așa se întîmplase și în Franța în 1793, după fiecare conspirație descoperită. Și Franța fusese salvată de unsprezece ori într-o singură lună.

«Încă o victorie ca aceasta și sînt pierdut!» spusese Pyrrhos, după bătălia de la Heracleea în care își pierduse jumătate din soldați, jumătate din cai, jumătate din elefanți.

Mai ales Cicero era încredințat că el salvase Roma. Victoria îl orbise; credea în alianța dintre Senat, cavalerii din naștere și aristocrații banului, la care visase, dar nu întîrzie să se îndoiască chiar el de durata acestei păci gelatinoase — căci cum altfel s-ar putea reda mai bine expresia lui *concordia conglutinata* — această împăcare de scurtă durată, sau cam așa ceva.

Cezar, am spus-o, era fericit să stea deoparte în această împrejurare.

Cînd ieșise din Senat, în momentul în care Cicero traversînd Forumul strigase «la moartel» vorbind de complicii lui Catilina, mai mulți cavaleri din garda lui Cicero se aruncaseră spre Cezar, cu săbiile în mîini, dar Cicero, am mai spus-o, îl acoperi cu toga lui.

Așa cum proceda, uneori, poporul în favoarea gladiatorului care luptase frumos; la privirile întrebătoare ale tinerilor, Cicero răspunse printr-un semn salvator, căci, în adevăr, deși Cezar nu era decît un individ dubios, înglodat în datorii, nu se ucidea un Cezar cum se ucidea un Lentulus sau Caethegus; dovadă că ar fi putut fi ucis fie în ușa Senatului, fie în Forum, fie în timpul traversării Cîmpului lui Marte, și încă o dovadă e faptul că ar fi putut fi ucis și Catilina, dar nimeni nu îndrăznise să o facă.

Deși faptul este consemnat de Plutarh, adesea sîntem îndemnați să punem la îndoială povestirea istoricului din Cheroneea.

Suetoniu se mulțumește să spună că toți cavalerii care erau de gardă trăseră sabia și-i îndreptară vîrful spre Cezar.

Cicero, acest mare fanfaron, nu pomenea întîmplarea

în istoria consulatului său, care s-a pierdut, dar pe care Plutarh o cunoştea şi Plutarh se miră.

Cum se poate ca Cicero, care se laudă uneori cu lucruri pe care nu le-a făcut, făcînd un lucru de o asemenea importanţă şi atît de onorabil pentru el, să nu se fi lăudat cu acesta?

Dealtfel, mai tîrziu, nobilimea blamă pe Cicero pentru faptul că nu a folosit această ocazie ca să se descotorosească de Cezar şi a supraapreciat dragostea poporului pentru el.

Totuşi, această dragoste era mare, foarte mare, dovadă ceea ce se petrecu cîteva zile mai tîrziu.

Obosit de acuzaţiile surde care îl urmăreau, Cezar se prezentă în Senat ca să se justifice şi, după ce intră, anunţă pentru ce venise acolo.

O violentă discuţie se produse atunci între senatori asupra vinovăţiei sau nevinovăţiei lui Cezar şi, pentru că şedinţa se prelungea, poporul temîndu-se să nu i se întîmple vreo nenorocire, înconjură sala Senatului şi, prin strigăte violente, ceru să-i fie predat Cezar.

Din această cauză Cato, temîndu-se de o mişcare din partea săracilor şi, mai mult încă, din partea celor înfometaţi care, spune Plutarh, îşi puseseră toată speranţa în Cezar, obţine din partea Senatului acea faimoasă distribuire lunară de grîu care trebuia să coste cam zece, douăsprezece milioane.

Cezar îşi dădu bine seama că îi trebuia un nou sprijin şi atunci candidă pentru pretură.

Am spus cum se reuşea în viaţă la Roma.

Orice tînăr de familie bună studia dreptul cu un jurisconsult şi elocinţa cu un retor. Viaţa romană era publică, ea aparţinea patriei, se ataca sau se apăra conducerea statului cu vorba şi cu spada. Se semna ca în America: *avocat şi general*.

Ca să te faci cunoscut, denunţai un proconsul; era o oarecare grandoare în aceasta; se lua partea poporului contra unui om.

Aşa făcu Cezar.

El se ridică, întîi, împotriva lui Dolabella, apoi împotriva lui Publius Antonius. Dar eşuează împotriva primului şi este obligat să părăsească Roma. Apoi, în Grecia, vorbeşte contra celui de-al doilea, în faţa lui Marcus Lucullus, pretorul Macedoniei, şi obţine un

asemenea succes încît Publius Antonius, de teamă că va fi condamnat, face apel la tribunii poporului sub pretext că nu ar fi putut obține dreptate împotriva grecilor, în Grecia.

«La Roma, spune Plutarh, elocința sa strălucind la bară, i-a adus o mare favoare».

Apoi, după ce se făcu astfel cunoscut, candidă pentru edilitate. Edilitatea era cam ceea ce este primăria noastră de astăzi.

Observați alegerile engleze cu ale lor *lustings, meeting, boxings,* cu acuzațiile lor de *bribery;* este în mic ceea ce, în mare, erau alegerile la Roma

La Roma exista ceea ce nimeni n-a îndrăznit să facă nici în Franța, nici în Anglia: un *Manual al candidatului* Datează din anul 688 de la fundarea Romei și este semnat de Q. Cicero. Să nu se confunde cu Marcus Tullius, Quintus este doar fratele unui mare om.

Așadar, la momentul potrivit, candidatul se îmbrăca într-o togă albă, simbol al curățeniei sufletului *candidatus,* ceea ce însemnează atît albit cît și alb Făcea mai întîi vizite senatorilor și magistraților, apoi celor bogați, cavalerilor, nobililor și în cele din urmă poporului.

Poporul era adunat pe Cîmpul lui Marte; cei trei, patru sute de mii de votanți erau acolo și-și așteptau candidații.

Candidații se prezentau însoțiți de alaiul prietenilor

În timp ce candidatul își căuta simpatii printre votanți, prietenii lui făceau același lucru pentru amicul lor. Candidatul avea un nomenclator care îi șoptea numele și meseria celor cărora li se adresa.

Vă amintiți gingășiile pe care don Juan le adresa domnului Dimanche cînd voia să-i ceară bani? Închipuiți-vă scena aceasta repetată de o sută de ori în aceeași zi: aceeași piesă cu alți actori.

Cu doi ani mai înainte, candidatul începea să-și atragă simpatia poporului: oferea jocuri; cumpăra direct sau prin amicii săi locuri la circ sau în amfiteatre pe care le distribuia gratuit poporului; trimitea astfel la distracții triburi întregi și în special tribul lui; în sfîrșit, dădea ospețe publice, nu numai în fața casei, nu numai tribului său, nu numai în diferite cartiere ale orașului, dar, adesea chiar tuturor triburilor.

Cicero citează ca un fapt extraordinar că Lucius

Filipus ajunsese la înalte demnităţi fără ca să fi folosit asemenea metode

Însă, în schimb, Tuberon, nepotul lui Paulus Emilius şi nepotul lui Scipio Africanul, eşuase în încercarea de a deveni pretor, pentru că, oferind poporului o masă publică, pusese să se întindă paturi de o formă comună acoperite cu piei de lup în loc de acoperămintele de preţ.

Vedeţi, dar, cît de sibaril era poporul roman care nu numai că voia să mănînce bine, dar voia să fie şi bine şi bogat tratat în timpul mesei

Mulţi făceau călătorii în provincie ca să culeagă voturi în municipiile cu drept de vot

Paterculus citează cazul unui celălean care, voind să fie edil, de fiecare dată cînd se producea un incendiu la Roma sau în împrejurimi, îşi trimitea sclavii ca să l stingă, procedeul era atît de nou, încît cel care l a inventat fu numit nu numai edil, dar chiar pretor Din nefericire, Paterculus uită să menţioneze numele filantropului

În general, alegerea era mai scumpă nu erai numit edil cu mai puţin de un million, chestor cu mai puţin de un milion şi jumătate sau două milioane, iar ca să fii pretor se sacrifica totul

Într-adevăr, pretorul era vice regele unei provincii.

Notaţi că o provincie în vremea aceea era cît un regal din epoca modernă

Or, în acest regat pe care il conducea patru, cinci ani, pe care îl ocupa cu o armată, de banii căruia dispunea, cu locuitorii asupra cărora avea drept de viaţă şi de moarte, în acest regat dădea întîlnire creditorilor; acolo se lichidau averile cele mai grevate, acolo se formau biblioteci, colecţii de tablouri, galerii de statui; în sfîrşit, tot acolo se convocau portăreii, creditorii şi se făceau aranjamente satisfăcătoare pentru ambele părţi.

Uneori însă, cînd provincia era rulnată, cînd se prelua după un Dolabella, sau Verres, sau cînd nu exista o siguranţă deplină asupra moralităţii debitorului, creditorii se opuneau plecării sale din oraş.

Cezar, numit pretor în Spania, găsi în momentul plecării o asemenea mulţime de creditori strînsă în faţa porţii, încît a fost obligat să trimită după Crassus.

Crassus, care îl vedea pe Catilina mort, care înţelegea că Cicero nu va mai putea rezista, care nu putea ierta lui Pompei chestiunea cu gladiatorii, înţelese că viitorul era

între Cezar și Pompei și socoti că un plasament la Cezar i-ar aduce mari foloase. El împrumută pe Cezar cu cinci milioane, iar Cezar putu pleca în Spania.

Să mai adăugăm — și lucrul acesta ar putea constitui trei sferturi din motivul acordării acestui împrumut atît de neașteptat din partea unui astfel de zgîrcit — să mai adaugăm că Cezar era amantul soției sale, Tertulia. Din punct de vedere modern, această situație îl coboară pe Cezar în ochii noștri, dar Cezar nu privea atît de aproape.

In drum spre Spania și pe cînd străbătea un mic sat din Galia cisalpină, Cezar pronunță cuvintele cunoscute:

— Mai bine primul aici, decît al doilea la Roma.

In adevăr, la Roma, alături de puterea reală cucerită cu spada sau cu elocința, alături de Pompei și de Cezar, erau ceia ce se numeau cei șapte tirani: republicanii, cămătarii, cei care împrumutau cu camătă mare pe timp scurt; adică cei doi Lucullus, Melellus, Hortensius, Pillpus, Catulus și, în sfîrșit, Crassus.

Cel din urmă abia aștepta să fie altceva decît unul din cei șapte tirani; abia aștepta să ajungă unul din cei trei.

Or, în viitor el vedea un triumvirat: Pompei, victoria; Cezar, norocul; el, banii.

Se va vedea că Crassus nu prezisese prea rău viitorul.

După un an, Cezar se întoarse din Spania.

Ce făcuse acolo? Nimeni nu știa.

Nimeni nu îndrăzni să-l acuze; însă, la înapoiere, își plăti datoriile și, de data aceasta, nimeni n-a mai trebuit să-i împrumute vreun ban.

Suetoniu spune însă:

«S-a dovedit, prin propriile lucrări pe care le-a lăsat, că în Spania a primit de la proconsul și de la aliați bani pe care i-a cerut stăruitor ca pe un ajutor cu care să-și poată plăti datoriile».

Dar acesta nu era împrumut, căci se lua fără să se mai restituie vreodată.

Suetoniu mai adaugă:

«El jefui multe orașe din Lusitania, deși acestea nu opuseseră nici o rezistență și-și deschiseseră porțile de cum sosise în fața lor».

Reîntors la Roma, Cezar îl găsi pe Pompei.

Cei doi mari rivali se găseau acum față în față.

Să vedem ce s-a întîmplat cu Pompei de cînd l-am părăsit, după victoria sa asupra gladiatorilor.

XII

Învingătorul lui Mitridate are treizeci şi nouă de ani, cu toate că prietenii săi, mai bine zis linguşilorii săi, nu-i dau mai mult de treizeci şi patru — vîrsta lui Alexandru cel Mare — şi a ajuns la punctul culminant al succesului De acum încolo nu va face decît să coboare, pe cînd Cezar nu va face decît să urce.

Dacă Pompei are treizeci şi nouă de ani — şi Plutarh spune precis aceasta Cezar are treizeci şi trei.

«Poporul roman, spune Plutarh, pare să fi fost de la început faţă de Pompei în aceeaşi dispoziţie în care se găseşte Prometeu al lui Eschil faţă de Hercule cînd îi spune acestuia,care l-a dezlegat: Pe cît îl iubesc pe fiu, pe atît urăsc pe tată»

De ce îl ura poporul roman pe Strabo, tatăl lui Pompei?

Plutarh ne-o spune într-o singură frază:

«Pentru că nu-i putea uita zgîrcenia».

Aceasta pentru că tatăl lui Pompei nu oferea romanilor jocuri, mese publice, nu le dădea bilete la spectacole, crimă de neiertat în ochii tuturor acestor regi ai lumii care îşi petreceau tot timpul tolăniţi pe sub porfice, discutînd politică în timp ce se îmbăiau sau beau vin fiert prin cîrciumi.

În adevăr, ura era atît de mare încît mulţimea smulse de pe rug corpul lui Strabo, ucis de trăsnet şi-l băljocori în fel şi chip.

Dar, repetăm, fiul, în schimb, era adorat.

Iată ce spune mai departe Plutarh în frumoasa lui limbă greacă:

«Nimeni nu a găsit o bunăvoinţă mai mare, care să fi început mai repede, care să fi înflorit mai mult în vremuri de fericire şi care să-i fi rămas mai credincioasă în vremuri vitrege»

•Poate că ceea ce sedusese pe romani, popor senzual în cel mai înalt grad, fusese frumuseţea lui Pompei.

Pompei avea trăsături plăcute, în armonie perfectă cu vorba melodioasă, un aer grav, temperat printr-o mare expresie de bunătate, maniere nobile, o mare cumpătare în viaţa de toate zilele, o deosebită îndemînare în toate exerciţiile corpului, o elocinţă aproape irezistibilă, o imensă uşurinţă în a da, şi da cu o graţie aproape divină care avea măiestria de a menaja amorul propriu al celui

care primea Părul pe care il purla puţin ridical şi privirca plină de farmec îl asemăna cu Alexandru, sau mai curînd cu staluile rămase ale cuceritorului Indiei, asemănare care il măgulea pe linărul bărbat, şi care era atît de cunoscută public incît într-o zi consulul Filip, pledînd pentru el, spuse surizînd

— Nu vă miraţi de parţialitatea mea faţă de clientul meu, dar se explică prin faptul că, cu fiind Filip, îl iubesc pe Alexandru.

Am vorbit despre cumpătarea sa, iată un exemplu

După o boală destul de grea, i se recomandă dietă şi, pentru că reîncepuse să mănînce, medicul îi îngădui zilnic numai sturz

Din nefericire sturzi sînt păsări care doar trec prin acele locuri şi atunci încă nu era timpul pentru trecerea lor, aşa că zadarnic căutară servitorii lui Pompei prin toate pieţele din Roma, căci nu găsiră nimic

— Iată-le în încurcătură, îi spuse un amic, ai să găseşti la Lucullus, care are astfel de păsări în tot timpul anului.

— Pe legea mea, nu! răspunse Pompei Nu vreau să cer nici un serviciu acestui om.

— Totuşi, insistă prietenul, dacă medicul ţi-a recomandat să mănînci neapărat sturz şi nu altceva!

— Haida-de! răspunse Pompei, vrei să cred că era scris în cartea destinului ca Pompei să se prăpădească dacă Lucullus n-ar fi fost atît de mîncăcios încît să crească sturzi în colivie?

Şi Pompei îşi trimise medicul la plimbare! Cam asta cred că înseamnă acele trei cuvinte greceşti

Am vorbit despre elocinţa sa

Iată o dovadă.

După moartea lui Strabo, a avut de respins o acuzaţie de deturnare de fonduri publice făcută împotriva tatălui său şi în care se încerca să fie antrenat şi el. Însă a pus în apărarea sa atîta îndemînare şi o astfel de fermitate, încît pretorul Antistius, care prezida judecata, s-a hotărît atunci, pe loc, să-i dea fata în căsătorie, propunere pe care a făcut-o prin nişte prieteni comuni.

Pompei acceptă.

Logodna ajunsese cunoscută de popor şi era atît de mult pe gustul său, încît în momentul cînd Pompei a fost achitat, mulţimea începu să strige, ca şi cum ar fi ascultat de o comandă:

La Talasius! La Talasius!

Ce însemnau acesle două cuvinle pe care romanii aveau obiceiul să le pronunţe cînd doreau o căsătorie fericită? O vom spune imediat

Era o veche tradiţie romană, încă de pe vremea răpirii sabinelor

Cînd s a produs acest mare evenimenl care a dus imperiul lui Romulus, abia formal, la un pas de pieire, păstorii şi văcarii au furat o tînără sabină atît de frumoasă, încît se temeau să nu fie nevoie să se lupte la fiecare pas pentru a o păstra Atunci le a venit ideea s o pună sub protecţia unuia din numele cele mai slimate din tînăra Romă, aşa că fugeau, strigînd

La Talasius! La Talasius!

Ca şi cum pentru Talasius ar fi răpit-o pe tînăra sabină

Datorită acestui nume, ei au putut-o duce în deplină siguranţă acolo unde au voit, şi, în adevăr, tînăra sabină s a căsătorit cu Talasius, iar căsnicia a fost foarte fericită De atunci, la Roma s-a păstrat obiceiul ca la căsătoriile mai importante să se strige în semn de urare de fericire

La Talasius! La Talasius!

Pompei se căsători cu Antistia

Dar nu avu o căsnicie atît de fericită ca Talasius pentru-că, aşa cum am mai spus, a fost forţat de Sylla să o repudieze şi să ia în căsătorie pe Emilia, fiica lui Metella şi a lui Scaurus, nepoata lui Sylla

Ordinul era cu atît mai tiranic cu cît Emilia era căsătorită şi însărcinată, iar pe de altă parte era o mare ruşine pentru Pompei ca să cedeze în faţa acestui ordin, întrucît socrul său Antistius fusese asasinat în Senat pe motiv că, Pompei făcînd parte din partidul lui Sylla, şi el trebuie să fi făcut parte din acest partid, din momenl ce era socrul lui Pompei

În plus, mama Antistiei, văzîndu-şi fiica repudiată şi nepulînd suporta insulta pe care i-o făcuse Pompei, se sinucise

În fine, moartea aceasta fu urmată de o altă, a Emiliei, care muri la naştere.

Este adevărat că această teribilă tragedie de familie, care ar fi făcut mare vîlvă în altă epocă, se pierdu în mijlocul tragediei generale care se petrecea în vremea aceea şi în care Marius şi Sylla jucau rolurile principale.

Am spus că, într-o situaţie similară, Cezar preferase să înfrunte mînia lui Sylla decît să-l asculte. Geniul celor

doi oameni se regăseşte cu totul în această deosebire: în circumstanţe analoage, unul cedează, celălalt rezistă.

Să fim ierlaţi că revenim astfel asupra lui Pompei, despre care am mai dat cîteva amănunte, dar de omul care va disputa cu Cezar stăpînirea lumii merită să ne ocupăm ceva mai mult.

Apoi, mărturisim că vom fi mîndri să facem pentru antichitate ceea ce am făcut pentru timpurile moderne: pentru istoria greacă şi pentru romani, ceea ce am făcut pentru istoria Angliei, a Italiei şi a Franţei, adică să o punem la îndemîna tuturor. Ce ni se cere pentru aceasta? S-o facem atrăgătoare.

Cînd ni se arată greci şi romani, ni se arată mai mult statui şi mai puţin oameni.

Fiind şi noi oameni, ne interesăm mai cu seamă de fiinţe aparţinînd mai ales umanităţii.

Or, îndepărtînd tunica lui Alcibiade şi toga lui Cicero, ce vedem? Oameni.

Dar trebuie îndepărtată tunica şi toga ca să realizăm ceea ce urmărim noi: să-i arătăm pe aceşti eroi, pe aceşti semizei de colegiu, în intimitate.

Vă mai amintiţi timpul cînd se spunea că istoria era atît de greu de învăţat pentru că era plictisitoare? Plictisitoare, desigur, în lucrările lui Daniel, Mezerai sau Anquetil, dar amuzantă în cronici, în memorii, în legende.

De unde i-a venit succesul atît de mare domnului de Barante cu lucrarea sa *Ducii de Burgundia?* De la faptul că el a fost cel dintîi care a înlocuit cu forma de cronică istoria sau ceea ce se numea obişnuit istorie.

Oare nu i-am învăţat noi mai multe pe cititorii noştri despre epoca lui Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea cu *Cei trei muşchetari*, *După douăzeci de ani* şi *Vicontele de Bragelonne*, decît Levasseur cu cele douăzeci şi cinci de volume ale istoriei sale?

XIII

Să ne întoarcem la Pompei, de două ori văduv abia la douăzeci şi patru de ani şi pe care Sylla îl salutase cu numele de *imperator*, pentru serviciul pe care i-l făcuse aducîndu-i o armată.

În plus, Sylla se ridicase şi se descoperise în faţa lui Pompei, ceea ce făcea rar în faţa altor generali.

Că *s-a ridicat,* aceasta se înțelege ușor, dar c *s-a descoperit,* mărturisiți, dragi cititori, că văzînd întotdeauna pe romani cu capul descoperit, așa ceva este greu să vă explicați.

Din lipsă de pălărie pe care, totuși, o foloseau, uneori, dovadă faimoasa pălărie pe care Crassus o împrumuta grecului Alexandru — din lipsă de pălărie, romanii își acopereau capul cu pulpana togei, iar acest veșmînt, de obicei de culoare albă, respingea cu succes căldura razelor soarelui italian. După cum noi ne ridicăm pălăria ca un gest de deferență față de oamenii cu care ne întîlnim, tot așa romanii își ridicau pulpana togei de pe cap, și astfel se descopereau.

Cu toată marca modestie a lui Pompei, i se reproșau două sau trei crime de care Cezar, rivalul său în toate și mai ales în omenie, nu ar fi fost capabil.

După cum se știe, Carbo era unul din dușmanii lui Sylla.

Dacă ar fi poruncit să fie ucis în momentul în care fusese prins, nimeni n-ar fi spus nimic și poate că faptul ar fi putut fi considerat ca foarte firesc; dar el porunci să fie adus în fața lui, în lanțuri, un om care fusese de trei ori onorat cu consulatul îl judecă stînd pe un tron înalt, în mijlocul murmurelor și aclamațiilor mulțimii, îl condamnă și ordonă să fie executat fără să-i dea all răgaz decît pentru a-și satisface o necesitate urgentă.

Tot așa a făcut și cu Quintus Valerius, savant distins pe care îl captură, cu care vorbi, apoi, cu singe rece, îl trimise la moarte, după ce aflase de la el tot ceea ce voise să știe.

Titlul de «cel Mare» tot Sylla i l-a dat, salu tîndu-l astfel la înapoierea din Africa, așa cum făcuse cu patru, cinci ani în urmă cînd îl numise imperator.

Trebuie să recunoaștem că Pompei s-a ferit, la începul, să-și adauge acest epitet la numele său.

Ne grăbim să spunem că a procedat așa nu din modestie, ci din teama de a nu jigni susceptibilitatea poporului.

În adevăr, cînd, mai tîrziu, după moartea lui Sertorius și după campania din Spania, el consideră că numele acesta îi fusese dat demult de alții, ca să și-l poată da acum și singur, îl luă și se intitulă, de atunci înainte, în scrisorile și în decretele sale, *Pompei cel Mare.*

Este adevărat că peste cel pe care Sylla îl numise

Magnus, adică cel mare, existau doi bărbaţi care fiecare fusese numit de popor cu supranumele de Foarte mare, Maximus: unul era Valerius, care împăcase poporul cu Senatul, celălalt era Fabius Rullus, care alungase din acelaşi Senat cîţiva fii de liberţi, care, ajutaţi de averea lor, reuşiseră să fie aleşi senatori.

Deallfel, Sylla se ingrozi repede de măreţia lui Pompei, la care şi el participase şi de averea pe care acesta şi-o strînsese.

Cînd s-a înapoiat la Roma, după marele război din Africa. Pompei a cerut triumful, dar Sylla s-a opus. Triumful nu se acorda decît consulilor sau pretorilor.

Nici primul Scipio, după victoriile obţinute în Spania asupra cartaginezilor, nu îndrăznise să-l ceară, pentru că nu era nici pretor, nici consul.

Sylla pretindea că se temea de dezaprobarea Romei întregi dacă ar fi acordat triumful unui tînăr încă imberb şi să nu se spună că, pentru satisfacerea capriciilor favoriţilor săi, nu respectă nici o lege.

Însă Pompei ghici adevărata cauză a refuzului chiar dacă acesta fusese prezentat sub un înveliş aurit.

Ideea că Sylla se opunea la triumful său numai pentru că începuse să se teamă de el îi mări încăpăţînarea de a-l obţine şi, în faţa lui Sylla, a lui Sylla care i se adresase direct anunţîndu-l că dacă se încăpăţîna în a voi triumful el, Sylla, se va opune la acest triumf, Pompei îi spuse:

— Ai grijă, Sylla, sînt mai mulţi cei care adoră răsăritul, decît apusul.

Sylla, care, asemeni lui Cezar, era puţin cam tare de urechi, nu înţelese nimic din răspunsul lui Pompei.

— Ce zice? îi întrebă pe vecinii săi.

Vecinii îi repetară răspunsul.

— Ah! Dacă ţine atît, răspunse Sylla, n-are decît să triumfe!

Dar Sylla nu era singurul care să se fi opus la satisfacerea orgoliului învingătorului lui Carbo, Domiţian şi Sertorius.

În Senat şi în sînul nobilimii se produseră mari murmure.

Pompei le auzi.

— Ah! Dacă e aşa, spuse el, ei bine, voi triumfa, nu ca predecesorii mei pe un car tras de cai, ci pe un car tras de elefanţi.

Şi, în adevăr, în campania din Africa, Pompei spusese:

— Pentru că sîntem aici, trebuie să ne luptăm nu numai cu oamenii, ci şi cu animalele sălbatice.

În consecinţă a vînat şi a capturat un marc număr de lei şi elefanţi şi în plus, a mai primit de la regii supuşi peste patruzeci de elefanţi. Nimic nu-i era mai uşor decît să înhame patru din aceste animale la carul său triumfal.

Îi înhămă; dar se întîmplă că, în momentul cînd să intre în Roma, poarta să fie prea îngustă.

Silit să renunţe la elefanţi, Pompei reveni la cai.

Desigur, cu toată vîrsta — avea să împlinească patruzeci de ani — dacă ar fi voit, Pompei ar fi fost primit în Senat.

Cînd legea se opunea vreunei dorinţe de-a lor şi erau destul de puternici ca să-şi poată satisface această dorinţă împotriva legii, romanii recurgeau la un mijloc din cele mai ingenioase ca să acţioneze împotriva ei: o suspendau pe timp de un an.

Aceasta se numea *somnul legii*.

Cît timp legea dormea, ambiţiile se păstrau treze şi făceau ce voiau.

Pompei găsi, deci, o mai mare satisfacţie triumfînd ca simplu general, decît dacă ar fi fost senator.

Pompei triumfă, dar rămase mai departe în ordinul cavalerilor.

Sylla nu uită, însă, că Pompei triumfase împotriva voinţei sale, iar Pompei, făcînd pentru altul ceea ce nu voise să facă pentru el, făcuse ca Lepidus să fie numit consul. Întîlnindu-l pe cînd traversa piaţa, Sylla îl apostrofă:

— Tinere, te văd acoperit de glorie după victoria pe care ai obţinut-o, dar este oare onorabil şi măgulitor că datorită intrigilor tale pe lîngă popor, Catulus, adică cel mai virtuos cetăţean din Roma, a fost chemat la consulat după Lepidus, care este cel mai rău dintre oameni?.. Dealtfel, continuă el cu un gest ameninţător, te previn să nu dormi, ci să-ţi veghezi treburile cu multă grijă, căci ţi-ai făcut un duşman mult mai puternic decît ţine.

În adevăr, din ziua aceea, Pompei fu pierdut complet în ochii lui Sylla, încît după moartea acestuia, cînd i se deschise testamentul, se văzu nu numai că nu cuprindea nici o donaţie pentru Pompei, dar nu se făcea nici măcar vreo menţiune despre acela căruia răposatul, în timpul vieţii, îi dăduse titlul de imperator şi porecla de «cel Mare»

Dar ca un adevărat om de stat ce era, Pompei nu lăsă

să se vadă nici o supărare din cauza acestei uitări şi, cum Lepidus şi încă vreo cîţiva voiau să împiedice nu numai înmormîntarea lui Sylla în Cîmpul lui Marte, dar şi funeraliile publice, Pompei a fost acela care a luat iniţiativa ceremonici morluare prin care i se aduceau lui Sylla onorurile funebre.

Mai mult: prezicerea lui Sylla se realiză imediat după moartea sa, căci Lepidus, servindu-se de poziţia pe care i-o asigurase Pompei, provocă tulburări în Roma. Pompei lîngă de partea lui Catulus care reprezenta latura cinstită a Senatului şi a poporului, dar care era mai înclinată spre administraţia civilă decît spre o conducere militară. Pompei îi dădu ajutorul spadei sale.

Ajutorul acesta îşi avu importanţa sa.

Ajutat de Brutus, tatăl celui care, împreună cu Cassius, avea să-l asasineze pe Cezar, Lepidus puse mîna pe cea mai mare parte a Italiei şi pe o parte din Galia cisalpină.

Pompei porni împotriva lui, îi luă cea mai mare parte din oraşele ocupate, făcu prizonier pe Brutus şi, aşa cum procedase cu Carbo şi cu Quintus Valerius, porunci lui Gemenius să-l ucidă fără măcar să-l mai judece.

După această victorie au urmat victoriile împotriva lui Sertorius, Spartacus şi împotriva piraţilor.

În acest din urmă război, Pompei prinse puteri de care nimeni nu mai dispusese pînă atunci, ajungînd un adevărat rege al mării.

Aici l-am părăsit şi de aici trebuie să-l reluăm, pentru a-l urmări pînă la înapoierea lui Cezar din Spania.

XIV

În mijlocul tuturor acestor evenimente *barba lui Pompei* începuse să crească; şi de data aceasta, fără nici o opoziţie, obţine triumful şi consulatul.

În momentul acela, puterea lui era atît de mare la Roma, încît Crassus, care era supărat pe el de cînd cu afacerea gladiatorilor, a fost obligat să-i ceară, într-un fel, permisiunea ca să fie consul.

Pompei înţelese cît de mult îl înălţa această umilinţă a unui om care, din cauza bogăţiei şi a elocinţei, îi stăpînea pe toţi. El uită că se purtase urît cu Crassus — ceea ce era cu mult mai frumos decît dacă ar fi uitat el neajunsurile din

parte lui Crassus, dacă Crassus i-ar fi făcut asemenea neajunsuri —; el uită, spuneam, că se purtase urît cu Crassus şi îl numi consul odată cu el.

În absenţa lui Cezar. Crassus şi Pompei îşi împărţeau puterea între ei, Crassus avînd mai multă trecere pe lîngă popor. În plus, Pompei era ceea ce numim astăzi un *salonbanc;* cunoştea bine poporul din Roma şi ştia cum trebuie să-l ia.

Astfel, se obişnuia ca după îndeplinirea serviciului prevăzut de lege cavalerii să se înfăţişeze, cu calul lor, în piaţa publică, în faţa cenzorilor, să dea socoteala de campaniile pe care le-au făcut, să numească generalii şi căpitanii sub care au luptat şi acolo, în faţa poporului să fie lăudaţi sau dezaprobaţi pentru comportarea lor.

Or, în timpul cînd erau cenzori Gellius şi Lentulus fu văzut din depărtare Pompei, îndreptîndu-se spre Forum, purtînd însemnele de consul, însoţit sau mai bine zis precedat de lictori şi ducîndu-şi calul de căpăstru, ca un simplu cavaler. La un moment dat, porunci lictorilor să se dea la o parte iar el, doar cu calul, se înfăţişă în faţa tribunalului.

Poporul, văzîndu-l în această situaţie, fu cuprins de un atît de mare respect, încît nu se auzi nici măcar un bravo, deşi se vedea bine că toată lumea admira ceea ce făcea Pompei.

În schimb, cenzorii, foarte mîndri de acest semn de respect, răspunseră printr-un semn la salutul lui Pompei, iar cel mai în vîrstă dintre ei se ridică şi întrebă:

— Pompei cel Mare, îţi cer să-mi spui dacă ai făcut toate campaniile ordonate de lege?

— Da, răspunse tare Pompei, le-am făcut şi n-am avut niciodată un alt căpitan sau general decît pe mine însumi.

La aceste cuvinte, poporul izbucni în strigăte de admiraţie, iar cenzorii se ridicară şi, împreună cu toată mulţimea, îl conduseră pe Pompei acasă, pentru a-i înapoia, pe cît le era cu putinţă, cinstea care le fusese făcută. Dar cel mai mare triumf al lui Pompei a fost acela pe care l-a obţinut cînd a fost învestit cu autoritatea de a-i combate pe piraţi.

Legea care îl învestea cu această autoritate nu trecu fără opoziţie, căci odată în fruntea acestei puteri, avînd sub ordinele sale două sute de vase, cincisprezece locotenenţi aleşi dintre senatori şi obligaţi să-l asculte,

depline puteri asupra tuturor cheltuielilor şi încasatorilor de bani publici, autoritate monarhică şi putere absolută pe toate coastele şi în adînc, pe uscat, pînă la o distanţă de patru sute de stadii de la ţărmul mării, adică peste tot imperiul roman, nici o putere omenească nu l-ar fi putut împiedica pe Pompei să devină rege, dacă această situaţie l-ar fi ispitit.

De aceea, la citirea proiectului de lege, acesta fu primit cu strigăte de entuziasm de popor şi fu spijinit de Cezar, care voia să fie bine văzut de popor, însă fu respins de o parte din senatori.

Unul dintre aceştia strigase chiar:

— Ia seama, Pompei, voind să calci pe urmele lui Romulus s-ar putea, foarte bine, să dispari, ca şi el, în vreo furtună.

Nici Catulus, pentru care Pompei luptase, nu era favorabil acestei legi, şi, totuşi, vorbind împotriva proiectului de lege, făcea lui Pompei cel mai mare elogiu cu putinţă.

— Însă, spuse el, nu-l expuneţi mereu pe primul cetăţean şi pe cel mai mare om din Roma riscurilor războiului, căci dacă îl veţi pierde cine ar putea să-l înlocuiască?

— Tu, tu! se auziră strigăte din toate părţile.

Atunci se ridică Roscius, fără semn că voia să vorbească şi pentru că în mijlocul vacarmului produs de popor nu i se putu da cuvîntul, el ridică două degete, semn că trebuia să i se dea un coleg lui Pompei.

Însă, la această propunere nepotrivită, poporul nerăbdător începu să strige cu atîta putere, încît un corb care zbura în clipa aceea pe deasupra Forumului se prăbuşi, ameţit, în mijlocul mulţimii.

«Ceea ce dovedeşte, spune grav Plutarh, că păsările nu cad la pămînt din cauză că se tulbură aerul sau că se formează un gol, ci din cauză că sînt izbite de strigălele, venite de jos cu putere, şi care provoacă în aer o zguduitură violentă şi un vîrtej ameţitor.»

Am spus mai înainte cum s-a terminat acest război spre marea glorie a lui Pompei; dar ceea ce n-am spus este parţialitatea pe care Pompei a arătat-o faţă de piraţi, el care poruncise uciderea lui Carbo, a lui Quintus Valerius şi a lui Brutus, într-un mod atît de crud.

Nu numai că acceptă să facă unele învoieli cu piraţii, nu numai că le acordă viaţă şi le lăsă o parte din bunuri.

Văzînd piraţii cît de blînd fuseseră trataţi, îi cerură chiar ajutor împotriva lui Metellus — rudă cu Metellus cu care Pompei fusese coleg în Spania - a acelui Metellus care, înainte ca Pompei să fi obţinut conducerea războiului împotriva piraţilor, fusese trimis în Creta să-i urmărească acolo pe piraţi, pentru că, după Ciricia, acolo erau ei cel mai bine fortificaţi; împotriva acelui Metellus care îi urmărea cu înverşunare şi-i ţintuia pe cruce de cum îi prindea.

Cererea piraţilor era ciudată, dar mai ciudat a fost faptul că ea le-a fost acordată.

Pompei îi scrise lui Metellus şi-i ceru să înceteze războiul. El porunci oraşelor să nu-i mai dea ascultare lui Metellus şi trimise pe locotenentul său Lucius Octavius într-o cetate asediată ca să lupte alături de piraţi împotriva soldaţilor lui Metellus.

Aceasta ar părea de neînţeles dacă nu s-ar cunoaşte îndemnul de a proceda al lui Pompei, care nu mai voise să-i lase lui Metellus partea lui de glorie în lupta de desfiinţare a piraţilor, după cum nu voise să-i lase lui Crassus, partea lui de glorie în acţiunea de distrugere a gladiatorilor. Cînd se află la Roma că piraţii aceia, atît de periculoşi fuseseră distruşi sau supuşi în mai puţin de trei luni, entuziasmul pentru Pompei fu atît de mare, încît Manlius, tribunul poporului, propusese o lege prin care să i se acorde lui Pompei comanda peste toate provinciile şi peste toate trupele pe care le avea în subordine Lucullus, adăugînd la ele şi Bithinia ocupată de Glabrion.

Legea aceasta îi autoriza să păstreze forţele navale, să comande cu aceeaşi autoritate ca şi în războiul dinainte, şi-i lăsa la discreţia sa restul imperiului roman, pentru că îi dădea, în afară de Frigia, Lycaonia, Galatia, Capadocia, Cilicia, Colchida de sus şi Armenia şi armatele pe care le folosise Lucullus ca să-i învingă pe Mitridate şi pe Tigrane.

La început, senatorii şi personalităţile din Roma se declarară împotriva acestei legi, legîndu-se între ei prin promisiunile cele mai solemne, jurîndu-şi unii altora să nu trădeze cauza libertăţii, încredinţînd, cu bună ştiinţă, unui singur om o putere egală cu aceea pe care Sylla o cucerise prin violenţă. Însă, în ziua stabilită, se întîmplă ceea ce se întîmplă adesea într-un regim parlamentar: dintre toţi oratorii înscrişi la cuvînt, doar unul îndrăzni să vorbească.

Acesta a fost Catulus.

Însă et vorbi ca un om cinstit, cu sinceritatea lui obişnuilă şi se adresă Senalului, strigînd

— Senalori, nu mai există nici un munte sau vreo stîncă pe care să ne putem retrage ca să murim liberi?

Însă Roma ajunsese la momentul în care avea nevoie de un stăpin, oricare ar fi fost acela.

Nici o voce nu răspunse vocii lui Catulus.

Şi legea fu volată.

— Vai! spuse Pompei cînd primi decretul, muncile mele n-or să se mai termine niciodată. Am să trec mereu din comandament în comandament şi n-am să mai ajung să duc o viaţă tihnilă la ţară, alături de soţia şi copiii mei!

Şi, ridicînd ochii spre cer se lovi cu mîna peste coapsă cu gestul omului disperat.

Bietul Pompei! ar fi făcut el alte gesturi dacă legea n-ar fi fost votală! Numai că le-ar fi făcut de unul singur şi acestea ar fi fost cu adevăral gesturi de disperare

Cu Cezar nu s-a intîmplat acelaşi lucru, căci, fiind numit guvernatorul Galiei, strigă, cu bucuria pe care nu se sfia să o arate:

— În sfîrşit, am ajuns la tot ce mi-am putut dori! Începînd de azi, voi călca pe capetele concetăţenilor mei

XV

Sperăm că cititorul care urmăreşte studiul nostru apreciază din ce în ce mai mult caracterul acestor doi bărbaţi, în aşa fel încît atunci cînd, rivali, se vor găsi faţă în faţă, faptele lor vor fi înţelese şi nu vor mai avea nevoie de comentarii.

Însă, dacă Pompei a ezitat să accepte comanda, ezitarea n-a fost de lungă durală. El îşi strînse vasele, îşi adună oamenii, chemă la el pe regii şi principii cuprinşi în teritoriul pus sub guvernămîntul său, intră în Asia şi debută — aşa cum făcea de obicei — prin a desfiinţa tot ceea ce făcuse predecesorul său. Şi să nu se uite că predecesorul său fusese Lucullus, adică unul din cei mai considerabili oameni al Republicii.

Lucullus află curînd că Pompei nu lăsa nimic din ceea ce înfăptuise el; că restabilea pedepsele, anula recompensele, spunînd şi dovedind că Lucullus nu mai era nimic şi că numai el era totul

Dar Lucullus nu era omul care să înghită băutura amară care se numește dispreț

Prin intermediul unor prieteni comuni, el transmise lui Pompei nemulțumirile sale și se conveni ca cei doi generali să ia parte la o conferință, care se stabili să aibă loc în Galatia. Ei înaintară, deci, unul spre celălalt, precedați de lictorii cu fasciі și, pentru că și unul și altul erau învingători, fasciile erau înconjurate cu ramuri de laur

Or, se întîmplă ceva: Lucullus venind dintr-o țară mănoasă iar Pompei, dimpotrivă, dintr-o țară săracă și fără arbori, laurii lictorilor lui Lucullus erau proaspeți și verzi în timp ce ai lictorilor lui Pompei erau gălbeni și uscați Văzînd aceasta, lictorii lui Lucullus oferiră jumătate din laurii lor, proaspeți, lictorilor lui Pompei.

La vederea acestui gest de curtenie, unii surîseră.

— Bun! spuseră ei, iată-l încă o dată pe Pompei încoronîndu-se cu lauri pe care nu i-a cules el.

Întrevederea, care la început a fost curtenitoare și plină de reverință, a degenerat curînd în discuție și din discuție, în dispută

Pompei îi reproșa lui Lucullus că este zgîrcit. Lucullus îi reproșa lui Pompei că este ambițios.

Acesta, uitînd repede complimentele pe care i le făcuse rivalului său, începu să-i discrediteze victoriile.

Frumoase victorii cîștigate asupra armatelor a doi regi care, văzînd că aurul nu folosește la ceva, au recurs pînă la urmă la spadă și la scut: Lucullus a învins aurul mie îmi tașă să mă bat cu fierul, spunea Pompei

Și de data aceasta, spune Lucullus abilul și prudentul Pompei a acționat după obiceiul său A ajuns cînd nu mai era de învins decît o fantomă El a făcut cu războiul împotriva lui Mitridate cum a făcut cu războiul contra lui Lepidus, lui Sertorius, lui Spartacus, atribuindu și victoriile, deși victoriile fuseseră opera lui Metellus, Catulus sau Crassus Oare, Pompei n-ar fi, în definitiv, decît o pasăre lașă, un fel de vultur care s a obișnuit să se repeadă asupra corpurilor pe care nu le-a ucis el, un fel de hienă sau lup, sfîșiind cu gura plină resturile războiului?

Lipsit de orice comanda, neavînd decît cel mult o mie opt sute de oameni care consimțiseră să-l asculte Lucullus se întoarse la Roma

Pompei începu urmărirea lui Mitridate

Trebuie citită în Plutarh această lungă și grea

campanie in care Mitridate, închis in interiorul zidurilor pe care Pompei le-a ridicat în jurul său, ucide pe bolnavi şi toţi oamenii inutili şi dispare împreună cu oamenii săi fără să se ştie vreodată ce păsări le-au încredinţat soldaţilor aripile ca să poată zbura peste ziduri.

Pompei îl urmăreşte. Îl ajunge aproape de Eufrat, în momentul in care Mitridate visează că, navigind pe Pontul Euxin pe un vînt favorabil, zăreşte Bosforul, dar deodată nava i se sfărîmă sub picioare şi nu-i lasă decît cîteva scînduri ca să se menţină pe valuri

Aci ajunsese cu visul cînd generalii săi înspăimîntaţi intrară in cort şi-l strigară:

— Romanii!

Atunci se hotărî să lupte.

Toţi se repeziră la arme, se aşezară in linie de bătaie însă totul merse împotriva nefericitului rege al Pontului

Soldaţii lui Pompei au luna în spate, aşa că umbrele lor sînt nemăsurat de mari.

Soldaţii lui Mitridate iau ca ţintă această umbră care înaintează spre ei înaintea romanilor şi aruncă in ea cu săgeţi şi suliţe, dar loviturile sînt date în gol.

Ponipei îşi dă seama de eroarea barbarilor si da poruncă să se strige puternic in timpul atacului; barbarii nici măcar nu îndrăznesc să-l aştepte. Romanii ucid sau înecă zece mii de oameni şi ocupă tabăra.

Unde este Mitridate?

Încă de la începutul bătăliei, Mitridate, însoţit de opt sute de sclavi, se lansează in galop făcînd o breşă prin armata romană. Dar pînă sa ajungă in cealaltă parte din opt sute de oameni au mai rămas doar trei.

Doi din cei trei supravieţuitori sînt Mitridate insuşi şi Hypsicratia, una din amantele sale, atît de vitează, de îndrăzneaţă şi de curajoasă, încît regele n-o mai numeşte Hypsicratia, ci Hypsicrate.

În ziua aceea, îmbrăcată într-un costum persan călărind un cal persan şi luptînd cu arme persane, ea nu l-a părăsit pe rege un singur moment, apărîndu-l mereu după cum şi el o apăra pe ea.

După trei zile de goană de-a latul ţării, în care timp viteaza amazoană l-a slujit pe rege, i-a veghcat somnul şi i-a îngrijit calul; după trei zile, în timp ce Mitridate dormea, ajunseră la cetatea Inova unde se găseau comorile şi valorile sale cele mai preţioase.

Erau salvaţi, cel puţin pentru moment

Însa Mitridate înțelese că aceasta era ultima haltă înainte de mormînt. El făcu ultimele daruri, împărțind între cei care îi rămăseseră credincioși, mai întîi banii, apoi veșmintele și, în cele din urmă, otrava.

Fiecare îl părăsi, bogat ca un satrap, asigurat pe toată viața, dacă ar fi trăit, sigur pe moarte, dacă ar fi voit să moară

Apoi, ilustrul învins plecă în Armenia, căutînd pe aliatul său Tigrane.

Tigrane nu numai că îi refuză intrarea în țara sa, dar puse pe capul lui un premiu de o sută de talanți.

Mitridate porni în sus pe Eufrat, îl trecu la izvoare și se înfundă în Colchida

În timpul acesta, cînd Tigrane închidea lui Mitridate granițele țării sale, fiul său le deschidea romanilor Pompei, împreună cu acesta, primeau orașele care se predau, cînd bătrînul Tigrane, pe care îl învinsese Lucullus, aflînd de neînțelegerea care exista între cei doi generali, se încrezu în ceea ce i se spusese în legătură cu firea binevoitoare a lui Pompei și se înfățișă, într-o dimineață, cu rudele și cu prietenii, în fața taberei romane

Dar, la intrarea în tabără, întîlni doi lictori ai lui Pompei care îi porunciră să descalece și să-și continue drumul pe jos, pentru că niciodată un rege dușman nu intrase călare în tabăra romană.

Tigrane făcu mai mult: în semn de supunere, scoase sabia și o predă lictorilor, apoi, cînd ajunse în fața lui Pompei își scoase coroana de pe cap și o puse la picioarele acestuia

Dar Pompei îl primi cu bunăvoință: îl luă pe Tigrane de mînă, îl conduse în cort și îl așeză la dreapta sa, în timp ce fiul acestuia se așeză la stînga.

— Tigrane, îi spuse el, toate pierderile pe care le-ai suferit pînă acum se datoresc lui Lucullus, el ți-a răpit Siria, Fenicia, Galatia și Sofena. Eu îți las tot ce aveai atunci cînd am intrat în țara ta, cu condiția ca să plătești romanilor șase mii de talanți, pentru repararea pagubelor pe care li le-ai făcut.

Fericit, Tigrane promisese fiecărui soldat o jumătate de mină, zece mine fiecărui centurion și un talant fiecărui tribun.

Însă fiul său, care crezuse că va căpăta moștenirea a tălui pe care îl trădase, fu mai puțin încîntat de această împărțire, și spuse trimișilor lui Pompei care veniseră din

parlea accsluia să-l poftească la masa

— Mulţumesc mult generalului vostru pentru cins ea pe carc mi-o face, dar cunosc pe cineva carc mă va trata mai bine ca el.

Zece minute mai tirziu, tinarul Tigrane era aresta., pus în lanţuri şi păstrat pentru a împodobi triumful lui Pompei

XVI

Iată-i, dar, pe Cezar şi pe Pompei reintorşi la Roma unul venind din Orient, celălalt dinspre soare-apunc

Crassus, care se prefăcea că este înfricoşat de armata lui Pompei, îi aştepta

Cezar l-a anunţat printr-o scrisoare pe Crassus ca soseşte, adăugînd că, dacă şi el va contribui cu ceva, se obligă să-l reconcilieze cu Pompei

De Cicero nu se sinchisea nimeni Pompei este gelos pe succesele sale din Senat, căci Pompei este gelos pe tot Aşa că nu va fi greu să-i înveţbească cineva pe cei doi pricteni.

Cicero se plînse lui Atticus.

«Amicul dumitale — scrie et lui Atticus la 25 ianuarie anul 693 de la fundarea Romei (şaizeci şi unu de ani înainte de era noastră) — amicul dumitale — ştii de cine vreau să vorbesc — amicul acesta despre care îmi scrii că mă lăuda, fără să îndrăznească să mă blamezc, amicul acesta, ţinînd seama de manifestările sale, este plin de ataşament, de deferenţă, de tandreţe faţă de mine, în public mă ridică în slăvi, dar în secret îmi face rău, într un fel care nu constitue o taină pentru nimeni Nici un spirit de dreptate, nici de sinceritate, nici un motiv onorabil în politica pe care o face Nimic înălţător, puternic, generos Am să-ţi scriu mai amănunţit despre toate acestea într-o altă scrisoare »

Mai amănunţit! Vedeţi bine că nu-i mai rămînea mare lucru de spus şi că în puţine rînduri ilustrul orator învingătorul lui Catilina, făcuse un portret destul de asemănător, din punctul său de vedere cel puţin al învingătorului lui Mitridate

Însă în timpul acesta, un bărbat era împins înainte fără să i se dea atenţie de nici unul din cei trei deşi ar fi

meritai să se ocupe de el bărbatul acesta era Cato cel Tînă

Să spunem un cuvînt despre accla care era considerat la Roma ca fiind atît de sever, incît romanii, la teatru, aşteptau să-l vadă plecat pentru a putea cere dansatoritor să danseze «french can-can»-ul timpului.

Se născuse cu nouăzeci şi cinci de ani înaintea erei noastre, avea cinci ani mai puţin decît Cezar şi unsprezece mai puţin decît Pompei, avea acum treizeci şi trei de ani Era strănepotul lui Cato Cenzorul pe care, spunea o epigramă, Proserpina refuză să-l primească în infern, aşa mort cum era!

«Roşcovanul acesta care muşca toată lumea, omul acesta cu ochi sfredelitori, acest Porcius pe care Proserpina refuză să-l primească în infern, aşa mort cum el»

Iată epigrama. După cum se vede, ca îl descrie pe Cato cel Bătrîn că era roşcovan, că avea ochii Minervei şi că în timpul vieţii era un om atît de ciulut, încît nici mort nu se gîndea cineva să-l aibă ca vecin.

Pe lîngă acestea, era un om dibaci, dovadă numele de Cato El se numea Priscus, dar a fost poreclit Cato, de la *catus* care înseamnă înţelept, priceput, subtil.

La şaptesprezece ani, luptase contra lui Hanibal Dovedise, în luptă, mîna iute şi piciorul solid şi ameninţase duşmanul cu voce aspră, în timp ce lovea cu spada spre piept sau spre figură. Şi astăzi sînt profesori de scrimă din regimente care procedează în felul acesta. Nu bea decît apă; doar în timpul marşurilor îndelungate sau pe vreme călduroasă punea în apă puţin oţet. Cînd bea rachiu îndoit cu apă însemna, pentru el, că se destrăbălă.

Era născut în vremurile eroice — cu două sute treizeci de ani înaintea erei noastre — cînd se mai găsea în Italia pămînt şi oameni care să-l are Asemeni lui Fabius, Fabricius sau Cincinatus, el părăsea brăzdarul ca să apuce paloşul, şi paloşul ca să revină la brăzdar, bătîndu-se în luptă ca un simplu soldat, arîndu-şi singur pămîntul ca un simplu plugar; numai iarna era îmbrăcat, vara, umbla complet gol.

Era vecin de pămînt cu acel Manius Curius care obţinuse triumful de trei ori, îi învinsese pe samniţii aliaţi cu sabinii, alungase pe Pyrrhus din Italia, dar după aceste trei triumfuri continua să locuiască în aceeaşi căsuţă săracăcioasă în care trimişii samniţilor îl găsiră cocînd napi

Deputaţii voiau să-i ofere nu ştiu ce sumă în aur

– Vedeţi ce mănînc, le spuse el

– Vedem.

— Ei bine, n-ai nevoie de aur cînd ştii să te mulţumeşti cu o masă ca asta

Un om ca acesta trebuie să-i fi plăcut lui Cato, după cum şi Cato trebuie să-i fi plăcut lui. Tînărul se împrieteni cu bătrînul.

Cato cel Tînăr se trăgea din acest aspru cenzor care se certase cu Scipio pentru că îl găsise prea risipitor şi prea strălucitor. El moştenea multe de la strămoşul său, deşi îi despărţeau cinci generaţii şi deşi reprezentantul uneia din aceste generaţii, Caius Porcius Cato, nepotul lui Cato cel Bătrîn, acuzat şi condamnat pentru delapidare, se retrăsese să moară la Taragona.

Cato al nostru, Cato cel Tînăr, sau Cato din Utica cum vreţi să-l numiţi, rămăsese orfan de tată şi de mamă cu un frate şi trei surori.

Fratele acesta se numea Cepion.

Una din surori, soră numai de mamă — se numea Servilia. Am pomenit numele acesta cînd am vorbit de biletul pe care îl primise Cezar în ziua Conjuraţiei lui Catilina.

Ea rezistase mult timp lui Cezar, dar acesta, aflînd că ea îşi dorea mult o perlă foarte frumoasă, o cumpărase şi i-o oferise.

Iar Servilia, în schimb, îi dădu lui Cezar ceea ce dorise.

Perla costase mai mult de un milion o sută de mii de franci.

Cato era un bărbat cu figura severă şi întunecată, refractară la rîs, se mînia greu, dar odată supărat nu se liniştea decît cu şi mai multă greutate. Pricepea greu, dar îşi amintea întotdeauna ceea ce învăţase odată. Din fericire avusese ca preceptor un om inteligent, care gîndea mereu şi nu ameninţa niciodată. Bărbatul acesta se numea Sarpedon, ca şi fiul lui Jupiter şi al Europei.

Încă din copilărie, Cato dădu semne de încăpăţînarea aceea care mai tîrziu avea să-i facă reputaţia. Cu nouăzeci de ani înaintea erei noastre — avea atunci patru sau cinci ani — aliaţii Romei solicitară dreptul de cetate

Am vorbit despre avantajele care decurgeau din acest drept.

Unul din deputaţi locuia la Drusus, amicul său

Drusus, unchiul lui Calo din partea mamei, creşlea copiii surorii sale şi avea o mare slăbiciune pentru ei.

Deputatul acesta — se numea Popidius Lllo — făcea copiilor tot felul de drăgălăşenii pentru ca ei să intervină pe lîngă unchiul lor.

Cepion, care avea vreo doi, trei ani mai mult decit Cato, se lăsase convins şi promisese.

Dar nu acelaşi lucru se întîmplă cu Calo.

In virstă de patru, cinci ani, trebuie să fi pricepul destul de greu o probtemă atit de complicală ca aceea a drcplului de cetate, dar la toate insistenţelc deputalului el se mulţumea să fixeze asupra lui nişte ochi sevcri, fără să răspundă ceva.

Ei bine, copilc il întrebă Popidius, nu faci şi tu ca fratele tău?

Copilul tăcea.

-- N-ai să vorbeşti cu unchiul tău pentru noi? Ce zici?

Copilul conlinuă să tacă.

— Ce băiat rău, spuse Popidius.

Apoi, încet:

— Să vedem pînă unde o să meargă, spuse el celor din jur

Şi apucindu-l de centură îl scoase pe fereastră la o înălţime de vreo treizeci de picioare, ca şi cum ar fi fost gata să-i dea drumul.

Dar copilul nu-şi descleşta dinţii.

— Imi promiţi sau iţi dau drumul? întrebă Popidius.

Copilul continuă să tacă fără să dea vreun semn de uimire sau de teamă.

Pe Jupiter! spuse el Bine că caraghiosul ăsta mic nu e decît un copil şi nu un om mare, căci, dacă ar fi fost un bărbat, s-ar putea să nu obţinem nici un vot din partea poporului

Sylla fusese amicul personal at lui Lucius Porcius, atal lui Cato, ucis lingă lacul Fucino, în timpul atacului împotriva loscanilor revoltaţi Se pare că tinărul Marius nu fusese complet străin de această moarte. Orosc i o atribuie şi cunoaşteţi proverbul «Pînă nu faci foc no iese fum»

Sylla, care fusese prieten cu tatăl lor, chema din cînd în cînd cei doi copii la el şi se amuza vorbind cu ei

«Casa lui Sylla, spune Plutarh, era o adevărată imagine a iadului, datorită numeroşitor proscrişi aduşi acolo zilnic pentru a fi torturaţi»

Era în anul 80 înaintea erei noastre, şi Cato avea atunci vreo treisprezece, paisprezece ani.

Din cînd în cînd vedea leşind din casă trupuri frînte de tortură şi mai des vedea scoţîndu-se capete tăiate. Undeva, jos, auzea oameni gemînd. Aceasta îi dădea mult de gîndit despre Sylla care se purta prietenos cu el.

Într-o zi, nemaiputîndu-se stăpîni, îl întrebă pe preceptorul său:

— Cum se face că nu se găseşte nimeni să-l ucidă pe omul acesta?

— Pentru că lumea se teme de el mai mult decît îl urăşte, răspunse preceptorul.

— Daţi-mi mie o spadă, spuse Cato, să-l ucid şi să-mi scap ţara de sclavie.

Preceptorul consemnă cuvintele pentru istorie, dar se feri să-i dea elevului spada pe care o ceruse.

Pînă la douăzeci de ani, Cato nu mîncase niciodată fără fratele lui mai mare, pe care îl adora.

— Pe cine iubeşti tu cel mai mult? fusese întrebat cînd era copil.

— Pe fratele meu, răspunse el.

— Şi după el?

— Pe fratele meu.

— Şi, totuşi, după el?

— Pe fratele meu.

Ori de cîte ori i s-ar fi pus aceeaşi întrebare, de tot atîtea ori ar fi dat acelaşi răspuns.

XVII

Cato era bogat. Numit preot al lui Apollon, el îşi luă o casă separată şi duse cu el partea din moştenirea părintească care îi revenise şi care se ridica la o sută douăzeci de talanţi (cam şase sute şaizeci de mii de franci)*. Mai tîrziu, moşteni de la vărul său primar încă o sută de talanţi, ceea ce îi ridică averea la peste un milion două sute de mii de franci.

Cato era foarte zgîrcit. «Abia moştenise toată averea aceasta, spuse Plutarh, şi-şi restrînse felul de trai».

Şi mai moşteni încă o jumătate de milion, cînd muri fratele său la Exus. Vom ajunge imediat la această moarte

* În anul 1887

și vom vedea ce va spune Cezar despre zgîrcenia lui Cato.

Calo era puțin cunoscut, cînd i se ivi un prilej de a vorbi in public. Nu ca să apere sau să acuze vreun delapidator bogat, cum era Dolabella sau Verres. Nu. Calo cel Bătrîn, strămbunicul pentru care strănepotul nutrea o veneraţie atit de mare, Cato cel Bătrîn — Calo al celebrei *delenda Carthago* — ridicase bazilica Porcia In timpul cind era cenzor. Am spus oare că porecla de Porcius îi venea de la numărul mare de porci pe care îi creştea, iar numele de Calo, de la priceperea in afaceri? Dacă n-am spus-o, o spunem acum.

Aşadar, bazilica Porcia fusese ridicată de Cato, dar s-a intîmplat că una din coloanele bazilicii slingherea scaunele tribunilor cind işi ţineau şedinţele. Ei voiră să o înlăture, sau măcar să-i schimbe locul, dar Cato veni şi pledă ca să nu se mişte coloana din loc. Şi coloana rămase Se observase atunci ta Cato cuvîntul strins, plin de sens, grav şi, totuşi, nu lipsit de o oarecare graţie. principalul merit rămînind conciziunca.

Din momentul acela fu socotit oralor.

Dar la Roma, am mai spus-o, nu era destul să fii soldat, trebuia să fii şi oralor, după cum nu era destul să fii orator, trebuia să fii şi soldat.

Cato se pregătise pentru această grea meserie.

La Roma, Cato nu putea urma exemplul strămoşului său care umbla complet gol, in schimb se obişnuise să suporte cele mai mari friguri, cu capul descoperit şi să meargă pe jos In călătoriile, cîteodată foarte lungi, pe care le intreprindea. Aceasta însă nu angaja cu nimic pe amicii săi: aceştia călătoreau călare sau în lectică, dar oricit de repede ar fi mers, el se apropia de cel cu care voia să vorbească şi, ca să se odihnească, îşi lăsa mina pe greabănul calului.

La început fusese foarte sobru, stînd la masă numai cîteva minute, bind numai o singură dală, după ce mîncase, şi ridicîndu-se imediat după ce băuse.

Mai tirziu lucrurile se schimbară: rigidul sloic începu să bea şi-şi petrecea citeodată noaptea intreagă la masă.

— Cato face pe beţivul, spunea Memmius.

— E adevărat, răspundea Cicero, dar nu spui că, în schimb, joacă zaruri de dimineaţa pînă seara.

Poate Cato era totuşi beat cind, în plin Senat, îl numise beţiv pe Cezar, care bea aproape intotdeauna numai apă.

«În privința vinului, spune Suetoniu vorbind de Cezar, chiar dușmanii lui sînt de acord că consuma foarte puțin: *Vini parcissimum ne inimiei quidem negaverunt.»*
Însuși Cato revine asupra cuvîntului beliv, cînd spune:

«Dintre toți cei care au tulburat Republica, numai Cezar singur nu era beat: *Unum ex omnibus ad evertendam Republicam sobrium accessisse».*

Pînă la căsătoria sa, Cato a fost fecior. Mai întîi a vrut să ia de soție pe Lepida, care era logodită cu Scipio Metellus. Se credea că logodna fusese ruptă între cei doi tineri, însă prelenția lui Cato reînvie dragostea lui Metellus, care o reținu pe Lepida tocmai în momentul în care Cato întindea mîna spre ea.

De data aceasta stoicul își pierdu stăpînirea de sine. El voi să-l dea în judecată pe Scipio Metellus. Amicii săi îl făcură să înțeleagă că toată lumea avea să rîdă de el și că nu va putea trage nici un folos de pe urma procesului acesta. El își retrase plîngerea, ca să vorbim ca în zilele noastre, dar luă pana și scrise iambi împotriva lui Scipio. Din păcate iambii aceștia s-au pierdut.

Se căsători cu Attilia, pe care o alungă din cauza comportării desfrînate; iar a doua oară se căsători cu Marcia, fiica lui Filip.

Să arătăm acum cum înțelegea gelozia stoicul nostru care, amorezat de Lepida, făcea iambi contra lui Scipio; care căsătorit cu Attilia o gonea din cauza purtării.

Această a doua soție a lui Cato, Marcia, era foarte frumoasă și la fel de deșteaptă, ceea ce n-o împiedica să aibă mulți admiratori. Printre acești admiratori se numara și Quintus Hortensius, unul din oamenii cei mai onorați și mai onorabili din Roma. Numai că Quintus Hortensius avea o manie ciudată: nu aprecia decît femeia pe care nu o avusese. Or, divorțul fiind permis la Roma, el ar fi voit să se căsătorească, după divorț, fie cu fiica lui Cato, căsătorită cu Bibulus, fie chiar cu soția lui Cato.

Horlensius făcu mărturisiri mai întîi soției lui Bibulus care, iubindu-și soțul și avînd doi copii cu el, găsi propunerea lui Hortensius foarte onorabilă, dar cu totul deplasată.

Pentru ca lucrul să fie și mai serios, Hortensius primi refuzul lui Porcia chiar din gura lui Bibulus.

Dar Horlensius nu se lăsă bătut și insistă pe lîngă Bibulus.

Bibulus se adresă socrului său.

Cato interveni.

Hortensius se explică atunci față de Cato, cu care era bun prieten de mulți ani, într-un mod mai categoric decît o făcuse față de Bibulus.

Hortensius nu căuta scandalul și nu ținea cu orice preț la bunul altuia; ceea ce voia, era o soție cinstită.

Din nefericire, cu toate cercetările sale, nu găsise în Roma decît două și amîndouă erau căsătorite.

Una era, cum am spus, Porcia, soția lui Bibulus; cealaltă Marcia, soția lui Cato.

Or, el cerea ca Bibulus sau Cato — puțin îi păsa care dintre ei — să împingă devotamentul pînă la a se despărți de soție și a i-o da lui. După părerea lui, acesta era un fapt pe care Pythias și Damon nu și l-ar fi refuzat unul altuia, iar el pretindea că-l iubește pe Cato cel puțin tot atît pe cît iubea Pythias pe Damon.

Dealtfel, Hortensius făcea o propunere care dovedea buna lui credință: se angaja să restituie pe Porcia lui Bibulus sau pe Marcia lui Cato, imediat după ce ar fi avut doi copii.

El se sprijinea pe o lege a lui Numa căzută în desuetudine, dar neabrogată. Legea aceasta pe care cititorul o va putea regăsi în Plutarh — *Paralelă între Licurg și Numa* — stabilea că soțul care *ar crede că are destui copii* ar putea să-și cedeze soția unui altuia, fie pentru un timp, fie pentru totdeauna.

Cato îi atrase atenția lui Hortensius că, în ceea ce-l privea pe el, această cesiune era cu atît mai cu nepulință cu cît Marcia era însărcinată.

Hortensius răspunse că, dorința lui fiind o dorință cinstită, et avea să o aștepte pe Marcia să nască.

Această insistență impresionă pe Cato, care-i ceru permisiunea lui Hortensius să-l consulte, totuși, și pe Filip, tatăl Marciei.

Filip era un om cumsecade.

— Din moment ce tu nu vezi nici un inconvenient în această cesiune, spuse el, nu văd nici eu; totuși cer să semnezi și tu contractul de căsătorie dintre Hortensius și Marcia.

Cato consimți.

Se așteptă pînă Marcia născu și se restabili; apoi, în prezența tatălui și soțului său, care semnă și-și puse sigiliul pe contract, ea fu căsătorită cu Hortensius.

Vom adăuga imediat de ce acest aranjament era mai

puțin extraordinar în anul 695 de la facerea Romei decît în anul 1850 al erei noastre.

Dar mai întîi să terminăm cu povestea Marciei și a lui Hortensius.

Cei doi soți trăiră în perfectă fericire; Marcia satisfăcu din plin dorințele lui Hortensius dîndu-i doi copii și, întrucît Cato n-o mai ceru înapoi, Hortensius o păstră pînă la moartea sa, cînd îi lăsă tot ce avea: vreo douăzeci sau douăzeci și cinci de milioane.

Atunci Cato se recăsători cu Marcia, după cum se poate citi în Appius, *Războiul civil*, și în Lucaniu, *Pharsalus*, cartea a III-a, versul 328, numai că faptul petrecîndu-se în momentul în care pleca cu Pompei, Cato n-a mai luat o soție, ci o mamă pe care o redădu fiicelor sale.

Întîmplarea aceasta făcu oarecare vîlvă la Roma. Se vorbi, dar nimeni nu rămase uimit. Aceasta făcea parte din legea divorțului.

Cîteva cuvinte acum despre aceste legi pentru ca în ochii cititorului să rămînă o singură problemă: pasivitatea Marciei care trece de la un bărbat la altul, ba, poate, o să explicăm și această pasivitate.

După cum se vede, pretenția noastră este să explicăm totul.

XVIII

Mai întîi să spunem cum se făceau căsătoriile, și după aceea care erau condițiile de divorț.

La Roma existau două feluri de căsătorii: căsătoria patriciană și căsătoria plebee; căsătoria prin *confarreatio* și căsătoria prin *coemptio*.

Fiți liniștiți, dragi cititori, totul va fi clar ca lumina zilei.

Mai întîi se încheie, ca și la noi, un contract matrimonial.

Jurisconsultul, care ținea locul notarului, după ce citea actul și înainte de a-l prezenta proprietarului pentru semnare, pronunța următoarele cuvinte:

«Logodna ca și căsătoria nu se încheie decît prin liberul consimțămînt al părților, iar o fată se poate opune voinței părintești în cazul în care cetățeanul care i se

prezintă ca logodnic a fost lovit de infamie sau a avut o comportare criticabilă.»

Dacă nu exista nimic din toate acestea iar cele două părți erau de acord, soțul, ca o garanție a angajamentului pe care il contractase, oferea soției un inel de fier, simplu, fără vreo piatră prețioasă. Femeia il punea în penultimul deget de la mina stîngă, pentru că o superstiție romană voia ca acest deget să aibă un nerv care ducea de la el direct la inimă. Nu este așa, frumoase cititoare, că și astăzi purtați inelul tot pe acest deget, adesea fără să bănuiți această legătură?

Apoi se fixa ziua căsătoriei. De obicei fetele logodindu-se la treisprezece, paisprezece ani, sau chiar la doisprezece ani, aminarea era de un an.

Fixarea zilei era o problemă foarte importantă.

Nu se puteau face căsătorii în luna mai, lună funestă din cauza *lemuralelor* (Ovidiu, *Fastes*, V. V. 487).

Nu se făceau căsătorii în zilele care precedau idele lui iunie, adică între 1—16 ale lunii, pentru că aceste cincisprezece zile erau zile funeste pentru căsnicie ca și cele treizeci și una de zile precedente (tot Ovidiu, *Fastes*, VI, V, 219).

Nu se făceau căsătorii nici la calendele cvintiliilor. adică la 1 iulie, pentru că 1 iulie fiind o zi de sărbătoare, nimeni nu avea voie să facă vreo violență în acea zi, or un soț este presupus că exercită o violență asupra soției sale, afară de cazul că soția sa era o văduvă (Macrobius, *Saturn*, I, 15).

Nu se puteau face căsătorii nici în a doua zi de calende, de ide sau de none, care sînt, de asemenea, zile funeste, zile religioase, în timpul cărora nu era îngăduit de făcut decît lucruri *absolut indispensabile*. (A se vedea ... a se vedea mulți autori în această privință, ținînd seama că la Roma nu era niciodată indispensabilă o căsătorie. A se vedea deci Macrobius, *Saturn*, 15 și 16; Plutarh, *Quaes. rom.* pag. 92; Titus Livius, VI, 1; Aulus Gellius, V, 17, *Fest. relig.*).

În primii ani ai Republicii, tînăra fată, însoțită de mama sa și de o rudă apropiată, petrecea o noapte în templu pentru a afla dacă s-ar fi pronunțat vreun oracol, însă, mai tîrziu era deslul să vină un preot și să spună că nu erau auguri nefavorabili, pentru ca totul să decurgă bine.

Căsătoria religioasă se celebra acasă, în sacrariu.

Tînăra aştepta, îmbrăcată într-o tunică albă, cu talia strînsă cu o centură lesută din lînă de oaie, cu părul împărţit în şase cozi aşezate pe creştetul capului în formă de turn, peste care era pusă o coroniţă din flori de măghiran. De coroniţă era prins un văl transparent, roşu ca focul. Vălul acesta se numea *nubere*, a învălui, şi de la el a venit şi cuvîntul *nuptiae*, căsătorie.

Încălţămintea era tot roşie ca vălul.

Vălul era luat de la coslumul flameniului lui Jupiter, căruia îi era interzis divorţul, iar coafura de la vestale. Această coafură, deci, era simbolul de puritate al tinerei soţii.

La noi floarea de lămîiţă înlocuieşte floarea de măghiran, dar şi floarea de lămîiţă este o tradiţie antică, aşa cum este inelul pus în «degetul inimii.»

Văl nu se purta decît la căsătoriile patriciene.

Trebuiau zece martori ca să se valideze căsătoria.

Cei doi soţi se aşezau fiecare pe un scaun de aceeaşi formă, acoperit cu blana unei oi sacrificate.

Flameniul dial punea mîna dreaptă a fetei în mîna dreaptă a băiatului, pronunţa cîteva cuvinte sacramentale, spunînd că femeia trebuie să coopereze la sporirea averii bărbatului, şi să participe la toate lucrurile sfinte; apoi oferea Junonei, care veghează asupra căsătoriilor, libaţiuni din vin îndulcit cu miere şi lapte. La aceste libaţiuni se folosea şi o turtă din grîu, numită *far*, care era adusă şi prezentală miresei: de la această *far* a venit cuvîntul *confarreatio*.

În cadrul acestor sacrificii conjugate fierea animalului sacrificat se arunca sub altar, pentru ca orice amărează să fie gonită din căsnicie.

A doua căsătorie era căsătoria plebee sau prin *coemptio*, de la verbul *emere*, a cumpăra. În această căsătorie soţul îşi cumpăra soţia, iar soţia devenea sclava soţului. Ea îi era vîndută de tată ori de tutore, în prezenţa magistratului şi a cinci cetăţeni romani care trecuseră de vîrsta pubertăţii.

Trebuia să mai participe la căsătorie cel care cîntărea moneda şi care figură întotdeauna şi în vînzările la licitaţie.

Dealtfel vînzarea era simbolică, preţul vînzării fiind figurat printr-un *as* de aramă, adică prin cea mai grea, dar şi cea mai puţin valoroasă monedă romană. Un *as* putea să valoreze cam şase centime şi trei sferturi. Asul

era divizat în *semis*, jumătate de as; în *triens*, o treime de as; în *quadrans*, un sfert de as; în *sextans*, o şesime de as; în *stips*, a douăsprezecea parte dintr-un as. O caracteristică a acestui fel de căsătorie consta în faptul că femeia aducea asul cu care era cumpărată, aşa încît, în realitate, nu soţul cumpăra soţia, ci soţia cumpăra soţul.

În cazul acestei casătorii întrebările pe care şi le adresau soţii între ei se făceau la tribunalul pretorului, în loc de a fi făcute de jurisconsulţi.

— Femeie, întreba soţul, vrei să fii mama familiei mele?

— Vreau, răspundea femeia.

— Omule, vrei să fii tatăl familiei mele?

— Vreau, răspundea bărbatul, la rîndul său.

O asemenea întrebare nu s-ar fi pus unei fete nobile. Fata nobilă era *matroana*; fata din popor era *mama de familie*. Cuvîntul *familie* amintea sclavia; sclavul făcea parte din familie.

Ca simbol al dependenţei căreia i se supunea tînăra, unul dintre asistenţi îi despărţea părul cu o suliţă, al cărui vîrf i-l plimba de şase ori pe deasupra capului.

Apoi, tinerii luau pe braţe mireasa şi o duceau de la tribunalul pretorului pînă la căminul conjugal, strigînd:

— La Talasius! La Talasius!

Am explicat semnificaţia acestui strigăt.

Însă, înainte de a ajunge acasă, mireasa era oprită în faţa unuia din acele mici altare închinate zeilor lari, numite *lararii*, care se întîlneau la fiecare răscruce.

Tînăra scotea un al doilea as şi-l oferea zeilor.

Intrată în casă, ca se ducă direct către zeii penaţi, scotea din încălţăminte un al treilea as şi li-l oferea.

Astfel căsătoria la romani avea două caracteristici, amîndouă tot atît de respectabile: căsătoria religioasă prin *confarreatio* şi căsătoria prin cumpărare, prin *coemptio*.

Cu toate acestea, căsătoria la romani nu era considerată decît ca o asociere care dura numai atîta timp cît le plăcea asociaţilor. Din moment ce acordul era tulburat, căsătoria se putea desface.

Romulus făcuse o lege care permitea soţului să-şi repudieze soţia dacă aceasta îşi otrăvise copiii, făcuse chei false după cheile soţului, dacă comisese un adulter sau dacă băuse vin fermentat. De aici era obiceiul la Roma de a se săruta femeile pe gură.

Dreptul acesta — căci era mai mult decît un obicei, era un drept — dreptul acesta îl aveau de la soț pînă la veri. Ca să se asigure că femeia nu băuse vin.

În anul 520 de la fundarea Romei, Spurius Carvilius Ruga, folosind dreptul pe care i-l acordau niște legi ale lui Romulus și Numa, își repudie soția pentru că era sterilă. Este singurul exemplu de repudiere în decurs de cinci secole.

Este totuși, adevărat că, dacă soțul își repudia soția fără motiv temeinic, jumătate din bunurile sale erau date soției, cealaltă jumătate închinată templului lui Ceres iar soțul închinat zeilor infernului. Este aspru, dar citiți-l pe Plutarh în *Viața lui Romulus*.

Aceasta era repudierea.

Apoi era divorțul.

Spurius Carvilius Ruga își repudiase soția. Cato divorțase de soția sa.

Divorțul se numea *diffarreatio*, adică contrariul lui *confarreatio*.

După cum existau două ceremonii care legau pe soți, tot așa existau două ceremonii ca să îi despartă.

Prima avea loc în fața pretorului, în prezența a șapte cetățeni romani treculi de vîrsta pubertății. Un libert aducea tăblițele conținînd actul de căsătorie și le spărgea în fața celor prezenți.

Apoi, după ce se întorceau la domiciliul conjugal, soțul cerea soției cheile casei și-i spunea:

— Femeie, ia-ți lucrurile tale; adio! Pleacă de aici!

Atunci, dacă fusese o căsătorie prin *confarreatio*, femeia își lua dota și pleca, dacă desfacerea căsătoriei se datora neajunsurilor provocate de soț, dar dacă neajunsurile fuseseră provocate de soție, soțul avea dreptul să rețină o parte din dotă: de pildă, o șesime pentru fiecare copil, pînă la concurența unei jumătăți din dotă, copiii rămînînd în continuare în proprietatea tatălui lor.

Totuși, era un caz în care femeia își pierdea toată dota: atunci cînd fusese stabilit că femeia comisese adulterul.

În acest caz, înainte de a o goni, soțul o dezbrăca de *stola* și o acoperea cu toga curtezanelor.

La căsătoria prin *coemptio*, o vînzare o încheiase, o vînzare o desfăcea, dar, ca și cumpărarea, și răscumpărarea era simulată.

Aşadar, la Roma, existau trei moduri de separare: repudierea, care era dezonorantă pentru femeie; divorţul care, cu excepţia crimei comise de unul dintre soţi, era o separare prin bună înţelegere şi nu avea nimic dezonorant, şi înapoierea femeii părinţilor săi, ceea ce nu era altceva decît trimiterea înapoi la primii săi stăpîni a unui sclav care nu-ţi mai plăcea.

În ultimii ani ai Republicii, restituirea, divorţul şi repudierea deveniseră fapte foarte-obişnuite. Aţi văzut că Cezar îşi repudiase soţia numai de teama de a nu fi fost bănuită.

Adesea soţul nici nu dădea vreo explicaţie.

— De ce ţi-ai repudiat soţia? întreba un cetăţean roman pe unul din amicii săi.

— Am avut motivele mele, răspundea acesta.

— Care motive? Nu era onestă, nu era cinstită, nu era tînără, nu era frumoasă, nu-ţi dăduse copii sănătoşi?

Drept răspuns, divorţatul întindea piciorul şi-i arăta sandaua celui care îi pusese întrebările.

— Sandaua asta nu e frumoasă, nu e nouă? întreba el...

— Ba da, răspundea prietenul.

— Ei bine, continua cel divorţat, descălţîndu-se, să fie dusă la cizmar, căci mă roade şi numai eu ştiu unde.

Istoria nu spune dacă sandalele pe care i le trimise cizmarul în locul celor pe care le primise i se potriveau mai bine acestui om atît de dificil de încălţat.

Să ne întoarcem la Cato, de care ne-am depărtat prin această disertaţie matrimonială şi să-l reluăm de unde l-am lăsat, adică de la vîrsta de douăzeci de ani.

XIX

Cato era ceea ce se numeşte în zilele noastre un original.

La Roma se purtau de obicei sandale şi o tunică; el ieşea fără sandale şi fără tunică.

Era la modă purpura de culoarea cea mai vie; el purta purpura de nuanţa cea mai întunecată, aproape ruginie.

Toată lumea împrumuta cu o dobîndă de doisprezece la sută pe an, care era dobînda legală; cînd spunem toată lumea, vrem să spunem oamenii cinstiţi; alţii împrumutau, ca şi la noi, cu o sută sau două sute la sută; Cato

împrumuta fără dobîndă, iar citeodată, cînd n-avea bani, ca să facă un serviciu unui prieten sau chiar unui străin pe care îl credea om cinstit, îi dădea o bucată de pămînt sau o casă ca tezaurul să-i acorde un împrumut pe ipotecă.

Izbucni războiul sclavilor: fratele său Cepion comanda un corp de o mie de oameni, sub Gelius; Cato se înrolă ca simplu soldat în rîndul corpului comandat de fratele său.

Gelius îi acordă premiul pentru vitejie şi ceru pentru el onoruri deosebite. Cato refuză, spunînd că nu făcuse nimic care să merite vreo distincţie.

Apăruse o lege care interzicea candidaţilor să aibă alături de ei nomenclatori; Cato candida pentru sarcina de tribun al soldaţilor; el se supuse legii şi, spune Plutarh, *a fost singurul.*

Plutarh adaugă cu naivitatea lui obişnuită:

«A reuşit, printr-un efort de memorie, să salute pe toţi cetăţenii, numindu-i pe fiecare cu numele său. Prin aceasta displăcu celor care îl admirau; cu cît erau mai mult siliţi să-i recunoască meritele comportării sale, cu atît erau mai supăraţi că nu-l puteau imita.»

Am spus că mergea întotdeauna pe jos.

Iată cum călătorea:

Dis-de-dimineaţă îşi trimitea bucătarul şi brutarul la hatta unde urma să înnopteze. Dacă în satul sau oraşul respectiv Cato avea vreun prieten sau pe cineva cunoscut, atunci ei se duceau la acesta, dacă nu, la han, unde îi preparau masa. Dacă nu exista han, se adresau magistratului, care îi asigura locuinţă pe bază de ordin de cazare. De cele mai multe ori magistraţii nu credeau ceea ce le spuneau trimişii lui Cato şi-i tratau cu dispreţ, pentru că aceştia li se adresau politicos, fără strigăte sau ameninţări.

În astfel de cazuri, cînd sosea, Cato nu găsea nimic pregătit. Atunci, fără să se plîngă, se aşeza pe bagaje şi spunea:

— Să meargă cineva să-i cheme la mine pe magistraţi.

Prin comportarea lui era considerat un om timid sau de condiţie inferioară.

Cu toate acestea magistraţii veneau, iar el le adresa, de obicei, această mustrare:

— Nefericiţilor! dezbăraţi-vă de felul aspru cu care vă purtaţi cu străinii, căci nu veţi întîlni întotdeauna unii

ca mine şi căutaţi să atenuaţi prin comportarea voastră autoritatea celor care nu caută decît un pretext ca să ia de la voi, cu forţa, ceea ce nu le-aţi dat de bună voie.

Închipuiţi-vă cum se simţeau magistraţii aceştia care se mirau că bucătarul şi brutarul nu le vorbiseră cu strigăte şi ameninţări, şi primeau cu umilinţă mustrarea stăpînului aşezat pe bagaje.

Pentru că magistraţii aceştia erau provinciali, adică străini, iar omul aşezat pe bagaje era un cetăţean roman.

Iată, însă, ce se pregătea pentru un simplu liberl. Anecdota este curioasă şi aminteşte de întîmplarea cu Cicero revenind din Sicilia şi crezînd că Roma nu se interesase decît de el

Intrînd în Siria şi călătorind, ca de obicei, pe jos în mijlocul amicilor săi şi chiar a servitorilor călări, Cato se apropia de Antiohia cînd văzu un număr mare de persoane aşezate de o parte şi de alta a drumului: de o parte erau tineri îmbrăcaţi în togi lungi, de cealaltă parte copii frumos împodobiţi. În faţa lor se aflau bărbaţi îmbrăcaţi în alb, purtînd cununi pe cap.

Cato nu se îndoi un moment că toată pregătirea aceasta era pentru el, cunoscîndu-se din timp în Antiohia că avea să se oprească între zidurile cetăţii.

Se opri, ceru prietenilor şi servitorilor să descalece şi murmură împotriva bucălarului şi a brutarului care îi trădaseră sosirea sa incognito. Hotărît să refuze onorurile care aveau să i se facă şi pregătindu-se să spună că nu făcuse nimic pentru a le merita, înaintă spre lumea adunală.

Atunci, un bărbat ţinînd în mînă o nuia şi purtînd pe cap o cunună, îi părăsi pe cei care aşteptau pe drum şi, venind înaintea lui Cato, care se şi pregătea să-l primească şi să-i răspundă la discurs, spuse:

— Omule, n-ai întîlnit cumva pe seniorul Demetrius şi n-ai putea să ne spui dacă era departe?

— Cine este seniorul Demetrius? întrebă Cato puţin descumpănit.

— Cum, întrebă omul cu nuiaua, tu nu ştii cine este seniorul Demetrius?

— Nu, pe Jupiter! răspunse Cato.

— Ei bine, este libertul lui Pompei cel Mare!

Cato lăsă capul în jos şi trecu, foarte dispreţuit de deputaţii din Antiohia:

Nu-l cunoştea pe Demetrius!

În timpul acesta îl aştepta o mare durere, iar sufletul său stoic avea să fie pus la o grea încercare.

Cato se afla la Tesalonic cînd află că fratele său Cepion se îmbolnăvise la Enus, oraş situat în Tracia.

Cato alergă în port: ne amintim că fratele acesta era tot ce iubea mai mult pe lume.

Marea era agitată de o furtună puternică, nu se găsea în port nici un vas în stare să înfrunte marea pe o asemenea vreme.

Însoţit de doi amici şi de trei sclavi, Cato se aruncă într-o corabie de marfă şi, cu un noroc nemaipomenit, după ce fusese aproape gata să se scufunde de vreo douăzeci de ori, ajunse la Enus tocmai în momentul cînd fratele său murise.

Aflînd trista veste şi văzînd corpul neînsufleţit al fratelui său, filozoful dispăru şi lăsă loc fratelui, unui frate disperat.

El se aruncă asupra corpului neînsufleţit şi îl strînse în braţe cu o durere din cele mai mari.

«*Dar asta nu este totul*, spune Plutarh, ca şi cum adevărata durere era în ceea ce urmă, *el făcu cheltuieli extraordinare pentru funeraliile fratelui său, risipi parfumuri, arse pe rug stofe preţioase şi-i ridică în piaţa publică din Enus un mormînt din marmură de Thasos, care i-a costat opt talanţi.*»

Este adevărat că Cezar prelinse că, după incinerare, Cato ar fi trecut prin ciur cenuşa fratelui său pentru a strînge aurul de pe stofele preţioase, care se topise la foc, dar se ştie că Cezar nu-l plăcea pe Cato. Şi apoi Cezar avea o limbă atît de veninoasă!

Dar Pompei îl răzbună pe Cato cu vîrf şi îndesat pentru mica neplăcere care i se întîmplase la intrarea în Antiohia, atunci cînd i se ceruseră informaţii despre Demetrius.

Pompei se afla la Efes cînd i se anunţă sosirea lui Cato. De îndată ce-l văzu, se ridică de pe scaun şi merse în întîmpinarea lui cum ar fi făcut faţă de unul din personajele importante din Roma. Apoi, luîndu-l de mînă, îl îmbrăţişă şi-i aduse mari elogii, pe care le amplifică, după ce Cato se retrase.

Este adevărat că atunci cînd Cato îl anunţă că vrea să plece, Pompei, care de obicei căuta să reţină pe vizitatori prin tot felul de insistenţe, de data aceasta nu

spuse nici un cuvînl penlru a schimba hotărlrea vizitatorului.

«Ba chiar, adaugă Plutarh, se bucură de plecarea lui.»

Bietul Cato! Înapoiat la Roma, candidă pentru chestură şi o obţinu.

Funcţia de chestor avea ca principală misiune să constate cum se foloseau banii statului şi să urmărească mîinile şi buzunarele celor care umblaseră cu ei.

Însă, iată ce se întîmplă:

Chestorii cei noi n-aveau nici cea mai slabă idee despre ceea ce trebuiau să facă; pentru informare, ei se adresau angajaţilor inferiori care nu se schimbau şi care, avînd şi practică îndelungată, cunoşteau bine toate problemele. Însă aceştia aveau tot interesul să nu se schimbe nimic, aşa că abuzurile continuau.

Nu acelaşi lucru se întîmplă cu Cato, el nu-şi luă funcţia în primire decît după ce studiase temeinic legile şi atribuţiile chestorilor.

Aşa că, atunci cînd preluă funcţia, se văzu că avea de-a face cu un adevărat chestor.

El reduse numărul scribilor, împotriva cărora avea să tune şi să fulgere Isus, optzeci de ani mai tîrziu, cerîndu-le să fie ceea ce erau în realitate, adică nişte simpli angajaţi în subordine.

Funcţionarii aceştia se coalizară împotriva lui Cato; însă Cato destitui pe primul care fusese învinuit de fraudă cu prilejul împărţirii unei succesiuni, iar pe un altul, care substituise un testament, îl trimise în judecată. Acesta era un amic al lui Calulus; al acelui Catulus pe care toată lumea îl considera un om foarte cinstit. Calulus l-a implorat pe Cato să-l ierte.

Cato a rămas neînduplecat.

Şi, cum Calulus insista:

— Pleacă de-aici, îi spuse Cato, sau pun lictorii să te dea afară.

Calulus ieşi.

Însă, atît de puternic era înrădăcinată corupţia încît Catulus continuă să-l apere pe culpabil şi văzînd că, din lipsa unui vot, clientul lui putea să fie condamnat, trimise o lectică după Marcus Rollius, unul din colegii lui Cato, care nu putuse veni la vot pentru că era bolnav.

Votul lui Marcus Rollius îl salvă pe acuzat.

Însă Cato nu mai voi să folosească serviciile acestuia

ca scrib şi refuză cu încăpăţînare să-i plătească leafa.

Asemenea exemple de severitate sfărîmară ambiţia delapidatorilor; ei simţiră greutatea mîinii care îi apăsa şi deveniră tot atît de supuşi pe cît fuseseră de rebeli, punînd la dispoziţia lui Cato toate registrele pe care le aveau.

XX

De atunci încolo, datoria publică nu mai cunoscu secrete. Cato reuşi să încaseze toate sumele care se datorau Republicii, achitînd şi toate datoriile pe care le datora Republica.

Se produse o mare agitaţie şi o mare uimire în întreaga populaţie romană, obişnuită cu pungăriile oamenilor cu bani, atunci cînd se văzu că speculanţii care crezuseră că niciodată n-aveau să fie obligaţi să plătească impozitele pe care le datorau tezaurului public fuseseră obligaţi la plată cu vîrf şi îndesat, iar celălalţi care aveau creanţe asupra statului şi crezuseră că valorile acestea se pierduseră, neputîndu-le vinde nici cu jumătate de preţ, îşi văzură răscumpărate creanţele la valoarea lor nominală.

Toate aceste schimbări pozitive fără pusă — pe bună dreptate — pe seama lui Cato, iar poporul, care vedea în el pe singurul om cinstit din Roma, începu să-l privească cu mare respect.

Dar asta n-a fost tot.

Mai rămîneau ucigaşii lui Sylla.

După cincisprezece, douăzeci de ani de impunitate, ucigaşii aceştia se credeau în afară de orice primejdie şi se bucurau liniştiţi de o avere făcută prin sînge şi fără efort, pentru că multe capete fuseseră răscumpărate pînă la douăsprezece mii de drahme, adică vreo sută de mii de franci în banii noştri. Toţi îi arătau cu degetul, dar nimeni nu îndrăznea să se atingă de ei.

Cato îi chemă, pe unul cîte unul, în faţa tribunalelor ca deţinători de bani publici şi-i obligă pe aceşti mizerabili să restituie şi aurul şi sîngele.

Se produse apoi Conspiraţia lui Catilina.

Am vorbit despre rolul pe care l-a jucat fiecare. Am spus cum, după ce Silanus a opinat pentru ultimul supliciu, Cezar a ţinut un discurs atît de abil despre nevoia de indulgenţă, încît Silanus, dezminţindu-se pe el însuşi, a declarat că prin ultimul supliciu a înţeles pur şi simplu

exilul, pentru că un cetăţean roman nu putea fi condamnat la moarte.

Această slăbiciune îl scoase din sărite pe Cato. El se ridică şi începu să-l combată pe Cezar.

Discursul său se găseşte în Salustiu, fiind păstrat de stenografii lui Cicero. Să spunem în treacăt că stenografia a fost inventată de Cicero şi că secretarul său, Tullius Tiro, a fost cel care a stabilit regulile acestui sistem.

În urma cuvîntării lui Cato, Cicero a avut curajul să poruncească uciderea complicilor lui Catilina, iar Cezar, care se temea ca din cauza îngăduinţei să nu fie acuzat de complicitate cu şeful complotului, se repezi în stradă şi se puse sub protecţia poporului.

Atunci cînd ieşea era să fie asasinat de cavalerii amici ai lui Cicero.

Am amintit cum Cato a făcut să şovăie popularitatea lui Cezar, punînd să se distribuie populaţiei o cantitate de grîu în valoare de vreo şapte milioane de franci. Însă cu toate precauţiunile pe care le-a luat Cezar, el tot a fost acuzat.

Trei voci s-au ridicat împotriva lui: chestorul Novius Niger, tribunul Vettius şi senatorul Curius.

Curius fusese primul care semnalase conjuraţia şi printre conjuraţi îl numise pe Cezar.

Vettius mergea mai departe: el susţinea că Cezar era legat de conjuraţie nu numai prin viu grai, dar şi prin scris.

Cezar asmuţi poporul asupra acuzatorilor.

Novius fu aruncat în închisoare pentru că criticase un magistrat superior lui; casa lui Vettius fu invadată, prădată, mobilele aruncate pe fereastră, iar el cît p-aci să fie făcut bucăţi.

În mijlocul acestor conflicte, Roma era foarte tulburată.

Metellus, numit tribun, propuse chemarea lui Pompei la Roma, pentru a se ocupa de situaţie. Cu alte cuvinte se cerea un nou dictator

Cezar, care cunoştea incapacitatea lui Pompei ca om politic, fu de acord cu propunerea lui Metellus. Poate că nu s-ar fi supărat să se creeze un precedent.

Numai Cato ar fi putut rezista unei asemenea alianţe.

El se duse la Metellus, dar în loc de a aborda problema cu brutalitatea lui obişnuită, el îl atacă uşor, mai curînd rugîndu-se, decît cerînd, îmbinînd rugăminţile

cu laude la adresa familici lui Metellus şi amintindu-i că aceasta a fost totdeauna considerală ca un sprijin al aristocraţiei.

Metellus, crezînd că lui Cato îi este frică, se încăpăţînă.

Cato se mai stăpîni puţin, dar, cum răbdarea nu era o virtute care să-l caracterizeze, izbucni dintr-o dată cu ameninţări împotriva lui Metellus.

Metellus îşi dădu imediat seama că trebuia să se recurgă la forţă. El îşi aduse sclavii la Roma şi-l sfătui pe Cezar să-şi aducă şi el gladiatorii acolo.

Cezar, care cu ocazia alegerii sale ca edil pusese să se lupte între ei şase sute patruzeci de gladiatori, îşi păstrase o mare rezervă la Capua. Toţi marii nobili romani îşi aveau în epoca aceea gladiatorii lor, aşa cum în Evul Mediu conţii, ducii sau prinţii îşi aveau *braviі lor* Am văzut că gladiatorii au făcut revoluţia care a pus sub ordinele lui Spartacus douăzeci de mii de oameni Dar Senatul publică o lege prin care se stabilea că nimeni nu putea păstra, la Roma, mai mult de o sută douăzeci de gladiatori.

Rezistenţa împotriva lui Cato se făcea în mod public

În ajunul zilei în care urma să se propună legea, deşi ştia bine ce pericol îl aştepta a doua zi, Cato cină ca de obicei şi, după cină, adormi profund

Minucius Thermus, unul din colegii săi de tribunat, veni să-l trezească.

Amîndoi se îndreptară spre Forum, însoţiţi doar de vreo douăsprezece persoane

Ajungînd acolo, văzură imediat pericolul Forumul era plin de sclavi înarmaţi cu bîte şi de gladiatori purtînd săbii de luptă, sus, pe treptele templului lui Castor şi Pollux stăteau Metellus şi Cezar, sclavii şi gladiatorii ocupau tot restul treptelor

Atunci, Cato se adresă lui Cezar şi Metellus strigînd

— Îndrăzneţi şi laşi ce sînteţi, aţi strîns atîţia oameni înarmaţi cu săbii şi platoşe, împotriva unui om singur şi neînarmat?

Apoi, ridicînd din umeri în semn de dispreţ faţă de pericolul cu care se crezuse că-l vor putea intimida, el înaintă şi, poruncind să i se facă loc lui şi celor care îl însoţeau, începu să urce treptele

I se făcu loc, e adevărat, dar numai lui singur

Cu toate acestea el continuă să înainteze.

Pe Thermus îl ținea de mînă și-l trăgea după el, dar, înainte de a ajunge în dreptul vestibulului, fu silit să-l părăsească.

În sfîrșit, ajunse în fața lui Metellus și a lui Cezar și se așeză între ei.

Acum, sau niciodată, era momentul să folosească forța.

Poate că ar fi făcut-o, cînd, cei cuprinși de admirație față de curajul lui Cato, începură să strige:

— Ține-te bine Cato! Ține-te bine! Sîntem aici și te vom susține.

Cezar și Metellus făcură semn grefierului să citească textul legii

Grefierul se ridică și ceru să se facă tăcere, dar în momentul cînd se pregătea să înceapă lectura, Cato îi smulse legea din mînă

La rîndul său, Metellus smulse legea din mîna lui Cato

Cato o smulse din nou din mîna lui Metellus și o rupse.

Metellus cunoștea legea pe dinafară, el se pregăti să o spună în loc să o citească, dar Thermus, care reușise între timp să se apropie de Cato, se apropie prin spate de Metellus, fără să fie văzut, și-i puse mîna pe gură, împiedicîndu-l să vorbească.

Atunci Cezar și Metellus chemară gladiatorii și sclavii. Sclavii își ridicară bîtele, gladiatorii își scoaseră săbiile din teacă

Cetățenii încep să strige înspăimîntați și se depărtează în goană

Cezar și Metellus se îndepărtează de Cato care, rămas singur, devine ținta pietrelor aruncate împotriva lui și dinspre treple, și de pe acoperișul templului.

Murena se repede spre el, îl acoperă cu toga și, luîndu-l în brațe, îl tîrăște în interiorul templului, cu toate eforturile lui de a rămîne în vestibul.

În momentul acela, Metellus nu se mai îndoiește de succes. El face semn gladiatorilor să-și bage săbiile în teacă și sclavilor să-și coboare bîtele și, profitînd de faptul că numai partizanii lui se găsesc în Forum, încearcă să obțină votarea legii.

Dar, după primele cuvinte, este întrerupt de strigăte:

— Jos cu Metellus! Jos cu tribunul!

Erau amicii lui Cato care porniseră alarma și Cato însuși, care ieșise între timp din templu; era în sfîrșit,

Senatul care, ruşinat de tăcerea sa, se întrunise şi hotărîse să vină în ajutorul lui Cato.

Atunci se produse o reacţiune.

Cezar, prudent, dispăruse.

Metellus fuge, părăseşte Roma, pleacă în Asia şi se duce să raporteze lui Pompei ce se petrecuse în Forum

Pompei îşi aminteşte de tînărul acela rigid care venise să-l viziteze la Efes şi murmură

— Nu m-am înşelat, e aşa cum l-am judecat cu

Bucuros de victoria pe care Cato o obţinuse contra lui Metellus, Senatul voi să-l pedepsească pe acesta din urmă cu infamia.

Cato se opuse. El obţinu să nu se aducă o asemenea injurie unui cetăţean atît de distins

Atunci a fost momentul cînd, văzînd că nu mai avea ce căuta la Roma, Cezar obţinuse numirea sa ca pretor şi plecase în Spania.

Îl vom vedea revenind ca să candideze pentru consulat.

XXI

Aşadar, rivalii cu adevărat serioşi se găseau acum faţă în faţă, o mare luptă urmînd să înceapă între Pompei, care reprezenta aristocraţia, Cezar, care reprezenta democraţia, Crassus, care reprezenta proprietatea, Cato, care reprezenta legea şi Cicero, care reprezenta cuvîntul.

După cum se vede, fiecare îşi avea puterea lui.

Mai întîi, trebuia să se ştie dacă Cezar avea să fie, sau nu, consul.

Trei bărbaţi candidau pentru consulat cu şanse serioase: Luceius, Bibulus şi Cezar.

Cezar îşi plătise datoriile şi revenea cu mîinile aproape goale, însă ca să fi putut fi numit avea nevoie de cel puţin două sau trei milioane.

Crassus îi împrumutase, la plecare, cinci milioane. El socotise că n-avea de ce să se jeneze de el: nu-i restituise banii, aşa că nu avea de ce să i se mai adreseze tot lui.

Ah! după ce avea să fie numit consul, fiecare avea să vină, de la sine, să se ploconească în faţa lui.

Însă Crassus aşlepta prudent.

Totuşi, cei doi bărbaţi cu influenţă, Pompei şi Crassus, nu-i erau potrivnici.

Cezar profilă de influenţa sa asupra lor pentru a da o lovitură de maestru.

De cînd cu afacerea cu gladiatorii, ei erau certaţi. Cezar îi împăcă, dacă nu în mod sincer cel puţin în mod solid: din interes.

Apoi îl căută pe Luceius.

— Tu ai bani, îi spuse el; eu am influenţă. Dă-mi două milioane şi vei fi numit.

— Eşti sigur?

— Eu răspund.

— Trimite la mine să-ţi dea două milioane.

Cezar ar fi vrut să trimită să-i ia imediat, de teamă ca Luceius să nu se răzgîndească. Dar de ruşine aşteptă să se facă noapte şi atunci trimise să ia banii în coşuri.

Cînd fu în posesia lor, Cezar chemă *interpreţii*. Interpreţii erau agenţi de corupţie, însărcinaţi să facă legătura cu conducătorii mulţimii.

— Începeţi campania, le spuse el, lovind cu piciorul în coşurile care făceau un zgomot metalic: sînt bogat şi vreau să fiu generos.

Interpreţii plecară.

În timpul acesta, Calo era cu ochii pe Cezar. El aflase cum îşi procurase banii, şi cum şi în ce condiţiuni se făcuse înţelegerea. El se duse la Bibulus, unde se întîlni cu toţi cei ce făceau opoziţie demagogici reprezentată prin Cezar.

Să-i amintim pe pricipalii conservatori din acea vreme: Hortensius, Cicero, Piso, Pontius Aquila, Epidius, Marcellus, Caestius, Flavius, bătrînul Considius, Varrus, Sulpicius, care odată îl făcuse pe Cezar să piardă consulatul, şi, în sfîrşit, Lucullus.

Fusese vorba de succesul pe care îl avusese Cezar în Forum şi în bazilica Fulvia.

Se înfăţişase în togă albă, fără tunică.

— De ce ieşi fără tunică? îl întrebă unul din amicii săi, pe care îl întîlnise pe strada Regia.

— Nu trebuie să-mi arăt rănile poporului? răspunse Cezar.

Paisprezece ani mai tîrziu, Antonius va fi el cel care va arăta poporului rănile lui Cezar.

Noutatea pe care o aducea Calo era cunoscută. Cuvintele «Cezar are bani» căzuseră ca un trăsnet în mijlocul adunării.

Vestea o adusese Pontius Aquila, care o aflase de la împărţitorul tribului său.

La rîndul său Varro anunţase împăcarea lui Crassus cu Pompei.

Această a doua veste produse consternare în adunare.

Dacă Cezar dispunea de bani, nu mai era cu putinţă să le opui alegerii sale, dar se putea face opoziţie la alegerea lui Lucceius.

Căci Luceius, numit, ar fi fost ioluna cu Cezar.

Bibulus, din contra; Bibulus, ginerele lui Cato, numit în locul lui Luceius, ar fi neutralizat influenţa demagogului.

Zărindu-l pe Cato, toţi se strînseră în jurul său.

— Ei? îl întrebau toţi, din toate părţile.

— Ei bine, spuse Cato, prezicerea lui Sylla este pe cale de a se realiza, sînt mai mulţi Marius în omul acesta care îşi poartă centura ca femeile

— Ce e de făcut?

— Împrejurarea este gravă, spuse Cato, dacă lăsăm să ajungă la putere acest vechi complice al lui Catilina, Republica e pierdută.

Apoi, ca şi cum s-ar fi temut că pierderea Republicii n-ar fi fost un motiv serios pentru unii din cei de faţa, adăugă:

— Dar nu numai Republica e pierdută, ci şi interesele voastre sînt în pericol, vilele, statuile, tablourile, piscinele, mrenele pe care le hrăniţi cu atîta grijă, banii, bogăţia, luxul la care va trebui să renunţaţi, toate acestea sînt promise drept recompensă celor care vor vota pentru el.

Atunci, un oarecare Favonius, amicul lui Cato, propuse o acuzare de corupere de sufragii. Pentru aceasta existau trei legi: legea Aufidia, care condamna pe corupători să plătească anual cîte trei mii de sesterţi fiecărui trib; legea lui Cicero care, pe lîngă această amendă în mulţită cu numărul triburilor din Roma, mai adăuga zece ani de exil; în sfîrşit, legea Calpurnia, care cuprindea în această pedeapsă pe toţi cei care se lăsaseră seduşi.

Cato se opuse, însă, acestei acuzări.

— Să-ţi acuzi adversarul, înseamnă să le recunoşti învins, spuse el.

Acelaşi «ce facem?» se auzi din nou.

— Ei! Pe Jupiter! Să facem şi noi ceea ce face el! spuse Cicero. Dacă metoda e bună pentru el, s-o folosim şi noi împotriva lui.

Ce spune Cato? întrebară deodată vreo trei-patru voci

Cato se gîndea

Faceţi ce propune Cicero, spuse el. Filip al Macedoniei nu cunoştea cetate de necucerit dacă putea să trimită acolo măcar un măgăruş încărcat cu aur. Cezar şi Luceius cumpără triburile: să supralicităm şi ele vor fi ale noastre.

— Dar, bine, strigă Bibulus, eu nu sînt atît de bogat ca să cheltuiesc cincisprezece, douăzeci de milioane de sesterţi într-o alegere; asta e posibil pentru Cezar, care n-are o drahmă, dar care dispune de buzunarele tuturor cămătarilor din Roma.

— E adevărat, spuse Cato, dar noi toţi, la un loc vom fi mai bogaţi decît el. Iar dacă nouă ne lipsesc ajutoarele particulare, vom lua din visteria publică. Haideţi, fiecare să-şi fixeze contribuţia.

Fiecare se taxă. Nici Pliniu, nici Velleius nu spun la ce sumă se ajunse după această coleclă; dar se pare că fusese destul de mare, pentru că Luceius pierdu, iar Bibulus fu numit consul împreună cu Cezar.

Odată ajuns la putere, Cezar atacă problema legii agrare. Fiecare, pe rînd, se lega de această lege pentru a-şi reînnoi popularitatea, dar îşi găsea moartea.

Să spunem, în puţine cuvinte, ce era legea agrară la romani: vom vedea că ea nu semăna deloc cu ceea ce ne închipuim noi.

XXII

Dreptul de război din antichitate, mai ales în primii ani după fundarea Romei, nu lăsa nici o proprietate celor învinşi. Teritoriul cucerit era împărţit în trei părţi: partea zeilor, partea Republicii şi partea învingătorilor.

Această din urmă parte se distribuia veteranilor şi în ea se stabileau coloniile.

Partea zeilor era atribuită templelor şi administrată de preoţi.

Mai rămînea partea Republicii, *ager publicus*.

Închipuiţi-vă ceea ce trebuie să fi însemnat această parte a Republicii, *ager publicus*, după ce se cucerise toată Italia şi, după Italia, Grecia, Sicilia, Spania, Africa şi Asia.

El reprezenta un imens domeniu care rămînea

necullival, domeniu inalterabil pe care Republica nu putea să-l vindă, pe care putea doar să-l închirieze.

Care era spiritul legii care autoriza închirierea acestor pămînturi?

Să se creeze un fel de mici ferme pentru familiile de agricultori care să scoată din acest bogat pămînt al Italiei două sau trei recolte pe an; să se realizeze ceea ce se face în Franța de cînd cu divizarea proprietății: ca trei sau patru pogoane să poată hrăni o familie.

Dar n-a fost așa. Este de la sine înțeles că aceasta dădea mult de lucru agenților Republicii. Apoi, cum să pretinzi oale cu vin drept chirie pentru două sau trei pogoane? La început se arendă pe cinci și zece ani.

La rîndul lor, fermierii își dădură seama că exista un lucru care permitea mai puține cheltuieli și care producea mai mult decît agricultura; era păşunatul Păminlul fu transformat în păşuni și fură aduse la păşunat oi și vite Au fost regiuni pentru care nici nu s-a făcut efortul de a le preface în păşuni, acolo s-au crescut porci

Și mai era un avantaj pentru a ara, însămînța și culege recolta de pe o suprafață de patru sute de pogoane ar fi trebuit zece cai și douăzeci de sclavi; pentru a păzi trei, patru, cinci, șase turme nu trebuiau decît trei, patru, cinci sau șase sclavi.

Deallfel, arendele se plăteau Republicii in natură, așa cum se plătește și acum în Italia. Această arendă era: o zecime, pentru pămînturile care se puteau însămînța, o cincime pentru păduri; pentru păşune, un număr de capete de vită, după vitele pe care trebuia să le hrănească.

Or, se plătiră arendele așa cum am arătat mai sus, cînd însă fu evident că se cîștiga mai mult cu creșterea vitelor decît cu agricultura, se cumpără grîul, ovăzul, lemnul și se făcură plăți cu grîul, cu ovăzul și cu lemnul cumpărat, dar se crescură vite în loc de a se cultiva grîul

Încetul cu încetul, închirierile pe cinci ani se transformaseră in închirieri pe zece ani, închirierile pe zece ani în închirieri pe douăzeci de ani și, din zece in zece ani, se ajunse la închirieri emfiteotice.

Tribunii poporului, care observaseră la ce abuzuri ducea această stare de lucruri, făcuseră mai mult, și anume, o lege prin care se interzicea să se ia în folosință mai mult de cinci sute de pogoane și să se crească mai mult de o sută capete de vite mari și cinci sute de vite mici.

Aceeași lege obliga pe fermieri să ia în serviciul lor un

anumit număr de oameni liberi, ca să inspecteze şi să le supravegheze proprietăţile.

Dar nimic nu se respectă din toate acestea.

Chestorii primiră oale cu vin şi închiseră ochii.

In loc de cinci sute de pogoane, se ajunse să se deţină, prin tranzacţii frauduloase sau trecîndu-se excedentul pe capul prietenilor, o mie, două mii, zece mii de pogoane. In loc de o sută de capete de vite mari şi cinci sute de vite mici, se posedau cinci sute, o mie, o mie cinci sute.

Supraveghetorii liberi fură îndepărtaţi, sub pretextul serviciului militar; care ar fi fost chestorul atît de rău cetăţean ca să nu fie de acord cu o astfel de dezertare în favoarea patriei?

Se închiseră ochii asupra lipsei supraveghetorilor cum se închiseră ochii şi asupra restului.

Sclavii, care nu erau chemaţi să poarte arme, se înmulţiră după bunul loc plac, în timp ce, dimpotrivă, populaţia liberă, decimală neîncetat, mergea spre dispariţie şi se ajunse la situaţia că cetăţenii cei mai bogaţi şi mai onorabili sfîrşiră prin a se considera ca proprietari ai acestui pămînt care, aşa cum îl arăta în realitate numele, aparţinea naţiunii.

Or, imaginaţi-vă strigătele de disperare pe care le scoaseră aceşti falşi proprietari cînd se puse problema, ca, pentru salvarea patriei, adică pentru raţiuni superioare, să se rezilieze arendările pe care se întemeia toată averea lor .. şi ce avere!

Fraţii Grachi îşi pierdură viaţa

La înapoierea sa din Asia, Pompei ameninţase Roma cu o lege agrară; lui nu-i păsa de popor; Pompei, reprezentantul aristocraţiei, se sinchisea destul de puţin de toate acestea Înainte de toate, el credea în armată şi voia să-şi înzestreze soldaţii

Dar, cum era firesc, el găsi în Cicero un opozant.

Cicero, omul jumătăţilor de măsură, un fel de Odilon Barrot al timpului său, propusese să se cumpere pămîntul şi nu să se împartă, el voia să folosească pentru cumpărare veniturile din viitorii cinci ani ai Republicii.

Să spunem în treacăt că Pompei aproape dublase veniturile statului, el le ridicase de la cincizeci la o sută treizeci şi cinci milioane de drahme, adică de la vreo patruzeci de milioane la o sută opt milioane de franci.

Or, în timp de cinci ani, diferenţă reprezenta între trei sute patruzeci, trei sute cincizeci de milioane

Senatul se ridicase împotriva propunerii lui Pompei şi aşa cum se spunea în timpul guvernelor constituţionale, trecuse la ordinea de zi.

Cezar sosise la rîndul său şi reluase problema de unde fusese părăsită; numai că el îmbina interesele poporului cu ale armatei.

Această nouă prelenţie făcu mare vîlvă.

Desigur, lumea se teme de legea agrară; atîtea interese erau legate de abuzurile cu arenzile emfiteotice despre care v-am făcut o idee! dar ceea ce era mai de temut, Cato o spunea cu voce tare, era imensa popularitate de care s-ar fi bucurat cel care ar fi reuşit s-o aplice ... Şi, trebuie s-o spunem, era o şansă enormă ca acela să fi fost Cezar.

După cîte se părea, legea lui Cezar era cea mai bună care fusese făcută pînă atunci.

Avem în faţă *Istoria consulatului lui Cezar*, de Dio Cassius. Iată ce citim:

«Cezar propune o lege agrară fără cusur. Erau în vremea aceea o mulţime de leneşi şi de înfometaţi care ar fi trebuit îndrumaţi spre munca cîmpului, iar pe de altă parte Italia, devenind din ce în ce mai pustie, trebuia să fie repopulată.

Cezar ajungea acolo fără să producă Republicii nici o nemulţumire, el împărţea *ager publicus* şi în special Campania celor care aveau trei sau mai mulţi copii; Capua devenea colonie romană.

Însă pentru că *ager publicus* nu era suficient, se cumpăra pămînt de la particulari la preţ de cens, cu banii aduşi de Pompei din războiul împotriva lui Mitridate, douăzeci de mii de talanţi; banii aceştia trebuiau să fie folosiţi pentru întemeierea de colonii în care aveau să-şi găsească locul soldaţii care cuceriseră Asia.»

Şi, într-adevăr, după cum se vede, nu se putea spune ceva rău despre această lege care mulţumea aproape toată lumea, în afară de Senat, care se temea de popularitatea lui Cezar.

Ea satisfăcea poporul, căruia i se făcea o magnifică colonie, într-un loc dintre cele mai frumoase şi pe unul din cele mai bogate pămînturi ale Italiei.

Ea îl mulţumea pe Pompei, care găsea în ea realizarea dorinţei lui, adică recompensarea armatei pe care o comandase.

Ea aproape că îl mulţumea şi pe Cicero, de la care se luase ideea.

Numai că, după cum se ştie, colegul lui Cezar fusese numit Bibulus, pentru ca Senatul să găsească în el întruchiparea rezistenţei sistematice. Bibulus se opuse legii, sistematic.

La început, Cezar nu voise să folosească forţa.

El puse poporul să-l roage pe Bibulus.

Bibulus rezistă.

Cezar se hotărî să apuce taurul de coarne, aşa cum spune proverbul modern şi cum trebuie să fi spus şi vreun proverb din antichitate. El citi legea în plin Senat, apoi după lectură interpelă, pe rînd, pe toţi senatorii.

Toţi o aprobară din cap, dar o respinseră prin vot.

Atunci, Cezar ieşi înainte şi se adresă lui Pompei:

— Pompei, cunoşti legea mea, o aprobi, dar o vei susţine? întrebă Cezar.

— Da, răspunse Pompei cu voce tare.

— Cum? întrebă Cezar.

— Oh! Fii liniştit, răspunse Pompei, dacă cineva o va atacа cu sabia, eu o voi apăra cu sabia şi scutul.

Cezar îi întinse mîna lui Pompei; Pompei îi întinse mîna lui Cezar

Poporul aplaudă văzînd pe cei doi învingători că se înţeleg într-o problemă care îl interesa direct.

În momentul acela Crassus ieşea din Senat.

El veni spre Pompei cu care am spus că se împăcase dătorită lui Cezar.

— Dacă e vorba de o înţelegere, participi şi eu, zise el.

— Ei bine, spuse Cezar, uneşte-ţi mîna cu mîinile noastre.

Senatul era pierdut. El avea împotriva sa popularitatea, adică pe Pompei; geniul adică pe Cezar; banii, adică pe Crassus.

Din acest moment datează era primului triumvirat.

Votea acestor oameni la un loc valora un milion de voturi.

XXIII

Odată alianţa dintre Pompei, Cezar şi Crassus întărită prin jurămînt, trebuia să se facă lumină în jur.

Tot Senatul era potrivnic. Ostilitatea aceasta era încarnată în persoanele lui Cato, Bibulus şi Cicero, care se declarase cu totul împotriva lui Pompei şi care, după ce

fusese omul său credincios, pretinzînd că fusese rău recompensat pentru acest devotament, îi devenise dușman.

Mai întîi, a fost vorba să se întărească partidul prin alianțe.

După cum am spus, Pompei își repudiase soția bănuită și dovedită a fi fost amanta lui Cezar.

Pompei se căsători cu fata lui Cezar.

Cezar își repudiase soția, fiica lui Pompei, sub pretext că soția lui Cezar nu trebuia nici măcar bănuită.

Cezar se căsători cu fata lui Piso.

Piso va fi consul în anul următor.

Cepion, care era logodit cu fiica lui Cezar, căsătorită cu Pompei, se căsătorl cuoualâ a lui Pompei, mulțuminduse, în loc de a fi ginerele lui Cezar, să devină cumnatul său.

— Ol Republicăl strigă Cato, iată-le devenită codoașă, iar provinciile și consulatele niște simple daruri de nuntă.

De ce fusese bănuită soția lui Cezar? S-o spunem

Omul care a compromis-o va juca un rol destul de ciudat în evenimentele din anii 693, 694 și 695 de la fundarea Romei, așa că merită să ne ocupăm puțin de el

La Roma era o sărbătoare ținută în mare cinste: serbarea lui «Bona Dea». Locul de desfășurare al acestei serbări era întotdeauna casa vreunui magistrat important, pretor sau consul. În luna ianuarie a anului 693, sărbătoarea se organizase în casa lui Cezar, or, în timpul acestor sărbători erau îndepărtați toți bărbații, dar nu numai ei, ci chiar și animalele de sex bărbătesc și statuile purtînd atributele virilității.

Cine era această Bona Dea?

Răspunsul este dintre cele mai dificile și nu se bazează decît pe probabilități.

Bona Dea, era după toate aparențele, generatoarea pasivă, matricea umanității, dacă se poate spune așa Pentru unii, era Fauna, soția lui Faunus, dar aceasta era opinia vulgară; pentru alții era Ops, soția lui Saturn, sau Maia, soția lui Vulcan; pentru specialiști, era Terra, pămîntul care poartă rodul ogoarelor.

De unde venea această Bona Dea? Poate din India și în legătură cu aceasta vom spune imedial cîteva cuvinte, însă înfățișarea ei simbolică se afla la Pessinonte, oraș din Galatia.

O piatră, semănînd vag cu o statuie, căzuse din cer și

devenise obiectul unui mare cult din partea galaților.

Unul din calculele romanilor era de a concentra toți zeii în panteonul lor. În felul acesta, ei centralizau în Roma nu numai Italia, ci întregul univers.

Ei trimiseră o deputăție solemnă la Attalus ca să-i ceară statuia. Attalus le predă ambasadorilor piatra sacră: după unii un meteorit; după alții un bloc magnelic.

Vreți să cunoașteți drumul pe care l-a parcurs nava de pe malul Frigiei pînă la Roma? Citiți-l pe Ovidiu. Puteți să urmăriți nava în Marea Egee, străbătînd strîmtoarea Messina, în Marea Tireniană și, în sfîrșit, pînă la insula sacră de pe Tibru, dedicală lui Esculap. Acolo, nava se oprl și nu se mai urni nici măcar un pas, nici cu ajutorul vîslelor, nici cu ajutorul pînzelor.

Trăia atunci la Roma o vestală numită Claudia Quinta.

Fusese bănuită că nu-și respectase jurămîntul. O aștepta moartea.

Ea se oferi să-și dovedească nevinovăția făcînd corabia să-și reia drumul.

Propunerea ei fu acceptată.

Claudia Quinta se duse la Tibru, pe malurile căruia se întindea Roma. Își legă centura de calargul vasului și trase. Corabia o urmă cu docilitatea cu care navele în miniatură urmează copiii care le trag cu sfoara în bazinul din parcul Tuilleries.

Este de la sine înțeles că acuzația căzu, iar reputația de castitate a vestalei Claudia Quinta se răspîndi în toată Italia.

Vestala ridică la Roma, pentru Bona Dea, un templu pe muntele Aventin.

Evenimentul venea cum nu se putea mai bine pentru a reda curaj romanilor. Era tocmai în momentul cînd Hanibal își instalase tabăra la porțile Romei.

Chiar în aceeași seară se puse în vînzare cîmpul pe care acesta își așezase tabăra și se știe că se prezentară o mulțime de cumpărători.

Care era, după toate probabilitățile, leagănul acestui cult? India. India, misterioasa străbună a genului uman, care și-a luat, ca simbol, vaca, izvor de hrană.

India considerase universul ca produsul a două principii: unul bărbătesc și altul femeiesc.

Odată adoptat acest punct, se ridică următoarea întrebare:

În actul generator care a produs universul, care a fost principiul care s-a supus celuilalt? Care este facultatea inferioară în rang? Principiul bărbătesc a precedat principiul femeiesc? Principiul femeiesc a precedat principiul bărbătesc? Şi care, dintre principiul bărbătesc şi principiul femeiesc, a fost mai influent în actul pe care l-a săvîrşit dînd naştere universului? Este *Iswara*, numele principiului bărbătesc? Este *Pracriti*, numele principiului femeiesc?

Cine trebuie numit primul la sacrificiile publice, în imnurile religioase, în simplele rugăciuni? Trebuie separat sau contopit cultul cu care sînt onoraţi? Principiul bărbătesc trebuie să aibă un altar la care să fie venerat de bărbaţi? Principiul femeiesc un altul la care să fie adorat de femei? Sau, poate să existe un altar unic la care femeile şi bărbaţii să venereze cele două principii împreună?

Să nu se uite că în această vreme imperiul indian se întindea pe o mare parte din glob.

Sacerdoţiul, solicitat, a fost obligat să se pronunţe asupra unuia sau altuia din cele două principii.

El se pronunţă în favoarea principiului bărbătesc; stabili anterioritatea acestuia asupra principiului femeiesc şi proclamă dominaţia acestuia asupra sexului femeiesc.

Milioane de partizani sprijineau principiul contrar.

Hotărîrea, dată în ciuda opoziţiei acestora, a trebuit să fie susţinută de sacerdoţiu.

A fost nevoie să se recurgă la forţă: legea îi împrumută măreţia ei. Partizanii principiului femeiesc fură constrînşi, dar ei strigară că aceasta însemna tiranie.

Într-o asemenea situaţie era destul să se prezinte ocazia pentru a izbucni revolta.

Şi ocazia s-a prezentat.

Căutaţi în *Scanda-Pousana* şi în *Brahmanda* şi veţi vedea că doi prinţi din dinastia domnitoare, amîndoi fiii regelui Ugra, n-au putut, aşa cum se va întîmpla mai tîrziu cu Eteocle şi Polynice, să se înţeleagă pentru a domni împreună şi de aceea au împărţit imperiul indian: cel mare se numea *Tarak'hya;* cel mic, *Irşu*.

Cel mare, crezînd că face bine chemînd religia în ajutor, declară că era în mod neîndoios pentru zeul său, *Iswara*, adică pentru principiul bărbătesc; mezinul se declară sus şi tare pentru *Pracriti*, sau principiul femeiesc. Cel mare avu de partea lui sacerdoţiul, care îi confirmă declaraţia, pe mai-marii statului, pe proprietarii bogaţi şi

pe toți cei care depindeau de aceștia; mezinul avu de partea lui clasele de jos, muncitorii, proletarii și pe toți cei care țineau de ei în vreun fel.

De aceea, partizanii lui Irșu fură numiți *pallis,* cuvînt sanscrit care însemnează *păstori.*

Acești *păstori*, acești *pallis* partizani ai lui Irșu își luară ca simbol, ca drapel, ca steag facultatea feminină, care era simbolul cultului lor: această facultate feminină se numește *yony*, în limba sanscrită.

De aici dublul nume care li se dă.

Primul provenind din condiția lor socială, *pallis,* păstori și mai apoi *pastori,* nume cu care sînt cunoscuți în istorie și cu care au intrat în Egipt, în Persia și în Iudeea, dîndu-i acesteia numele de *Pallisthan,* din care se va face *Palestin;* — al doilea, provenind de la credința lor, *yonyas, ionieni,* nume sub care vor coloniza coaste Asiei Mici și a unei părți din Grecia.

Iată de ce, printr-o misterioasă coincidență cu simbolul lor, *yony,* steagul lor este roșu; iată de ce purpura care se cumpără de la Tyr era simbolul suveranității; iată de ce porumbelul, pasărea lui Venus, se numea *yonch;* iată de ce toate născocirile noi, delicate, feminine erau luate din fonia, el însuși cuvînt melodios, delicat și feminin, dacă a existat cumva; iată în sfîrșit, de ce în Egiptul de jos, la babilonieni și la frigieni, facultatea feminină trece înaintea facultății masculine, numindu-se zeița *Issis*, la tebani, *Milydha* la babilonieni și *Cibele,* la frigieni, apoi, la Roma, zeița *Ma, Mama Bună, Zeița Bună, Bona Dea.*

Cititorul să ne ierte această mică digresiune care a costat, totuși puțină muncă, și pe care, din această cauză o supunem discuției mitologilor cu toată încrederea.

Să spunem acum ce se făcea în aceste serbări închinate la *Bona Dea.*

XXIV

Este greu de știut ce se făcea în cadrul serbărilor închinate lui Bona Dea. Era cu totul interzis bărbaților să pătrundă acolo căci, după toate probabilitățile, femeile aveau tot interesul să păstreze secretul.

Unii pretind că s-ar fi săvîrșit niște dansuri obscene, alții niște falagogii imitate după cele de la Teba și Memfis.

Juvenal explică, mai clar; îl îndrumăm spre el pe

cititorii interesați, prevenindu-i, totuși, că Juvenal, ca și Boileau, detestă femeile.

Ei bine, se celebra, deci, la Cezar, sau mai bine zis la Pompeia, soția lui Cezar, misterele acestei Bona Dea, cînd, deodată, se răspîndi vestea că un bărbat deghizat în femeie fusese surprins în mijlocul matroanelor

A fost un scandal imens.

Iată cum raportează Ciceron această întîmplare în scrisoarea sa către Atticus, din 25 ianuarie 694

«Apropo, s-a întîmplat aici un fapt urît și mă tem foarte mult ca lucrul acesta să nu ducă mai departe decît lasă să se creadă în primul moment Cred că știi că un bărbat, deghizat în femeie, s-a strecurat in casa lui Cezar, și asta tocmai în momentul cînd se oficia un sacrificiu pentru popor. Încît vestalele au trebuit să ia de la începput sacrificiul iar Cornificius a adus la cunoștința Senatului acest sacrilegiu. Cornificius, pricepi? Să nu-ți închipui cumva că inițiativa a aparținut vreunuia din ai noștri Comunicare din partea Senatului la pontifi, declarația pontifilor că este sacrilegiu și că, prin urmare, este caz de acționare în justiție. În legătură cu aceasta și in virtutea unui senatus consult, se publică un rechizitoriu și și Cezar își repudiază soția.»

Iată vestea care preocupa Roma pe la începutul lunii ianuarie, cu vreo șaizeci de ani înaintea ere noastre; ea a făcut mare vîlvă, după cum e de înțeles, și timp de cîteva zile a format obiectul tuturor conversațiilor și a tuturor șușotelilor, a cancanurilor, cum am zice noi azi.

Așa că nu este nimic surprinzător în faptul că Cicero, cel mai mare bîrfitor al vremii sale, i-a dat lui Atticus această știre.

Dar, totuși, este curios, trebuie s-o recunoaștem, să regăsești această formidabilă bîrfă, care agită deopotrivă Forumul, Cîmpul lui Marte și Via Regia, într-o scrisoare particulară de acum aproape două mii de ani.

Bărbatul surprins în casa lui Cezar era Clodius

Am mai spus noi cîte ceva despre acest ilustru libertin care, în vremea lui Cezar și a lui Caligula, merita titlul de rege al dezmățaților; am mai spus că aparținea ramurei Pulcher din nobila familie Claudia și am mai spus că *pulcher* înseamnă *frumos*.

Ne amintim că fusese trimis impotriva gladiatorilor. Florus spune că fusese Clodius Glaber, dar Tit Liviu

spune că era Clodius Pulcher, iar noi ne situăm alături de părerea lui Tit Liviu.

Expediția sa nu fusese fericită; apoi, servind sub Lucullus, socrul său, instigase la revoltă legiunile lui Lucullus în favoarea lui Pompei.

Cine puluse convinge pe Clodius să se declare de partea lui Pompei, în opoziție cu socrul său?

Ambiția? Bine! Era foarte simplu.

Iată ce se spunea — era să spunem în șoaptă, dar revenim — iată ce se spunea în gura mare la Roma, despre Clodius.

Se spunea că fusese amantul celor trei surori ale sale: Terentia, care se căsătorise cu Marcius Rex — nu uitați numele de Rex, căci Cicero va face aluzie la el imediat — ; Claudia, căsătorită cu Melellus Cele, căreia i se spunea *Quadranaria,* pentru că unul din amanți îi promisese, în schimbul favorurilor ei, o pungă plină cu aur, dar îi trimisese o pungă plină cu *quadrans,* adică cea mai mică monedă de aramă; în sfîrșit, cea mai tînără, care se căsătorise cu Lucullus; or, cum, cu toată căsătoria și cu tot incestul, se pretindea că această legătură continua, Lucullus avusese o explicație cu Clodius și, în urma acestei explicații, Clodius îl trădase pe Lucullus.

Nu e prea cural cînd privești lucrurile în amănunțime, dar cel puțin este clar, aproape întotdeauna.

În treacăt fie zis, mai rămăsese o a patra soră, nemăritată, de care era îndrăgostit Cicero și pe care Terentia, soția lui Cicero era geloasă.

Cum fusese prins Clodius?

Iată ce se povestea în legătură cu această întîmplare:

Îndrăgostit de Pompeia, el intrase în casă deghizat ca o cîntăreață. Încă foarte tînăr, cu barba abia mijindu-i, spera să nu fie recunoscut; dar rătăcind prin imensele coridoare ale locuinței, fusese întîlnit de o servitoare a Aurcliei, mama lui Cezar Atunci, voise să fugă, dar mișcarea sa prea masculină îi trădă sexul. Aura — așa se numea servitoarea — îl întrebă cine e; el răspunse cu greutate; vocea lui confirmă bănuielile născute din mișcarea prea bruscă; servitoarea dădu alarma, matroanele romane veniră în grabă; știind despre ce este vorba, ele închiseră ușile, apoi începură să caute așa cum caută niște femei curioase, în cele din urmă, îl găsiră pe Clodius în camera unei tinere sclave care era amanta lui.

Iată amănunte pe care Cicero nu le putea da lui

Atticus, întrucît ele se aflară încetul cu încetul şi pe măsură ce se făceau cercetări în proces.

Să-l lăsăm pe Cicero să povestească procesul. Cicero depusese acolo ca martor.

Cicero fusese cîndva foarte bun prieten cu Clodius, acesta îl servise cu pasiune cu prilejul Conspiraţiei lui Catilina; se înscrisese printre oamenii din garda sa şi se repezise în primele rînduri ale cavalerilor care voiseră să-l ucidă pe Cezar. Dar iată ce se întîmplă tocmai în timpul procesului.

Cicero era îndrăgostit de sora lui Clodius, care rămăsese nemăritală. Ea locuia doar la cîţiva paşi de locuinţa ilustrului orator.

Cîteva zvonuri despre o legătură dintre Claudia şi Cicero ajunseseră pînă la urechea Terentiei, femeie absolută şi geloasă, care avea o totală autoritate asupra soţului ei. I se spusese că, obosit de această autoritate, Cicero ar fi voit s-o repudieze şi să ia de soţie pe sora lui Clodius.

Dar Clodius ce spunea în apărarea sa?

Spunea că, chiar în momentul în care se pretindea că fusese în casa lui Cezar, el se găsea la o sută de leghe de Roma. Adică voia, pentru a folosi un termen modern, să invoce un alibi.

Or, Terentia, care ura sora, îl ura, firește, şi pe frate. Ea îl văzuse pe Clodius intrînd la soţul ei, în ajunul zilei în care fusese văzut în casa Pompeiei. Dacă Clodius intrase la soţul ei în ajun, nu putea fi la o sută de leghe departe de Roma în ziua cînd avusese loc serbarea.

Ea îi spuse lui Cicero că dacă nu va vorbi el, va vorbi ea.

Cicero avusese destule necazuri cu soţia sa din cauza sorei lui Clodius. Pentru a avea linişte în casă, el se hotărî să-l sacrifice pe frate. Se prezentă, deci, ca martor.

După cum este lesne de înţeles, Cicero, oricît de bîrlilor ar fi fost, nu spune lui şi nimic despre toate aceslea în scrisorile sale către Atticus. În schimb, Plutarh, care se năştea cu doisprezece ani după evenimentele pe care le povestim, sau cu patruzeci şi opt de ani înainte de era noastră, Plutarh care este cam tot atît de bîrlitor pe cît era Cicero, le povesteşte.

Cicero, spre marele său regret, poate, se prezentă, totuşi, să depună ca martor contra lui Clodius.

Dacă scandalul provocat de eveniment fusese mare, scandalul provocat de proces fu şi mai mare încă. Mulţi

dintre primii cetățeni ai Romei îl acuzau pe Clodius, unii de jurămînt strîmb, alții de înșelătorie.

Lucullus aduse ca martori niște servitoare care mărturisiră că Clodius avusese legături intime cu sora sa, soția lui Lucullus.

Clodius nega mereu acuzația principală și susținea că fusese la o sută de leghe departe de Roma în ziua cînd avusese loc serbarea Zeiței Bona, cînd Cicero, ridiculizîndu-se, îl dezminți declarînd că în ajunul evenimentului venise la el, la Cicero, pentru a discuta împreună niște probleme.

Depoziția lui Cicero fu zdrobitoare. Clodius nu se aștepta la așa ceva din partea unui amic, din partea unui om care-i făcea curte surorii sale; procedeul era cam brutal, e adevărat.

Dealtfel, trebuie ascultat Cicero cum povestește procesul; el pune toată ura omului care nu are conștiința prea curată.

Iată cum vorbește despre judecători; și notați bine că judecătorii sînt senatori:

«Niciînd un tripou n-a strîns o astfel de lume: senatori necinstiți, cavaleri în zdrențe, tribuni, păzitori ai tezaurului plini de datorii, fără un ban, și, în mijlocul acestora, cîțiva oameni cinstiți care nu puteau fi atinși de renegare, stînd triști, cu sufletul îndoliat, cu frunțea roșie de rușine.»

Și, totuși, atmosfera din augusta adunare era cît nu se poate de puțin favorabilă acuzatului. Nu era nimeni care să nu-l considere pe Clodius condamnat dinainte.

În momentul în care Cicero își termina depoziția, amicii lui Clodius, indignați de ceea ce numeau ei o trădare, izbucniră în strigăte și chiar în amenințări.

Dar senatorii se ridicară atunci cu toții, îl acoperiră pe Cicero și arătară cu degetul spre gît, semn că înțelegeau să-l apere cu prețul propriilor lor vieți.

Însă, acestor oameni care își arătau gîtul cu degetul. Crassus le arătă cu degetul punga.

«O, tuzăl strigă Cicero, spune acum cum a izbucnit acest incendiul Îl cunoști pe *Chel*, dragul meu Atticus, (*Chelul* este Crassus), îl cunoști pe Chel, moștenitorul lui Nanius, panegiristul meu, care a ținut demult un discurs în cinstea mea și despre care ți-am pomenit. Ei bine! iată omul care a condus totul în două zile cu ajutorul unui sclav, sclav netrebnic ieșit dintr-o trupă de gladiatori; el a promis, a depus cauțiuni și a dat, oh! infamie! a dat în

completarea banilor fete frumoase şi băieţi tineri...»

Dar notaţi bine, că eu atenuez. Reţineţi numai că judecătorii care se lăsaseră corupţi numai cu bani erau consideraţi judecători cinstiţi.

Aşa că, de data aceasta cerură gardă ca să se poată întoarce acasă.

— Ei! le strigă Catulus, vă temeţi să nu vi se fure banii pe care i-aţi primit?

Cezar, chemat să depună mărturie împotriva lui Clodius, răspunse că nu avea nimic de spus.

— Dar ţi-ai repudiat soţia, totuşi! îi strigă Cicero.

— Mi-am repudiat soţia, răspunse Cezar, nu pentru că o consideram vinovată, ci pentru că soţia lui Cezar nu trebuie nici măcar bănuită!

Este de la sine înţeles că Clodius a fost achitat.

Să vedem care a fost urmarea acestei achitări.

XXV

Mai întîi, s-a produs o mare agitaţie în piaţa publică.

Achitat, după o învinuire care antrena exilul dacă ar fi fost condamnat, Clodius era acum mai puternic ca niciodată, din moment ce rămînea nepedepsit. Achitarea lui fu un adevărat triumf.

Douăzeci şi cinci de judecători rezistaseră şi, cu orice risc, condamnaseră.

«Însă, spune Cicero, treizeci şi unu se temuseră mai mult de foame decît de ruşine şi achitaseră.»

În felul acesta, mişcarea conservatoare imprimată de consulatul lui Cicero şi de Conjuraţia lui Catilina, care fusese descoperită şi înăbuşită, era total oprită prin achitarea lui Clodius, iar partidul demagogic, reprezentat prin Pompei, infidel aristocraţiei, prin Cezar, fidel poporului, prin Crassus, fidel lui Cezar, învinsese definitiv. Astfel, *Roma fericită de a se fi născut* sub consulatul lui Cicero — *o fortunatam natam, me consule, Romam!* — Roma aceasta revenise acolo unde o împinsese Catilina cînd, întîlnindu-l pe Cicero în drumul său, Catilina fusese obligat să abandoneze partida.

Amintirea acestui prim triumf îl înflăcără pe Cicero şi-i dădu un curaj pe care nu-l avea de obicei.

Senatul se adunase de idele lui mai, iar cînd îi veni lui Cicero rîndul să vorbească, spuse:

— Senatori romani, pentru o rană care vi s-a făcut,

nu trebuie nici să părăsiți, nici să renunțați la poziția voastră; nu trebuie să negați loviturile primite, nici să exagerați rănile; ar fi o prostie să treceți cu vederea, dar ar fi o lașitate să vă temeți. Catulus a fost achitat de două ori pînă acum și Catilina tot de două ori; ori acesta este încă unul mai mult lăsat liber de judecătorii aceștia vînduți pe seama Republicii.

Apoi, întorcîndu-se spre Clodius care, ca senator, asista la ședința Senatului și rîdea disprețuitor de ieșirea lui Cicero:

— Te înșeli Clodius, strigă el, dacă ai crezut cumva că judecătorii te-au lăsat liber. Eroarei Ei ți-au dat Roma ca închisoare; ei au vrut nu să le salveze ca cetățean, ci să-ți ridice libertatea exilului. Curaj, senatori, susțineți-vă demnitatea; oamenii cinstiți sînt strîns uniți în dragostea lor pentru Republică.

— Atunci, om cinstit ce ești, fă-ne plăcerea și spune-ne ce ai făcut la Baia, îi strigă Clodius.

După cum se știe, Baia era lupanarul Italiei. Un bărbat care se ducea la Baia putea fi bănuit, o femeie care se ducea la Baia era pierdută.

Se spunea că Cicero fusese la Baia ca să vadă pe sora lui Clodius.

— Baia? răspunse Cicero. Mai întîi n-am fost la Baia și apoi, chiar dacă aș fi fost, ce? Baia este un loc interzis pentru bărbați? Nu se poate merge la Baia ca să bei apă?

— Bine! răspunse Clodius, țăranii din Arpinum au vreo legătură cu apele de acolo, oricare ar fi ele?

— N-ai decît să-l întrebi pe marele lău patron, replică Cicero, dacă n-ar fi fost foarte fericit să bea apă la Arpinum.

Marele patron era Cezar, dar la ce erau bune apele de la Arpinum, aceasta n-o știm.

Pasajul acesta este obscur și nu cunoaștem dacă vreun comentalor l-a explicat; dar după cîte se pare, era ceva jignitor, căci Clodius se enervă.

— Senatori romani, strigă el, cît o să-l mai suportăm printre noi pe acest rege?

La aceasta Cicero răspunde printr-un calambur pe care vom încerca să-l facem înțeles.

În latinește rege se spune *rex*. Sora lui Clodius se căsătorise cu Marcius Rex; Marcius Rex este foarte bogat; Clodius este amantul surorii sale; grație influenței acesteia el spera să fie trecut în testamentul cumnatului

său, dar în această privinţă speranţa îi fusese spulberată.

— Rege, rege, răspunse Cicero. Ah! tu ai ce ai cu *Rex* care nu te-a trecut în testament, pe tine care ai şi tocat jumătate din moştenire.

— Dar tu, reluă Clodius, tu ai cumpărat casa de la Crassus cu banii moşteniţi de la tatăl tău?

În adevăr, Cicero cumpărase de la Crassus o casă pe care o plătise cu trei milioane cinci sute de mii de sesterţi.

Iată scrisoarea pe care i-o trimisese prechestorului Sextius:

«Felicitîndu-mă zilele trecute pentru că am cumpărat casa lui Crassus, m-ai hotărît, căci numai după ce am primit complimentele tale am cumpărat-o cu trei milioane cinci sute de mii de sesterţi. De aceea mă văd acum înglodat în datorii încît caut să intru în orice conspiraţie, numai dacă ar binevoi să mă primească!»

— Cumpărată? ripostează Cicero, cînd Clodius vorbeşte de cumpărat mi se pare că este vorba de judecători, nu de case.

— Îmi dau seama că eşti pornit împotriva judecătorilor: ai afirmat în faţa lor că eu eram la Roma în ziua misterelor lui Bona Dea, şi ei n-au voit să le creadă pe cuvînt.

— Te înşeli, Clodius; dimpotrivă, douăzeci şi cinci au crezut cuvintele mele. În cuvintele tale n-au crezut treizeci şi unu, şi de aceea a trebuit să fie plătiţi dinainte.

La răspunsul acesta huiduielile l-au făcut pe Clodius să tacă.

Toate acestea erau puţin parlamentare, cum am zice astăzi, dar noi am văzut şi auzit mai mult decît atît.

Se înţelege că din momentul acela se declarase un război între Cicero şi Clodius. Vom vedea că războiul acesta îl va duce pe Cicero la exil şi pe Clodius la moarte.

În aşteptare, care era pentru Clodius problema cea mare? Să se răzbune de toate insultele aduse de Cicero, ale cărui cuvinte, repetate din Senat pînă în Cîmpul lui Marte, îl însemnaseră asemeni unui fier roşu.

Cicero avea boala oamenilor de spirit: nu putea să-şi ţină gura; trebuia ca spiritul acesta diavolesc să izbucnească, chiar împotriva prietenilor, a părinţilor sau a aliaţilor săi.

— Cine l-a legat pe ginerele meu de sabia asta? spuse el văzînd pe soţul fiicei sale purtînd la şold o sabie aproape cît el de lungă.

Fiului lui Sylla îi mergea rău; el își vindea lucrurile și pentru asta afișa lista lor.

— Prefer afișele tatălui decît ale fiului, spunea Cicero.

Confratele său Vatidius avea scrofulă; într-o zi, după ce pledase și Cicero îl ascultase:

— Ce crezi despre Vatidius? îl întrebă cineva.

— Îl găsesc cam umflat, răspunse Cicero.

Cezar propuse împărțirea Campaniei: mare emoție printre senatori.

— N-am să îngădui, cît voi trăi, această împărțire, spuse Lucius Gellius, care avea optzeci de ani.

— Cezar o să aștepte, observă Cicero, Gellius nu cere prea mult timp.

— Prin mărturia ta ai pierdut mai mulți cetățeni decît ai salvat cu elocința, îi spuse Melellus Nepos.

— Se poate, răspunse Cicero; asta înseamnă că am mai multă corectitudine decît talent.

— Am să te copleșesc cu injurii, îi spuse un lînăr acuzat că își otrăvise tatăl cu prăjituri.

— Fie, răspunse Cicero, de la tine prefer injurii decît prăjituri.

Într-un proces îl citase ca martor pe Publius Costa, care, fără să cunoască nici o boabă de legislație, avea pretenția că este jurisconsult.

Întrebat, Publius răspunse că nu știa nimic.

— Ei bine! spuse Cicero, ce crezi că ești întrebat despre drept?

Metellus Nepos era mai ales ținta atacurilor sale.

— Cine este tatăl tău? îl întrebă acesta pe Cicero într-o zi, crezînd că-l încurcă din cauza originii sale de jos.

— Dragă Metellus, răspunse Cicero, maică-ta ți-a făcut ție răspunsul mai dificil decît mie.

Același Metellus care era acuzat că, în privința banilor, avea mîinile cam lungi, îi făcuse preceptorului său o înmormîntare magnifică și-i așezase pe mormînt un corb din piatră.

Cicero îl întîlni.

— Ce bine ai făcut că ai pus un corb pe mormîntul preceptorului tău! îi spuse oratorul.

— De ce?

— Pentru că le-a învățat mai degrabă să furi decît să vorbești ...

— Prietenul pentru care pledez, spunea la un proces Marcus Appius, m-a rugat să pun în apărarea sa grijă, logică şi bună credinţă.

— Şi ai inima să nu faci nimic din tot ce te-a rugat prietenul! îl întrerupse Cicero.

Lucius Sotta îndeplinea funcţia de cenzor în timpul cînd Cicero candida pentru consulat. Lucius Cotta era un beţiv notoriu.

În timpul discursului pe care îl adresa poporului, Cicero ceru să bea. Prietenii profită de momentul întreruperii, se string în jurul său şi-l felicită.

— Aşa e, dragi prieteni, spuse el, strîngeţi-vă în jurul meu ca să nu mă vadă cenzorul că beau apă: nu mi-ar ierta-o niciodată.

Marcus Gallius, despre care se spunea că-era fiul unor sclavi, ajunsese senator şi citea acolo scrisori cu o voce puternică şi strălucitoare.

— Ce voce frumoasă! spuse unul din ascultători.

— Te cred şi eu, spuse Cicero, a fost crainic public.

După două mii de ani, glumele acestea nu ni se par prea pline de haz, dar e sigur că ele erau încă şi mai puţin pline de haz pentru cei pe seama cărora erau făcute.

Pe Antoniu îl numea Troiana; pe Pompei, Epicrate; pe Cato, Polydamas; pe Crassus, Chelul; pe Cezar, Regina şi pe sora lui Clodius, zeiţa cu ochi de bou, pentru că, asemeni Junonei, era soţia fratelui său.

Toate acestea îi creau lui Cicero o mulţime de duşmani, şi încă duşmani teribili, căci rănile pe care le producea loveau direct în amorul lor propriu.

Dacă Antoniu a pus să i se taie capul şi mîinile şi i le-a ţintuit pe tribuna din For şi dacă Fulvia i-a înfipt un ac în limbă, asta a fost pentru că mîna lui Cicero scrisese *Filipicele.*

Să vedem cum se putea răzbuna Clodius pe Cicero.

XXVI

Cicero se lăuda cu un lucru, pe care romanii rigizi i-l reproşau mereu: că în urma Conjuraţiei lui Catilina condamnase cetăţeni romani la moarte, în special pe Lentulus şi pe Caethegus, deşi legea nu permitea condamnarea la moarte a unui cetăţean, ci numai la exil.

Cicero ar fi trebuit acuzat: dar, fiind senator, nu putea

fi acuzat decît de un tribun al poporului. Şi nu putea fi tribun al poporului decît dacă erai din popor. Or, Clodius nu era doar nobil, ci şi patrician.

Ca să se înlăture această dificultate se recurse la un subterfugiu.

Am vorbit de limba nestăpînită a lui Cicero.

Într-o zi îi veni ideea să ia apărarea lui Antoniu, fostul său coleg, împotriva lui Pompei şi a lui Cezar, şi-i atacă în ziua aceea pe Pompei şi pe Cezar aşa cum ştia el să atace, cu toată cruzimea.

Trei ore mai tîrziu, după această ieşire, Cezar şi Pompei publicară plebiscitul care autoriza adoptarea lui Clodius de către Fonteius, un plebeu modest.

Din clipa aceea, nu mai era nici o îndoială, Clodius avea să fie numit tribun al poporului.

Şase luni mai înainte, Cicero îi scrisese lui Atticus:

«M-a vizitat Cornelius — Bineînţeles Cornelius Balbus, *om de incredere*.— El mi-a garantat că Cezar mă va consulta în toate. Or, iată cum văd eu sfîrşitul tuturor acestora: o legătură strînsă cu Pompei şi la nevoie cu Cezar; nici un duşman care să nu revină la mine; bătrîneţe liniştită.»

Sărmanul Cicero!

Dar cînd a auzit că Clodius solicită tribunatul, că Cezar este şi el amestecat cu ceva în adopţiunea lui de către Fonteius, iată ce comunică lui Atticus despre această mare veste, în scrisoarea sa datată din Tres-Tavernes, aprilie 695.

«Să vezi ce întîlnire! mergeam liniştit pe Via Appia spre Antium şi ajunsesem la Tres-Tavernes. Era ziua sărbătorii lui Ceres, văd în faţa mea pe scumpul meu Curion, venind dinspre Roma.

— Nu ştii nici o noutate? mă întrebă Curion.

— Nu, îi spun eu.

— Clodius, solicită tribunatul.

— Ce spui?

— Este mare duşman al lui Cezar şi se spune că vrea să anuleze toate actele lui Cezar...

De un an, Cezar nu mai era consul.

— Şi Cezar ce spune?

— Cezar spune că n-are nici un amestec în adopţiunea lui Clodius».

Apoi Cicero trece la un alt subiect.

Însă, în iulie, lucrurile se schimbă; el își datează scrisoarea din Roma.

Tot lui Atticus îi scrie:

«Așteptînd, dragul de Clodius nu încetează să mă amenințe și se declară pe față dușmanul meu. Furtuna este deasupra capului meu: la prima lovitură, vino repede.»

Totuși, Cicero nu poate crede că este în pericol.

Pompei îi dă cuvîntul său că Clodius nu va întreprinde nimic împotriva lui.

Cezar, care a obținut guvernarea Galiei pe timp de cinci ani, îi oferă o locotenență în armata sa.

«Cezar mă solicită mereu ca locotenent, spune Cicero; ar fi o salvare mai mult decît onorabilă; dar nu vreau.— Atunci, ce vreau? Să încerc să lupt? ... Mai degrabă, da.»

Și, în adevăr, va încerca să lupte.

Însă, în august, lucrurile și-au căpătat toată gravitatea, iar pericolul a început să se contureze.

«Așteptînd, dragă Atticus, fratele zeiței noastre cu ochi de bou nu merge cu jumătăți de măsură în amenințările lui împotriva mea. În fața lui Sampciseramus (una din poreclele pe care Cicero i le dă lui Pompei) el neagă proiectele sale, dar se mîndrește și se laudă cu ele la toată lumea. Tu mă iubești sincer, nu-i așa? Da. Ei bine, dacă dormi, sari repede din pat; dacă te-ai sculat, pornește; dacă ai pornit, grăbește-ți pașii; dacă fugi, pune-ți aripi. Trebuie să fii la Roma cînd se vor întruni comițiile și, dacă e imposibil, atunci cel mai tîrziu pentru momentul cînd se va anunța votul.»

Opt luni mai tîrziu, totul s-a comis iar Cicero îi scrie aceluiași Atticus:

«Anul de la facerea Romei 696, Vibona, țara brutienilor, 3 aprilie.

Facă cerul, dragul meu Atticus, să-ți mulțumesc într-o zi că m-ai forțat să trăiesc! Dar pînă acum tare am regretat că te-am ascultat. Te conjur, vino imediat să mă întîlnești la Vibona, unde m-a condus o schimbare de direcție indispensabilă; vino! vom fixa împreună itinerariul și locul unde să mă retrag. Aș fi surprins dacă n-ai veni, dar sînt sigur că vei veni.»

Ce se întîmplase?

Clodius fusese numit tribun spre sfîrșitul anului

695. Consuli erau Piso şi Gabinius. El a început prin a şi-i apropia, intervenind să i se dea lui Piso Macedonia şi lui Gabinius Siria.

Din această cauză Cicero nu mai putea găsi sprijin decît la Crassus, la Pompei sau la Cezar.

Cu Crassus nu era nici un pericol: el îl detesta pe Cicero, care în orice moment rîdea de el, numindu-l Chelul, milionarul, Calvus sau Dives. Pompei, îndrăgostitul de cincizeci de ani, era cu totul în stăpînirea farmecelor tinerei sale soţii, Iulia; şi, după cum am văzut, la spaima lui Cicero se mulţumea să răspundă: «Nu-ţi fie frică, răspund eu de toate!»

Cezar, deşi manifesta faţă de Cicero multă prietenie, de cînd cu afacerea Catilina, aprecia prea mult talentul oratorului pentru a-i refuza protecţia; dealtfel, Cezar, protejîndu-l pe Cicero, se achita faţă de Cicero care îl protejase pe Cezar.

Cum am văzut, Cezar îi oferise lui Cicero o locotenenţă în armata sa. Cicero fusese pe punctul de a o accepta.

Simţind că duşmanul îi scapă, Clodius alergă la Pompei.

— De ce vrea Cicero să plece din Roma? întrebă el. Crede că am ceva cu el; Absolut nimic! Cel mult cu Terentia, soţia lui, dar faţă de el, pe zeii din cer! n-am nici ură, nici mînie.

Pompei repetă lui Cicero cuvintele acestea, adăugind garanţia sa personală.

Cicero se crezu salvat şi-i mulţumi lui Cezar pentru locotenenţă.

Cezar ridică din umeri.

Şi, in adevăr, într-o bună dimineaţă, Clodius acuză pe Cicero. Se ştie că trimisese la moarte fără judecată pe Lentulus şi pe Caethegus.

Acuzat de Clodius, Cicero nu îndrăzni să facă apel la Cezar, care îl prevenise. Alergă la Pompei, care îi spusese întotdeauna că n-avea de ce să se teama.

Pompei îşi trăia liniştit luna de miere în vila sa de pe muntele Albano.

I se anunţă vizita lui Cicero.

Pompei ar fi fost foarte încurcat dacă ar fi dat ochii cu Cicero; el fugi pe o poartă secretă. Lui Cicero i se arătă toată casa pentru a-i dovedi că Pompei nu era acolo.

Înţelese că era pierdut. Se întoarse la Roma, se

îmbrăcă în haine de doliu, lăsă să-i crească barba şi părul şi străbătu oraşul implorînd poporul.

La rîndul său, Clodius, însoţit de partizanii săi, mergea zilnic în calea lui Cicero şi îl ironiza că-şi schimbase îmbrăcămintea, în timp ce prietenii lui adăugau la ameninţările lui Clodius pietre şi noroi.

Cu toate acestea, cavalerii rămăseseră credincioşi fostului lor comandant; tot ordinul se îmbrăcase în haine de doliu odală cu el; peste cincisprezece mii de tineri îl însoţeau, cu părul în dezordine, implorînd poporul.

Senatul făcu mai mult: el decretă doliu public şi ordonă ca toţi cetăţenii romani să se îmbrace în negru.

Însă Clodius înconjură Senatul cu oamenii lui.

Atunci, senatorii se repeziră pesle vestibul, rupîndu-şi togile de pe ei şi scoţînd strigăte de disperare; din nefericire logile sfîşiate nu impresionară poporul.

Din momentul acela, era de susţinut o luptă, o bătălie de rezolvat pe calea armelor.

— Rămîi, îi spunea Lucullus, şi garantez eu de succes.

— Pleacă, îl spunea Calo, şi poporul, sătul de nebunia şi violenţele lui Clodlus, te va regreta curînd.

Cicero preferă sfatul lui Calo în locul sfatului lui Lucullus. Avea curajul civil, dar n-avea deloc curajul militar.

În mijlocul unui tumult înfricoşător, el luă o statuie a Minervei, pe care o păstra în casă cu o veneraţie deosebită, şi o duse în Capitoliu, unde o închină cu această inscripţie:

MINERVEI, CONSERVATOAREA ROMEI

Apoi, pe la miezul nopţii, ieşi din Roma şi străbătu Lucania pe jos, însoţit de prietenii săi.

Itinerariul său îl putem urmări după scrisori: la 3 aprilie îl scrie lui Atticus din ţara brutienilor; la 8 aprilie îi scrie tot lui, din Lucania; pe la 12, tot lui, în drum spre Brindisi; la 18 aceeaşi lună, tot lui, din Tara Tarentum; la 30, soţiei, fiului şi fiicei sale, din Brindisi; şi, în sfîrşit, la 29 mai, lui Atticus, din Tesalonic.

Imediat după ce se află de fuga sa, Clodlus obţinu împotriva lui Cicero un decret de exil şi publică un edict care interzicea tuturor cetăţenilor, de pe o porţiune de cinci sute de mile de frontierele Italiei, să-i dea apă şi foc, sau sa-l primească sub acoperişul lor.

Abia trecuseră doisprezece ani de cînd scrisese cu trufie: *Armele lasă loc togii şi laurii lupielor — trofeelor cuviniului.*

Şi totuşi, învingător al lui Catilina, nu blestema zeii pentru exil: cea mai mare nenorocire a ta nu va fi exilul, cel mai mare duşman al tău nu va fi Clodius!

XXVII

În tot timpul acestei dispute, Cezar se ţinuse deoparte. El nu luă parte făţiş nici lui Clodius, nici lui Cicero; lăsase lucrurile să se desfăşoare de la sine.

Aruncîndu-şi ochii asupra Romei, vedea un oraş pradă celei mai cumplite anarhii, un popor care nu ştia alături de cine să meargă.

Pompei era o mare glorie, dar mai mult aristocratică decît populară.

Cato era o mare faimă, dar mai mult admirată decît iubită. Crassus o mare bogăţie, dar mai mult invidiată decît onorată; Clodius o mare îndrăzneală, mai mult strălucitoare decît solidă; Cicero era uzat, Bibulus uzat, Lucullus uzat, Catulus mort.

Cît priveşte corpurile constituite în stat, cu cle era şi mai răul De cînd cu achitarea lui Clodius, Senatul îşi pierduse autorilatea; de cînd cu fuga lui Cicero, cavalerii erau dezonoraţi.

Cezar înţelese că venise timpul să părăsească Roma.

Ce rivali lăsa acolo? Pe Crassus, Pompei şi Clodius.

Cato era un nume, un zgomot, o rumoare, dar nu o rivalitate.

Crassus cerea război împotriva parţilor. Era pe cale să-l obţină; el urma să plece, la şaizeci de ani, într-o expediţie îndepărtată, la nişte popoare sălbatice, feroce, neiertăloare; era foarte probabil că n-avea să se mai întoarcă.

Pompei avea patruzeci şi opt de ani, o soţie tînără şi un stomac bolnav. Ajunsese destul de rău cu Clodius, care il insulta în public.

Clodius pusese mîna pe frumoasa locuinţă a lui Cicero, pentru care îi reproşase în plin Senat că o plătise cu trei milioane cinci sute de mii de sesterţi. El o căpătase de pomană; doar cu oboscala de a o lua.

— Voi ridica un portic frumos la Carena, spusese Clodius, ca să facă pereche cu porticul meu de pe muntele Palatin.

Porticul lui de pe muntele Palatin era casa lui Cicero; porticul lui de la Carena va fi casa lui Pompei.

Clodius avea treizeci de ani, o reputaţie execrabilă, o inteligenţă inferioară lui Catilina. Trebuia să fie ori strivit sub Pompei, ori, din fericire pentru el să-l învingă el pe acesta. Dacă ar fi fost strivit de Pompei, cu siguranţă că Pompei şi-ar fi pierdut prin această victorie restul popularităţii; dacă l-ar fi învins pe Pompei, Clodius nu era un duşman care să-l îngrijoreze pe Cezar în mod deosebit.

Cu toate acestea, Cezar îşi dădea seama că era timpul să facă ceva măreţ, ca să se recălească, pentru a ne exprima astfel. Nu-şi putea ascunde că pînă atunci — avea peste patruzeci de ani — nu fusese decît un demagog vulgar, inferior în îndrăzneală lui Catilina şi în gloria militară lui Pompei şi chiar lui Lucullus.

Marea lui superioritate fusese că ştiuse, la treizeci de ani, să facă datorii de cincizeci de milioane; dar, după ce-şi plătise datoriile, superioritatea aceasta se pierduse.

Este adevărat că după Clodius era omul cel mai desfrînat din Roma. Dar, oare, Cezar nu spusese că prefera să fie primul într-un sat decît la doilea în capitala lumii?

Ultimele sale combinaţii politice nu fuseseră fericite şi, după rezultatul lor, rămăsese în urma lui Clodius.

În ziua în care Pompei, ameţit de prima lui noapte de nuntă, îi acordase guvernarea Galiei transalpine şi a Iliriei şi comanda a patru legiuni, se produsese chiar în popor o teribilă opoziţie împotriva acestui decret.

Cato se puse în fruntea acestei opoziţii.

Cezar voise să intimideze rezistenţa în şeful său; el porunci arestarea lui Cato şi aruncarea lui în închisoare. Dar această brutalitate avu atît de puţin succes încît însuşi Cezar fusese obligat să ordone unuia din tribuni să-l scoată pe Cato din mîinile lictorilor.

Într-o altă zi, cînd tribunul Curion, fiul bătrînului Curion, făcea o opoziţie care ameninţa să devină îngrijorătoare, fu instigat un delator, Vettius. Acesta acuză pe Curion, Passellus, Cepion, Brutus şi Lentulus, fiul flaminului, că au voit să-l asasineze pe Pompei. Însuşi Bibulus îi adusese lui Vettius un pumnal; ca şi cînd un pumnal ar fi fost un lucru foarte greu de procurat la

Roma, încît Bibulus fusese obligat să aibă grijă de procurarea unei asemenea arme.

Vettius fusese huiduit şi băgat la închisoare. A doua zi fusese găsit spînzurat, atît de la moment pentru Cezar, încît, dacă unul din reproşurile care i se făceau n-ar fi fost marea lui omenie, s-ar fi putut crede, pe bună dreptate, că participase cu ceva la o sinucidere care venea la un moment atît de potrivit.

Era, deci, bine din toate punctele de vedere ca Cezar să se retragă din acest magnific consulat ale cărui hotare nu erau decît la cincizeci de leghe departe de Roma.

Dealtfel nici nu era timp de pierdut: cînd eram gata de plecare, un acuzator se pregătea să-l denunţe.

«Ah! spune Michelet, aş fi vrut să văd, în momentele acelea, această figură palidă şi albă, trecută înainte de vreme din cauza desfrîului de la Roma, pe omul acesta delicat şi epileptic mergînd pe ploile din Galia în fruntea legiunilor, traversînd înot fluviile noastre, sau călare între lecticile în care erau purtaţi secretarii lui, dictînd patru sau şase scrisori deodată, agitînd Roma din îndepărtata Belgie, exterminînd în drumul său două milioane de oameni şi supunînd în zece ani Galia, Rinul şi Oceanul de Nord».

Da, ar fi fost interesant, pentru că Cezar nu promitea nimic din toate acestea.

Vreţi să ştiţi cum trata Catul, amantul surorii lui Clodius, al soţiei lui Metelus Celer, pe care o numea Lesbia lui în amintirea desfrînatei Sapho din Lesbos, cum îl trata Catul înainte de plecarea în Galia?— Adevărul este că nici la înapoiere nu-l tratează altfel.— Aşadar, spuneam, vreţi să ştiţi cum îl tratează?

IN CAESAREM

«Nici nu mă gîndesc să-ţi plac, Cezar, şi puţin îmi pasă dacă eşti alb sau negru...»

IN CAESARIS CINAEDOS

Cinaedos sînt băeţii lui.

«Îţi plac toate păcatele şi ţie şi experimentatului tău Suffetius; foarte bine! Ar fi trebuit, totuşi, să vă fi sălurat de capul ascuţit a lui Otto, de emanaţiile ascunse ale lui Libon şi de picioarele nespălate ale lui Vettius, Hai,

imperator inimitabil, supără-te iar pe iambii mei, cărora nu le pasă de mînia ta».

ÎN MAMURRAM ET CAESAREM

«Ce frumos cuplu de îndrăgostiţi faceţi amîndoi, desfrînatul Mamurra şi impudicul Cezar! Amîndoi degradaţi, unul la Roma, celălalt la Formies, amîndoi ofiliţi, amîndoi bolnavi de atîtea excese, fraţi gemeni de viciu, amîndoi savanţi în desfrîu, cărora le ajunge la amîndoi o singură lectică, adulteri lacomi, rivali pe bărbaţi şi pe femei! Oh! Cu adevărat, faceţi împreună un cuplu de toată frumuseţea!»

Cu asemenea versuri era satutată plecarea cuceritorului Galiei.

Şi trebuie să mărturisim că merită din plin aceste afronturi de care nici prin gînd nu-i trecea să se supere.

În timpul consilatului său, Bibulus îl desemna pe Cezar, în edictele sale, numai sub numele de «regina Bitiniei». El spunea că, după ce iubise un rege, ajunsese să iubească regalitatea.

Un soi de bufon, pe nume Octavianus, căruia meseria sa îi permitea să spună orice, întîlnindu-i odată pe Pompei şi pe Cezar, salutase cu voce tare pe Pompei cu numele de rege şi pe Cezar cu titlul de regină.

Caius Memmius îi reproşase că servise pe Nicomede la masă şi-i oferise cupa de băut, amestecat printre sclavele şi eunucii acestui prinţ.

Într-o zi, în plin Senat, în timp ce Cezar apăra cauza Nisei, fiica lui Nicomede, amintind obligaţiile pe care le avea faţă de acest prinţ, Cicero îi spusese:

— Nu mai vorbi de obligaţiile tale; se ştie şi ce i-ai dat lui Nicomede şi ce ai primit de la el.

Lista amantelor sale era imensă. În momentul plecării sale în Galia I se atribuiau Pastumia, soţia lui Servius Sulpicius; Lollia, soţia lui Auler Gabinus; Tertulia, soţia lui Crassus, şi Servilia, sora lui Cato.

Am spus că acesteia din urmă îi dăruise o perlă valorînd o sută zece, o sută douăzeci de mii de franci; cînd i s-a povestit lui Cicero, acesta răspunse:

— Bine, dar nu e chiar atît de scump pe cît vi se pare. Seroilia i-o dă şi pe fiica ei, Tertia, pentru a mai reduce din datorie

Mai tîrziu, îl vom vedea amantul lui Eunoe, frumoasa regină maură şi al Cleopatrei, încîntătoarea nimfă greacă, transplantată pe pămîntul Egiptului.

In sfîrşit, Curion tatăl rezuma în aceste cîteva cuvinte toate vorbele rele care se spuneau despre Cezar:

— Cezar este bărbatul tuturor femeilor şi femeia tuturor bărbaţilor.

Era cît pe aci ca un act public să constale partea primă a acestei bîrfe.

«Helvius Cinna, tribun al poporului, spune Suetoniu, a mărturisit de mai multe ori că avea pregătită o lege pe care urma să o publice în absenţa lui Cezar şi la ordinul lui, şi prin care să i se permită să-şi ia cîte soţii ar fi voit, pentru a putea avea urmaşi.»

Ceea ce îl face pe dl. Champagny să se aventureze şi să scrie, în frumoasa lucrare despre lumea romană, că Iulius Cezar era mult mai complet decît Isus Cristos, care n-avea decît toate virtuţile, pe cînd Cezar avea nu numai toate virtuţile, dar şi toate viciile.

Acum, să-l lăsăm pe Cezar să plece în Galia; să-l lăsăm să-şi strîngă corturile mari ca nişte palate, să încarce lecticile, adevărate camere mobilate; să-l lăsăm să-şi ia covoarele de purpură şi podelele din marcheterie. Fiţi liniştiţi, la nevoie, va merge în fruntea legiunilor sale, pe jos, cu capul descoperit, în plin soare, pe ploaie cu găleata. Va face treizeci de leghe pe zi călare sau în căruţă. Cînd un rîu i se iveşte în drum, el îl va trece înot sau pe burdufuri; cînd întîlneşte zăpezile Alpilor, el le va înfrunta făcîndu-şi drum cu scutul, în timp ce soldaţii le vor străpunge cu suliţele, cu spadele sau chiar cu săbiile. Niciodată nu-şi va angaja armata pe un drum pe care nu l-a cercetat mai înainte. Cînd îşi va trece legiunile în Anglia, pentru că auzise că pe coastele britanice se pescuiau perle mai frumoase decît în mările Indiei, va cerceta personal drumul şi va vizita porturile care puteau constitui adăposturi sigure pentru flotă. Intr-o zi, aflînd că armata sa, de care se despărţise ca să urmeze o întîmplare fericită, era asediată în propriul său cantonament, se va deghiza în gal şi va străbate rîndurile duşmanilor. Altă dată, cum aştepta în zadar nişte întăriturl care nu mai veneau, se va arunca intr-o barcă şi va porni singur în căutarea lor. Nici o prevestire nu-i va opri inaintarea; nici un augur nu-i va schimba planurile. Chiar dacă victima va scăpa din mîinile sacrificatorului, el

nu se va opri să meargă împotriva lui Scipio şi a lui Juba. Coborînd din corabie şi căzînd în momentul cînd punea piciorul pe pămîntul Africii, va spune: «Africa, eşti a mea!» Niciodată nu-şi va face idei preconcepute, căci hotărirea o va lua influenţat de împrejurări. Geniul său va improviza planul pe care il va urma. Va lupta fără să aibă un plan pregătit dinainte. Va ataca după un marş; nu se va sinchisi cîtuşi de puţin dacă timpul e bun sau rău, va căuta, însă, întotdeauna ca duşmanul să aibă în faţă ploaia sau zăpada. Niciodată nu-şi va pune în derută adversarul, fără să pună mîna pe campamentul acestuia Cînd inamicul îi va întoarce spatele, nu-i va da răgaz să-şi revină din spaimă. În momentele critice, va înlătura toţi caii, inclusiv calul său, pentru a-şi obliga soldaţii să învingă, neavînd posibilitatea să fugă. Cînd trupele sale vor da înapoi, el, personal, le va regrupa, oprind fugarii cu propriile sale mîini, forţîndu-i, oricît de îngroziţi ar fi fost, să-şi întoarcă faţa spre duşman. Un portdrapel pe care-l va opri astfel il va ameninţa cu vîrful suliţel, dar el va îndepărta vîrful suliţei cu pieptul. Un altul îi va lăsa stindardul pe care îl purta; cu stindardul în mînă, va merge împotriva duşmanului. După bătălia de la Pharsalus, mergînd înaintea trupelor sale şi traversînd Helespontul într-o mică barcă, va întîlni pe Lucius Cassius cu zece galere şi-l va face prizonier pe acesta împreună cu toate cele zece galere ale sale În sfîrşit, cu prilejul unui atac asupra unui pod din Alexandria, va fi obligat să se arunce în mare şi să înoate pe o distanţă de vreo două sute de paşi, pînă la nava cea mai apropiată, purtînd, sus, în mîna stîngă, ca să nu se ude, hîrtiile pe care le avea asupra lui şi ţinînd cu gura cămaşa de zale, ca să nu lase duşmanului vreun trofeu.

Or, iată-l plecat, plecat ca să se rătăcească în acest haos barbar şi războinic care se numeşte Galia şi care convine atît de bine geniului său.

Să vedem ce se va întîmpla în timpul absenţei sale cu Cicero în exil, cu Pompei, lipsit de popularitate şi cu Clodius, pentru un moment, regele neîncoronat al mulţimii.

XXVIII

Am spus că Cicero plecase.

Mulle prevesliri — cunoaşteţi influenţa pe care prevestirile o aveau asupra romanilor şi acum, în toate, vedeau o prevestire — mulle prevesliri indicaseră că exilul său nu avea să fie de lungă duralâ.

Cînd s-a îmbarcat la Brindisi pentru a merge la Dyrrachium, vîntul fusese favorabil la început, apoi îşi schimbase direcţia şi-l aruncase, a doua zi, pe locul de unde plecase. Prima prevestire.

Porneşte din nou; de data aceasta vintul îl duce la destinaţie, dar in momentul în care se pregătea să pună piciorul pe uscat, pămintul se cutremură, iar marea se retrasc din faţa lui. A doua preveslire.

Apoi, căzu intr-o adincă descurajare. El, care spunea intotdeauna cînd era numit orator: «Spuneţi-mi filozof», deveni melancolic ca un poet, melancolic ca Ovidiu exilat in ţara tracilor.

Cea mai mare parte din timp era foarte trist, aproape disperat, privind spre coastele Italiei cum ar fi făcut un amant nefericit, spune Plutarh.

Melancolia, muza aceasta foarte modernă, bănuită de Ovidiu, este un lucru atit de rar la cei vechi încît nu rezistăm dorinţei de a traduce o scrisoare a lui Cicero către fratele său. Ea îl prezintă pe marele orator sub un aspect sub care este complet necunoscut.

Scrisoarea aceasta, semnată de Cicero, ar fi putut foarte bine să fie semnată de Andre Chenier sau de Lamartine. Este datată din Tesalonic, la 13 iunie, anul 696 de la fundarea Romei.

«Fratele meu! fratele meu! fratele meu! Cum? Dacă-ţi trimit sclavi fără scrisori, mă crezi supărat pe tine şi spui că nu vreau să le mai văd. Eu să fiu supărat pe tine, fratele meu? Spune-mi, este oare cu putinţă aşa ceva? Dar cine ştie? În realitate, poate că tu m-ai întristat! poate duşmanii tăi m-au pierdut! poate că invidia ta este cauza exilului meu! Poate că nu sint cu cauza ruinei tale; iată răsplata consulatului meu atit de lăudat! El mi-a răpit copiii, patria, averea, iar ţie, ţie, dacă nu m-ar fi răpit decît pe mine, nu m-aş plînge cîtuşi de puţin. Tot ce-am avut nobil şi bun, de la tine mi-a venit, dar spune-mi, ce ţi-am dat eu, oare, în schimb? Doliul durerii mele, îngrijorare pentru soarta ta, necazuri, întristare, singurătate şi eu să

nu vreau să te văd! . Oh! Eu n-aş vrea să mă vezi, căci, vai! dacă m-ai vedea, n-aş mai fi acela pe care l-ai cunoscut, care, plîngind, se despărţea de tine, care aveai şi tu ochii în lacrimi. Îţi spun, Quintus, din fraţelca ce la n-a mai rămas nimic, nimic decît doar umbra, imaginea unui mort care respiră. De ce, oare, n-am murit? De ce nu m-ai putut vedea mort, cu ochii tăi? De ce nu te-am lăsat oare să supravieţuieşti nu numai vieţii mele, dar şi gloriei mele? Oh! îţi mărturisesc, pe toţi zeii, că eram cu un picior în mormînt cînd m-am auzit chemat de o voce. Îmi spunea, şi eu o auzeam adresîndu-mi-se din toate părţile, că o parte din viaţa ta se găsea in viaţa mea. Şi atunci am rămas să vieţuiesc!

Iată în ce fel am greşit! Iată crima pe care am făptuit-o. Dacă m-aş fi sinucis aşa cum mă băteau gîndurile, ţi-aş fi lăsat o amintire uşor de apărat. Acum am făcut greşeala ca, viu fiind, să-ţi lipsesc; ca viu fiind, să fii obligat să le adresezi altora; glasul meu, care atît de des a venit în ajutorul unor străini, acum îţi lipseşte tocmai cînd tu însuţi eşti în pericol Oh! fratele meu, dacă sclavii mei au venit la tine fără scrisori, nu spune: «Mînia este de vină!» nu, spune «Este deznădejdea, această supremă slăbiciune care se găseşte în adîncul lacrimilor şi a durerii». Chiar scrisoarea aceasta, cînd o scriu, de cîte lacrimi nu e scăldată? Sigur că tot atîtea lacrimi cît ai să verşi şi tu cînd ai s-o citeşti. Crezi că pot să nu mă gîndesc la tine, şi, gîndindu-mă, să nu izbucnesc in plîns? Şi cînd mi-e dor de fratele meu, crezi că mi-e dor numai de fratele meu? Nu, ci şi de gingaşa afecţiune a unui prieten, de deferenţa unui fiu, de înţelepciunea unui tată. Ce fericire am încercat noi vreodată, eu, fără tine, tu, fără mine? Vai! in timp ce eu te plîng pe tine, nu o pling, oare, şi pe fiica mea Tullia? Cîtă modestie! cîtă judecată! cîtă pietate! Fata mea, chipul meu, vocea mea, sufletul meu, iar fiul meu, fiul meu atît de frumos şi atît de drag inimii mele! fiul meu pe care am avut curajul, barbaria să-l smulg' din îmbrăţişarea mea. Sărmanul copil mai pătrunzător decît aş fi voit, nefericitul de el pricepuse despre ce era vorba.

Şi copilul tău, copilul tău, chipul tău pe care Cicero al meu îl iubeşte ca pe un frate şi-l respectă ca pe un frate mai mare! Oare n-am părăsit eu pe cea mai nefericită dintre femei, pe cea mai credincioasă dintre soţii, căreia nu i-am ingăduit să mă urmeze pentru ca cineva să poată veghea asupra a ceea ce a mai rămas din averea mea şi

să-i poală ocroli pe sărmanii mei copii? Şi, totuşi, cînd am putut, i-am scris. Ţie ţi-am trimis scrisori prin libertul tău, Philogonus, şi cred că, pînă acum, le-ai primit. În aceste scrisori te implorăm şi te rugăm să faci ceea ce te rugasem prin gura sclavilor mei, adică să vii la Roma, cît mai repede cu putinţă. Mai întîi vreau să vii aici ca un protector, în cazul în care ar mai rămîne duşmani încă nesatisfăcuţi, în cruzimea lor, de nenorocirile care s-au abătut asupra noastră. Dacă acum ai un curaj pe care eu nu-l mai am, eu, cel pe care tu îl considerai altîl de tare, întăreşte-te ca să fii pregătit pentru lupta pe care o vei avea de susţinut. Nădăjduiesc — dacă încă mai pot nădăjdui — nădăjduiesc că integritatea ta, dragostea pe care ţi-o poartă concetăţenii şi poate chiar mila de nenorocirea mea, le vor ocroli. Dacă exagerez primejdia care te aşteaptă, fă pentru mine ceea ce crezi că ar trebui făcut. Mulţi îmi scriu în legătură cu aceasta şi mulţi îmi spun să sper, dar eu cum să mai sper cînd văd duşmanii mei atît de puternici şi pe prieteni, că unii mă părăsesc, alţii mă trădează? Se tem toţi că înapoierea mea ar putea să le fie o remuşcare pentru ingratitudinea lor sceleratăl Dar, chiar aşa cum sînt, sondează-i, fratele meu, şi scrie-mi deschis. Eu voi trăi cît timp vei avea nevoie de viaţa mea, cît timp mă vei crede în stare să înfrunt un pericol care te va ameninţa. În afară de aceasta n-aş fi în stare să trăiesc, căci, în adevăr, nu există forţă, prudenţă sau filozofie care să poată suporta asemenea dureri.

Ştiu că avusesem un timp mai bun şi mai potrivit ca să mor, însă am făcut greşeala, pe care au făcut-o mulţi alţii, că l-am lăsat să treacă. Aşa că, să nu mai vorbim de trecut; ar fi să-ţi reinviu durerile, iar eu să-mi reamintesc de prostia pe care am făcut-o. N-am să mai cad în greşeala de a suporta necazurile şi ruşinea acestei vieţi mai mult decît este absolut necesar pentru fericirea ta şi pentru nevoile tale, ţi-o jur. Astfel, dragă frate, cel care încă acum cîlva timp se putea socoti cel mai fericit om din lume, prin tine, prin copiii săi, prin soţia sa, prin bogăţia sa, cel care acum cîlva timp se mai considera încă egalul celor mari prin onoruri şi prin influenţă, prin stimă şi favoare: acela a ajuns într-o asemenea mizerie, într-o asemenea ruină, încît trebuie să ia o hotărîre supremă şi să nu se mai văicărească ruşinos, nici pe el, nici pe ai săi. Acum, spune-mi, te rog, de ce-mi vorbeşti de un schimb? Oare eu nu trăiesc pe cheltuiala ta? Vai! şi în privinţa asta

mă simi foarte vinovat. Ce-aş putea prevedea mai teribil decît de a te şti forţat să-ţi plăteşti datoriile cu fiinţa ta şi a fiului tău. Pe cînd eu am primit şi am risipit fără folos toţi banii pe care tezaurul Republicii mi i-a numărat în numele tău. Însă Marc Antonius şi Cepion au primit sumele pe care mi-ai scris să le dau. Mie imi ajunge cît am pentru planurile pe care le fac; fie că vom învinge, fie că va trebui să disperăm, mie nu-mi mai trebuie nimic. Dacă s-ar întîmpla să survină vreo încurcătură gravă, sînt de părere să te adresezi fie lui Crassus, fie lui Clodius. Mai este şi Hortensius, dar nu ştiu dacă ai putea să te încrezi în el. Afectînd o mare simpatie pentru mine, înconjurîndumă cu tot felul de atenţii, el a încercat mereu, împotriva mea, împreună cu Arrius, lucrurile cele mai odioase şi cele mai ticăloase. După sfaturile lor şi contînd pe promisiunile lor, m-am prăbuşit în prăpastie.

Însă păstrează toate astea pentru tine, ca să nu-ţi aducă neplăceri. Dealtfel, pe Hortensius ţi-l voi face binevoitor, prin Pomponius. Să împiedicăm ca vreo mărturie mincinoasă să realizeze versul acela care circula împotriva ta în legătură cu legea Aurelia, pe vremea cînd concurai pentru edilitate. Nu mă tem de nimic mai mult la ora actuală decît să văd că oamenii te cruţă din mila pe care le-o poţi insufla pentru mine, căci atunci toată ura pe care am strîns-o asupra mea se va abate asupra capului tău. Messala cred că ţi-e prieten cu adevărat. Cred că Pompei, chiar dacă nu este, ar vrea să pară că este. Asta i-aş ruga, dacă mi-ar mai asculta rugăciunile. Tot ce aş îndrăzni ar fi să-i rog să se mulţumească doar cu necazurile care ne copleşesc acum; în aceste necazuri, nici un ajutor nu e de condamnat. Dar mai e ceva, şi asta înseamnă pentru mine adîncă durere care mă face să şovăi: este faptul că acţiunile mele cele mai generoase sînt cauza persecuţiilor pe care le îndur. Nu-ţi dau în grijă nici pe fiica mea, care este a ta, nici pe Cicero al nostru. Există oare ceva pe lume care să mă fi făcut să sufăr şi care să nu-ţi fi produs şi ţie o egală suferinţă? Cît eşti în viaţă, fratele meu, sînt liniştit: copiii mei nu vor fi orfani. Cît despre restul, adică posibilitatea salvării mele şi speranţa de a reveni în patrie ca să închid ochii acolo, n-aş putea să-ţi scriu nimic, pentru că lacrimile strică tot ce scriu. Veghează, te rog, asupra Terentiei; ţine-mă la curent cu toate. În sfîrşit, fratele meu, fii tare atît cît natura îi permite omului să fie tare într-o asemenea împrejurare.»

Dar noutăţile pe care Cicero le cerea fratelui său nu erau de natură să-l poată linişti. După plecarea sa, aşa cum am mai spus, nu numai că Clodius poruncise să se afişeze hotărîrea cu privire la exilarea lui, dar dăduse foc caselor sale de la ţară şi, după ce locuise un moment casa aceea faimoasă de pe Palatin, care costase trei milioane cinci sute de mii de sesterţi, ordonase să fie rasă de pe faţa pămîntului şi pe locul ei ridicase un templu Libertăţii.

Mai mult, scosese în vînzare bunurile exilatului şi în fiecare zi deschidea licitaţia asupra lor.

Dar, oricît de scăzute erau preţurile cu care se scoteau lucrurile la licitaţie, trebuie să recunoaştem, ca un merit al romanilor, niciodată preţurile fixate n-au ajuns să fie atinse.

Acestea despre Cicero.

Să vedem ce făceau ceilalţi.

XXIX

În mijlocul acestei corupţii politice, se petrecea la Roma ceva ciudat, care părea un spectacol oferit poporului pentru a-l face să se creadă în vremurile frumoase ale Republicii. Spectacolul îl dădea Cato.

Cato era un fel de bufon serios căruia i se permitea să spună şi să facă orice. Poporul mai mult se amuza de el, decît să-l fi iubit, de aceea alerga să-l vadă pe Cato umblînd fără tunică şi în picioarele goale. Cato profeliza; dar erau preziceri ca ale Casandrei, pe care nimeni nu le băga în seamă.

Cînd Pompei luptase să-i obţină lui Cezar proconsulatul Galiilor, Cato îl apostrofase pe Pompei în mijlocul drumului:

— Ah! va să zică aşa, Pompei, te-ai plictisit de mărire şi te înhami la jugul lui Cezar? ... Deocamdată nu-ţi dai seama de aceasta, o ştiu, dar cînd vei începe să o simţi, cînd vei vedea că nu o poţi suporta, o vei face să cadă asupra Romei. Atunci ai să-ţi aduci aminte de avertizările lui Cato şi ai să-ţi dai seama că erau cinstite, drepte şi făcute în interesul tău.

Pompei ridica din umeri şi trecea mai departe. Fiind deasupra fulgerelor, cum poţi să fii lovit de ele?

După ce Clodius fusese numit tribun, înţelese că nu avea să fie niciodată stăpînul Romei, cît timp se găsea acolo Cato. Trimise după acesta.

Cato se supusc, el, care refuzase să se ducă atunci cînd îl chemase un rege. Cato era legea: tribunul îl chema; puţin îi păsa lui că tribun era Clodius sau un altul; Cato răspundea chemării tribunului.

— Cato, îi spuse Clodius, eu te consider omul cel mai curat şi mai cinstit din Roma.

— Oh! exclamă Cato.

— Da, răspunse Clodius, şi vreau să-ţi dau o dovadă Deşi mulţi îmi cer, şi cu mari intervenţii, să le dau comanda Ciprului, eu cred că tu eşti singurul demn de această comandă. Ţi-o ofer.

— Tu îmi oferi mie comanda Ciprului?

— Da.

— Mie, Cato?

— Ţie, Cato.

— Refuz.

— De ce refuzi?

— Pentru că este o cursă: vrei să mă îndepărtezi din Roma. Ei bine, eu vreau să rămîn în Roma.

— Fie, spuse Clodius, dar te previn de un lucru: dacă nu vrei să te duci în Cipru de bunăvoie, ai să te duci cu forţa.

Şi, prezentîndu-se imediat în faţa adunării poporului, făcu să se voteze legea care îl numea pe Cato guvernatorul Ciprului. Nu mai era nici o posibilitate de refuz; Cato acceptă.

Era tocmai în timpul tulburărilor care izbucniseră în legătură cu Cicero. Cato se duse la Cicero care mai era încă la Roma şi-l rugă să nu provoace vreo rebeliune, apoi plecă. Dar Clodius nu-i dădu la plecare nici nave, nici trupe, nici ofiţeri publici, ci doar doi grefieri, dintre care unul era un tîlhar notoriu, iar celălalt un om al lui Clodius.

Cato primise ordin să gonească din Cipru pe regele Ptolemeu — care nu trebuie confundat cu Ptolemeu Auletul, care cînta din flaut, regele Egiptului — şi să readucă în Bizanţ pe cei exilaţi de acolo. Aceste misiuni aveau ca scop să-l ţină pe Cato departe de Roma pe toată durata tribunatului lui Clodius.

Înzestrat cu mijloace atît de modeste, Cato socoti că trebuia procedat cu prudenţă. El se opri la Rodos şi trimise înainte pe un prieten al său, pe nume Canidius, pentru a-l convinge pe Ptolemeu să se retragă fără luptă.

Atunci i se întîmplă lui Cato acelaşi noroc care i se

întîmplase lui Pompei cu Mitridate: Canidius îi aduse vestea că Ptolemeu se otrăvise, lăsînd o avere considerabilă.

Cum am mai spus, Cato trebuia să se ducă şi la Bizanţ. Ce s-ar fi ales, în alte mîini decît ale sale, de toată bogăţia lăsală de Ptolemeu?

Îşi aruncă privirea în jur şi şi-o opri pe nepotul său, Marcus Brulus.

Acum amintim pentru întîia oară de acest tînăr, fiul Serviliei, care trecea drept nepotul lui Cezar. Rolul mare pe care îl va juca ne face să ne oprim un moment asupra lui, chiar acum cînd istoria îi pomeneşte numele.

Brutus avea atunci vreo douăzeci şi doi de ani. El pretindea că se trage din acel faimos Junius Brutus, căruia romanii îi ridicaseră pe Capitoliu o statuie de bronz ţinînd în mînă o sabie goală, pentru a arăta că el distrusese pentru totdeauna puterea Tarquinilor; numai că aceasiă origine îi era contestată de lucrările genealogice ale timpului.

În adevăr, cum era să se tragă din Junius Brutus, cînd Junius Brulus poruncise să se taie capetele celor doi fii ai săi?

Este adevărat că filozoful Posidonius susţine că Brutus ar mai fi avut şi un al treilea fiu, şi că acesta, fiind prea tînăr, nu participase la conspiraţie, aşa că, supravieţuind tatălui şi fraţilor săi, a fost străinoşul modernului Brutus.

Cei care conteslau această filiaţiune spuneau că, dimpotrivă, Brutus era de origine plebee, fiul unui oarecare Brulus, simplu intendent, a cărui familie nu ajunsese decît de scurtă vreme la onorurile acordate de Republică.

Servilia, mama lui Brulus, susţinea că se trăgea din acel Servilius Ahala care, văzîndu-i pe Spurius Mellius că aspiră la tiranie şi că-şi instigă prietenii la agitaţie, s-a înarmat cu un pumnal şi s-a dus în Forum. Acolo, convingîndu-se că ceea ce auzise era adevărat, l-a înfipt cu atîta putere în Spurius, încît nefericitul s-a prăbuşit mort, pe loc.

Aceasta se întîmpla cam cu trei sute optzeci de ani mai înainte, adică prin anul 438 î.e.n.

Partea aceasta din genealogia lui Brulus era admisă de toată lumea.

Tînărul era o fire blîndă şi gravă. Studiase filozofia în

Grecia, citise şi comparase pe toţi filozofii şi se oprise, ca model, asupra lui Platon. Slima mult pe Antiohus Ascalonianul, şeful vechii Academii şi se împrietenise cu fratele acestuia, Ariston, împreună cu care lua masa.

Ca toţi tinerii distinşi din acea epocă, Brutus vorbea la fel de bine latina şi greaca; poseda o oarecare elocinţă şi pledase cu succes.

Cînd Cato s-a gîndit să se folosească de el pentru a scăpa de la jaf averea lui Ptolemeu, se găsea în Pamphilia, unde îşi petrecea convalescenţa după o boală gravă.

La început, lui Brutus nu i-a plăcut misiunea oferită; după el, unchiul său îl insulta pe Canidius dîndu-i ca inspector un tînăr de douăzeci şi doi de ani. Însă, pentru că avea o mare veneraţie pentru Cato, se supuse.

Brutus însuşi întocmi inventarul obiectelor, iar Cato ajunse cînd trebuia să înceapă vînzarea.

Toată vesela de aur şi de argint, toate tablourile preţioase, toate pietrele scumpe, toate stofele de purpură fură preţuite de Cato. Mai mult încă: întrucît acesta voia ca preţurile să reprezinte valoarea lor reală, participă şi el la vînzare supralicitînd, ca să se ajungă la sumele aşteptate.

Rezultatul vînzării şi sumele găsite în tezaur se ridicară la vreo şapte mii de talanţi, o valoare foarte mare pentru vremea aceea.

Cato luase toate măsurile de prevedere pentru ca această sumă să ajungă la Roma fără accident. Temîndu-se de un naufragiu, el poruncise să se facă lădiţe conţinînd fiecare doi talanţi şi cinci sute de drahme. De fiecare lădiţă o sfoară groasă şi lungă, în capătul căreia agăţase o bucată de plută, pentru ca în caz de accident lăzile să cadă în apă, dar bucăţile de plută, plutind pe deasupra, să indice locul unde se găseau acestea. În plus, inscrisese în două registre tot ceea ce încasase şi cheltuise în timpul guvernării sale; un registru îl încredinţase unuia din liberţii săi, pe nume Philargyrus, iar un altul îl păstrase asupra sa.

Însă cu toate aceste precauţiuni, întîmplarea a făcut să dispară ambele registre: Philargyrus, care se îmbarcase la Kenkreea, a naufragiat, a pierdut registrul şi, împreună cu el, toate lădiţele care i se încredinţaseră. Cato a păstrat registrul său pînă la Korcira. Acolo a poruncit să se înalţe corturile pentru el şi ai săi în piaţa publică. Marinarii

făcînd focuri mari, flăcările s-au întins la corturi, iar registrul a fost mistuit în incendiu.

Şi cînd un prieten îşi arăta mîhnirea pentru acest accident, Cato îi răspunse:

— Am întocmit aceste socoteli nu pentru a-mi dovedi fidelitatea, ci pentru a da altora exemplul unei severe exactităţi.

Cînd Roma a aflat de venirea lui, toată populaţia i-a ieşit înainte de-a lungul fluviului.

Văzînd această flotă — căci Calo a plecat cu o singură nava şi a adus o întreagă flotă — văzînd aceasta flotă plutind în sus pe Tibru şi poporul urmind-o, s-ar fi zis că e vorba de un adevărat triumf.

Poate că ar fi fost mai modest din partea lui Cato să se oprească acolo unde i-a întîlnit pe consuli şi pe pretori; dar el n-a considerat că era bine să procedeze în felul acesta şi a continuat să plutească mai departe pe galera regală cu şase rînduri de rame a lui Ptolemeu, şi nu s-a oprit decît atunci cînd îşi puse flota la adăpost, în arsenal.

Oricît am fi de partizani ai lui Cato, nu putem să ascundem cititorilor noştri că această neaşteptată dovadă de îngîmfare dată de celebrul stoic a făcut, în primul moment, asupra Romei o impresie proastă.

Însă, cînd s-au văzut trecînd prin Forum cantităţile imense de aur şi argint pe care le adusese, contrar tuturor obiceiurilor proconsulare, admiraţia pentru acest dezinteres alungă impresiile pe care le inspirase îngîmfarea.

Dealtfel, lui Cato nu-i fură cruţate onorurile.

Senatul se întruni şi-i acordă prelura extraordinară cu privilegiul de a asista la jocuri îmbrăcat într-o togă brodată cu purpură.

Însă Cato, care, între timp, redevenise el însuşi, refuză toate acele onoruri şi ceru Senatului doar să-i redea libertatea lui Nicias, intendentul regelui Ptolemeu, invocînd grija şi credinţa de care acesta dăduse dovadă. Este de la sine înţeles că cererea i-a fost îndeplinită.

Iată ce făcea Cato în timp ce Cezar îşi începea campania din Galia, iar Cicero îşi plîngea exilul în Thesalonic.

Să vedem ce făceau Crassus şi Pompei sau, mai ales, ce făcea Clodius.

XXX

Crassus părea cît se poate de liniştit, adăpostit cum era, pe de o parte de Cezar, pe de alta de Pompei. Dealtfel nu dorea decît un lucru: proconsulatul Siriei. Visul său era să declare război parţilor, în care se vedea o sursă imensă de pradă pentru el.

Pompei îşi petrecea tot timpul, îndrăgostit bătrîn, între patru ochi cu tînăra lui soţie, fără să se sinchisească de ceea ce se petrecea în Forum.

Privind în jurul său, Clodius se vedea, deci, unicul stăpîn al Romei: Cicero era la Thesalonic; Cato în Cipru.

Totuşi, atîta timp cît Pompei se afla în Roma, el nu avea deplina măsură a puterii, aşa că se hotărî să acţioneze.

Am văzut că Pompei tratase cu Tigrane tatăl şi-l păstrase pe Tigrane fiul penlu triumful său. Tînărul Tigrane era în închisoare.

Clodius îl scoase cu forţa din temniţa în care se găsea şi-l aduse la el.

Pompei nu spuse nimic.

Clodius provocă procese amicilor lui Pompei şi-i condamnă.

Pompei tăcu.

În sfîrşit, într-o zi cînd Pompei, ieşind din vila sa de pe muntele Albano şi călcînd cercul magic trasat de dragoste în jurul său venise să asiste la proces, Clodius înconjurat de o ceată de amici — şi se cunoaşte cine erau amicii lui Clodius — Clodius, înconjurat de o ceată de amici, se urcă pe estradă de unde putea fi văzut şi auzit de toată adunarea şi de acolo începu să strige:

— Cine este imperatorul nestăpînit?

— Pompeil repetară amicii săi, în cor.

— Cine este acela care, de cînd s-a însurat, se scarpină în cap numai cu un deget ca să nu-şi strice frizură?

— Pompei!

— Cine vrea să se ducă la Alexandria, să repună pe tron un rege al Egiptului, misiune care va fi bine plătită?

— Pompei!

Şi, la fiecare întrebare pusă, corul amicilor repeta: «Pompei».

Cîleva cuvinte despre acuzaţia: «Cine vrea să meargă la Alexandria să repună pe tron un rege al Egiptului,

misiune care va fi bine plătită?» pentru că vrem să nu lăsăm nimic neclămurit în expunerea noastră.

Ptolemeu Auletul, fiul natural al lui Ptolemeu Soter II, numit «auletul» din cauza pasiunii sale pentru flaut, avusese niște răfuieli cu supușii săi.

În vremea aceea Roma era tribunalul lumii: regi și popoare veneau să-și caute acolo dreptatea. Ptolemeu plecă din Alexandria cu gîndul de a face apel la poporul roman.— Să faci apel la poporul roman, însemna să faci apel la omul puternic în Roma în acel moment.

Ptolemeu plecă deci, și se opri în Cipru tocmai cînd Cato făcea și el în insulă un scurt popas.

Știindu-l pe Cato acolo, el îi trimise vorbă printr-un ofițer că voia să-l vadă.— De notat: Cato se dusese în Cipru ca să-l jecmănească pe fratele lui Ptolemeu Auletul.

Stoicul se găsea în closet, exact în aceeași situație în care se găsea dl. de Vendome cînd se anunțase Alberoni; trimisul lui Ptolemeu fu anunțat.

— Să poftească, spuse Cato.

El ascultă explicațiile date de ofițer cu privire la dorința stăpînului său.

— Dacă regele Ptolemeu doreșle să mă vadă, răspunse el, acesta este un lucru foarte simplu: casa mea este deschisă deopotrivă regilor și altor cetățeni.

Răspunsul era brutal! Ptolemeu se făcu că nu înțelege și se duse la Cato.

Convorbirea începu prin a fi puțin rece; dar, încetul cu încetul, Ptolemeu descoperind multă judecată în răspunsurile lui Cato, îi ceru sfatul asupra a ceea ce era bine să facă, adică dacă trebuia să-și continue drumul spre Roma sau să se întoarcă în Egipt.

— Întoarceți-vă în Egipt, răspunse Cato fără ezitare.

— De ce?

— Pentru că dacă ați angajat un capăt din Egipt în laminorul acesta care se cheamă Roma, tot Egiptul va fi apucat în el.

— Atunci, ce este de făcut?

— V-am mai spus: întoarceți-vă în Egipt, împăcați-vă cu supușii dumneavoastră și, pentru a vă da o dovadă de dorința mea de a vă fi pe plac, dacă e nevoie, vă voi însoți și mă voi îngriji eu de această împăcare.

La început, regele Ptolemeu acceptase; dar, cedînd altor sfaturi, plecă la Roma, într-o bună dimineață, fără

să-i spună lui Cato nimic şi, ajuns acolo, se puse sub protecţia lui Pompei.

În adevăr, doi ani mai tîrziu, Gabinius, locotenentul şi omul lui Pompei, îl reinstala pe Ptolemeu în drepturile sale, dar numai acesta din urmă şi Pompei, poate, au ştiut cît costase această prolecţie.

Şi acum să ne întoarcem la ultima glumă a lui Clodius. Pompei înţelese că era limpul să acţioneze. Era mîhnit că din cauza unui caraghios ca Clodius trebuia să ia o hotărîre, mai ales el, care era un om atît de nedecis. Totuşi, întrucît trebuia sfîrşit o dată, Pompei îşi consultă amicii.

Unul dintre ei, Culeus, îl sfătuj să rupă cu Cezar, repudiindu-i fiica şi, în urma acestei repudieri, să se împace cu Senatul.

Senatul era supărat pe Pompei de cînd acesta lăsase cu atîta laşitate şi ingralitudine ca Cicero să fie exilat.

Acesta era, desigur, un mijloc de a se împăca cu Senatul, dar Pompei nici nu se gîndea la o asemenea soluţie: am spus că era îndrăgostit ca un nebun de soţia sa.

Alţii propuseră să-l aducă înapoi pe Cicero.

La propunerea aceasta, ciuli urechile.

El anunţă Senatul că era gata să ajute, cu arma în mînă, înapoierea lui Cicero, dar trebuia ca Senatul să ia iniţiativa.

Bazat pe această promisiune, Senatul dădu un decret, prin care anunţa că nu va mai acorda sancţiunea sa nici unei măsuri şi nu va începe discutarea nici unei probleme pînă cînd Cicero nu va fi rechemat.

Era o declaraţie de război în loată regula.

În aceeaşi zi, doi consuli noi îşi luau în primire sarcinile, înlocuindu-i pe Piso şi pe Gabinius, care fuseseră în funcţiune la data exilării lui Cicero. Unul din noii consuli, Lentulus Spinter, ceru cu hotărîre rechemarea exilatului. Celălalt consul era Metellus Nepos, acela pe care Cicero îl copleşea cu epigramele sale.

Clodius ameninţa Senatul cu derbedeii săi. Dar, fapt bun şi demn de reţinut, el nu mai era tribun.

Pompei gîndi că nu era de demnitatea sa să-şi pună mintea cu Clodius.

Cu tîlharii trebuie să te porţi şi mai tîlhăreşte, spune proverbul; lui Clodius îi opuse un Clodius şi jumătate: se numea Milon şi fusese numit tribun în locul lui Clodius.

Annius Milon era un om de teapa lui Clodius. Se căsătorise cu fiica lui Sylla şi se bucura la Roma de o oarecare trecere.

Clodius şi Milon nu puteau trăi liniştiţi în acelaşi oraş.

Milon luase partea lui Cicero nu pentru că aşa ar fi fost drept, ci pentru că, făcîndu-se amicul lui Cicero, se făcea duşmanul lui Clodius.

Cînd Pompei i se destăinui, aşa cum ar fi făcut-o unui condotier, Milon nu-i spusese decît că era la dispoziţia lui; mai rămînea să se înfrunte.

Întotdeauna, Clodius tăra după el vreo sută de gladiatori. Milon angajă două sute de bestiari. Cele două trupe se întîlniră. Se începu cu insulte şi se sfîrşi prin a se încăiera. Lupta fu lungă şi înverşunată: amicii lui Clodius alergară din toate părţile; niciciînd nu se văzuse pe pavajele Forumului un număr atît de mare de derbedei.

Clodius ieşi învingător.

El lăsă şanţurile pline de sînge, canalele de scurgere pline de morţi; apoi, pornind în goană prin oraş, el şi ai lui dădură foc templului Nimfelor.

Un tribun rămăsese printre cadavre; se crezu că murise, dar era numai grav rănit.

Tribunul acesta făcea parte din tabăra lui Cicero; era grav.

Clodius găsi leac acestei situaţii; el puse să fie ucis un tribun din tabăra sa şi aruncă învinuirea acestei crime asupra oamenilor Senatului.

Pompei socoti că în sfirşit venise timpul să intervină.

XXXI

Într-o dimineaţă, Pompei ieşi însoţit de o escortă serioasă şi-l conduse pe Quintus în Forum.

Mîndru de prima sa victorie, Clodius îl atacă pe Pompei, dar de data aceasta el avea a face cu veteranii din Spania şi din Asia, aşa că fu bătut.

În timpul încăierării, Quintus fu rănit grav.

Rănirea aceasta a fost un noroc pentru Cicero: văzîndul pe Quintus rănit, poporul înţelese că venise momentul ca Clodius să fie arestat.

Deallfel, Roma nu trăia decît prin comoţii şi salturi. Nu mai există nici Senat pe Capitoliu, nici tribunale în bazilici, nici adunări în Forum.

Senatul luă o mare hotărîre, căci înapoierea lui Cicero era o problemă capitală: el convocă toată Italia pe Cîmpul lui Marte. Toată Italia ca să voteze şi să decidă între Clodius şi Cicero.

Toţi cei care au dreptul de cetate se îndreaptă spre Roma. Un milion opt sute de mii de voturi dispun înapoierea exilatului! Ziua în care această hotărîre a fost cunoscută a fost o zi mare, o zi de sărbătoare pentru toată Italia.

Cicero primise decretul Senatului prin care se convoca poporul pe Cîmpul lui Marte şi scria lui Atticus:

«Am primit scrisori de la Quintus împreună cu senatusconsultul în care este vorba de mine Am de gînd să aştept pînă cînd va fi confirmat de o lege, iar dacă această lege îmi este potrivnică, mă voi folosi de autoritatea Senatului. Prefer să-mi pierd viaţa decît patria. Tu, vino să ne întîlneşti cît mai repede »

Dar se întîmplă că tribunul Serranus se opuse decretului de rechemare.

Cicero află şi, deodată, toată energia i se spulberă.

Cîteva zile mai tîrziu îi trimitea lui Atticus o a doua scrisoare:

«După scrisorile tale şi după situaţia însăşi, îmi dau seama că totul este pierdut. Te rog să nu le lipseşti alor mei în nenorocirea care s-a abătut asupra lor Aşa după cum îmi scrii, te voi vedea în curînd.»

În sfîrşit, în ajunul nonelor lui august, chiar în ziua în care fusese publicat decretul privind rechemarea sa, Cicero se hotărî să plece din Dyrrachium.

Ajunse la Brindisi în ziua nonelor; acolo o găsi pe fiica sa, Tullia, venită să-l întîmpine.

Printr-o întîmplare, era ziua lui de naştere şi ziua de sărbătoare a coloniei, aşa că fu sărbătoare pentru toată lumea.

La Brindisi, află că legea fusese votată cu o majoritate zdrobitoare, aproape în unanimitate.

El părăsi Brindişi însoţit de o escortă alcătuită nu numai din cei numiţi de magistraţi, dar şi din cei care se oferiseră singuri. Pe drum, la fiecare pas, era oprit de delegaţii trimise ca să-l felicite. De-a lungul drumului, prin oraşele pe care le străbătea rechematul, nu exista om cu renume sau de calitate care să nu-i iasă în cale, afară de cazul că fusese prea compromis în partida adversă.

De la poarta Capena, prin care intră, Cicero observă

treptele templelor acoperite de lume care, de cum îl recunoscu, izbucni în strigăte de bucurie.

Aclamaţiile îl însoţiră pînă în Forum.

Acolo aglomeraţia era atît de mare încît a fost nevoie să se folosească lictorii ca să i se deschidă drum pînă la Capitoliu. De vreo două, trei ori era să fie asfixiat.

A doua zi, în ziua nonelor lui septembrie, el se prezentă în faţa Senatului şi-i adresă mulţumirile sale.

De două zile, alimentele se scumpiseră considerabil. La început, cîteva voci, aţiţate de Clodius, strigară că începuse să se simtă influenţa înapoierii lui Cicero, dar vocile acestea fură înăbuşite.

Senatul se declară în şedinţă permanentă.

Mulţi doreau ca Pompei să fie însărcinat cu aprovizionarea oraşului.

Înapoierea lui Cicero reînnoise creditul lui Pompei.

Mulţimea îi striga lui Cicero:

— Pompei! Pompei! Propune-l pe Pompei!

Cicero făcu semn că vrea să vorbească. Lumea tăcu.

De mult nu i se mai auzise vocea, aşa încît vocea lui, care altădată fusese atît de des auzită, era acum un lucru nou.

Cicero vorbi, şi vorbi frumos. Este adevărat că informaţia o avem de la el şi el nu are obiceiul să se denigreze.

— *Feci et aceusate sententiam. Dixi.*

După avizul său, se întocmi un senatusconsult ca să-l invite pe Pompei să ia conducerea aprovizionării.

La citirea senatusconsultului şi la auzul numelui lui Cicero, care îl determinase, poporul izbucni în aplauze.

A doua zi, Pompei acceptă, dar puse condiţiile sale: el se angaja, pe cinci ani, cu aprovizionarea Romei, dar voia să aibă cincisprezece locotenenţi. Primul numit a fost Cicero.

În consecinţă, consulii întocmiră un proiect care îi dădea lui Pompei, pe timp de cinci ani, sarcina de a se ocupa de organizarea aprovizionării cu alimente *pe tot pămîntul*.

Oamenii cu judecată găseau că era foarte bine aşa, cînd, printr-un amendament, cum am spune astăzi, Mellius a propus să i se acorde lui Pompei şi posibilitatea de a dispune de toate resursele financiare ale imperiului, de flotă şi de armată în măsură în care ar avea nevoie şi de a supune autorităţii sale pe guvernatorii provinciilor.

Cicero tăcea, pentru că aceasta nu-l mai interesa; apoi el, care-l cunoştea pe Pompei, *omul celor două uşi*, mai bine ca oricine, găsea, poate, că s-ar fi mers prea departe cu admiraţia aceasta exagerată.

A doua zi a avut loc o mare dezbatere cu privire la casele lui Cicero, atît aceea care fusese pur şi simplu rasă de pe suprafaţa pămîntului de Clodius, cît şi asupra aceleia în locul căreia se clădise un templu închinat Libertăţii.

Trebuia să se evite sacrilegiul de a se expropria un zeu sau o zeiţă.

Problema fu supusă spre rezolvare pontificilor, care au stabilit că:

«Dacă acela care spune că a consacrat locul n-a acţionat nici în virtutea unei dispoziţii generale, nici în virtutea unui mandat emanînd expres de la o lege, sau înscris, votate într-un plebiscit, *restituirea va putea fi operată fără ca prin aceasta să se aducă vreo atingere religiei.*»

Oh, sfînt ordin al iezuiţilor! tu nu te tragi numai de la Ignaţiu de Loyola, ci existenţa ta se pierde în negura timpurilor!

Mare dezbatere în legătură cu această problemă.

Clodius vorbi trei ore fără să poată dovedi că a avut dreptul să facă ceea ce a făcut; dar poporul roman este un popor artist: el găseşte că Clodius foloseşte mai bine spada decît cuvîntul şi că în privinţa cuvîntului Cicero este maestrul lui Clodius. El îl fluieră pe Clodius şi decretul este votat.

Este stabilit acolo că locuinţa lui Cicero îi va fi restituită, că porticul lui Catul va fi refăcut pe banii statului; apoi i se alocă lui Cicero, drept daune-interese, două milioane de sesterţi pentru casa de la Roa, cinci sute de mii de sesterţi pentru cea de la Tusculum, două sute cincizeci de mii pentru cea de la Formio.

Dar şi Cicero şi oamenii cumsecade găsesc că este foarte puţin.

—*Que aestimatio non modo vehementer ab optimo quoque, set etiam a plebe reprehenditur.*

Clodius este înfrînt în Senat, după cum a fost şi în piaţa publică; dar Clodius nu este omul care să abandoneze lupta: la 4 none ale lui noiembrie, el îşi adună restul fostei sale armate de pe vremea cînd era tribun şi se năpusteşte cu aceste resturi asupra zidarilor şi cioplitori

lor de piatră ocupați să reconstruiască locuința dușmanului său, îi gonește, apoi asediază casa lui Quintus înarmați cu pietre și, pînă la urmă, îi dau foc.

Remarcați că toate acestea se petrec în Roma, ziua în amiaza mare, în timp ce există acolo un Senat, consuli, pretori și tribuni.

Este adevărat că Pompei era plecat să cumpere grîu.

La 5 ale idelor lui noiembrie, un nou atac.

Cicero cobora Via Sacra escortat de clienți și de curtea sa de cavaleri, cînd apare Clodius pe neașteptate și se repede asupra lui Cicero, scoțînd strigăte înspăimîntătoare; oamenii lui sînt înarmați cu pietre, cu ciomege și cu spade. Cicero o rupe la fugă pur și simplu. El găsește deschisă ușa la vestibulul lui Tetius și se refugiază acolo împreună cu o parte din suită.

Acolo se baricadează și țin în respect pe vitejii lui Clodius.

Cicero primește întăriri, Clodius pierde și de data aceasta.

— Aș fi putut pune să-l ucidă, spune Cicero; dar încep să tralez cu dietă, chirurgia mă obosește *(Ipse occidi potuit sed ego dieta curare incipio, chirurgiae toedet)*.

Lăudărosul!

Cicero a greșit cruțîndu-l pe Clodius; căci, în ajunul idelor lui noiembrie, iată-l pe Clodius că-și pune în minte să incendieze casa lui Milo de pe muntele Germatus, și asta pe lumină, la a cincea oră din zi.

Și-a recrutat ceata tot printre sclavi: zdrențăroșii de care vorbește Safari în *Ruy Blas* sînt niște regi indieni, pe lîngă cei care urlă în spatele lui Clodius, înarmați cu săbii, scuturi și torțe. Cartierul general al șefului este în casa lui Faustus Sylla.

Din fericire, Milo a fost prevenit; el posedă două case în același cartier: una pe care a cumpărat-o cu banii lui, alta pe care a moștenit-o de la Annius. În aceasta din urmă, Flaccus s-a închis cu o garnizoană.

Garnizoana, cu Flaccus în frunte, face o ieșire și ieșirea aceasta pune în derută hoarda lui Clodius.

La rîndul său, Clodius fuge și el și se ascunde în casa lui Publius Sylla. E căutat din pod și pînă în pivniță, dar zadarnic.

Flaccus și Milon nu se gîndesc să-l trateze prin dietă, ca Cicero, ci prin scalpel.

A doua zi se întrunește Senatul.

Clodius nici nu mişcă. Milo il acuză pe Clodius.

Dar comiţiile se vor întruni, Clodius va fi numit edil, primarul unui cartier din Roma,— ce ziceţi de un asemenea magistrat? — şi, odată edil, nu numai că nu va mai putea fi judecat, dar anunţă dinainte că va trece Roma prin foc şi sabie. E profesiunea lui de credinţă.

Ziua comiţiilor soseşte; Milo anunţă că augurii sînt nefavorabili, aşa că nu se va vota decît a doua zi.

A doua zi, înainte de a se crăpa de ziuă, Milo se duce în Cîmpul lui Marte.

După cum se ştie, Cîmpul lui Marte este masa verde pe care se joacă de-a alegerile. Astăzi va fi cîmpul de luptă pe care se va decide situaţia dintre Milo şi Clodius.

Dacă Clodius s-ar prezenta, e mort.

Clodius nu se arată.

A doua zi, la 11 ale calendelor, Milo se prezintă în faţa comiţiilor, înainte de ivirea zorilor. Deodată îl observă pe Metellus, care trece în fugă.

Cine este acest Metellus? Cicero nu o spune. Nu cumva este Metellus Celer, fostul consul, Metellus cel lute, cumnatul lui Clodius, rivalul lui Catul, al lui Cezar, al tuturor amanţilor soţiei sale? Nu. În anul 695 acesta se declarase împotriva cumnatului său şi murise subit. Întrebaţi cauza morţii şi vi se va răspunde: «L-a otrăvit nevastă-să».

Oricum ar fi, un Metellus oarecare încerca să ajungă în Cîmpul lui Marte pe drum ocolit. Milo aleargă, îl ajunge, îi notifică protestul său ca tribun, iar Metellus se retrage în mijlocul huiduielior.

La 10 calende, se cade la învoială; la 8 noiembrie adunarea are loc.

La 8 noiembrie, la ora nouă seara, Milo obţine postul.

Clodius este acum un om pierdut; vestibulul casei sale e aproape gol; o lanternă veche luminează cîţiva ticăloşi în zdrenţe.

Nu vor fi comiţii, sau cel puţin, nu vor fi comiţii decît ca Milo să-l acuze pe Clodius.

Dacă Milo îl întîlneşte pe Clodius pe stradă, Clodius esle un om mort. Cicero îi scrie lui Atticus despre aceasta.

— *Si se inter viam obtulerit, occisum iri ab ipso Milone vedeo.*

De data aceasta cel puţin, totul se sfîrşeşte cu o puternică colică a lui Cicero, care durează zece zile şi pe care el o pune pe seama ciupercilor şi a verzii de Bruxelles pe care le-a mîncat la ospăţul augural dat de Lentulusl

XXXII

Am spus că Pompei lipsea, fiind plecat să aprovizioneze Roma. Se dusese în Sicilia, în Sardinia şi în Africa şi făcuse aprovizionări considerabile.

În momentul cînd se pregătea să le pornească pe mare spre Roma, se iscă un vînt puternic. Toată lumea era de părere că Pompei nu trebuia să plece, dar el se urcă pe primul vas şi porunci să se ridice pînzele, spunînd:

— Trebuie să plec, dar nu trebuie să şi trăiesc.

Pompei este încă în perioada lui de glorie, aşa că istoria notează toate cuvintele pe care le spune. Dar va veni Pharsalus şi ea le va uita, ca să înregistreze numai cuvintele lui Cezar.

Cu cîtva timp mai înainte, Pompei mai lipsise o dată.

După ce se luptase primăvara, vara şi toamna — pînă cînd ploile desfundaseră drumurile, pînă cînd zăpada blocase trecerile, pînă cînd fluviile purtînd sloiuri încetaseră să mai fie navigabile, Cezar venise la Lucca să-şi ţină curtea.

Să-şi ţină curtea, este cuvîntul potrivit.

La Roma nu se vorbea despre el decît ca să se amintească o nouă victorie. În timp ce rivalii lui slăbeau în încăierări de la răscruce de drumuri, el, asemeni unui nou Adamastor, creşlea la orizont.

Tot ce era mai ilustru în Roma şi în provincie venea la Lucca; Appius, guvernatorul Sardiniei. Nepos, proconsulul Spaniei etc. În timpul iernii anului 696, se găseau la Lucca o sută douăzeci de lictori purtînd fascii şi peste două sute de senatori.

Veniseră şi Crassus şi Pompei.

Legăturile care uneau triumviratul erau într-un fel slăbite; cu ocazia acestei întrevederi ele fură strînse. Aici şi acum se hotărî ca Cezar să păstreze încă cinci ani proconsulatul Galiei, ca Pompei şi Crassus să fie numiţi consuli, ca Crassus şi Pompei să fie numiţi guvernatori de provincie ca să poată ţine în mîinile lor toate trupele din Republică.

Ca să se poată ajunge la alegerea lui Crassus şi a lui Pompei, Cezar scrise tuturor prietenilor săi din Roma. El acordă concedii multor soldaţi ca să-şi poată da voturile lor în comiţii.

Planurile acestea fuseseră stabilite pentru anul

699 de la fundarea Romei, cu cincizeci şi cinci de ani înaintea erei noastre.

Însă evenimentele pe care le-am povestit ne readuc în anul 698.

Anul 698 trece fără evenimente deosebite.

Clodius e complet doborît. Mai forţează el ici, colo cîte o uşă, mai dă foc la cîteva case, mai rupe cîteva coaste în dreapta şi în stînga, dar seamănă cu un buldog căruia i-ai pus botniţă şi care este silit să lase nişte prăpădiţi de cîini să mănînce din propria lui farfurie.

Cicero mănîncă atît de bine din farfuria lui Clodius, încît, profitînd de absenţa acestuia, se duce pe Capitoliu şi sfărîmă tablele tribune în care erau înscrise actele înfăptuite sub tribunatul duşmanului său.

Cînd se întoarse, Clodius strigă că s-a produs o ilegalitate. S-au văzut hoţi care, în momentul arestării, strigau ei «hoţii!»

Cicero răspunse cu una din dilemele lui obişnuite.

— Fiind patrician, Clodius nu putea fi tribun al poporului; neputînd fi tribun al poporului, actele din timpul tribunatului său sînt neavenite; actele tribunatului său fiind neavenite, oricine le poate distruge.

Dar, din cauza acestei distrugeri, Cicero provocă o discuţie între el şi Cato, la care nu se aşlepta.

Pe aceste table erau înscrise misiunile lui Cato la Bizanţ şi în Cipru, or Cato ţinea foarte mult să nu dispară urma trecerii sale prin afacerile publice.

Cum se termină această ceartă? Din nefericire, Cicero nu vorbeşte despre ea în scrisorile sale, iar Plutarh nu scrie decît cîteva cuvinte:

— Prin aceasta, Cicero dădu lui Cato o lovitură care n-avu nici o consecinţă, dar care, totuşi, aruncă o mare răceală peste prietenia lor.

Întreg anul se petrecu, nu se ştie cum, în mici şicane.

Pompei îl însărcinează pe Gabinius să-l reinstaleze pe Ptolemeu în drepturile sale regale şi Gabinius se întoarce, încovoiat sub greutatea milioanelor, ceea ce îl face pe Crassus să dorească şi mai mult plecarea în Siria; dar pentru aceasta, am mai spus-o, e nevoie ca Crassus şi Pompei să fie consuli.

Şi astfel se ajunge în anul 699 de la fundarea Romei.

Se zvonea peste tot că, în urma unei consfătuiri cu Cezar, lumea fusese împărţită între cei trei bărbaţi. Cînd se află că Crassus şi Pompei aveau să se prezinte

împreună la consulat nu mai rămase nici o îndoială.

— Candidezi pentru consulat? îl întrebară Marcellus şi Domitius pe Pompei.

— Poate da, poate nu, răspunse acesta.

— Dar, bine, la o întrebare precisă, dă un răspuns precis.

— Ei bine, spuse Pompei, voi candida în interesul celor buni şi împotriva celor răi.

O astfel de alianţă nu era de natură să liniştească pe toţi cei ce mai ţineau cît de puţin încă, n-am spune la Republică, ci la numele Republicii. Fu întrebat Crassus; răspunsul său fu mai modest.

— Voi candida la această magistratură, spuse el, dacă cred că am să pot fi folositor statului; dacă nu, mă voi abţine.

Răspunsul orgolios al lui Pompei, răspunsul ambiguu al lui Crassus, făcură pe cîţiva competitori să îndrăznească să-şi pună candidatura. Dar cînd situaţia se contură cu toată claritatea, cînd Crassus şi Pompei fură văzuţi că se prezintă oficial, toţi candidaţii se retraseră, cu excepţia lui Domitius.

Îl susţinea Cato, după cum îl susţinuse şi pe Bibulus împotriva lui Cezar.

După cum se ştie, Cato nu se jena. El mergea prin pieţele publice şi spunea că Pompei şi Crassus în realitate nu urmăreau consulatul, ci tirania; că scopul lor nu era o magistratură la Roma, ci să obţină stăpînirea unor provincii importante şi comanda unor puternice forţe militare.

Răspîndind asemenea cuvinte şi susţinînd asemenea alegaţii, el îl încuraja pe Domitius, spunîndu-i să nu-şi piardă speranţa şi convingîndu-l că luptă pentru libertatea comună.

Şi în jurul lor lumea repeta:

— În adevăr, Cato are dreptate, de ce oamenii aceştia, care au mai fost consuli împreună, mai pretind tot împreună un al doilea consulat? De ce împreună şi nu doar unul din ei? Oare lumea duce lipsă de cetăţeni care să fie demni de a sta alături de Crassus şi Pompei?

Pompei se sperie. În astfel de lupte, Pompei se speria uşor şi atunci, ca un adevărat soldat, recurgea la forţă.

El pregăti un atac împotriva lui Domitius. Pe cînd acesta, însoţit de cîţiva amici printre care şi Cato, se îndrepta spre Formu, înainte de a se face ziuă, oamenii lui

Pompei se aruncară asupra micului grup, nici mai mulţi nici mai puţin de parcă ar fi fost oamenii lui Clodius, uciseră servitorii care purtau lorţele şi-l răniră pe Cato.

Din fericire toate acestea se petreceau destul de aproape de casa lui Domitius, aşa încît acesta împreună cu cei cîţiva amici care mai rămăseseră cu el se refugiară acolo.

Oamenii lui Pompei blocară casa şi, în absenţa rivalului lor, Pompei şi Crassus putură, în linişte, să fie numiţi consuli.

Dar un pericol îi ameninţa.

Cato solicita pretura; Cato, care devenise duşmanul lor de moarte şi căruia de-abia i se vindecase rana căpătată pe cînd îl însoţea pe Domitius spre Forum.

Aşa că se hotărî înlăturarea lui Cato, dar nu prin violenţă.

Cato avea o gură foarte mare şi, cînd striga, era, dacă nu ascultată, cel puţin auzită în toată Roma.

Crassus şi Pompei erau bogaţi; aşa că se risipiră cîteva milioane printre tribuni. Şi Cato eşuă.

Pretori fură numiţi Antias şi Valinius; amîndoi oamenii lui Pompei şi ai lui Crassus. Siguri că nu vor întîlni vreo opoziţie, ei împinseră înainte pe Trebonius, tribunul poporului, care proclamă decretele întocmite la Lucca.

Cezar primi în continuare pe cinci ani guvernarea Galiei.

Crassus şi Pompei traseră la sorţi Siria şi cele două Spanii: Siria îi reveni lui Crassus, iar Spaniile lui Pompei.

Toţi obţinură ceea ce-şi doriseră.

Crassus, care voia Siria ca să pornească război contra parţilor, avea Siria; Pompei, care cunoştea Spania şi care conta să strîngă acolo, adică la porţile Italiei, soldaţii de care ar fi avut nevoie într-o zi pentru planurile sale, deţinea Spania fără să fie obligat să-şi părăsească soţia, de care era din ce în ce mai îndrăgostit; în sfîrşit, poporul, care credea că nimic nu se putea face la Roma fără Pompei, îl păstra pe Pompei la Roma.

Dar dintre toţi cel mai fericit era Crassus. Milioanele lui Gabinius nu-l lăsau să doarmă.

Între Mitridate şi Temistocle era vorba de lauri; între Gabinius şi Crassus era vorba de milioan-

XXXIII

În ochii pesimistului acela de Cato lucrurile mergeau din rău în mai rău.

Cicero învățase pe propria lui piele să fie înțelept. Mai ironiza el, este adevărat, dar foarte discret — căci nu se putea împiedica să nu ironizeze — însă îl saluta pe Pompei și-i surîdea sau îi scria lui Cezar pe care îl privea ca pe un alt eu al său.

Este adevărat că și Cezar îi făcea tot felul de amabilități, dar, bineînțeles, numai epistolare.

«Mi-l recomanzi pe M. Orfius, îi scria el, l-aș face regele galilor, dacă n-ai prefera să-l fac locotenentul lui Lepta.»

«Dacă mai ai pe cineva să-mi trimiți ca să-l îmbogățesc, trimite-l!»

Iată cum se proceda la Roma; și Cato îl trimitea pe Tribatius; «îl trecea, spunea el, din mîinile sale în mîinile credincioase și victorioase ale lui Cezar».

Apoi termina:

«Ai grijă de sănătatea ta și iubește mă cum te iubesc și eu» *(Et me ut amas, ama)*.

Inutil să spunem că Cicero nu-și mai bate joc de Crassus — cel puțin cu voce tare; doar în scrisorile sale confidențiale continuă să-l mai numească Chelul și Milionarul; el îi aplaudă proiectele cînd îl întîlnește și-l felicită pentru viitoarele sale victorii asupra parților, iar acesta îi încredințează planurile pe care și le face.

Victoriile sale asupra parților! el nu se va mărgini la parți: el va arăta că victoriile lui Lucullus asupra lui Tigran și ale lui Pompei contra lui Mitridate nu sînt decît niște jocuri de copii; el va reînnoi marșul triumfător al lui Alexandru, va pătrunde în India prin Bactriana și nu se va opri decît la marea exterioară!

Și, totuși, decretul care îl numea pe Crassus proconsul în Siria nu pomenește nimic de războiul cu parții, deși toată lumea știa că aceasta era ideea fixă a lui Crassus; chiar și Cezar, care îi scria din Galia ca să-i laude proiectul, îndemnîndu-l să-l ducă la bun sfîrșit.

Plutarh nu vorbește în această perioadă decît despre amorul lui Pompei; actul cel mai important al consulatului său este să-și plimbe soția prin toată Italia: o arată populației, vrea să fie admirată cea pe care o iubește, iar în

privința Iuliei, nu se vorbește decît despre ataşamantul său pentru Pompei.

În mijlocul frivolităților conjugale din timpul acela, e un adevărat scandal dragostea unei soții de douăzeci de ani pentru soțul ei de cincizeci.

De aceea Plutarh se crede obligat să justifice temeinic această dragoste:

«Tandrețea aceasta se explică, spune el, prin înțelepciunea soțului şi prin seriozitatea naturală a lui Pompei, care neavînd nimic aspru în el, făcea compania lui plăcută şi încîntătoare».

Iar amănuntele de intimitate trebuie crezute, căci sînt date, de cine credeți? de o femeie care trebuie să se fi priceput la aşa ceva: curtezana Flora.

Din nefericire, Pompei nu avea să stea mereu lîngă soția sa.

Aveau să fie numiți noi edili, iar în calitatea lui de consul Pompei trebuia să prezideze alegerea.

Se duse în Cîmpul lui Marte. Alegerea a fost furtunoasă, s-a ajuns la încăierare; numeroase persoane au fost ucise sau rănile în jurul lui Pompei, pînă şi toga sa fu mînjită de sînge, aşa că a fost nevoit să-şi schimbe îmbrăcămintea. Pompei ceru să i se aducă o altă togă şi o trimise acasă pe cea plină de sînge.

La vederea sîngelui, Iulia crezu că soțul ei fusese asasinat şi leşină.

Era însărcinată.

Leşinul fu lung; el atinse izvorul vieții; copilul fu ucis în sînul mamei, iar Iulia născu un copil mort.

Această mică dramă domestică provocă interesul Romei pentru Pompei şi făcu să se creadă în dragostea adevărată a soției pentru soț.

Trei luni mai tîrziu, Roma avu o nouă probă despre această dragoste: se anunță în mod oficial clienților vilei de pe muntele Albano că Iulia era însărcinată.

Pentru a-şi face popularitate, sau pentru a sărbători această veste fericită, nu se ştie, Pompei anunță că oferă jocuri. Dar pe Roma puțin o interesa motivul; ea avea ocazia să se distreze.

Pompei spunea că avea să celebreze astfel ziua lui Venus Victorioasa.

Jocurile pe care Pompei le oferea Romei erau nişte vînători de fiare sălbatice.

Or, asemenea vînători constituiau spectacolul care

plăcea cel mai mult romanilor: prima care avusese loc fusese magnifică şi înfiorătoare în acelaşi timp.

Pe la anul 503 de la fundarea Romei, se uciseseră în Circ, cu săgeţi şi lovituri de lance, o sută patruzeci şi doi de elefanţi. Nu era un lux, ci o necesitate: elefanţii aceştia fuseseră capturaţi într-o luptă cu cartaginezii, iar Republica, prea săracă să-i poată hrăni şi prea prudentă ca să-i dea aliaţilor săi, hotărîse să fie ucişi.

În anul 583, cu ocazia jocurilor oferile de Scipio Nasica şi P. Lentulus s-au văzut lupte cu şaizeci şi trei de pantere şi patruzeci de alle animale, printre care urşi şi elefanţi.

În anul 655, în timpul edilităţii sale curule, Clodius Pulcher — desigur că tatăl lui Clodius al nostru — a pus să se lupte elefanţi între ei.

Un simplu cetăţean, pe nume P. Servilius, îşi dobîndise un fel de celebritate pentru că oferise o vînătoare în care fuseseră ucişi trei sute de urşi şi tot atîtea pantere şi leoparzi.

Sylla, pretorul, oferise o vînătoare de o sută de lei cu coamă, adică lei din Atlas, căci leii din Numidia, din Abisinia şi din Yemen sînt lipsiţi de o asemenea podoabă.

În sfîrşit, depăsind totul, Pompei oferea de data aceasta o vînătoare de şase sute de lei, din care trei sute cincisprezece cu coamă şi de douăzeci de elefanţi.

Gladiatori şi criminali luptau contra leilor; geţuli, înarmaţi cu săgeţi şi cu suliţe, contra elefanţilor.

Un vechi senatusconsult interzicea aducerea de pantere în Italia, de teamă, desigur, că dacă ar fi scăpat o pereche din aceste animale, să nu se înmulţească şi să nu facă ravagii. Însă în anul 670, adică treizeci de ani înainte de epoca la care am ajuns, tribunul C. Aufidius aduse această problemă în faţa poporului. Poporul, căruia îi era indiferent dacă ar fi fost mîncaţi cîţiva provinciali, anulă senatusconsultul.

Scaurus prinse mingea din zbor, profită de abolirea legii şi aduse pentru a fi ucise o sută cincizeci de pantere în jocurile din timpul edilităţii sale. În timpul primului său consulat Pompei oferise pînă la patru sute zecel

Întrebarea firească pe care ne-o punem, văzînd asemenea cantităţi, este de unde şi cum se luau — de exemplu — trei sule de lei cu coamă ca să fie ucişi în faţa poporului roman.

Foarte simplu: anumitor popoare li se impunea tribut

în bani, altora tributuri în animale sălbatice; aşa era impusă Africa.

Dar ce cantitate uriaşă de fiare hrănea Africa, în acea vreme, ca să se poată strînge asemenea contribuţii, fără să sece izvorul? Apoi, mai ţineţi seama că era vorba de vînători de hăitaşi în care vînătorul trebuia să prindă vînatul viu, fără să-l lovească sau să-l rănească. Şi ce vînat! hipopotami, crocodili, pantere, lei, rinoceri şi elefanţii

În aşteptarea jocurilor, animalele acestea erau închise în cuşti; poporul avea voie să le viziteze şi exista dubla plăcere de a le vedea luptîndu-se mai întîi în imaginaţie şi apoi în realitate.

Pompei ajunsese la punctul culminant al fericirii şi al bogăţiei. O nenorocire personală avea să fie, însă, primul avertisment al destinului.

Iulia nu reuşise să-şi revină complet din emoţia pe care i-o provocase vederea îmbrăcăminţii lui Pompei mînjită de sînge; cea de-a doua sarcină a ei fusese bolnăvicioasă, iar femeia muri în timpul naşterii. Copilul fu scos viu, dar după o săptămînă muri şi el.

Pompei era disperat; el voia să-şi înmormînteze soţia în vila sa de pe muntele Albano, pentru a avea mormîntul ei în permanenţă în faţa ochilor, dar poporul se năpusti în palat, luă cu forţa cadavrul şi-l duse pe Cîmpul lui Marte.

Acolo îl arse pe rug cu mare pompă, cu parfumuri şi aromate.

Dar poporul făcea aceste onoruri fiicei lui Cezar care lipsea, nu soţiei lui Pompei care era de faţă, iar numele lui Cezar străbătu oraşul de la un capăt la altul, în legătură cu această ceremonie funebră, aşa cum dealtfel se întîmpla întotdeauna. Niciodată lumea nu se ocupase atît de mult de el, ca în timpul acestei absenţe.

Între timp, Crassus se pregătea să plece în Siria.

Dar, înainte de plecarea lui Crassus, un mare eveniment avea să se petreacă la Roma.

XXXIV

Consulatul lui Pompei şi al lui Crassus expirase. Annius Milo, Plautus Hypsoeus şi Metellus Scipio îşi prezentară candidatura la consulat.

Clodius se prezenta pentru a candida la pretură.— Am

mai spus-o, pretura era magistratura care se solicita de cei ruinaţi; un om care solicita pretura era un om care le spunea creditorilor săi: «Hotărît lucru, mă supun: daţi-mi voturile voastre, iar eu vă voi plăti, de pe urma administraţilor mei, şi dobînda şi capitalul».

Se cunoaşte duşmănia dintre Milo şi Clodius.

Clodius înţelegea un lucru: că pretura sa era nulă dacă Milo ajungea consul.

Aşa că începu să submineze candidatura lui Milo şi s-o susţină pe a lui Scipio şi Hypsoeus.

Atunci, scenele cu crime şi cu incendii pe care le-am mai povestit se reînnoiră; scenele acestea întrerupeau comiţiile în fiecare moment, aşa că se ajunse în luna ianuarie fără să se fi ales nici consulii, nici pretorii.

Oamenii cumsecade erau pentru Milo; poporul — observaţi că în antichitate poporul este separat întotdeauna de oamenii cumsecade — poporul era pentru Hypsoeus şi Sciplo.

Senatul, văzînd că nu se stabileşte nimic, numi un interrex.

Acest interrex era Emilius Lepidus.

Ce era un interrex?

Vom explica imediat.

Cînd, din cauza opoziţiei tribunilor sau din cauza unor auguri nefavorabili, comiţiile întîrziau prea mult iar consulii nu erau aleşi la începutul anului, era ceea ce se chema un interregn, avînd în vedere că consulii îşi părăseau funcţiile lor fără să aibă succesori.

Atunci Senatul se îngrijea de conducerea statului creînd un interrex; interrexul este un magistrat cu putere egală cu a consulilor, dar care nu poate să dureze mai mult de cinci zile. El avea obligaţia să convoace comiţiile, să le prezideze şi să încredinţeze puterea consulilor de îndată ce erau aleşi. Dacă în timp de cinci zile consulii nu sînt aleşi, atunci se numeşte un alt interrex.

Citiţi-l pe Tit Liviu; el vă va spune că s-a înlimplat o dată ca pulerea consulară să rămînă timp de cincizeci şi cinci de zile în mîinile a unsprezece interregi numiţi unul după altul.

Or, a doua zi după ce Emilius Lepidus fusese numit interrex, la 13 calende ale lui februarie, 20 ianuarie după calendarul modern, Milo se îndrepta spre Lanuvium, oraş municipiu al cărui dictator era, pentru a alege un flamin. Pe la ora a noua din zi, adică la trei după-amiază întîlni pe

Clodius, care venea de la Ariccia şi care se oprise lîngă templul zeiţei Bona, pentru a vorbi cu decurionul aricienilor.

Clodius era călare; treizeci de sclavi îl urmau înarmaţi cu paloşe; alături de el era un cavaler roman, Cassidus Schola, şi doi plebei, doi oameni noi, doi ţărani, P. Pompenius şi C. Clodius, nepotul său.

Milo călătorea în car; el intrase pe Via Appia dintr-un drum lăturalnic, locmai în locul unde se află acum localitatea Genzano, şi urmase Via Appia, găsindu-se în felul acesta în dreptul localităţii Albano, atunci cînd îl întîlni pe Clodius. Împreună cu el era soţia sa, Fausta, şi amicul său M. Tufius; suita lui de sclavi era cel puţin de două ori mai numeroasă decît a lui Clodius; în plus, mai avea cu el vreo douăzeci de gladiatori, printre care doi oameni renumiţi pentru forţă şi îndemînare: Eudamus şi Birria.

Eudamus şi Birria mergeau în urmă, formînd ariergarda; ei se încăierară cu sclavii lui Clodius. Acesta, auzind gălăgie, veni în grabă. Îl cunoaştem pe Clodius. El se îndreptă ameninţător spre cei doi gladiatori. Unul dintre ei îi dădu o lovitură de lance care îi străbătu umărul.

Grav rănit, Clodius se prăbuşi de pe cal.

Cei doi gladiatori, neştiind dacă au făcut bine sau rău, se grăbiră să ajungă escorta lui Milo.

În timpul acesta, sclavii lui Clodius îl duseră într-o tavernă.

Cei doi gladiatori, privind in urmă să vadă dacă nu erau urmăriţi, văzuseră taverna în care fusese dus Clodius.

Milo observă o oarecare rumoare în escortă.

Se şuşotea, se privea în urmă; unii rîdeau, alţii păreau îngrijoraţi.

Milo întrebă ce se întîmplase.

Şeful sclavilor se apropie de carul care se oprise şi-i povesti stăpînului său că unul din gladiatori rănise grav pe Clodius, care fusese transportat într-o tavernă; şi cu degetul indică taverna.

Milo se gîndi un moment.

— Dacă e rănit, mai bine să moară. Mai rău nu mi se poate întîmpla: dimpotrivă!

Şi adresîndu-se şefului sclavilor, adăugă:

— Fustenus, ia cincizeci de oameni, forţează taverna

şi fă în aşa fel ca Clodius să fie lichidat în timpul încăierării.

Fustenus luă cincizeci de sclavi, porni şi se apucă să-l caute pe Clodius. Acesta se ascunsese, dar Fustenus răscoli totul şi sfîrşi prin a da peste el.

Zece minute mai tîrziu, un cadavru zăcea pe Via Appia, cu faţa în ţărînă.

Bineînţeles, Milo nu se oprise ca să vadă execuţia; el îşi continuase drumul, avînd toată încrederea în Fustenus.

După cum am văzut, acesta nu-i trădase încrederea.

Un senator, Sextus Toedius, se întorcea la Roma, de la ţară. El văzu un cadavru în mijlocul drumului, coborî din lectică, cercetă cadavrul şi recunoscu că este al lui Clodius.

Atunci, porunci să se aşeze cadavrul în lectică iar el, mergînd pe jos, îl aduse la Roma.

După ce fusese expropriat de casele lui Cicero, Clodius cumpărase de la Scaurus un fel de palat pe muntele Palatin. Acolo Sextus Toedius depuse cadavrul.

La vestea celor petrecute, Fulvia veni în grabă.— Clodius era adorat de femei şi mai ales de soţia lui. - Fulvia începu să scoată strigăte disperate şi apăru în pragul casei smulgîndu-şi părul din cap, lovindu-şi faţa şi arătînd toga însîngerată.

Într-o clipă, casa se umplu de lume. Moartea lui Clodius îi reînviase popularitatea.

Toate acestea se petreceau chiar în seara morţii. Corpul ajunsese pe Palatin spre prima oră din noapte, adică pe la ora şase seara.

Noaptea se scurse în bocetele Fulviei şi în planurile de răzbunare făcute de clienţii lui Clodius.

A doua zi în zori, numărul mulţimii crescu; aproape opt mii de oameni se înghesuiau în jurul casei şi se înghesuiau atît de tare, încît trei sau patru persoane fură sufocate.

În mulţimea aceasta se găseau doi tribuni ai poporului, Minutius Plancus şi Pomponius Rufus. La îndemnul lor, plebea luă cadavrul gol, dar încălţat,— adică aşa cum era cînd fusese aşezat pe pat, ca să i se cerceteze rănile — îl luă şi-l duse la rostre, unde Plancus şi Rufus, partizanii lui Clodius, începură, prin cuvinte înflăcărate, să instige poporul împotriva ucigaşului.

Apoi, partizanii şi sclavii cărora Clodius le promisese de atîtea ori libertatea ridicară corpul şi-l coborîră în curia Hostilia, unde îl arseră improvizînd un rug din băncile şi mesele tribunalelor şi Senatului. Rugul fu aprins cu caietele scriitorilor librari.

Din cauza vîntului, de la rug luă foc curia; de la curie focul se întinse la faimoasa bazilică Porcia pe care, ne amintim, o apărase Cato cu preţul vieţii şi care arse pînă în temelii.

De aici, fanaticii porniră în goană să asedieze casa lui Milo şi a interregelui.

Milo nu era acasă: împotriva lui era pur şi simplu un act de răzbunare; însă contra lui Lepidus era un act politic. Voiau să-i silească să adune comiţiile şi, profitînd de iritarea care se manifestase împotriva lui Milo, să se obţină cu forţa numirea lui Scipio şi a lui Hypsoeus.

Dar Lepidus nu se lăsă intimidat. El închise porţile, îşi adună sclavii, servitorii şi garda care îi era dată ca interrex, luă comanda şi respinse pe asediatori cu o ploaie de săgeţi. Vreo doisprezece rămaseră pe cîmpul de bătaie.

Ceilalţi, văzînd aceasta, se întoarseră în Forum, luară fascele de pe patul libitinar şi le duseră la casa lui Schipio şi Hypsoeus, care nu îndrăzniră să le primească.

Atunci, poporul le duse lui Pompei — care stătea retras, ca de obicei, în grădinile sale — şi-l salută cu strigăte puternice de consul şi dictator. Apoi acelaşi popor, amintindu-şi că vreo opt sau zece din ai săi fuseseră ucişi sau răniţi de Lepidus şi de servitorii acestuia, se întoarse ca să asedieze casa interregelui, care, în cele din urmă fu cucerită, în a cincea zi a interregnului.

Porţile fură sfărîmate iar furioşii se năpustiră în toată casa, răsturnînd chipurile strămoşilor familiei Emilia aşezate în atrium, distruseră patul şi mobilele Corneliei, soţia lui Lepidus, şi-l asediară pe acesta în partea din fund a casei, unde l-ar fi ucis dacă Milo, care după ce fugise din Roma se întoarse cu o armată de partizani pentru a cere convocarea comiţiilor, nu i-ar fi venit în ajutor şi nu l-ar fi despresurat.

Roma era literalmente sub foc şi sînge: sîngele curgea pe străzi iar incendiul curiei şi al bazilicii continua să fumege.

XXXV

Agitaţiile acestea contrabalansară uciderea lui Clodius, în aşa fel încît, după cum se vede, Milo, aflînd revirimentul care se produsese în favoarea sa, nu ezitase să se întoarcă la Roma.

Odată intrat în Roma, el îşi continuă candidatura şi distribui public, oricărui cetăţean care ar fi voit să primească, o mie de aşi.

Dar dărnicia sa nu avu nici un rezultat. Uciderea lui Clodius rănise prea adînc inima poporului; o ură furioasă ţîşnise contra lui Milo din această rană. Zadarnic îi luară apărarea tribunul M. Caelius, Q. Hortensius, T. Cicero, Marcellus, Cato şi Faustus Sylla. Nimic nu putea calma agitaţia porniţă împotriva lui. În fiecare zi, comiţiile erau tulburate de vreo nouă mişcare. În cele din urmă, aceste agitaţii fură atît de grave, încît un senatusconsult ordonă interregelui, tribunilor poporului şi lui Pompei, căruia ne amintim că poporul îi dusese fasciile, să aibă grijă ca Republica să nu aibă ceva de suferit.

Cît de străin era Pompei de aceste tulburări? Este greu de spus. Fapt este că ele îi aduseră profituri numai lui.

La 5 calende ale lui martie, 23 februarie, interrex Servius Sulpicius îl proclamă pe Pompei consul unic, iar acesta îşi luă imediat magistratura în primire.

Odată ajuns la putere, Pompei înţelese că pentru a-şi menţine autoritatea era nevoie să se instaureze imediat o stare de linişte. Or, de cine era tulburată liniştea? De cei care cereau judecarea lui Milo.

În realitate, Milo era vinovat sau numai acuzat că pusese să fie asasinat Clodius? Era Clodius, incontestabil, cetăţean roman? De bună seamă. Trebuia, deci, ca Milo să fie urmărit şi pedepsit dacă ar fi fost recunoscut vinovat, sau achitat dacă ar fi fost recunoscut nevinovat? Tot incontestabil.

Pompei se hotărî, deci, să-l pună sub acuzare pe Milo, deşi Milo era omul său şi cu toate că trei ani mai înainte Milo fusese instigat de el.

Aşadar, la trei zile după instalarea sa, el ceru un senatusconsult care îl autoriza să înfiinţeze două tribunale excepţionale, instanţe fără apel, care să poată judeca cu mai multă atenţie şi cu mai multă severitate decît tribunalele obişnuite.

Astfel procedînd însemna să încerci dictatura; nimeni nu s-a îndoit de aceasta.

Tribunul Caelius s-a opus cu toată puterea creării acestor tribunale excepționale; însă Pompei, simțind că avea de partea lui pe toți cei cărora nu le păsa că el face dictatură, numai să redea liniștea Romei, Pompei declară că nu-i păsa de opoziția tribunilor și că, dacă ar fi fost nevoie, ar fi recurs la arme ca să apere Republica.

Sărmana Republică! cu adevărat avea nevoie să fie apărată.

Opoziția tribunului a fost înăbușită prin presiunea exercitată de clasele bogate și aristocrate. Legea cerută de Pompei fu votată; se înființară două tribunale speciale și se formulară trei acuzații împotriva *autorilor tulburărilor;* una de violență — în care era cuprinsă uciderea lui Clodius și incendierea curiei Hostilia și a bazilicii Porcia; alta — de uneltire; a treia, de ademenire de voturi.

Poporul îl alese pe L. Domitius Ahenobarbus chestor pentru completul care trebuia să judece violența și uneltirea și pe A. Torquatus pentru completul care avea să judece ademenirea de voturi. După cum îl indică numele, chestorul era în același timp ceea ce este la noi judecătorul de instrucție și procurorul imperial.

Cel mai în vîrstă din familia Clodius, Appius Clodius susținea acuzarea de violență și de uneltire.

Iată acuzarea susținută de Appius Clodius:

«În timpul celui de-al treilea consulat al lui Pompei cel Mare, consul unic, la 8 ale idelor lui aprilie (în ziua 6-a din luna aprilie a noastră), înaintea chestorilor Domitius și Torquatus, Appius Clodius declară că, în virtutea legii Pompeia despre violență, el îl acuză pe T. Annius Milo, spunînd că în ziua de 3 calende ale lui februarie trecut numitul Milo a pus să fie assasinat Clodius în taverna lui Coponius, de pe Via Appia. El cere deci ca, potrivit legii Pompeia, T. Annius Milo să fie condamnat la interdicția apei și a focului».

Aceasta însemna exilul. Se știe că un cetățean roman nu putea fi condamnat la moarte.

Domitius reținu pe Appius Clodius ca acuzator și pe Annius Milo ca acuzat, și fixă prezentarea în fața judecătorilor pentru a 6 zi a idelor lui aprilie (8 aprilie) I se acordară, deci, zece zile lui Milo ca să-și pregătească apărarea.

Dezbaterea se ținu, ca de obicei, în Forum, la

tribunalul pretorului, situat între Via Sacra şi canal. Ea începu la prima oră a zilei, adică la ora şase de dimineaţă.

S-ar fi zis că, la Roma, nimeni nu se culcase în noaptea de 7 spre 8 aprilie, atît de întesată de lume era piaţa, cînd soarele se ivi în spatele munţilor Sabini.

În timpul nopţii, această mare de oameni se urcase de pe caldarîmul pieţii pe treptele templelor, care păreau nişte gradene făcute special ca să primească spectatori; apoi de pe trepte pe temple, sus, încît toate acoperişurile erau întesate de curioşi, care unduiau asemeni unui lan aerian. Lumea se urcase pe lemniţa publică, pe templele Fortunei şi al Concordiei, pe Tabularium, pe zidurile Capitoliului, pe bazilica lui Paulus, pe bazilica Argentaria, pe arcul lui Ianus, pe arcul lui Fabius, pe Grecostaze şi chiar pe muntele Palatin.

Este de la sine înţeles că trei sferturi din spectatori nu puteau auzi nimic, în sensul exact al cuvîntului, dar pentru romani ca şi pentru italienii moderni, a vedea însemna a auzi.

La ora şase şi jumătate de dimineaţă, un crainic se urcă la tribună şi anunţă pe acuzator şi pe acuzat.

Şi aproape în acelaşi moment îşi făcură apariţia şi unul şi celălalt.

Un murmur însoţi apariţia lui Milo, nu atît pentru că el era ucigaşul lui Clodius, ci pentru că Milo, nesocotind comportarea obişnuită, nu-şi lăsase nici barbă, nici păr mare — fapt care, mai ales la păr, nu se putea observa în zece zile — şi pentru că purta o togă elegantă, în locul unei togi murdare şi zdrenţuite, cum se obişnuia în asemenea ocazie.

În plus, nu afecta nici acel aer umil şi supus pe care îl lua, la Roma, acuzatul în faţa judecătorilor.

Amicii şi rudele sale îl însoţeau şi făceau un puternic contrast cu el, prin înfăţişarea lor tristă, prin costumele lor zdrenţuite.

El avea şase apărători în fruntea cărora mergea Cicero, oratorul cauzei.

Acuzatorul, acuzatul şi apărătorii îşi ocupară locurile.

Apoi, Domitius ceru să se aducă mici globuri pe care se găseau înscrise numele tuturor cetăţenilor aflaţi pe o listă întocmită de Pompei. El aruncă aceste globuri într-un oş şi scoase din ele optzeci şi una care reprezentau optzeci şi unu de nume, adică numărul total al

judecătorilor fixaţi prin legea Pompeia.

Fiecare judecător — care aştepta în locul indicat penlru loţi cei înscrişi pe listă — pe măsură ce era strigat, se îndrepta spre locul fixat în hemiciclu, în afară de cazul că nu se scuza, ca să nu participe la judecare.

Odată tribunalul formal, chestorul ceru judecătorilor să depună jurămîntul. Numai el nu prestă jurămînt, ţinînd seama că el nu era judecător care să pronunţe o hotărîre, ci judecător de instrucţie, conducător al dezbaterilor, raportor al voturilor şi cel care aplica sancţiunea.

De obicei, dezbaterile începeau prin pledoaria acuzatoruli, apoi urma audierea martorilor aduşi de el; însă, de data aceasta, se aflau sub imperiul legii Pompeia, care dispunea să se înceapă cu audierea martorilor.

Aşa că mai întîi fură audiaţi martorii.

Audierea martorilor dură de la ora şapte de dimineaţă pînă la ora patru după-amiază.

Pe la ora a doua, crainicul anunţă că se terminase cu audierea martorilor.

Ziua întreagă fusese ocupată cu această primă formalitate.

Mulţimea începuse să se retragă, cînd Minutius se urcă la tribună şi începu să strige:

— Popor, mîine se va hotărî soarta infamului Milo. Închide tavernele şi vino aici ca să-l împiedicăm pe asasin să scape de la o dreaptă răzbunare.

— Judecători, strigă Cicero, la rîndul său, auziţi? Oamenii aceştia pe care Clodius îi hrănea din tîlhării şi furturi sînt invitaţi aici, mîine, ca să vă indice hotărîre. Fie ca această ameninţare, care se face cu atîta îndrăzneală, să vă fie un avertisment ca să faceţi dreptate deplină unui celăţean care, pentru mîntuirea oamenilor cinstiţi, a ţinut mereu piept bandiţilor de toatc felurile şi ameninţărilor de orice fel ar fi fost ele.

Lumea se risipi în mijlocul unui tumult înfricoşător

XXXVI

Cum este de la sine înţeles, noaptea fu folosită cît mai bine, de către ambele tabere.

Crassus, care nu se arătase deloc în timpul zilei, fu foarte activ odată cu venirea întunericului.

Pentru a-şi consolida popularitatea, el se declarase în

favoarea lui Clodius. Vizită pe judecătorii care erau situaţi în posturile cele mai înalte; pe alţii îi chemă la el; răspîndi bani cu pumnii plini, garantă pentru claudieni, reînnoi această garanţie, depăşi tot ceea ce se făcuse cu ocazia acuzaţiei adusă altădată mortului.

A doua zi, 2 ide ale lui aprilie, ziua în care trebuia să se pronunţe hotărîrea, aşa cum spusese în ajun, Minutius, toate tavernele fură închise.

Întrucît era de temut să nu se producă vreo ofensă sau acte de violenţă faţă de tribunal, Pompei aşează trupe de jur împrejurul Forumului şi pe treptele templelor, aşa încît razele soarelui se răsfrîngeau în cuirase, în spade şi în lănci, în toate direcţiile.

Se formase ca o centură de fier şi foc.

Abia la a doua oră a zilei, adică la şapte dimineaţa, judecătorii îşi ocupară locurile, iar crainicul ceru să se facă linişte.

Se procedă la apelul judecălorilor, apoi chestorul ceru linişte la rîndul său.

După ce se făcu tăcere, în măsura în care aşa ceva era cu putinţă ţinînd seama de o asemenea mulţime, acuzatorii avură cuvîntul.

Ei erau Appius Clodius, fratele său mai mic, Marcus Antonius şi Valerius Nepos.

Ei vorbiră două ore, cît le era îngăduit de lege.— Tribunalele romane luaseră măsura înţeleaptă, nesocotită de ai noştri, de a limita timpul de vorbire acordat avocaţilor.

Milo avusese grijă să-l ducă pe Cicero cu lectica sa.

Am spus, Cicero nu era prea viteaz.

În ajun fusese insultat de mulţime; fusese tratat drept brigand şi asasin; se mersese pînă acolo încît să i se spună că el sfătuise să se înfăptuiască crima.

— *Me latronem et sicarium objecti homines et perditi describerunt,* spune el în discursul pentru Milo.

Precauţiunea luată de Milo îşi dovedi utilitatea cît fusese vorba de străbaterea străzilor, dar cînd se ajunse în Forum, cînd Cicero văzu că este înconjurat de soldaţii lui Pompei şi cînd îl văzu chiar pe Pompei în mijlocul unei gărzi alese, stînd în picioare, cu bastonul de comandant în mînă şi cu lictorii lîngă el, pe treptele templului lui Saturn, atunci Cicero se inlimidă.

După ce acuzatorii sfîrşiră de vorbit, veni rîndul său.

Cicero se ridică, îşi trecu mina pe frunte, suspină

adînc, îşi plimbă o privire tristă şi rugătoare peste judecători şi peste mulţime, îşi privi mîinile, îşi trozni degetele şi, în cele din urmă, părînd stăpînit de o emoţie violentă, îşi începu cuvîntarea cu o voce tremurătoare.

Dar de la primele cuvinte, clodienii îl întrerupseră prin vociferări.

Atunci Pompei care jurase să fie imparţial pînă la capăt, porunci ca tulburătorii liniştei să fie alungaţi din Forum cu latul spadei, şi cum această evacuare nu se producea fără injurii şi fără luptă, mulţi fură răniţi, iar doi ucişi; dar măsura luată impuse liniştea.

Cicero îşi reluă discursul. Dar lovitura fusese dată. Cu toate aplauzele amicilor şi ai familiei lui Milo, cu toate exclamaţiile de «Bine! Foarte bine! Excelent! Perfect! Încîntător!» care îi răsunau în urechi, el fu slab, fără vlagă, rece, într-un cuvînt nedemn de el însuşi.

După Cicero, urmară *laudatorii.*

Laudatorii erau rudele, prietenii, protectorii şi chiar clienţii acuzatului; fiecare venea pe rînd să pronunţe cîteva cuvinte laudative, să pomenească o frumoasă trăsătură a firii sale, să-i confirme generozitatea, curajul sau moralitatea.

Avocatul avea două ore ca să vorbească, laudatorii o oră; trei ore în total.

De îndată ce ultimul laudator pronunţă formula obişnuită; *Dixi;* de îndată ce un crainic repetă tare, de trei ori, *Dixirunt,* se trecu la recuzare.

În cadrul legii obişnuite, recuzarea avea loc înaintea pledoariei şi a audierii martorilor; dar legea Pompeia, sub imperiul căreia se desfăşura procesul, autoriza recuzarea după pledoarie şi audierea martorilor.

Era un avantaj şi pentru acuzat şi pentru acuzatori: ei îşi cunoşteau judecătorii şi putuseră urmări pe figurile lor diferitele impresii din timpul dezbaterilor.

Acuzatorul şi acuzatul recuzară fiecare cîte cinci senatori, cinci cavaleri, cinci tribuni ai tezaurului, în total treizeci de judecători, încît numărul acestora se reduse la cincizeci şi unu.

Este de la sine înţeles că această recuzare nu se făcu fără strigăte şi proteste.

Apoi se distribui judecătorilor nişte tablete mici, late cam de patru degete şi acoperite cu un strat de ceară, pentru ca fiecare judecător să-şi înscrie votul.

Cei care erau pentru achitare, scriau un «A», *absolvo;*

cei care erau pentru condamnare, un «C», *condemno;* cei care doreau să rămînă neutri scriau un «N» şi un «L», *non liquet: nu e clar.*

Acest *nu e clar* arăta că nici nevinovăţia nici vina nu păreau deslul de sigure pentru ca judecătorul să se poată pronunţa.

Judecătorii aruncau tăbliţa în urnă ridicînd toga, aslfel ca să li se vadă braţul, iar tableta o ţineau cu partea scrisă spre podul palmei.

Un singur judecător votă ţinînd partea scrisă a tablei către public şi spunînd cu voce tare:

— *Absolvo.*

Era Cato.

În timpul votului, amicii şi laudatorii lui Milo invadară hemiciclul judecătorilor şi, tîrîndu-se la picioarele lor, le sărulau genunchii în limp ce aceştia îşi scriau voturile.

În momentul acela se porni o ploaie puternică; unii, ca o dovadă a unei adînci umilinţe, luau noroi şi-şi mînjeau faţa, ceea ce păru că impresionează puternic pe judecători.

Nu eu spun aceasta, ci Valerius Maximus.

Os suum coeno replevit, quod conspectum totam quaestionem a severitte ad clementiam et mansuetudinem trastulit.

În sfîrşit, veni numărarea voturilor. Rezultatul fu treisprezece voturi pentru iertare, treizeci şi opt pentru condamnare.

Atunci, chestorul Domitius se ridică şi, trist şi solemn, îşi lepădă toga în semn de doliu; apoi spuse, în mijlocul unei tăceri ca de mormînt:

— Se pare că Milo merită să fie exilat şi că trebuie ca bunurile sale să fie vîndute; în consecinţă poruncim să i se interzică apa şr focul.

La auzul acestei sentinţe, mari strigăte de bucurie şi aplauze furtunoase se auziră în Forum.

Clodienii îşi manifestau triumful.

Apoi, chestorul ridică şedinţa spunînd asesorilor săi:

— Vă puteţi retrage.

Crassus rămase printre cei din urmă şi ceru să i se arate tabletele.— Ele trebuiau expuse în mod public pentru ca fiecare cetăţean să se asigure, cu proprii săi ochi, că raportarea voturilor fusese exactă. Dealtfel, întrucît tabletele nu erau semnate, nu compromiteau pe nimeni.

Dar Crassus avusese o idee; el dislribuise judecătorilor pe care îi cumpărase tablete acoperite cu ceară roşie, în timp ce tabletele celelalte erau acoperite cu ceară de culoare naturală. El putu să recunoască în felul acesta cîţi judecălori se ţinuseră de cuvînl şi cîţi îi furaseră banii.

În aceeaşi seară, Milo părăsi Roma şi plecă la Marsilia.

Acolo primi discursul lui Cicero, recopiat convenabil de secrelarii săi.

Îl citi pe cînd stătea la masă şi mînca rîndunică de mare.

După ce-l citi, oftă, şi-i trimise următorul răspuns simplu ilustrului orator:

«Dacă Cicero ar fi vorbit după cum a scris, Annius Milo n-ar mînca la ora asta rîndunică de mare la Marsilia.»

XXXVII

Am spus că milioanele lui Gabinius nu-l lăsau pe Crassus să doarmă.

În adevăr, Gabinius se întorsese la Roma; jefuise Judeea; jefuise Egiptul. Ar fi vrut să se ducă la Ctesifon şi în Seleucia, să jefuiască şi Ctesifonul şi Seleucia, dar cavalerii, furioşi că el ia tot şi lor nu le lasă nimic, îi scriseră lui Cicero.

Cicero, mereu gata să acuze, acuză pe Gabinius.

De data aceasta, se cam grăbise.

Gabinius era omul lui Pompei şi era foarte probabil că nu furase numai pentru el.

Pompei se duse la Cicero, îl convinse că se înşelase, că Gabinius era cel mai cinstit om din lume şi că, în loc să-l acuze pe Gabinius, ar fi trebuit să pledeze pentru el şi să-l apere.

Cicero îşi dădu seama că greşise şi se grăbi să revină.

Dar nici el însuşi nu încercă să creadă că fusese un lucru cinstit; şi nici pe amicii săi nu încercă să-i facă să creadă aceasta.

Citiţi-i scrisorile; el se plînge de meseria pe care o face, încearcă să rîdă, cîteodată, de ea şi speră să se obişnuiască.

— Ce să fac? spune el, voi încerca; stomacul se călește *(stomachus concalluit)*.

Or tocmai această minunată parte a lumii care îi scăpase lui Gabinius, Ctesifonul şi Seleucia, o dorea Crassus. Numai dorinţa îl împiedica să vadă primejdia.

Se ştia din auzite şi din ceea ce văzuse Pompei cît de înspăimîntătoare era cavaleria scită care, asemeni mamelucilor din timpurile moderne, se recruta din sclavi cumpăraţi. Ea avea tabăra în Asia de sus, în imperiul Seleucizilor care unise Mesopotamia, Babilonul, Asia Mică, Atropatena, Susiana, Persida, Hyrcania şi nu mai ştiu încă ce!

Monarhia aceasta, esenţialmente feudală, fusese întemeiată de Arsace, cu două sute cincizeci şi cinci de ani înainte de era noastră şi avea ca rege, în timpul la care am ajuns cu povestirea, pe Orode I.

Dar ceea ce ştia toată lumea era faptul că parţii erau nişte adversari teribili; că oamenii şi caii erau îmbrăcaţi în fier şi că armele lor erau nişte săgeţi cum nu se poate mai de temut, ucigătoare în atac, mai ucigătoare încă în caz de fugă, cînd le aruncau în urmă, peste umărul stîng.

Înainte de plecare, Crassus îi scrise lui Cezar ca să-şi ceară înapoi fiul, care servea sub ordinile sale.

Cezar îi răspunse nu numai că îi va reda fiul, dar că va da poruncă să fie însoţit de o mie de călăreţi de elită şi de un corp de gali pe care i-i garanta ca pe cei mai buni soldaţi din lume, după romani, ba, uneori, chiar şi înaintea romanilor.

Aşa era Cezar: antrenat într-un război teribil, el trimitea la Roma cinci, şase milioane pe an, pentru a-şi susţine acolo popularitatea şi împrumuta două legiuni lui Pompei şi trei mii de oameni lui Crassus.

Cînd Crassus plecă, se produse o adevărată răscoală.

Cato dezaprobase războiul partic cu toată puterea.

De ce caută Roma cearlă unor oameni care nu i-au făcut nici un rău şi cu care sînt încheiate tratate? spunea el.

Ateius, tribunul poporului, era de părerea lui Cato.

El declarase că nu-l va lăsa pe Crassus să plece.

Văzînd că Roma era agitată, Crassus se sperie şi se adresă lui Pompei.

El îl rugă să-l însoţească pînă la ieşirea din cetate şi să-l acopere cu popularitatea sa.

Poate că Pompei, omul care, dintre toţi generalii romani, în afară de Lucullus, avusese cel mai mult a face

cu parţii, poate că Pompei ar fi trebuit să-l determine pe Crassus să renunţe la planul său. Dar Pompei îl ştia pe Cezar în Galia pentru încă cinci ani; îl vedea pe Crassus în Mesopotamia pentru cîţi ani, doar zeii puteau s-o spună, iar el rămînea la Roma, singurul dintre cei trei triumviri.

Interesul lui Pompei era, deci, ca Crassus să se depărteze de Roma, aşa cum se depărtase Cezar.

Odată rămas singur, el urma să aştepte liniştit ca regalitatea, sau măcar dictatura, să-l solicite.

Aşa că se duse să-l ia pe Crassus de acasă.

Străzile care conduceau la poarta Capena, pe unde trebuia să iasă Crassus, erau înţesate de lume.

Mulţi dintre cei aflaţi pe parcurs se pregăteau să se împotrivească plecării lui Crassus şi să-l apostrofeze.

Dar Pompei mergea înaintea lui Crassus.

El se îndrepta spre nemulţumiţi, le vorbea cu figura gravă şi cu vocea lui blîndă, îi invita la calm şi-i ruga în numele său să se dea la o parte.

Văzîndu-l pe omul acesta pe care îl înconjura o mare gloric şi pe care îl loviso o atît de mare durere, chiar cei mai iritaţi se dădură în lături, iar cei mai răuvoitori tăcură.

Se făcu loc ca să treacă Pompei şi Crassus.

Dar în mijlocul acestui drum se afla tribunul Ateius.

Ateius şi Favonius erau, în stoicism — să spunem mai bine, în cinism, dacă nu în geniu — rivalii lui Cato, numiţi «maimuţele».

Ateius stătea, deci, acolo, în mijlocul drumului.

El făcu doi paşi spre Crassus şi-l somă să-şi întrerupă marşul, protestînd împotriva războiului.

Apoi, pentru că, încurajat de Pompei, Crassus îşi continuă drumul, Ateius dădu poruncă unui portărel să-l aresteze.

Portărelul puse mîna pe umărul lui Crassus şi-l arestă în numele poporului.

Dar ceilalţi tribuni se apropiară în grabă şi, dezaprobînd acţiunea violentă a lui Ateius, îi permiseră lui Crassus să-şi continue drumul.

Atunci Ateius, luînd-o înainte, se grăbi spre poarta oraşului pe unde urma să treacă armata, înălţă un trepied cu cărbuni aprinşi, aruncă peste ei parfumuri şi libaţii şi-l închină pe Crassus zeilor infernului.

Evenimentul acesta produse o profundă impresie la Roma.

Nici un om astfel închinat — se spunea — nu scăpase de moarte în răstimp de trei ani de la data sacrificiului.

Şi aproape întotdeauna tîra cu el în mormînt şi pe imprudentul provocator care chemase în ajutorul său teribilele divinităţi ale infernului.

Dealtfel, Ateius era atît de exasperat încît cuprinsese în blestemul său nu numai pe Crassus, dar chiar şi pe el însuşi, şi armata şi oraşul — Roma, cetatea sacră!

Crassus trecu prin fumul parfumurilor infernale, peste imprecaţiunile tribunului şi ajunse la Brindisi.

Marea era încă agitată de vînturile de iarnă, dar el era atît de grăbit să caute moartea, încît nu aşteptă.

S-ar fi zis că-l împingea fatalitatea cu braţul ei de fier.

El porunci să se ridice pînzele, dar în timpul traversării se pierdură mai multe corăbii.

Îşi strînse flota, debarcă în Galatia şi-şi continuă drumul pe uscat.

După două sau trei marşuri, întîlni pe regele Dejotarus, care poruncise să se construiască un oraş nou.

Vom vedea că mai tîrziu Cicero va pleda pentru acest rege.

Dejotarus era bătrîn.

Crassus înaintă spre el şi-i spuse în glumă, făcînd aluzie la vîrsta lui:

— O, rege! Cum se face că începi să construieşti în ceasul al doisprezecelea?

Regele Galatiei îl privi pe Crassus care avea peste şaizeci de ani şi care, fiind complet chel, părea de şaptezeci.

— Dar tu, viteaz general, spuse el, îmi pare că nici tu n-ai pornit prea dis-de-dimineaţă ca să te războieşti cu parţii.

N-aveai ce să faci cu un barbar care avea replica atît de promptă. Crassus îşi continuă drumul.

Ajunse la Eufrat, aruncă un pod şi trecu rîul.

Apoi ocupă mai multe oraşe din Mesopotamia, care se predară de bunăvoie.

Totuşi, unul dintre ele, pe care îl comanda un oarecare Apollonius, se apără şi-i ucise o sută de oameni.

Era primul obstacol pe care Crassus îl întîlnea în drumul său.

Crassus se făcu roşu de mînie, se îndreptă cu armata

împotriva acestei cetăţi prost fortificate, o luă cu asalt, o jefui, pe locuitori îi vîndu, iar el se proclamă imperator.

Apoi, pentru că lăsase în diferite oraşe cucerite vreo şapte sau opt mii de oameni în garnizoane, printre care o mie de călăreţi, reveni, şi-şi stabili tabăra de iarnă în Siria, ca să aştepte acolo pe fiul său care, ne amintim, venea din Galia cu întăriturî trimise de Cezar.

Acesta a fost primul reproş adus lui Crassus de istoricii militari ai epocii; după ei, ar fi trebuit să meargă mereu înainte, să ocupe Babilonul şi Seleucia, oraşe ostile parţilor, în loc să lase timp duşmanului ca, retrăgîndu-se, să se pregătească de apărare.

Dar Crassus avea planurile lui: el nu întreprindea o campanie frumoasă, ci o afacere rentabilă.

XXXVIII

La început afacerea a fost bună, într-adevăr, şi nici un bancher din zilele noastre n-ar fi calculat mai bine.

Crassus se stabili în Siria şi, acolo, în loc să-şi pregătească soldaţii prin exerciţii cu arma sau prin gimnastică, el înfiinţa o casă de comerţ în care se puse să calculeze veniturile oraşelor, să mînuiască şi să socotească, cu greutăţi şi cu balanţe, bogăţiile zeiţei din oraşul Hierapolis din Caria, o zeiţă astăzi uitată de tot şi chiar în vremea aceea destul de puţin cunoscută, pentru că unii ziceau că este o Venus, alţii că este o Junonă — ceea ce nu seamănă deloc cu o Venus; în sfîrşit, alţii că este zeiţa Natura, ceea ce o apropia de zeiţa Ma, adică de Dea Bona, a cărei istorie am povestit-o cînd am vorbit de dragostea lui Clodius pentru soţia lui Cezar.

În orice caz, era o zeiţă foarte bogată; atît de bogată încît în tot timpul unei ierni Crassus a fost întreţinut de ea.

În acelaşi timp el scria popoarelor şi principatelor, stabilindu-le un contigent de soldaţi.

Apoi, după ce le înfricoşase bine cu contribuţia in oameni, asculta plîngerile locuitorilor, se lăsa înduioşat şi schimba contribuţia în oameni în contribuţie în bani.

Toate acestea îl îmbogăţeau pe Crassus, dar răspîndeau despre el în Siria şi în provinciile învecinate proasta reputaţie pe care o avea la Roma.

Aici, în Siria, îl găsi fiul său.

Tînărul venea plin de mîndrie pentru valoarea pe care o dobîndise în Galia şi care îi fusese decernată de Cezar, un adevărat imperator; aducea cu el cele trei mii de oameni promişi.

Cohorta galică, mai ales, era magnifică.

Se pare că Crassus făcuse o promisiune zeiţei din Hierapolis căci, îndată după sosirea tînărului Crassus, tatăl îl conduse să viziteze templul acesteia.

Dar, la ieşirea din templu, o prevestire nefastă îi aştepta şi pe tată şi pe fiu.

Trecînd pragul templului, tînărul alunecă şi căzu, iar bătrînul, care venea în urmă, alunecă şi căzu peste el.

Acelaşi lucru i se întîmplase şi lui Cezar cînd pusese piciorul pe pămîntul Africii, dar Cezar ieşise din încurcătură printr-un cuvînt frumos pe care îl cunoaştem şi care, probabil, îi dezarmă pe zei: «Oh! Te îmbrăţişez, pămînt al Africii, acum eşti al meu!»

În timp ce Crassus se îngrijea să-şi scoată trupele din taberele de iarnă, îi soseau noi soli din partea arsacelui parţilor.

De la întemeierea monarhiei de către Arsace I, se dădea numele de arsace regilor parţi, ceea ce încurcă foarte mult pe istoricii romani, care iau drept nume de regi titul generic prin care aceştia erau desemnaţi.

Tot aşa ei traduceau titul de *brenn*, dat şefilor gali, cu numele de Brennus iar *Irmensaul*, adică coloana lui Irmin sau Herman o numeau Irmensul.

Arsacele care domnea în acel timp se numea Orode I.

Solii erau însărcinaţi să-i transmită lui Crassus aceste puţine cuvinte:

— Dacă armata ta a fost trimisă de romani, războiul va porni imediat, fără nici o întîrziere, teribil, neîndurător! Dacă, aşa cum se spune, el este făcut fără voia patriei tale şi pentru a satisface lăcomia ta, regele va arăta moderaţie: lui îi va fi milă de Crassus şi le va lăsa soldaţilor acestuia ieşirea liberă din fiecare oraş în care sînt nu în garnizoană, ci pur şi simplu prizonieri.

Crassus, care se credea învingător şi căruia i se vorbea ca unui învins, rămase foarte miral.

Apoi, izbucnind în rîs, le spuse solilor:

— Bine, spuneţi regelui vostru că am să-i comunic răspunsul meu în Seleucia.

— În Seleucia? repetă Vagise, cel mai bătrîn dintre soli.

Apoi, arătîndu-i podul palmei, îi răspunse:

— Mai înainte de a ajunge tu în Seleucia, o să crească păr aici!

Şi, fără nici un alt răspuns nici dintr-o parte, nici din alta, solii plecară să-i spună regelui Orode că trebuia să se pregătească de război.

Abia ajunseseră solii parţilor la o depărtare de vreo trei zile de tabăra lui Crassus, că sosiră cîţiva romani scăpaţi din garnizoana lor şi care, printr-o minune, reuşiseră să ajungă pînă la comandantul lor.

Vestea pe care o aduceau era în perfectă concordanţă cu ameninţările care mai fremătau încă în urechile noului imperator. Ei văzuseră cu ochii lor duşmanul cu care aveau a face şi cum atacase acesta oraşele în care îşi aveau romanii garnizoana.

După părerea lor, duşmanii aceştia nu erau oameni, ci adevăraţi demoni.

Două fraze rezumau întreaga lor gîndire:

«Este imposibil să le scapi, cînd te urmăresc. Este imposibil să-i ajungi, cînd fug.»

Armele acestor călăreţi, acoperiţi cu zale şi ei şi caii lor, sfărîmau orice obstacol pe care îl întîlneau în cale şi rezistau oricărui şoc.

Veştile acestea erau sinistre, mai ales cînd erau aduse de oameni care spuneau clar: «Am văzut cu ochii noştri».

Repelăm, pînă atunci parţii abia fuseseră întrezăriţi. Se crezuse că şi ei erau asemeni armenilor şi capadochienilor, care fugeau de cum vedeau soldaţii lui Lucullus şi pe care acesta îi urmărise pînă se plictisise.

Romanii se aşteptau la o mare oboseală, dar nu la un mare pericol.

Şi acum iată că ideea aceasta falsă pe care şi-o făcuseră despre noii duşmani se topea ca un fum.

Crassus îşi strînse consiliul.

Mulţi dintre ofiţeri, şi dintre cei mai importanţi în armată, considerau că trebuie să se oprească aici; în fruntea lor se afla chestorul Cassius. Prezicătorii erau de aceeaşi părere; ei spuneau că victimele dăduseră semne contrarii şi funeste.

Dar Crassus nu voia să audă nimic sau, mai curînd, asculta numai de cei cîţiva imprudenţi şi linguşitori care-l sfătuiau să meargă înainte.

În timpul acesta, Artabase, regele armenilor, sosi în tabăra romană. El venea cu şase mii de călăreţi, dar aceştia

nu erau, după cîte se spunea, decît garda şi escorta sa, el promitea încă zece mii de călăreţi şi treizeci de mii de pedestraşi care aveau să fie hrăniţi pe cheltuiala ţării sale.

Un singur lucru îl sfătuia pe Crassus şi anume: să schimbe drumul şi să invadeze regatul lui Orode prin Armenia, unde va găsi din belşug hrană şi pentru oameni şi pentru cai şi pe unde va putea umbla în deplină siguranţă, la adăpostul munţilor, pe un teren unde nu s-ar putea desfăşura cavaleria, adică forţa principală a parţilor.

Dar Crassus nu se arăta interesal de acesl bun sfat.

El declară că-şi va continua drumul prin Mesopotamia, în ale cărei oraşe instalase garnizoane romane.

Aşa fiind, Artabase îşi luă rămas bun de la el şi se retrase.

În felul acesta, Crassus se lipsea de treizeci sau patruzeci de mii de oameni. Şi ce oameni! Localnici care cunoşteau locurile, felul de trai şi de a lupta prin aceste părţi.

Cînd ajunse la Zeugma, pe Eufrat, localitate care-şi trăgea numele de la numele unui pod pe care Alexandru îl construise acolo, se porni o furtună pulernică; tunete se auzeau între nori pe deasupra capetelor soldaţilor, în timp ce fulgere neîntrerupte le ardeau feţele.

Un val puternic se prăvăli peste corăbii, izbindu-le unele de altele şi distrugînd cîteva dintre ele.

În două rînduri, trăsnetul căzu chiar pe locul unde urma să se instaleze tabăra lui Crassus.

Unul din caii acestuia, acoperit cu hamuri magnifice, fu cuprins de o panică atît de pulernică încît se aruncă în fluviu cu călăreţ cu tot şi dispăru acolo înghiţit de un vîrtej.

Se făcu popas ca să se lase timp furtunii să se liniştească.

Cînd se linişti, Crassus dădu ordin să se pornească înainle. Se scoaseră pajurele din pămînt, unde fuseseră înfipte, dar cea care servea, într-un fel, ca ghid pentru celelalte se răsuci pe loc, de parcă ar fi dat semnalul de retragere.

Crassus reînnoi ordinul de a merge înainte şi de a lrece podul. După ce se trecu podul, el porunci să se dea de mîncare soldaţilor. Însă hrana distribuită consta din linte şi sare, alimente pe care romanii le considerau ca simbol de doliu şi le serveau la înmormîntare.

Atunci, observînd că se produsese printre soldaţi o oarecare tulburare, Crassus îi adună şi le ţinu o cuvîntare, în care le spuse, printre altele:

— Trebuie distrus podul pentru ca nimeni dintre noi să nu-l mai treacă înapoi.

La auzul acestor vorbe, care nu se ştie cum îi scăpaseră fără să vrea, se produse în rîndul armatei o spaimă îngrozitoare.

Crassus putea linişti această teamă, revenind şi explicîndu-şi gîndul, însă el considera o ruşine ca un general să dea explicaţii soldaţilor săi; aşa că trecu imediat la sacrificiu.

În sfîrşit, ca şi cum prevestirile ar fi voit să-l avertizeze pînă la capăt, ca şi cum Fortuna, înfricoşată, ar fi venit ea însăşi să-l roage să renunţe la planul său, în momentul cînd prezicătorii îi prezentau măruntaiele, ele îi scăpară din mînă şi căzură pe pămînt.

— Ce-nseamnă bătrîneţea! spuse el. Dar fiţi liniştiţi, soldaţi, armele nu-mi vor cădea din mînă cum mi-au căzut aceste măruntaie.

După ce se sfîrşi sacrificiul, armata tristă şi abătută îşi reluă drumul de-a lungul fluviului.

Nu era nici un roman care să nu fi fost profund impresionat de acest şir de prevestiri.

Numai galii rîdeau şi cîntau neîncetat, iar cînd romanii îi întrebau:

— Voi, aceştia, nu vă temeţi de nimic?

— Ba da, răspundeau ei, ne temem să nu cadă cerul pe noi.

Aceasta era singura lor teamă

XXXIX

Se mergea de-a lungul fluviului.

Crassus dispunea de şapte legiuni de infanterie, de mai puţin de patru mii de călăreţi şi cam tot de atîţia veliţi.

Dar de data aceasta aveau de-a face cu un duşman mult mai periculos: cu parţii.

În timpul marşului, cercetaşii se întoarseră din misiune.

Ei anunţau că toată cîmpia cît vedeai cu ochii era pustie, dar că pămîntul era plin de urme de copite de cai care făceau cale întoarsă.

Vestea aceasta confirmă speranța lui Crassus. Niciodată parții n-ar îndrăznii să-i atace pe romani, spunea el.

Dar Cassius inlerveni pentru a douăzecea oară, repetîndu-i lui Crassus că-l ruga să nu meargă mai departe, că dacă chiar nu voia să bată în retragere și să fugă din fața unui adversar care și el fugea, putea măcar să-și retragă armata într-unul din orașele ocupate și să aștepte acolo informații precise despre inamic.

Dacă Crassus ar fi refuzat cu încăpățînare această posibilitate ca fiind prea prudentă, mai era o alta și anume: de a se îndrepta spre Seleucia, mergînd de-a lungul fluviului. În felul acesta se mergea alături de vasele care transportau alimentele. La fiecare oprire, fluviul le-ar fi asigurat aprovizionarea cu apă, navele hrana și, astfel, nu le-ar fi lipsit nimic, fără să mai pui la socoteală că fluviul le-ar fi acoperit unul din flancuri, ajutîndu-i să nu fie vreodată învăluiți.

În cazul că parții ar fi primit lupta, s-ar fi putut lupta în condiții de egalitate, avîndu-l pe dușman în față.

Insistențele tribunului îl făcură pe Crassus să examineze acest plan și poate că ar fi căzut de acord, cînd fu văzut un călăreț venind din depărtare. Călărețul străbătea atît de repede cîmpia, de ai fi zis că vine călare pe un cal înaripat.

Călărețul se îndrepta direct spre romani.

Era șeful unui trib arab care, după Plutarh, s-ar fi numit Ariamnes, după Appianus — Acharus, iar după Dio, Augasus.

Mai mulți soldați care serviseră sub Pompei îl recunoscură și confirmară că el îi făcuse mari servicii lui Pompei.

Așa că se putcau servi de el ca ghid de-a lungul deșertului.

El voia cu orice chip să-i surprindă pe parți.

Din nefericire, Crassus îl crezu.

Pentru că și barbarul, cît era el de barbar, dar se prefăcuse admirabil.

El începu prin a-i aduce laude lui Pompei care, spunea el, era binefăcătorul lui; apoi, căzul parcă în admirație față de măreția armatei lui Crassus, el nu mai înceta cu elogiile la adresa acesteia și a generalului său.

În fața unei astfel de armate toate armatele lui Orode n-ar putea rezista nici o oră măcar.

Totul era să dea ochii cu parţii care se ascundea şi, ca să dai cu ochii de ei, fără ajulorul lui, nu era cu putinţă. Ei se retrăseseră în interiorul ţării şi, atîta timp cit s-ar fi urmat rîul, li s-ar fi întors spatele, sau aproape.

Dealtfel, de ce să mergi de-a lungul rîului? Ţara nu era străbătută şi de alte cursuri de apă?

După părerea lui, nu trebuia pierdut nici un moment. Parţii, care auziseră vorbindu-se de Crassus şi de armata lui, nu se gîndeau să-l aştepte.

Ei erau ocupaţi acum să-şi strîngă averile şi ce aveau mai de pret ca oameni şi materiale; apoi, asemenea unui stol de păsări speriate îşi vor lua zborul spre Ilycania şi Sciţia.

Toate vorbelc acestea nu erau decîl un vicleşug arab.

Orode îşi împărţise armata în două corpuri.

Cu una pustia Armenia ca să se răzbune pe Artabasc care venise să-şi ofere scrviciile lui Crassus, iar cu cealaltă un simplu general, sau *surena* — aici larăşi romanii luau litlul drept nume — trebuia să aştepte ca Ariamnes să-i predea pe Crassus şi pe romanii săi.

Este adevărat că acest surena nu era un om dc rînd.

Prin orlgine, prin bogăţie şi prin curaj el venea imediat după rege.

Prin viclenia şi îndemînarea sa, cele două calităţi ale popoarelor nomade din Yemen, Asiria şi Mesopotamia, el îi întrecea pe oamenii cei mai vicleni şi mai îndemînatici din vremea sa.

Ca statură şi frumuseţe nu avea pereche.

In timpul marşului, asemeni unui alt Cezar, el ducea cu sine o sută de cămile încărcate cu bagajele sale şi, mai mult decît Cezar, două sute de căruţe încărcate cu femeile lui.

Escorta lui obişnuită o formau o mie de cai de cavalerie grea, cinci sau şase mii de cai de cavalerie uşoară care, împreună cu servitorii şi sclavii, nu cobora niciodată sub zece mii de oameni.

Ca naştere, era atît de nobil încît el era acela care, la urcarea regilor parţi pe tron, le punea coroana pe cap.

Actualul rege fusese alungat.Surena, cu garda lui personală, îl aduscse din exil şi-l reaşezase pe tron.

Oraşul Seleuces se încăpăţînase în rebeliune.

Surena îl luă cu asalt, îl cuceri, fiind primul care se urcă pe zidurile cetăţii.

Încă n-avea treizeci de ani, era foarte frumos, aşa cum am spus, şi-şi accentua frumuseţea vopsindu-şi ochii, fardîndu-se şi parfumîndu-se ca o femeie.

Acesta era omul cu care avea să aibă a face Crassus.

Crassus, care se credea cel mai abil şi cel mai viclean om din lume şi nu ştia că europeanul cel mai îndemînatic şi mai şiret nu este decît un biet copil pe lîngă un arab, Crassus făcu imensa greşeală să se încreadă în călăuza sa.

Aceasta îl lăsă un timp să urmeze rîul, apoi îl antrenă încetul cu încetul spre interiorul ţării, ducîndu-l la început pe un drum frumos şi uşor şi îndemnîndu-l să facă popasuri lîngă rîuri sau rezervoare cu apă din abundenţă. Apoi, treptat, treptat, se depărtară de fluviu, iar drumul deveni muntos şi greu. Cînd se plîngeau călăuzei, li se răspundea că aceasta era doar o scurtă porţiune pe care aveau s-o treacă, iar romanii îl credeau pentru că erau prea experimentaţi şi prea obişnuiţi cu greulăţile războiului ca să nu-şi dea seama că în toate ţările sînt drumuri grele şi obositoare.

În sfîrşit, ajunseră într-o cîmpie imensă, fără copaci, fără apă, fără verdeaţă, şi care, pînă la orizont, era acoperită cu nisip.

Doar cîmpia aceasta mai trebuia trecută ca să se ajungă la parţi. Marşul fu continuat fără întrerupere, se mergea pe nisip fierbinte care ardea şi tălpile şi ochii; pe măsură ce înaintau, nisipul devenea mişcător şi adînc. Soldaţilor le ajungea pînă la genunchi şi, cu armurile lor grele, părea că din moment în moment aveau să fie înghiţiţi.

Îşi amintiră atunci de armatele lui Cambise înghiţite de nisipurile Egiptului şi începură să se teamă de o soartă asemănătoare. Numai galii, care luptau aproape fără arme de apărare şi care, pe jumătate goi, suportau uşor şi gerul şi căldura, îşi păstrau veselia. Însă soldaţii romani se văitau groaznic văzînd valurile de nisip, mişcătoare ca valurile mării, întinzîndu-se spre orizonturi nemărginite, fără o plantă, fără un deal, fără un rîuşor.

Armata murea de sete.

În starea aceasta îi găsiră curierii armeanului Artabase. Acesta îi comunica lui Crassus că, fiind reţinut de războiul cu Orode, nu putea să i se alăture, dar îl invita pe Crassus să facă el, ceea ce lui nu-i era cu putinţă, adică

să se îndrepte spre Armenia. Dacă Crassus nu era de această părere, îl îndemna să evite să-şi facă tabără în locurile proprii unei evoluţii a cavaleriei. Îi mai spunea că era prudent să nu meargă decît pe drumuri muntoase pentru că acolo ar fi putut, cu ajutorul infanteriei, să beneficieze de toate avantajele terenului.

Însă Crassus, furios pe el însuşi, răspunse răstit că avea altceva mai bun de făcut decît să se ocupe de armeni; îl prevenea doar pe regele lor că avea să înceapă prin a-i distruge pe parţi şi că, după zdrobirea parţilor, avea să se îndrepte împotriva armenilor.

Solii porniră, ducînd cu ei aceste ameninţări, dar siguri că Crassus n-avea să fie niciodată în stare să le pună în aplicare.

XL

Crassus porni mai departe la drum.

Părea că e lovit de orbire, iar şefii înşişi îi împărtăşeau încrederea.

Singur, printre toţi, tribunul Cassius presimţi că la mijloc este vorba de trădare. El îl ruga mereu pe Crassus să se oprească şi să se întoarcă şi, cînd îl vedea că se încăpăţînează să înainteze tot mai mult în acest deşert de nisip, se ducea la Ariamnes şi-l apostrofa.

— Oh! cel mai trădător şi viclean dintre oameni! îi spunea el, ce geniu rău te-a îndreptat spre noi, ce băuturi magice, ce băuturi blestemate i-ai dat proconsulului să bea că şi-a pierdut minţile în aşa hal încît ne face să străbatem astfel de pustietăţi, de parcă am fi sub comanda unui şef de tîlhari, nu a unui imperator roman?

Atunci, trădătorul se arunca la picioarele lui Cassius şi-i jura că se aflau pe drumul cel bun şi drept, îl ruga să mai aibă încă răbdare şi-l asigura că, încă de a doua zi, aspectul locurilor avea să se schimbe.

Şi toţi căpătau curaj şi mergeau înainte, însă oboseala şi setea soldaţilor creşteau atît de mult încît unii cădeau morţi, ca loviţi de trăsnet, iar alţii îşi pierdeau minţile.

Apoi, cînd arabul reuşea să scape din mîinile lui Cassius, pornea de-a lungul rîndurilor soldaţilor romani şi-i ironiza, iar cînd aceştia se plîngeau, cerînd apă sau măcar puţină umbră, le striga:

— Hei! voi d-acolo, dar ce, credeţi că umblaţi prin cîmpiile Campaniei ca să pretindeţi fîntîni şi crînguri? De

ce nu vreţi şi băi şi hanuri? Uitaţi unde sînteţi şi că traversaţi ţinuturile Arabiei şi ale Asiriei?

Şi cînd soldaţii îl auzeau pe omul acesta vorbind aşa de prost latineşte şi cu accentul său gutural; cînd îl vedeau fiu al deşertului, nepăsător la soare, la oboseală şi la sete, galopînd cu calul său într-un nor de nisip şi răsfrîngînd în solzii cuirasei sale razele soarelui, li se părea că e un demon ieşit din iad care îi ducea spre moarte, fără ca ei să fi avut putere, chiar dacă ar fi vrut, să se poată smulge de la această pieire.

Într-o dimineaţă, în momentul plecării, îl căutară, îl strigară, dar zadarnic.

Călăuza dispăruse.

În aceeaşi zi, Crassus ieşi din cort, nu îmbrăcat în purpură cum era obiceiul generalilor romani, ci în negru.

Pe întuneric, încurcase hainele.

De cum îşi dădu seama de greşeală, se întoarse în cort, dar mulţi avuseseră timpul să-l vadă, iar zvonul despre această apariţie funebră se răspîndi în armată ca o presimţire nefastă. Cu strigăte puternice era chemat Ariamnes.

Omul acesta, care apărea ca un blestem cînd era prezent, după ce dispăruse le lipsea tuturor.

Părea singurul care, după ce îi tîrîse pe romani în această situaţie periculoasă, ar fi putut să-i şi scoată din ea.

Pentru a-şi linişti soldaţii, Crassus anunţă că el ştia de plecarea lui Ariamnes şi că, dacă plecase, plecase de acord cu el, ca să-i facă pe parţi să cadă în capcană.

Dădu ordin de plecare, dar, cînd să pornească, cu toate că acvilele fuseseră înfipte în nisip, abia au reuşit să le smulgă.

Crassus veni în grabă, rîse de teama soldaţilor şi smulse el însuşi hampele din pămînt, grăbind marşul şi forţînd infanteria să urmeze cavaleria în marş forţat, pentru a ajunge avangarda plecată din zori.

Deodată, văzură revenind avangarda — sau mai bine zis rămăşiţele avangardei — într-o înspăimîntătoare dezordine.

Fusese alacată de duşmani şi pierduse trei sferturi din efectiv.

Duşmanul venea în urma lor, spuneau oamenii, şi era plin de încredere.

Alarma fu generală.

Duşmanul pe care de atîtea ori îl chemaseră era întîlnit acum cu spaimă, după toate întîmplările prin care trecuseră.

Scos din fire, Crassus îşi dispuse armata în formaţie de luptă: cedînd sfaturilor lui Cassius, el subţie mai înlîi legiunile de infanterie pentru a fe întinde cît mai mult pe cîmpie.

Apoi repartiză cavaleria la aripi.

Astfel organizată, era aproape cu neputinţă ca armala să fie încercuită.

Dar curînd de tot, de parcă un demon n-ar fi voit să-i lase nici o posibilitate de salvare, el îşi schimbă planul, dispuse strîngerea cohortelor, formă un careu adînc, putînd face faţă alacului din orice direcţie; fiecare latură se compunea din douăsprezece cohorte.

Între fiecare cohortă era distribuit un rînd de călăreţi, în aşa fel încît aceştia să poată înainta cu uşurinţă, lăsînd şi masei posibilitatea să înainteze şi să fie apărată din toate părţile.

Un flanc fu încredinţat lui Cassius, iar celălalt tînărului Crassus.

împeratorul luă comanda centrului.

Armata astfel organizată se puse în marş; printr-o întîmplare fericită şi neaşteptată, după o oră ajunse la malul unui rîu; romanii aflară mai tîrziu că se numea Balisus.

Rîul avea destul de puţină apă; totuşi, suficientă ca să astîmpere setea soldaţilor care, morţi de căldură şi de oboseală, căpătară puţină putere.

Atunci, voind să profite de această ocazie fericită, atît de rară în deşertul pe care îl traversaseră, ofiţerii îl întrebară pe Crassus dacă n-ar fi considerat potrivit să se oprească aici şi să ridice corturile.

Dar Crassus, îndemnat de insistenţele fiului său, care abia aştepta lupta, acordă doar o haltă de o oră şi porunci să se mănînce în picioare, fără să se părăsească rîndurile.

Apoi, înainte chiar de a se fi sfîrşit masa, ordonă să se pornească la drum, dar nu în pas normal şi cu opriri din timp în timp, aşa cum se procedează înainte de luptă, ci repede şi în marş forţat, pînă se vor găsi în faţa duşmanului.

În sfîrşit, duşmanul pe care îl căutaseră de atît de departe şi pe care îl întîlneau după atîta oboseală fu zărit.

Dar, în primul moment, el era mai puţin înfricoşător

ca înfățișare și mult mai puțin numeros decît se crezuse.

Pentru că surena plasase grosul armatei în spatele primei linii și poruncise să se acopere strălucirea armelor cu stofe și piei.

Crassus se îndreptă direct spre dușman și, cînd ajunse la două lovituri de săgeată, înălță semnalul de luptă.

S-ar fi zis că semnal::l fusese dat nu numai romanilor, ci și parților.

În clipa aceea, cîmpia se umplu de un strigăt teribil și de un zgomot înfiorător.

Zgomotul era ca un tunet, iar romanii, obișnuiți cu goarnele și cu trompetele, se întrebau ce instrument putea să fie acela care producea un asemenea zgomot. Din cînd în cînd părea că se aude răgetul unor fiare sălbatice în mijlocul fulgerelor.

Acest zgomot înfricoșător era produs de niște vase de aramă pe care dușmanul le lovea cu ciocane învelite în piele.

«Căci barbarii aceștia, spune Plutarh, au observat că simțul auzului este simțul care tulbură cel mai ușor sufletul, care atîță pasiunile, care scoate cel mai ușor pe om din minți».

La auzul acestui zgomot, romanii se opreau uimiți, în timp ce parții își descopereau armele și se răspîndeau pe cîmpia pe care părea că se rostogoliseră valuri de foc.

În fruntea parților era chiar surena, îmbrăcat într-o armură aurită, călărind pe un cal atît de strălucitor încît părea desprins din carul soarelui.

Romanii înțeleseră că venise momentul unei lupte înverșunate, pe viață și pe moarte și, cu toate acestea, erau încă departe de a ști cu ce dușman aveau a face.

Parții înaintau scoțînd strigăte înfiorătoare și atacau pe romani cu sulițele. Erau atît de numeroși încît nici nu puteai să-i numeri.

Se apropiară pînă la o sută de pași de soldații lui Crassus, însă, cînd văzură cît de adînci erau rîndurile dușmanilor lor și că toți romanii formau un fel de zid de nepătruns din cauza scuturilor sudate parcă unele de altele, rupseră rîndurile, făcură stînga împrejur și dispărură.

Romanii nu înțelegeau cauza retragerii. Era evident însă că prin aceasta nu erau eliberați de atacanți și-și dădeau seama că urma să se petreacă vreo manevră

a cărei explicaţie aveau să o afle mai tîrziu.

Într-adevăr, ei văzură curînd că se ridica în jurul lor, la o distanţă de vreun sfert de leghe, un imens cerc de praf, care se apropia din ce în ce, iar în mijlocul norului scînteiau lumini ca nişte fulgere, în timp ce ciocanele acelea îngrozitoare continuau să lovească în vasele de aramă, scoţînd neîncetat zgomote ca de tunet.

Crassus înţelese că voiau să-l încingă într-un cerc de fier.

Atunci, aruncă în luptă pe veliţi, cu porunca de a zdrobi inelele aceslui lanţ.

Aceştia fură văzuţi cum se aruncă în luptă, cum atacă şi apoi cum revin în dezordine ... Unii se înapoiau cu braţele, picioarele şi chiar cu corpul străbătute de săgeţi lungi de cinci picioare!

Soldaţii observară cu groază că săgeţile acestea treceau şi prin scuturi şi prin cuirase.

La vreo trei sute de paşi de romani, parţii se opriră.

Deodată ziua păru că se întunecă sub un nor de săgeţi, apoi un strigăt de durere ţîşni din cinci sute de piepturi.

Era moartea care începea să lovească şi care pătrundea în rîndurile romanilor precedată de răni grave.

XLI

Timp de cîteva momente, momente care au părul o eternitate, parţii continuară să arunce săgeţi din toate părţile şi dintr-o dată, fără a fi fost nevoie să ţintească, atît era de compactă masa romanilor, aşezată în ordinea de bătaie în care o dispusese Crassus.

Aşa că fiecare din acele săgeţi atingeau o ţintă vie, fremătătoare, omenească.

Loviturile erau extrem de violente.

Arcurile erau atît de puternice, atît de mari, atît de flexibile încît aruncau săgeţile cu o putere de nedescris.

Situaţia romanilor era înfricoşătoare.

Dacă ar fi rămas pe loc, ar fi fost ciuruiţi ca nişte ţinte; dacă ar fi încercat să înainteze, punctul cercului pe care l-ar fi atacat ar fi cedat, parţii ar fi fugit, ca să evite ciocnirea, şi-ar fi aruncat săgeţi din fugă, iar cei care rămîneau pe loc i-ar fi lovit pe romani cu săgeţile, din flancuri, unde aceştia rămîneau descoperiţi.

O armată întreagă era prinsă ca într-o imensă cursă.

Romanilor le mai rămînea o speranţă: ca parţii să se retragă după ce-şi vor fi isprăvit rezervele de săgeţi din tolbe.

Dar speranţa aceasta nu dură mult.

Cămile încărcate cu săgeţi trecură printre rînduri şi tolbele goale se umplură.

Atunci, Crassus înţelese adîncimea prăpastiei în care căzuse.

El trimise un soldat fiului său.

Publius avea multă cavalerie în subordine şi, în afară de ea, pe galii care luptau pe jumătate goi şi care aveau picioarele aproape tot atît de iuţi ca picioarele cailor.

Trebuia angajată, cu orice preţ, o luptă corp la corp.

Tînărul, care clocotea ca un leu în cuşcă, abia aşlepta acest moment.

El luă o mie trei sute de călăreţi, printre care şi cei o mie trimişi de Cezar, opt cohorte de soldaţi, jumătate romani, jumătate gali şi se aruncă asupra parţilor care galopau în jurul lui.

Aceştia, fie că nu voiseră să susţină atacul, fie că ascultară de ordinele date de surena, cedară.

— Fugi strigă Publius Crassus.

— Fug! repetară soldaţii.

Şi călăreţii împreună cu pedestraşii porniră în urmărirea duşmanului.

In fruntea acestor soldaţi care păreau că se jertfesc morţii cu tot elanul se găseau Censorinus şi Magabacchus; un roman şi un barbar, sau cel puţin aşa pare după nume. «Unul remarcabil prin curaj, celălalt prin demnitate senatorială şi elocinţă», spunea Plutarh, amîndoi amici cu Publius şi de aceeaşi vîrstă cu el.

Aşa cum crezuse tînărul comandant, infanteria nu rămase în urmă.

Trebuie să fi fost o frumoasă cursă călare, prin pustiu, la care luau parte călăreţi romani şi gali, galii aceia frumoşi cu părul lung şi blond, cu pieptul pe jumătate gol, care, mereu cu zîmbetul pe buze, se aruncau spre primejdie, o întîlneau, luptau cu ea şi cădeau fără să dea un pas înapoi ...

Aşa căzuseră la celălalt capăt al lumii, sub sabia soldaţilor lui Cezar, şaizeci de mii de gali.

Însă, de data aceasta, romanii erau cei care cădeau şi barbarii triumfau.

Cînd parţii văzură că cei care îi urmăreau pierduseră

orice legătură cu grosul armatei, se opriră.

Romanii se opriră şi ei, socotind că văzîndu-i în număr atît de mic duşmanul n-ar fi refuzat o luptă corp la corp.

Dar nu fu aşa.

Parţii adoptaseră o taclică de luptă la care nu voiau să renunţe.

În adevăr, cavaleria partă ţinu piept; dar ce puteau galii şi romanii înarmaţi cu suliţe lungi de trei picioare şi cu spade scurte, împotriva unor oameni acoperiţi cu piei crude şi fier?

Dealtfel, cavaleria uşoară partă îi învăluise complet.

O mare de nisip fierbinte se ridicase în jurul lor şi norul acesta fierbinte îi orbea şi îi sufoca pe romani.

Apoi din mijlocul acestui nor începură să ţîşnească săgeţile înfricoşătoare, care aduceau moartea; dar nu o moarte blîndă şi repede, ci una lentă şi atroce.

Romanii erau loviţi, dar ei nu vedeau unde să lovească. Era un trăsnet invizibil şi ucigător, deşi invizibil. Ei se învirteau în cercuri, cădeau, se ridicau şi, cu acel instinct care face ca omul să caute omul, se sprijineau unii de alţii şi atunci ofereau iar aceea ţintă vie, acea ţintă fremătătoare pe care grosul armatei continua să o ofere la o leghe mai departe de acolo.

Răniţii se lăvăleau pe nisipul încins, rupînd săgeţile care se înfipseseră în ei; alţii încercau să şi le smulgă singuri sau cereau tovarăşilor lor să le smulgă, dar corpurile tuturor se înfiorau de aceste dureri insuportabile, de aceste răni în carnea vie pe care le produceau săgeţile ascuţite. Se auzeau răgete ca într-o arenă, răgete de fiare sălbatice şi nu tînguiri sau gemete omeneşti.

Din mijlocul acestei îngrozitoare încăierări, din mijlocul acestui tumult, Publius dădu ordin de atac, dar soldaţii îi arătară braţele înţepenite pe scuturile lipite de corpuri, picioarele înfipte în pămînt, încît le era imposibil să fugă, să atace sau, unora, chiar să cadă.

Atunci, porni la atac, disperat, el singur şi puţinii oameni care mai erau încă în stare să lupte.

El ajunse pînă la cavaleria grea a parţilor.

Însă armele romanilor, prea slabe, se dovedeau neputincioase în faţa cailor şi călăreţilor îmbrăcaţi în fier.

Galii, pe care se bizuise Publius, fură demni de ei înşişi.

Parţii loveau cu suliţele în oamenii aceştia cu capetele

descoperite, cu pieptul descoperit; dar galii se agăţau de oameni, îi doborau de pe cai şi-i sugrumau cu mîinile, nepulîndu-i ucide în alt mod. Alţii se strecurau sub burţile cailor, găseau un loc neacoperit, înfigeau acolo sabia scurtă şi o răsuceau în măruntaiele animalului pînă ce acesta se prăbuşea sau arunca din şa călăreţul şi, sărind de durere, zdrobea sub copite şi pe parţi şi pe gali, care mureau înlănţuiţi în luptă, asemeni unor amanţi înlănţuiţi în dragoste.

Şi peste toate acestea, setea, o sete mistuitoare care-i făcea să sufere mai mult decît rănile, mai cu seamă pe gali, pe galii aceia obişnuiţi cu fluvii largi, cu rîuri bogate, cu rîuri cu apă limpede.

În răstimp de o oră de înfiorător măcel, din tot acest corp de armată nu mai rămăseseră decît două sau trei sute de oameni.

Se gîndiră să se retragă.

Resturile acestea umane, mutilate, îşi aruncară privirea în jur.

Publius, rănit în trei locuri, se mai ţinea încă pe calul său ciuruit de săgeţi.

Se strînseră în jurul lui.

Un mamelon de nisip se ridica la cîţiva paşi de cîmpul de luptă.

Printr-o tactică de luptă obişnuită, supravieţuitorii se retraseră şi se masară pe acest mamelon.

Caii fură legaţi în vîrf.

Oamenii se strînseră în jurul cailor şi formară din scuturi un zid.

Credeau că în felul acesta ar fi putut respinge mai uşor atacul barbarilor.

Dar se înşelară; se întîmplă tocmai invers.

Pe o cîmpie neterdă, primul rînd protejează pe al doilea, al doilea pe al treilea.

Aici, dimpotrivă, inegalitatea terenului înălţa rîndul al doilea peste primul rînd, al treilea deasupra celui de-al doilea, aşa încît cei din urmă se găseau descoperiţi pe jumătate, dar toţi erau expuşi deopotrivă atacului barbarilor.

Se văzu repede greşeala comisă, dar era prea tîrziu, ca s-o mai poată repara.

Soldaţii se uitară la Publius ca pentru a-i căuta în ochi o ultimă speranţă.

— Să murim! răspunse acesta.

Resemnați, soldații repetară:

— Să murim!

Și începură să aștepte loviturile pe care nu le mai puteau înapoia.

În mijlocul acestor oameni închinați de Ateius zeilor din infern se găseau și doi greci, doi locuitori din orașul Carrai, pe nume Hieronymus și Nichomahus. Ei îl sfătuiră pe Publius să-și deschidă drum sfărîmînd zidul care-l înconjoară și să fugă, pe drumuri cunoscute de ei, spre Ichnes, de pe apa Eufratului.

Dacă ajungeau la orașul acela care trecuse de partea romanilor, viața le era asigurată.

Publius privi în jurul său.

El văzu cîmpul de bătaie acoperit cu morți și muribunzi și, printre cei care îl înconjurau, cei mai mulți răniți și incapabili de a-l urma.

— Nu, spuse el celor doi greci. Eu rămîn.

— Apoi, dacă rămîi, răspunseră ei, moartea este de neînlăturat.

— Nu există moarte atît de îngrozitoare, răspunse tînărul, ca să-l facă pe Publius să abandoneze pe cei care mor alături de el. Voi, adăugă el, voi sînteți greci, nu romani, fugiți!

Și, întinzîndu-le mîna stîngă — căci dreapta era străpunsă de o săgeată — îi porni să plece.

Cei doi greci își aruncară caii în galop și dispărură în norul de praf ridicat de parți.

Unul dintre ei scăpă și ajunse la Ichnes, unde povesti tot ce se întîmplase, cum îl părăsise pe Publius și care fuseseră ultimele cuvinte pe care le spusese tînărul plin de caracter.

După plecarea celor doi, Publius se întoarse spre cei care îl înconjurau.

— Acum, că nu ne mai rămîne decît să murim, spuse el, fiecare să moară cum poate.

Și neputîndu-se ucide singur, pentru că era rănit la mînă, întoarse spre scuticrul său coasta neacoperită de platoșă, iar acesta își înfipse adînc paloșul în locul rămas descoperit.

Publius scoase un oftat și căzu.

La fel muri și Censorinus.

Megabacchus se ucise singur.

Cei care mai rămăseseră se uciseră între ei pînă la cel din urmă, cu excepția cîtorva care căzură vii și care

dădură mai tîrziu amănunte despre această înfiorătoare calastrofă.

Aflînd de la prizonierii lor rangul înalt al lui Publius Crassus, parţii îi tăiară capul, îl înfipseră în vîrful unei sulițe şi se îndreptară spre grosul armatei romane.

XLII

Şarja pe care o încercase Publius asupra parţilor lăsase armatei romane un timp de odihnă.

Văzîndu-se mai puţin presat ca mai înainte, Crassus îşi regrupă trupele care, deşi îşi păstraseră rîndurile, se retrăseseră spre un şir de coline ce ar fi putut să sfarme întrucîtva eforturile cavaleriei parţe.

Privirea lui era îndreptată mereu, cu o nădejde dublă, spre punctul acela unde dispăruse fiul său şi de unde spera să-l vadă revenind.

La rîndul său, Publius trimisese tatălui său mai mulţi curieri, cerîndu-i ajutor. Dar primii trimişi căzuseră răpuşi de săgeţile parţilor.

În momentul extrem, Publius reînnoise aceeaşi tentativă.

Un curier reuşi, scăpînd ca prin minune, să se strecoare prin rîndurile duşmane, iar atunci cînd romanii erau gata să ajungă la colinele spre care băteau în retragere, el îl ajunse pe Crassus; acesta, văzînd un călăreţ ce gonea spre el mîncînd pămîntul, se oprise ca să-l aştepte.

— Crassus, îi strigă el, fiul tău şi ai săi sînt pierduţi dacă nu le trimiţi în grabă, ajutoare.

Apoi, ca şi cînd călăreţul nu avusese puteri decît să vină şi să pronunţe aceste cuvinte, se prăbuşi de pe cal.

Crassus rămase un moment în cumpănă, apoi, simţămîntul depăşindu-l, porunci armatei să se îndrepte în ajutorul fiului său.

Dar nu făcuse o sută de paşi în direcţia indicată că din toate părţile răsunară noi strigăte, în timp ce lamtamul acela asurzitor devenea din ce în ce mai îngrozitor.

Romanii se opriră, aşteptîndu-se la o nouă luptă.

Atunci reapărură parţii.

Ei se desfăşurau, tot în cerc, în jurul romanilor, în timp ce un grup mai compact se îndrepta spre aceştia.

În fața grupului mergea un om care purta un cap în vîrful suliței. Omul striga:

— Cine sînt părinții, a cui este familia celui al cărui cap îl port aici? Se zice că tatăl lui se numește Crassus, dar noi nu credem așa ceva: nu este cu putință ca tînărul cu un suflet atît de nobil și atît de valoros căruia îi aparținea capul acesta să aibă un tată atît de laș și de lipsit de suflet!

Romanii văzură capul și recunoscură că era al lui Publius.

Dar nimeni nu răspunse, afară de Crassus, care scoase un răcnet de durere și-și acoperi ochii cu scutul.

În ziua aceea romanii văzuseră multe lucruri îngrozitoare, dar nimic nu le frînse inima ca acesta.

Inimile cele mai tari erau înfiorate; sufletele cele mai încercate se clătinau, încît în mijlocul acestei slăbiciuni generale tot nefericitul părinte fu acela care își recăpătă, cel dintîi curajul.

El privi în jurul său cu un aer hotărît.

Apoi, văzînd toată această lume abătută de durere mai mult decît de teamă, strigă:

— Romani, durerea aceasta este numai a mea! Soarta și gloria Romei stă în voi! Capul sus! ... Atîta timp cît veți trăi voi, Roma va fi nealinsă și neînvinsă! Dacă vă este milă de un tată care își pierde un copil renumit prin curajul său, schimbați-vă mila în furie și îndreptați această furie împotriva dușmanului! Nu vă lăsați doborîți de ceea ce se întîmplă; cei care încearcă fapte mari trebuie să treacă prin dureri mari! Tot cu sînge mult l-a învins și Lucullus pe Tigrane și Scipio pe Antiochus. Strămoșii noștri au pierdut în Sicilia mii de vase iar în Italia mulți prelori și generali. Dar n-au sfîrșit ei, oare, prin a fi stăpînii celor care mai înîi au fost învingători? ... Să știți că romanii au ajuns la gradul de putere la care se găsesc astăzi nu prin vreo favoare a norocului, ci printr-o fermitate de neclintit și prin curajul cu care au înfruntat marile pericole. Înainte, soldați! adăugă el. Strigătul de luptă! și să le dovedim acestor barbari că rămînem ce sîntem: romanii, stăpînii lumii.

Și scoase, cel dintîi strigătul de luptă.

Dar strigătul acesta abia găsi un ecou slab, rar, inegal, fără viață.

Dimpotrivă, parții răspunseră cu un strigăt general, strălucitor, sonor, plin de forță.

Lupta începu imediat.

Cavaleria parţă se desfăşură pe aripi, atacă din flanc şi reîncepu să arunce acea înspăimîntătoare ploaie de săgeţi care costase atît de scump pe romani, în timp ce prima linie a duşmanului, înaintînd cu suliţe ascuţite, îi strîngea într-un spaţiu tot mai mic.

Dar măcar de oamenii aceştia înarmaţi cu suliţe te puteai apropia.

Pentru a sfîrşi mai repede agonia, cîţiva soldaţi romani se aruncară asupra acestora şi muriră de o moarte înfiorătoare, dar rapidă.

Fierul lat al suliţei străbătea trupul omului şi pătrundea pînă în corpul calului.

Se văzură loviturl date cu atîta putere încît străbăteau prin doi soldaţi deodată.

Lupta dură pînă la căderea nopţii.

Romanii erau aproape treizeci de mii: era nevoie de timp ca să-i ucidă pe toţi.

Parţii se retraseră strigînd:

— Crassus, Crassus, îţi lăsăm noaptea aceasta ca să-ţi plîngi copilul, afară dacă ea, fiindu-ţi un bun sfătuitor, nu vei consimţi să fii condus de bunăvoie în faţa lui Orode, în loc de a fi tîrît cu forţa.

După care îşi ridicară corturile alături de corturile romanilor, de parcă şi-ar fi păzit prizonierii şi le-ar fi luat orice speranţă de fugă.

Parţii îşi petrecură noaptea cu muzică şi veselie.

Noaptea romanilor fu tristă şi tăcută. Ei nu se ocupară nici să-şi îngroape morţii, nici să-şi panseze răniţii.

Se ştia că rănile nu erau vindecabile.

Nimeni nu se gîndea la altul, fiecare se plîngea pe sine.

Şi, în adevăr, părea imposibil să se poată scăpa de la moarte, fie că se aştepta ziua şi odată cu ea moartea, fie că s-ar fi încercat o fugă peste cîmpiile fără sfîrşit. Deallfel, dacă ar fi fugit, ce se făceau cu răniţii? Să-i fi luat cu ei, fuga ar fi devenit imposibilă, să-i fi abandonat, ar fi fost s-o faci încă şi mai imposibilă, pentru că strigătele lor, imprecaţiile lor, văzîndu-se părăsiţi, ar fi semnalat duşmanului această fugă.

Deşi Crassus era autorul tuturor acestor suferinţe, toţi voiau să-l vadă şi să-l audă: se spera că de la autoritatea supremă, care ar fi trebuit să fie şi suprema inteligenţă, ar fi trebuit să coboare vreo rază de speranţă.

Dar el, retras înlr-un colţ al cortului, culcat cu faţa la pămînt, cu capul acoperit, părea însăşi statuia descurajării.

Pentru că doi oameni lreceau înaintea lui în Republică, Pompei şi Cezar, el crezuse că totul îi lipseşte şi sacrificase mii de oameni aceslei ambiţii, care, în loc să facă din el primul din concetăţenii săi în glorie, făcea din el primul concetăţean în nenorocire.

Cei doi locotenenţi ai săi, Octavius şi Cassius, făcură tot ce le stătuse în putinţă ca să-i ridice lui Crassus curajul, dar văzînd că era muncă zadarnică, se hotărîră să acţioneze fără el.

Ei adunară pe centurioni şi pe comandanţii de cohorle; se ceru părerea fiecăruia, iar părerea majorităţii a fost că trebuia, chiar alunci şi fără zgomot, să ridice tabăra şi să se retragă.

Căci dacă s-ar fi orientat bine, nu erau decît cinci ore de mers pînă la oraşul Carrai.

Un comandant de cavalerişti numit Ignatius, împreună cu lrei sule de călăreţi, fu însărcinat, nu să comande avangarda, ci să cerceteze regiunea. El cunoştea drumul şi răspundea cu caput că, dacă se mergea după el, nu ar fi dus armata pe un drum greşit.

El încălecă împreună cu oamenii lui şi părăsi tabăra.

Dar alunci se înlîmplă ceea ce se prevăzuse: răniţii îşi dădură seama că erau abandonaţi şi începură să strige atît de tare încît provocară dezordine în rîndul celor sănătoşi.

Auzind aceste strigăle, cei care plecaseră primii îşi închipuiră că parţii invadaseră tabăra romană şi veneau după ei.

Ignatius şi cei trei sute de oameni ai săi porniră în galop.

Şi, în adevăr, pe la miezul nopţii ajunseră la Carrai.

Dar leama le era atît de mare încît nu se crezură în siguranţă nici în inleriorul cetăţii.

Ei se mulţumiră să meargă de-a lungul zidurilor şi să strige la sentinele:

— Spuneţi-i lui Coponius, comandantul vostru, că s-a dat o mare bălălie între Crassus şi parţi.

Şi, fără să mai dea nici o explicaţie, îşi conlinuară drumul, trecură podul şi puseră rîul între ei şi duşmani.

Lui Coponius i se raportă ceea ce se înlîmplase şi i se

repetară cuvintele care păreau că fuseseră aruncate în trecere de vreo nălucă.

El înţelese că vestea îi fusese dată de nişte fugari.

În consecinţă, porunci trupei să-şi ia armele, deschise porţile cetăţii şi înaintă cam o leghe în direcţia de unde credea el că avea să apară rămăşiţele armatei lui Crassus.

XLIII

Parţii observaseră retragerea romanilor, dar nu-i urmăriseră.

Se observă, în general, la multe popoare respectul pentru noapte, sau teama de întuneric. În timpul retragerii din Rusia, multă vreme cazacii nu atacau armata în timpul nopţii. Abia dimineaţa reluau urmele lăsate pe zăpadă de armata franceză şi le urmau pînă dădeau peste ea.

Aşa s-a întîmplat şi cu Crassus.

Cum se făcu ziuă, parţii intrară în tabără şi masacrară vreo patru mii de răniţi care nu putuseră să fie transportaţi.

În plus, cavaleria luă prizonieri un mare număr de fugari care pierduţi în întuneric, rătăceau răspîndiţi pe cîmp.

Locotenentul Vargonteius se rătăcise cu patru cohorte. Văzîndu-se înconjurată de duşmani, mica trupă se retrase pe o movilă.

Acolo, fără să facă vreun pas nici înainte, nici înapoi, ca să atace sau să fugă, cele patru cohorte fură masacrate.

Doar vreo douăzeci de oameni, într-un acces de disperare, se aruncară, cu spada în mînă, asupra barbarilor. Aceştia, fie din uimire, fie din admiraţie, îi lăsară să treacă.

Cei douăzeci, fără să se grăbească, fără să meargă în dezordine, îşi continuară drumul spre Carrai şi ajunseră la celate fără să fi fost tulburaţi de cineva.

Crassus şi grosul armatei porniseră pe urmele lui Ignatius, iar pe la patru dimineaţa se întîlniră cu armata cu care Coponius venea în calea romanilor.

Aşa că Coponius găzdui în celate şi pe general şi restul armatei sale.

Surena nu cunoştea drumul urmat de Crassus; el credea, aşa cum i se spusese din greşeală, că doar cîţiva

fugari se retrăseseră în oraş şi că Crassus scăpase cu grosul armatei.

Să-i asedieze pe locuitorii din Carrai şi pe cei care se refugiaseră între zidurile cetăţii, sau să pornească în urmărirea lui Crassus?

Înainte de a fi luat vreo hotărîre, trebuia să se asigure că Crassus nu era în oraş; el trimise deci la Carrai un fel de parlamentar care vorbea şi latina şi parta.

Omul se apropie de ziduri.

El trebuia să-l cheme pe Crassus şi dacă Crassus nu era în Carrai, pe Cassius.

La strigălele de «cinc-i»? ale santinelelor, el răspunse că era un trimis al lui surena şi că avea o misiune din partea acestuia pentru general.

Crassus fu anunţat.

El fu invitat să nu se arate, i se spuse să se ferească de şiretenia parţilor, cei mai vicleni dintre barbari; dar Crassus nu ascultă.

Neştiind ce avea să se întîmple, el văzu în această propunere o posibilitate de salvare a armatei sale.

Împotriva tuturor, Crassus se duse pe zidul cetăţii.

Cassius îl urmă.

Trimisul lui surena îi spuse că stăpînul său voia să aibă cu Crassus o convorbire personală.

În timp ce se schimbau aceste cuvinte între cei doi, sosiră cîţiva călăreţi parţi care îi cunoşteau din vedere şi pe Crassus şi pe Cassius. Ei se asigurară de identitatea generalului roman şi a locotenentului său.

Convinşi că erau într-adevăr Crassus şi Cassius, ei spuseră aceasta parlamentarului.

Atunci acesta spuse că surena era dispus să negocieze, să le acorde romanilor viaţa cu condiţia ca ei să devină aliaţii lui Orode, să semneze un tratat de alianţă şi să părăsească Mesopotamia.

— Generalul, adăugă parlamentarul, crede că aceasta este situaţia cea mai favorabilă şi pentru romani şi pentru parţi, în loc să se ajungă la luptă pe viaţă şi pe moarte.

În tot timpul numai lui Cassius i se vorbise şi numai el răspunse.

Ajuns la acest punct al discuţiei, Cassius se întoarse spre general ca să primească ordine.

Crassus făcu semn să accepte.

Aşa că acceptă întrevederea şi întrebă ora şi locul unde urma să se întîlnească.

Parlamentarul îi spuse că răspunsul la ambele întrebări avea să-i fie comunicat în cursul zilei.

Apoi se întoarse la surena, anunţîndu-l că Crassus şi Cassius nu scăpaseră, ci că se găseau în Carrai.

Caraienii, ocupaţi cu forţa de romani, erau duşmanii lor înverşunaţi.

De aceea surena nici nu se mai gîndi să ascundă această situaţie.

Încă de-a doua zi dis-de-dimineaţă el se prezentă, însoţit de partii săi, în faţa celălalţi, iar partii începură să-i insulte pe romani.

Dacă vreţi să obţineţi o capitulare, le strigau ei, dacă ţineţi la viaţă, aşa cum aţi dovedit-o fugind din faţa noastră, nu veţi obţine capitularea decît dacă ne predaţi pe Crassus şi Cassius, în lanţuri.

Romanii ascultau consternaţi aceste insulte şi îşi dădeau seama că nu se puteau încrede nici în locuitorii oraşului; ei înţelegeau că fiecare piatră din caldarîm ascunde o trădare.

Crassus voi să le dea puţină speranţă: el le vorbea de Artabase şi de ajutorul armenilor alît de disprefuiţi în zilele de prosperitate şi alît de apreciaţi după înfrîngere.

Însă romanii clătinau din cap, spunînd că ei nu trebuiau să conteze decît numai pe ei înşişi şi că singura lor salvare consta în a se retrage.

În consecinţă ei îl solicitau pe Crassus să profite de noapte, să părăsească oraşul şi să meargă cît mai mult cu putinţă în timpul întunericului.

Crassus era foarte dispus să dea ascultare dorinţei soldaţilor, numai că pentru a reuşi trebuia ca acest plan să rămînă secret, fiecare fiind convins că dacă un singur locuitor al oraşului ar fi avut cunoştinţă, zece minute mai tîrziu ar fi ştiut şi surena.

Cu toate acestea era nevoie de o călăuză.

Crassus voi să o aleagă el însuşi — şi ce mînă bună avea!

El îl alese pe unul numit Andromachos, care nu era altceva decît un spion al parţilor.

Hotărît lucru, Crassus fusese închinat zeilor infernului.

În felul acesta, parţii erau informaţi în cele mai mici amănunte despre fuga lui Crassus.

Aşa că nu se emoţionară cîtuşi de puţin.

Romanii ieşiră din Carrai fără ca nici cel mai mic zgomot să se fi auzit din tabăra parţilor încît să-i fi făcut să se teamă că retragerea lor ar fi fost cunoscută. Este adevărat că surena, ştiind că duşmanii lui sînt călăuziţi de Andromachos, era sigur că o să-i găsească.

În adevăr, romanii erau conduşi pe drumuri care păreau că-i depărtează de oraş, deşi în realitate îi menţineau în împrejurimile lui.

Călăuza reuşi să îndepărteze pe romani de la drumul bun şi-l băgă într-o regiune mlăştinoasă şi plină de gropi. Dar din cauza marşurilor şi a contramarşurilor, din înfăţişarea terenului, după sentimentul instinctiv pe care îl aveau că sînt mai aproape ca niciodată, de duşman, mulţi declarară că Andromachos era un trădător şi refuzară să-l mai urmeze.

Cassius însuşi se pronunţă hotărît, acuzîndu-l pe Andromachos, şi l-ar fi ucis dacă Crassus nu l-ar fi luat sub protecţia sa.

Însă, atunci, lăsîndu-l pe Crassus în orbirea lui, Cassius se separă de el şi împreună cu vreo cinci sute de călăreţi se întoarse spre Carrai.

Acolo luă nişte călăuze arabe şi, pentru că acestea îl sfătuiau să mai aştepte, să nu plece încă, pînă ce luna va trece de zodia Scorpionului, el le spuse:

— Nu-mi pasă de Scorpion, ci de Săgetător. La drum! La drum!

Şi porni călare în spre Asiria.

De Crassus se mai despărţi o parte din armată.

Condusă de călăuze credincioase, ea ajunse la un lanţ de munţi care se întind la o mică distanţă de fluviul Tigru şi care se numesc Sinnaca.

Erau cam o mie de oameni sub comanda unui locotenent cunoscut prin curajul său; aşa că aveau toată încrederea în el. Locotenentul acesta se numea Octavius.

Pe Crassus, geniul său rău nu-l părăsise: la începul acest geniu rău se numi Ariamnes, acum se numea Andromachos.

Lumina zilei îl surprinse pe Crassus printre mlaştini şi gropi.

El începu să înţeleagă că era vorba de o trădare.

Ameninţîndu-l cu spada deasupra gîtului, el îi porunci lui Andromachos să-l conducă pe un teren bun.

Acesta se supuse cu greu.

După multă oboseală el aduse armata pe drumul cel mare.

Crassus mai avea cu el patru sau cinci cohorte, vreo sută de călăreţi şi cinci lictori.

Datorită terenului mai bun, abia apucaseră să se strîngă în jurul lui oamenii care îi mai rămăseseră, cînd duşmanul îşi făcu apariţia.

Crassus se urcă pe coama unui deal şi, de acolo, la vreo jumătate de leghe depărtare, zări un alt deal plin de oameni, cu armele strălucind în soare.

Cei care ocupau acest deal erau Octavius şi soldaţii lui.

Era o ultimă speranţă.

Se puteau, deci, susţine unul pe altul.

Parţii se îndreptară spre Crassus, ca şi cînd ar fi ştiut că acolo era generalul comandant, şi începură atacul.

XLIV

Se ştie cum atacau parţii.

Numai că, de data aceasta, în timp ce atacau, erau şi ei atacaţi.

Octavius, de care la început păreau că nu vor să se ocupe, văzîndu-şi generalul învăluit, făcu un apel la oamenii săi, pentru ca cei care, de bunăvoie, ar fi dorit să meargă, să vină cu el să-i aducă întăriri.

La început cinci sute de oameni, apoi şi restul de patru mii cinci sute coborîră de pe dealul lor ca o avalanşă de fier şi foc, rupseră rîndul parţilor şi făcură joncţiunea cu armata lui Crassus.

Apoi, după ce se uniră cu tovarăşii lor, îl aşezară pe general în centru, îl învăluiră cu corpurile lor, îl acoperiră cu scuturile şi începură să strige, cu mîndrie, la duşman:

— Acum, trageţi cît veţi vrea, ar trebui să murim cu toţii în jurul şi înaintea generalului nostru, ca să ajungeţi voi măcar să-l atingeţi.

Şi cu toţii, strînşi unii în alţii, masă mobilă şi aproape de nepătruns, din cauza scuturilor, începură să bată în retragere spre Sinnaca.

Surena observă cu nelinişte că aproape nu mai rămîneau în jurul lui Crassus decît oamenii cu scuturi, cea mai mare parte a soldaţilor înarmaţi uşor şi care nu purtau această armă de apărare fiind morţi. Scuturile,

fără să neutralizeze loviturile puternice de săgeată, le amortizau, totuşi, efectul. Aşa grupaţi cum erau, romanii păreau o imensă broască ţestoasă cu carapacea de fier, care se mişca încet, dar se mişca, apropiindu-se de regiunea muntoasă. El înţelese că, odată angajat în valea dintre dealuri, cavaleria, care forma forţa lui principală, devenea inutilă; el văzu că avîntul parţilor săi se topea şi nu se îndoi cîtuşi de puţin că, dacă se făcea noapte iar romanii reuşeau să părăsească cîmpia, ar fi fost salvaţi.

Atunci barbarul făcu apel la viclenia care îi reuşise întotdeauna la fel de bine ca şi forţa.

El lăsă să scape în mod intenţionat cîţiva prizonieri, prefăcîndu-se că-i urmăreşte şi că trage asupra lor.

Din ordinul comandantului lor, parţii discutau în prezenţa prizonierilor că romanii se înşelau cînd credeau că regele Orodes voia să-i extermine; că, dimpotrivă, lor nimic nu le era mai plăcut decît amiciţia şi prietenia romanilor, dacă ar fi putut să creadă în această prietenie şi în această alianţă şi, dacă Crassus şi romanii s-ar fi predat, ar fi fost trataţi, fără îndoială, cu omenie.

Prizonierii fugiră şi, scăpînd de cei care îi urmăreau şi de săgeţile lor, îşi ajunseră tovarăşii, cărora le împărtăşiră ceea ce auziseră.

Ei fură duşi în faţa lui Crassus, căruia îi repetară povestea inventată de surena.

Acesta, urmărindu-i din ochi, îi văzuse ajungînd armata romană şi, observînd mişcarea care se produsese după venirea lor, suspendă atacul.

Apoi, destinzîndu-şi arcul, cu pas măsurat şi însoţit de principalii lui ofiţeri, înaintă spre Crassus, îi întinse mîna şi-l invită să stea de vorbă.

Văzînd această demonstraţie pacifică, soldaţii făcură tăcere şi-l auziră pe generalul duşman vorbind:

— Romani, regele v-a făcut să-i încercaţi energia şi puterea, nu pentru că a vrut-o el, ci pentru că aţi venit peste el, în ţara lui. Acum, trimiţîndu-vă teferi în ţara voastră, el vrea să vă dea dovadă de îngăduinţa şi bunătatea lui.

Întrucît cuvintele acestea se potriveau cu ceea ce povestiseră prizonierii, romanii le primiră cu o extremă bucurie.

Dar Crassus clătina din cap şi nu voia să se încreadă în spusele duşmanului. Toate tratativele de pînă atunci ascunseseră o cursă sau vreo minciună şi nu vedea acum

nici un motiv ca parţii să-şi schimbe purtarea atît de complet şi de neaşteptat.

El se consfătuia că ofiţerii, fiind de părere să se respingă orice tratative, oricît de seducătoare şi de trandafirii ar fi fost ele, dar mai ales să continue retragerea spre munţi, fără nici un moment de întîrziere, cînd strigătele soldaţilor îi tulburară consfătuirea.

Şi aceştia se consfătuiseră şi hotărîseră ca comandantul lor să se ducă la surena, pentru că şi surena venea spre el, şi să accepte propunerile care i se făceau.

Crassus a voit să se opună dorinţei lor, dar nu mai era vorba de o dorinţă, ci de o hotărîre.

Strigătele şi insultele începură să se facă auzite din masa agitală şi înăcrită.

Crassus era un trădător, un laş; el i-ar fi dat pe mîna duşmanului la care nu îndrăznea nici să meargă, nici să-i vorbească, deşi aceştia veneau spre el neînarmaţi.

Generalul roman insistă, le ceru să mai aştepte o zi măcar, promiţîndu-le că a doua zi aveau să se găsească în siguranţă, în munţi.

Dar oamenii erau disperaţi, la capătul puterilor şi al răbdării şi nu mai voiau să ştie de nimic. Ei îşi loveau armele ca să-i acopere vocea, trecînd de la insulte la ameninţări şi strigînd; ei, care spuseseră că nu se va putea ajunge la corpul generalului decît după ce i-ar fi ucis pe toţi, strigau acum că dacă Crassus nu s-ar duce spre surena, au să-l ia ei şi au să-l predea.

Raza de speranţă care li se ivise îi orbise şi-i înnebunise.

În sfîrşit, Crassus spuse că era gata să facă ce cerea armata; dar înainte de a se îndrepta spre parţi se adresă soldaţilor.

— Octavius, Petronius, şi voi toţi, ofiţeri aci de faţă, sînteţi martorii violenţei cu care sînt tratat; însă, dacă veţi scăpa din această primejdie, uitaţi modul cum mă tratează proprii mei soldaţi şi spuneţi lumii întregi că Crassus a pierit nu prin trădarea compatrioţilor lui, ci prin viclenia duşmanului.

Şi după ce spuse aceste cuvinte începu să coboare singur de pe colină.

Atunci, Octavius şi Petronius se ruşinară să-şi lase generalul să se expună singur şi coborîră şi ei.

Lictorii lui Crassus socotind că era de datoria lor să

nu-şi abandoneze stăpînul, se grăbiră să se aşeze alături de el.

Dar Crassus îi trimise înapoi.

— Dacă este vorba de tratative, spuse el, sînt destul eu; dacă este pentru a muri, e destul să mor numai eu.

El voi să-i trimită înapoi şi pe Oclavius şi pe Petronius, dar ei refuzară cu hotărîre să-l părăsească, aşa cum făcură încă vreo cinci, şase romani devotaţi, care voiră să împartă soarta generalului lor, oricare ar fi fost ea.

Cei trei parţi înaintară spre grupul roman care îi aştepta. La vreo cinci, şase paşi în urmă venea mica lor escortă.

Cei dintîi care veniră în întîmpinarea lui Crassus şi care îi adresară cuvîntul au fost doi greci corcitură, ca şi cum, de cînd cu Sinon, în orice trădare trebuia să se găsească un grec.

Aceştia, recunoscîndu-l pe Crassus, descălecară în grabă, îl salutară cu tot respectul şi-i vorbiră în greceşte, invitîndu-l să-şi trimită oamenii ca să se convingă că surena înainta neînarmat.

— Dacă aş ţine la viaţa mea, răspunse Crassus în aceeaşi limbă, n-aş fi venit să ajung în puterea voastră.

Totuşi, se opri un moment şi trimise înainte pe cei doi fraţi Roscius, ca să întrebe cîte persoane aveau să fie la întrevedere şi despre ce avea să se vorbească.

Mai întîi, surena îi reţinu pe cei doi fraţi; apoi, străbătînd repede, împreună cu ofiţerii săi, distanţa care îl mai despărţea de Crassus, strigă:

— Cum? Noi sîntem călare şi generalul roman pe jos? Un cal! Repede, un cal!

— Nu e nevoie! răspunse Crassus. Pentru că e vorba de un tratat între noi, să discutăm aici condiţiile acestui tratat.

Însă surena îi răspunse:

— Sigur că da; din acest moment există un tratat; însă nu s-a semnat nimica şi — adăugă el cu un surîs răutăcios — voi, romanii, uitaţi repede orice tratat care nu poartă sigiliul vostru.

Apoi îi întinse mîna lui Crassus.

Acesta îi dădu mîna lui surena, poruncind, în acelaşi timp, celor care îl însoţeau să-i aducă un cal.

— De ce îţi ceri calul tău? spuse surena, crezi că noi n-avem cai? ... Iată, unul pe care ţi-l dă regele.

Şi îi arătă un cal minunat, acoperit cu valtrapuri scumpe şi cu frîu de aur.

În acelaşi moment, şi mai înainte ca Crassus să se fi putut apăra, scutierii îl ridicară şi-l aşezară în şa; apoi, mergînd alături de el, începură să bată calul ca să-i grăbească mersul.

Era evident că se înfăptuia trădarea şi că voiau să-l răpească pe Crassus.

XLV

Octavius fu cel dintîi care observă trădarea şi care încercă să i se opună.

El aruncă repede o privire asupra celor care îl înconjurau pe Crassus şi căută zadarnic, printre ei, o figură care să inspire încredere.

Dar toţi surîdeau — şi surena surîdea şi mai mult, cu ochii lui pictaţi, cu obrajii fardaţi, cu părul separat printr-o cărare la mijloc, ca la femei — dar toţi surîdeau într-un fel sinistru, cum se întîmplă cînd răzbunarea este împlinită.

Octavius, care continuase să meargă pe jos, apucă de frîu calul lui Crassus şi-l opri.

— Generalul nu va merge mai departe.

Dar surena lovi cu lemnul arcului său calul lui Crassus, care se cabră şi încercă să se smulgă din mîna lui Octavius.

Ceilalţi romani care îl însoţeau pe Crassus înţeleseră semnul lui Octavius; ei îndepărtară pe scutieri şi se aşezară în faţa calului lui Crassus, spunînd:

— Noi îi facem escorta generalului nostru.

Atunci, fără să se fi declarat ostilităţile, se produse agitaţie, împinsături, tumult.

În acest tumult Octavius scoase sabia şi, văzînd că un scutier apucase calul lui Crassus şi-l trăgea de frîu, înfipse spada în corpul scutierului, care se prăbuşi.

În timp ce scutierul cădea, Petronius, care primise şi el un cal, se prăbuşea din şa, dar nu rănit, ci din cauza unei loviturî pe care o primise în platoşă.

Octavius se aplecă să-l ajute să se ridice, dar pe cînd se apleca primi din spate o lovitură care-l ucise pe loc.

Înainte de a se fi putut ridica, Petronius fu şi el ucis.

În momentul acela căzu şi Crassus.

Fusese lovit de cineva sau căzuse din întîmplare?

Nu se ştie.

Dar abia căzuse, că un part, pe nume Pomaxaithres, se aruncă asupra lui, îi tăie mai întîi capul şi apoi mina, mina dreaptă.

Toată această catastrofă s-a petrecut cu iuţeala fulgerului şi tot ca un fulger păru că dispare în nori.

Soldaţii rămaşi pe deal erau prea departe ca să poată vedea bine amănuntele, iar din cei care îl însoţeau pe Crassus, unii fură ucişi odată cu el, cu Octavius şi cu Petronius.

Ceilalţi, adică doar trei sau patru oameni, profitînd de învălmăşeală, reuşiră să ajungă pe deal, după cum e lesne de ghicit, fără să se mai uite înapoi.

Surcna lăsă pe loc corpul lui Crassus, examină plin de curiozitate capul şi mina pe care se afla inelul, şi le dădu unui şef pe nume Syllaces.

Apoi se apropie de labăra romană şi, cînd putu să fie auzit, le spuse:

— Romani, războiul s-a sfîrşit, regele era supărat numai pe generalul vostru, căci nu voi, ci generalul vostru a voit războiul. Aşa că vă puteţi apropia cu toată încrederea; cine va veni va rămîne în viaţă.

O parte din armată mai crezu şi în vorbele acestea şi se predă.

Cealaltă parte rămase unde se găsea, iar în timpul nopţii, nemaiavînd comandant, se împrăştie în munţi.

Dar tocmai oamenii care se răspîndiseră în munţi avură mai mult noroc.

Dintre aceştia, o mie cinci sute sau două mii reuşiră să treacă graniţa, însă cei care se predară n-au mai apucat nici s-o vadă măcar: toţi fură ucişi de parţi.

«Se zice că în total au fost douăzeci de mii de morţi şi zece mii de prizonieri», scrie Plutarh.

Însă pentru că nici prizonierii nu s-au mai înapoiat, şi ei pot fi socotiţi în numărul morţilor.

Să trecem acum la epilogul acestei înfricoşătoare tragedii, asupra căreia poate că ne-am întins cam mult, neputînd scăpa de latura dramatică şi mai ales filozofică a ei.

În timp ce se petreceau aceste fapte în Mesopotamia, la cîteva leghe de Carrai, Orode făcuse pace cu armeanul Artabase.

Una din condiţiile păcii a fost căsătoria surorii lui

Artabasc cu Pacorus, fiul lui Orode.

Aşa că în timp ce în Mesopotamia erau masacraţi galii şi romanii, capitala Armeniei era în sărbătoare.

Serbările acestea, date cu ocazia căsătoriei celor doi tineri, constau în special în reprezentaţii scenice din vechiul teatru grec, căci Orode, deşi era barbar, vorbea puţin latineşte şi foarte bine greceşte, iar Artabase, autor dramatic şi rege, făcea, ca rege, istoric, iar ca autor dramatic tragedii.

Or, într-o seară, după ce se îndepărtaseră mesele de ospăţ iar un actor tragic, pe nume Iason, de fel din Tralles, localitate în Caria, cînta, spre marea mulţumire a spectatorilor, rolul lui Agave din *Bachantele* lui Euripide, se auzi bătînd cineva în poarta palatului.

Artabase trimise să se vadă cine bate.

Un ofiţer plecă şi se întoarse imediat spunînd că era un şef part numit Syllaces, care îi aducea regelui Orode veşti bune din Mesopotamia.

Regele Orode îl ştia pe Syllaces ca unul din oamenii apropiaţi de surcna; în plus, Syllaces era şi un demnitar al imperiului.

La un semn de aprobare al regelui Artabase, el porunci să fie introdus Syllaces.

Syllaces începu prin a se prosterna la picioarele lui Orode, apoi, ridicîndu-se dădu drumul pulpanci hainei şi lăsă să cadă, la picioarele lui Orode, capul şi mîna lui Crassus.

Orode înţelese imediat şi fără nici o altă explicaţie, iar partii prezenţi la ospăţ umplură sala de aplauze şi de strigăte de bucuric.

Regele îl aşează pe Syllaces lîngă el.

La rîndul său, Iason, care cînta rolul lui Agave, aşa cum am mai spus, şi ajuns tocmai la scena dintre Cadmus şi Agave, în care Agave ţine în mînă capul lui Pentheu, crezut, în nebunia ei, un cap de leu; la rîndul său, spuneam, actorul Iason, dînd capul lui Pentheu unui personaj din cor şi luînd capul lui Crassus, începu să recite ca şi cum ar fi continuat rolul Agavei, dar arătînd spre capul lui Crassus în loc de al lui Pentheu.

— Aduc din munţi o nouă podoabă pentru Iirsa mea, un strălucit trofeu de vînătoare. După cum vezi, am prins leul acesta în plasă.

Cuvîntul a fost spus cu frenezie.

Apoi, continuînd dialogul său cu corul şi fiind întrebat de cor:

— Cine i-a dat lovitura de moarte?

Pomaxaithres se repezî la Iason, îi smulse capul din mîini şi răspunse cu versul din Euripide:

— Eu! Eu! Mie mi se cuvine această cinste!

În adevăr, ne amintim că el îl ucisese pe Crassus şi-i tăiase apoi capul şi braţul drept.

Întîmplarea aceasta neaşteptată completă ospăţul, un ospăţ ciudat, în care se dădea lupta între civilizaţie şi barbarie, între tragedia factice şi tragedia adevărată.

Orode porunci să se dea cîte un talant fiecăruia dintre cei doi actori, un talant lui Iason şi un talant lui Pomaxaithres.

În felul acesta luă sfîrşit această mare şi nebunească acţiune a lui Crassus şi se destrămă primul triumvirat, prin moartea unuia dintre membrii săi.

În cîteva cuvinte vom spune acum ce au devenit ceilalţi actori ai acestei piese.

Surena a fost ucis din porunca lui Orode. Prin înfrîngerea lui Crassus el ajunsese, într-un fel, mai mare decît regele; Orode îl doborî, cum dobori un stejar care face prea multă umbră.

Pacorus, fiul său, care se căsătorise cu sora lui Artabase şi care văzuse capul şi mîna lui Crassus jucînd un rol la serbările ocazionate de nunta sa, fu învins şi ucis într-o mare bătălie dată împotriva romanilor.

Orode se îmbolnăvi de hidropizie: boala era de moarte. Al doilea fiu al său, Phraates, găsind că nu murea destul de repede, îl otrăvi.

«Or, se întîmplă, scrie Plutarh, că otrava era remediul necunoscut pentru boala de care fusese atins Orode; pentru că boala lui o primi şi o absorbi şi se anihilară una pe alta.»

În consecinţă, adăugă Plutarh, Orode se simţi uşurat.

Dar, Pharaates alese drumul cel mai scurt: îşi sugrumă tatăl.

XLVI

Să revenim la Cato şi la Pompei, apoi vom arunca o privire în Galia ca să vedem ce face Cezar.

Cato continua să fie omul excentric, avînd privilegiul

de a face orice, dar, cu toate acestea, neputînd să fie numit consul.

Candidase şi nu reuşise.

Dar nu este destul să spunem doar atît; cînd e vorba de un om de importanţa lui Cato, trebuie spus şi cum s-a făcut că n-a reuşit.

Ne amintim ce-i prezisese Cato lui Pompei cu privire la Cezar.

Trebuie să recunoaştem că Cezar dădea perfectă dreptate profeţiilor lui Cato.

Numai el se ridica în mijlocul acestor zile dezastruoase.

Cu un noroc nemaipomenit, el scăpase de toate aceste războaie meschine din Forum care, de şase ani, îl slăbeau pe Pompei; scăpase de ele ca să facă un război, un război important.

Războiul este un lucru serios şi cinstit, el ridică pe oameni la orice înălţime pe care sînt în stare s-o atingă.

În Forum, cine era Cezar?

Un tribun mai puţin popular decît Clodius, Mai puţin energic decît Catilina, mai puţin pur decît fraţii Grachi.

În armată, Cezar începuse să rivalizeze cu Pompei şi, depăşindu-l pe Pompei, să-i depăşească pe toţi ceilalţi.

Or, la această magie a gloriei, cea mai strălucitoare dintre toate magiile, se adăuga o abilitate profundă şi o corupţie permanentă, care constituiau cele două mari procedee ale lui Cezar.

Cato vedea mai puţin victoriile obţinute de Cezar în Galia, cît înfricoşătorul drum pe care îl făcea în Roma.

Pentru Cato nu exista decît un singur mijloc de a opri această înaintare, care tindea la abolirea Republicii: acela de a fi numit el consul; fiind consul la Roma, el s-ar fi împotrivit lui Cezar, imperator în Galia.

Şi atunci candidă.

El obţinu ca Senatul să emită un decret potrivit căruia candidaţii trebuiau să se adreseze ei înşişi poporului şi că nimeni nu putea să solicite voturile în numele acestora.

Era un fel dificil de a reuşi.

Cato era, prin felul lui de a fi, un candidat mediocru.

«Pe de altă parte, scrie Plutarh cu naivitate, poporul era nemulţumit că era lipsit de salariu.»

Aşa fiind, concurînd în felul lui Coriolan al lui Shakespeare, Cato nu reuşi în candidatura pe care şi-o pusese.

Or, era obiceiul că atunci cînd se suferea o asemenea înfrîngere cel înfrînt să se închidă în casă cîteva zile şi să petreacă aceste zile împreună cu familia şi cu prietenii, în tristeţe şi în doliu.

Cato nu făcu aşa.

În vremea aceea trăia la Roma un oarecare Favonius, prieten şi imitator al lui Cato, aşa cum, după spusele lui Demetrius din Phalcron, fusese Apolodor faţă de Socrate.

Neţinînd seama de înfrîngerea suferită, Cato se hotărî să-l ajute pe Favonius în alegerile la edilitate, unde concura fără prea mari şanse.

Observînd că voturile sînt scrise de o singură mînă, Cato a demascat înşelătoria şi, făcînd apel la tribuni, a anulat alegerea.

Mai tîrziu, totuşi, Favonius a fost ales edil.

În timpul magistraturii sale el a dat spectacole, oferind actorilor cununi de măslin, ca în Olimpia, nu cununi de aur, cum era obiceiul.

Iar ca daruri nu a împărţit lucruri scumpe, ci ulcele cu vin, carne de porc, smochine, castraveţi şi cîte o legătură de lemne pentru romani, praz, lăptuci, napi şi pere pentru greci. Grecii, care erau oameni de spirit, mîncau napii şi prazul rîzînd.

Romanii, care aveau stomac bun, mîncau carnea de porc şi smochinele, spunînd:

— Ce om ciudat e Cato acesta!

Apoi, prin una din ciudăţeniile care îl caracterizează, poporul aduse la modă jocurile lui Favonius.

Lumea se înghesuia ca să primească legătura de gulii sau legătura de vreascuri.

Curion şi jocurile sale sfîrşiră printr-un fiasco total.

Este adevărat că tocmai Cato, în persoană, punea cununile de măslin pe capul cîntăreţilor şi distribuia prazul şi castraveţii.

Lumea ar fi vrut să-l vadă pe Cato negustor de legume.

Aflat în mijlocul mulţimii, Favonius îl aplauda pe Cato împreună cu mulţimea.

În timpul acesta se petreceau evenimentele dintre Milo şi Clodius, în urma cărora Pompei ajunsese să fie numit, temporar, unic consul.

Mai întîi Cato s-a opus acestei numiri. Cum se ştie, Cato se opunea la toate. Dar surveniră două evenimente care, fără să coincidă între ele, trebuiau totuşi, după

opinia lui Cato, să aibă o influenţă fatală asupra libertăţii.

Iulia, soţia lui Pompei, murise, după cum am spus; Crassus fusese învins şi ucis de parţi.

Moartea Iuliei rupea legătura de rudenie dintre socru şi ginere; Iulia fusese legătura dintre Cezar şi Pompei.

Moartea lui Crassus destrăma triumviratul.

Teama pe care Crassus o inspirase în special lui Cezar şi lui Pompei îi făcea să respecte unul faţă de celălalt condiţiile tratatului semnat. Dar, cînd moartea le răpi dintre ei pe adversarul acesta care ar fi putut, dacă nu prin geniu, cel puţin prin avere, să lupte împotriva unuia din cei doi care ar fi fost victorios, nu se mai văzu decît ceea ce rămase în realitate, adică doi luptători gata să se încaiere pentru stăpînirea lumii.

Or, Cato nu-l iubea pe Pompei, dar mai ales îl ura pe Cezar!

Cato nu uitase că Cezar publicase lucrarea sa *Anticaton* şi că în acest *Anticaton* îi reproşase două lucruri: că trecuse prin sită cenuşa fratelui său ca să scoată aurul şi că îi cedase lui Hortensius pe soţia sa, tînără, în speranţa să o ia înapoi mai tîrziu, bătrînă şi bogată; ceea ce Cato făcuse într-adevăr.

În aşteptare, căzu pradă deznădejdii. Ce urmăreau cei doi bărbaţi — Cezar şi Pompei — care găseau că lumea e prea mică pentru amîndoi?

Zeii îşi împărţiseră universul în trei: Jupiter, cerul; Neptun, marea; Pluton, infernul şi, după ce se făcu împărţirea, s-au liniştit, cît erau ei de zei. Cezar şi Pompei erau doar ei doi care să-şi împartă imperiul roman şi imperiul nu le ajungea!

XLVII

Ceea ce îl speria pe Cato era ciudata autoritate pe care o obţinea Cezar asupra Romei, cînd lipsea din Roma.

În timp ce din Orient veneau veşti despre înfrîngerea lui Crassus, din Occident veneau veşti despre victoriile lui Cezar.

Într-o zi se află că Cezar pornise împotriva germanilor, cu care erau în pace, şi că le-a ucis trei sute de mii de oameni.

Era aceeaşi infracţiune care se comisese contra parţilor, numai că Crassus lăsase pe cîmpurile de luptă

treizeci de mii de oameni şi-şi pierduse viaţa, pe cînd Cezar găsise o nouă ocazie de a-şi mări gloria şi popularitatea.

La vestea acestei victorii, poporul scoase strigăte de bucurie şi ceru să se aducă public mulţumiri zeilor.

Însă Cato, dimpotrivă, se ridică împotriva lui Cezar, deoarece comisese nedreptatea de a fi atacat un popor cu care se aflau în pace şi ceru ca Cezar să fie predat germanilor, ca să facă cu el ce le-ar fi plăcut.

— Să aducem sacrificii zeilor, ca să le mulţumim că nu aruncă asupra armatei nebunia şi îndrăzneala generalului, dar să-l pedepsim pe general ca să nu atragem asupra noastră răzbunarea zeilor şi să nu cadă asupra Romei greutatea unui sacrilegiu

Este de la sine înţeles că propunerea lui Cato a fost ruşinos respinsă.

Cezar află, în depărtata Galia, interesul lui Cato pentru el şi, într-o scrisoare adresată Senatului, îl umplu pe Cato de ocări şi acuzaţii.

Printre aceste acuzaţii, cele două registre de socoteli cipriote, unul înecat şi altul ars, aveau un rol principal; în privinţa urii lui Cato împotriva lui Pompei, Cezar întreba dacă această ură nu provenea de la faptul că Pompei o refuzase pe fata lui Cato.

La aceste imputaţii, Cato răspunse că puţin contau cele două registre, dacă s-ar fi pierdut ori s-ar fi păstrat, că fără să fi primit din partea Republicii un cal, un soldat, sau o corabie, ei adusese din Cipru mai mult aur şi argint decît adusese Pompei de pe urma tuturor războaielor sale, a triumfurilor sale, după ce agitase toată lumea; că în privinţa refuzului lui Pompei de a-l fi avut pe Cato ca socru, dimpotrivă, el, Cato refuzase să-l aibă pe Pompei ca ginere; nu că l-ar fi socotit pe Pompei nedemn de a se înrudi cu el, ci pentru că socotea principiile lui Pompei prea puţin conforme cu principiile lui.

Numit unic consul, Pompei, aşa cum am spus, restabilise ordinea şi-l condamnase pe Milo, fără să se tulbure că Milo fusese omul lui şi fără să ţină seama de serviciul pe care i-l făcuse ucigîndu-l pe Clodius.

Liniştea, alungată din Roma, îşi făcuse, ca şi Cicero o intrare triumfală.

Cicero numea divin consulatul lui Pompei.

Unde duceau Roma toate acestea?

Spre regalitate, sau cel puţin spre dictatură.

În adevăr, cuvîntul de rege era atît de detestat de

romani, încît ar fi fost o adevărală nebunie să se pronunţe acest cuvînt.

Deghizat sub numele de dictatură, faptul acesta era mult mai puţin respingător. Era încă proaspătă amintirea dictaturii lui Sylla, dar dictatura lui Sylla fusese o dictatură aristocrată şi toată nobilimea, mai cu seamă tot patriciatul Romei, găsea că o asemenea dictatură era de preferat unor tribunate ca ale fraţilor Grachi sau al lui Clodius.

De aci rezultă că Pompei se crezu destul de puternic ca să facă o încercare.

Se răspîndi prin Roma, în ascuns, că Pompei, consul, n-ar fi putut să facă tot binele pe care l-ar fi dorit şi mai ales să împiedice tot răul de care se temea.

Apoi, în urma exprimării acestui regret, cei care o făcuseră clălinau melancolic din cap, ca şi cum erau nevoiţi să ajungă la singura concluzie, la care se putea ajunge:

— E trist să mărturiseşti, însă ar trebui un dictator.

Aşa că se auzeau aceste cuvinte, spuse cu jumătate glas:

— Ar trebui un dictator! E necesar un dictator!

Apoi adăugau:

— Şi sincer vorbind, nu-i aşa că numai Pompei este acela care ar putea fi dictator?

Cato, ca şi ceilalţi, auzea toate acestea şi se întorcea furios acasă la el.

În cele din urmă, un om se însărcina să formuleze această prelinsă nevoie a Romei: tribunul Lucilius.

El propuse public alegerea lui Pompei ca dictator.

Dar Cato era acolo; el se urcă la tribună şi-l trată atît de aspru, încît Lucilius fu pe punctul să-şi piardă tribunatul.

Văzînd acest eşec, mai mulţi prieteni ai lui Pompei se prezentară în numele său, declarînd că, chiar dacă i s-ar fi oferit dictatura, Pompei n-ar fi acceptat-o.

— Dar bine, spuse Cato, vorbiţi în numele lui Pompei, sau în numele vostru personal?

— Vorbim în numele lui Pompei, răspunseră solii.

— El bine, spuse Cato, Pompei are o posibilitate foarte simplă de a-şi arăta buna-credinţă; are puteri depline; să reinstaureze legalitatea în Roma, sprijinind alegerea a doi consuli.

Posibilitatea propusă de Cato fu raportată lui Pompei.

A doua zi, Pompei coborî în Forum şi se adresă popourlui.

— Cetăţeni, am obţinut toate funcţiile mai repede decît sperasem şi le-am predat întotdeauna mai repede decît s-ar fi aşteptat cineva. Ce vrea Cato? Am să fac după cum doreşte.

Cato ceru ca, prin influenţa lui Pompei, să fie aleşi doi consuli şi, dacă era cu putinţă, fără tulburări.

Pompei fixă comisiile peste o lună, declară că toţi cetăţenii erau liberi să se prezinte, numai să fi îndeplinit în prealabil condiţiile necesare pentru consulal şi afirmă că vor fi aleşi fără tulburări.

Mulţi se prezentară.

Fură aleşi Domitius şi Messala. Domitius era accla pe care Pompei de atîtea ori îl atacase pe nedrept şi pe care îl asediase în casă, în timp ce el era ales consul împreună cu Crassus.

Apoi Pompei renunţă la putere şi se retrase, sau lăsă să se creadă că se retrage în viaţa particulară.

De unde venea graba aceasta de a redeveni simplu partlcular?

Trecuseră aproape doi ani de la moartea Iuliei şi Pompei se îndrăgostise din nou.

De cine se îndrăgostise?

O vom spune imediat.

De o femeie încîntătoare, foarte la modă la Roma: de fiica lui Metellus Scipio, de văduva lui Publius Crassus.

Se numea Cornelia.

In adevăr, era o persoană foarte distinsă, foarte pricepută în literatură şi o muziciană excelentă; cînta din liră, dar asta n-o împiedicase să fi studiat geometria, iar în momentele sale de răgaz să citească pe filozofi.

Era ceea ce se cheamă în zilele noastre, în Franţa, o femeie de litere iar la englezi un «bas bleu».

Căsătoria aceasta făcu să se clatine cu uimire toate capetele scrioase din Roma.

Pompei nu avea nici mai mult nici mai puţin de cincizeci şi trei de ani, iar ea doar nouăsprezece, vîrstă potrivită să fi luat pe cel mai tînăr din copiii lui Pompei.

Pe de altă parte, republicanii găseau că de data aceasta Pompei uitase situaţia precară a Republicii.

Sub noii consuli, tulburările începură din nou. Ce făcea Pompei în timpul luptelor din Forum, care se desfăşurau ca în zilele lui Clodius şi Milo?

Se încununa cu flori, făcea sacrificii şi-şi celebra căsătoria.

Dar de ce tulburase Cato consulatul lui Pompei? Îi convenea atît de mult lui Cicero! Totul mergea atît de bine la Roma cînd Pompei era consul unic.

Aşa că, atunci cînd Messala şi Domitius îşi terminară magistratura — şi n-aş putea spune că o duseră pînă la capăt — toţi oamenii cumsecade din Roma erau de părere că Pompei trebuia să fie dictator.

Observaţi că, din cauza opoziţiei făcute, Cato era socotit printre oamenii de rea-credinţă.

Aşadar i se propunea lui Pompei o nouă dictatură. Dar atunci Bibulus se urcă la tribună.

Vă amintiţi de Bibulus? Era ginerele lui Cato.

Aşadar, Bibulus se urcă la tribună. Toată lumea se aştepta la o ieşire vehementă împotriva lui Pompei.

Cîtuşi de puţin: Bibulus propuse alegerea lui Pompei ca unic consul.

Astfel îi acorda o mare autoritate, limitată însă, cel puţin prin legi.

— În felul acesta, spunea Bibulus, Republica va ieşi din haosul în care se găseşte, iar noi vom fi sclavii celui mai bun cetăţean.

Părerea apărea ciudată în gura lui Bibulus.

Aşa că în momentul cînd Cato se ridică, toată lumea se gîndi că avea să tune şi să fulgere împotriva tuturor şi chiar împotriva ginerelui său, aşa cum îi era obiceiul.

Dar nu se întîmplă nimic din toate acestea.

Spre marea uimire a mulţimii, se auziră ieşind din gura lui Cato următoarele cuvinte, pronunţate în mijlocul unei tăceri mormîntale:

— Niciodată nu mi-aş fi dat avizul pe care l-aţi auzit, dar pentru că l-a dat un altul, cred că ar trebui să-l urmaţi. Prefer în locul anarhiei orice fel de magistratură şi nu cunosc o persoană mai potrivită decît Pompei care să comande în momente atît de tulburi ca acestea.

Senatul, care nu aştepta decît cuvîntul lui Cato ca să se pronunţe, susţinu această părere imediat ce fu rostită.

Se decretă, deci că Pompei va fi numit unic consul şi că, dacă ar fi avut nevoie de un coleg, el putea să-şi aleagă colegul pe care l-ar fi voit; numai că aceasta nu se putea face mai înainte de două luni.

Pompei, încîntat de a fi găsit un sprijin în omul în care

credea că avea să găsească un adversar, îl invită pe Cato să vină să-l vadă în grădina sa.

Cato se duse.

Pompei îi ieşi înainte, îl îmbrăţişa, mulţumindu-i pentru sprijin, şi-l rugă să-l ajute cu sfaturile lui şi să se considere ca şi cum ar fi împărţit puterea cu el.

Dar Cato, mîndru ca de obicei, se mulţumi să răspundă acestor cuvinte politicoase ale lui Pompei:

— Comportarea mea anterioară n-a fost dictată de vreun sentiment de ură, după cum nici comportarea mea de acum nu este pornită din vreo favoare. Altădată, ca şi acum, nu m-am călăuzit decît după interesul statului. Acum, ori de cîte ori mă vei consulta asupra problemelor tale personale, îţi voi da sfatul meu cu toată plăcerea, dar cînd va fi vorba de probleme de stat, chiar dacă îmi ceri sfatul sau nu, eu îmi voi spune întotdeauna părerea cu voce tare.

Cu Cicero se întîmpla cu totul altfel decît cu Cato: unul părea că ţine la onoarea de a fi rău cu toată lumea, celălalt era la fel de bine şi cu Cezar şi cu Pompei.

În luna noiembrie, anul 700 de la facerea Romei, adică cu cincizeci şi trei de ani înaintea erei noastre, Cicero îi scria lui Atticus:

«Găsesc o primă consolare, ca o scîndură în naufragiul meu, legătura mea cu Cezar. El îl copleşeşte pe fratele meu Quintus — aş zice fratele tău, o zei! — îl copleşeşte cu onoruri, cu atenţii, cu favoruri încît Quintus nu s-ar simţi mai bine dacă eu i-aş fi imperator. Crezi că Cezar, după cum îmi scrie el, l-a lăsat să aleagă locul de tabără de iarnă pentru legiunile sale? Şi dacă tu nu l-ai iubi, pe cine ai iubi atunci, printre toţi oamenii aceştia? Apropo, ţi-am scris, că sînt locotenentul lui Pompei şi că plec din Roma la idele lui ianuarie?»

O, demn Cicero!

Şi cînd te gîndeşti că, fără Fulvia, ar fi fost la fel de bine cu Antonius, cum era cu Pompei şi cu Cezar!

XLVIII

Toate acestea erau lucruri meschine şi foarte puţin cinstite.

Să ne ocupăm puţin de Cezar, nu că am voi să facem istoricul campaniei sale din Galia: l-a făcut el,

și poate că noi n-am găsi nimic altceva mai bun, adevăr sau minciună, decît ceea ce povestește el!

În timpul celor nouă ani scurși, în care el n-a mai văzut Roma și în care de la treizeci și nouă de ani a ajuns la patruzeci și opt — vedeți, dar, că nu mai avem a face cu un tînăr —, în timpul acestor nouă ani a făcut minuni!

A luat cu asalt opt sute de orașe, a supus trei sute de națiuni diferite, s-a luptat cu trei milioane de dușmani, din care a ucis un milion, a făcut prizonieri un milion, și un milion i-a pus pe fugă.

Și toate acestea cu cincizeci de mii de oameni!

Dar ce oameni!

Cezar a plămădit armata aceasta cu mîna lui; cunoștea fiecare om pe nume; știa cît valorează și ce era în stare în atac sau în apărare. Armata aceasta semăna cu un șarpe al cărui cap este el; cu singura deosebire că o poate face să se miște în totalitatea ei sau pe tronsoane.

Pentru această armată el va fi în același timp general, părinte, stăpîn și tovarăș.

Două fapte pedepsește: trădarea și revolta; nici leama n-o pedepsește; chiar cei mai viteji au momentele lor de slăbiciune.

Cutare legiune a dat înapoi, a fugit: în altă zi va fi bravă.

Permite orice soldaților săi, dar numai după victorie: arme, aur și argint, odihnă, lux, plăceri.

— Soldații lui Cezar pot învinge chiar parfumați, spune el.

Merge pînă acolo încît dă fiecărui soldat un sclav ales dintre prizonieri.

Odată porniți în marș, nimeni nu va ști nici cînd se va sosi, nici cînd se va pleca, nici cînd se va da lupta. Adesea, nici el însuși nu va ști, ci se va conduce după împrejurări. Orice întîmplare, oricît de importantă sau oricît de neînsemnată ar fi, îi aduce o inspirație. Fără motiv de oprire, se oprește; fără motiv de plecare, pleacă.

Trebuie ca soldații săi să știe că el deține toate argumentele și toate motivele și că de aceste argumente și motive nu dă socoteală nimănui.

Foarte adesea pleacă deodată, dispare, indicînd drumul care trebuie urmat. Unde e? Nimeni nu știe; soldații vor trebui să-l caute și să-l găsească.

Aslfel, oamenii aceşlia care sub comanda altora erau şi vor fi oameni obişnuiţi, cu el sînt nişle eroi.

El îi iubeşle, pentru că se şlie iubil de ei. El nu-i numeşle *soldaţi*, nu-i numeşte *celăţeni*, îi numeşte *camarazi*

Dealtfel, molalicul acesta, omul acesta slab, epilepticul acesla, nu imparte cu ei loale primejdiile? Nu se găseşle el peste lot în acelaşi timp? Nu face o sută de mile pe zi călare, în căruţă sau chiar pe jos? Nu traversează riurile înol? Nu merge în coloană, cu capul gol, pe soare sau pe ploaie? Nu doarme, ca cel din urmă soldal al său, afară, pe pămînlul gol, sau înlr-o căruţă? N-are mereu alături de el, zi şi noaple, un secretar gata să scrie după dictare, şi în spale un soldat care-i poarlă spada?

Cînd a părăsil Roma, n-a depus alîla zel încît în opl zile era pe malul Ronului, pe cînd curierii, plecaţi cu lrei zile mai înainte ca să anunţe sosirea lui şi a armalei, au ajuns la palru, cinci zile după el? Exista în loală armala un călăreţ capabil să se înfrunle cu el? Avea nevoie de mîini ca să-şi manevreze calul — calul acela fanlaslic, crescul de el, care avea copila crestată în cinci, ca un picior de om? Nu: îi erau destul genunchii, şi-l conducea cum voia el, cu braţele încrucişale la piepl sau cu mîinile la spate.

O legiune a sa e masacrată: o plînge, şi-şi lasă barbă pînă cînd va fi răzbunată.

Dacă linerii şi nobilii căpilani, care au venil în Galia numai cu gînd să se îmbogăţească, se lem de un nou război, el îi adună şi le spune:

— N-am nevoie de voi; mie îmi ajunge legiunea a zecea! (Legiunea a zecea a lui Cezar esle vechea lui gardă). N-am nevoie decît de legiunea mea, a zecea, ca să-i alac pe barbari; n-avem a face cu duşmani mai leribili decît cimbrii, şi-mi pare că eu fac cît Marius.

Şi legiunea a zecea îi lrimile ofiţerii săi, ca să-i exprime recunoşlinţa, iar alle legiuni îşi dezavuează căpilanii.

Mai mull; a creat o a lreisprezecea legiune. Dinlre galii învinşi a recrulat zece mii de oameni; o mie sau o mie două sute din aceşlia i-aţi văzut cum au luplat alături de Crassus; aceşlia consliluia armala sa uşoară; sînt ca liraliorii de la Vincennes, mereu veseli, niciodală obosiţil esle legiunea Ciocîrlia, care merge cînlînd ca pasărea al cărei nume îl poartă şi pare a avea aripi, lot ca ea.

Acum, dacă trecem de la curajul şi devotamentul tuturor la curajul şi devotamentul individual, vom găsi nişte exemple ca pe vremea frumoasă a republicii greceşti a Cinegirei, sau a republicii romane a lui Scaevola.

Într-o luptă navală, aproape de Marsilia, un soldat pe nume Acilius, se aruncă pe o corabie duşmană, dar cînd să pună piciorul pe punte, i se tăie braţul drept cu o lovitură de spadă. Atunci, cu stîngul, care poartă scutul, îl loveşte în faţă pe duşman cu atîta putere încît aruncă înapoi pe toţi cei din faţa lui, iar el pune stăpînire pe corabie.

În Marea Britanie, în insula sacră, în insula druizilor, pe care Cezar s-a hotărît s-o cucerească şi pe care o cucereşte folosind fluxul şi refluxul, fenomene care uluiesc ştiinţa romană, în Marea Britanic comandanţii cohortelor s-au angajat într-un teren mlăştinos, unde sînt puternic atacaţi de duşman. Sub privirile lui Cezar, un soldat se aruncă în mijlocul barbarilor, face minuni de vitejie, obligă duşmanul să se retragă în fugă, îl urmăreşte, şi-şi salvează ofiţerii. Apoi trece prin mlaştină cel din urmă, traversează această mocirlă jumătate înot, jumătate mergînd, dar se prăbuşeşte într-o groapă din care reuşeşte să iasă, însă fără scut. Şi cum Cezar, plin de admiraţie faţă de un astfel de curaj, se îndreptă spre el cu braţele deschise, soldatul, cu capul în jos, cu ochii în lacrimi, cade la picioarele lui Cezar şi-i cere iertare că n-a putut să-şi păstreze scutul.

Mai tîrziu, la Dyrrachium, unul din aceşti oameni, Cassius Scaeva, cu un ochi scos de o săgeată, cu umărul şi coapsa străbătute de două loviturl de suliţă, cu o sută treizeci de lovituri primite în scut, va chema duşmanul ca şi cum ar fi voit să se predea, iar din cei doi duşmani care se vor apropia, unuia îi va despica un umăr, iar pe celălalt îl va răni la faţă, şi va reuşi să scape, ajutat de camarazii veniţi în ajutor.

Mai tîrziu, în Africa, un altul, Granius Petronius, aflat pe o corabie cucerită de Scipio, îi spune acestuia, care poruncise să fie ucis tot echipajul, iar lui să i se lase viaţa, pentru că era chestor:

— Soldaţii lui Cezar sînt obişnuiţi să-şi dea ei viaţa altora, şi nu să primească viaţa — şi-şi tăie beregata.

Cu acest fel de soldaţi, Cezar nu se teme de nimic. Află că belgii, cei mai viteji dintre gali, s-au răsculat şi au ridicat o armată de peste o sută de mii de oameni. Se repede într-acolo cu cîţi pot să-l urmeze, douăzeci sau

douăzeci şi cinci de mii de spanioli, romani, gali şi germani; totul este Cezar în armata lui Cezar; el cade asupra belgilor în momentul cînd aceştia distrugeau pămînturile aliaţilor Romei; îi bate, îi taie în bucăţi şi ucide un număr atît de mare, încît soldaţii care urmăresc pe supravieţuitori trec iazurile şi rîurile fără pod, pe trupurile celor căzuţi.

Şaizeci de mii de nervieni îl surprind pe Cezar, căzînd asupra lui în momentul în care se fortifica şi nu se aştepta la luptă. Cavaleria îi este risipită din primul şoc, barbarii încercuiesc legiunile a douăsprezecea şi a şaptea şi masacrează toţi ofiţerii.

Cezar smulge scutul din mîna unui soldat, îşi face drum printre cei care luptă în faţa lui, se aruncă în mijlocul nervienilor şi în clipa următoare este înconjurat din toate părţile.

Îl salvează legiunea a zecea care, de sus, de pe deal, observînd pericolul care îl ameninţă pe generalul ei, se năpusteşte ca o avalanşă, răstoarnă tot ce întîlneşte în cale, despresoară pe Cezar, şi nu se mulţumeşte numai să-l despresoare, dar lasă timp întregii armate să lovească şi ea în duşman.

Angajarea este generală.

Treizeci de mii de romani se luptă cu şaizeci de mii de duşmani; fiecare face minuni de vitejie; dar nervienii nu se retrag nici un pas măcar. Fiecare soldat al lui Cezar ucide doi duşmani. Cei şaizeci de mii de nervieni zac cu toţii pe cîmpul de luptă. Din patru sute de senatori sînt ucişi trei sute nouăzeci şi şapte. Doar trei scapă cu viaţă.

Resturi ale unui popor, împreună cu regele lor, s-au închis în Alesia, un oraş din Auxonia, situat pe vîrful unui munte. Oraşul este considerat ca inexpugnabil; zidurile sale sînt înalte de treizeci de coţi.

Nu importă; Cezar îl asediază.

Regele îşi trimite călăreţii prin toată Galia, să spună că n-are alimente decît pentru treizeci de zile, şi să adune pe toţi cei care sînt în stare să poarte arma.

Călăreţii aduc trei sute de mii de oameni. Cezar, cu cei şaizeci de mii de soldaţi ai lui, este prins între cei şaizeci de mii de asediaţi şi trei sute de mii de oameni, care îl asediază.

Dar el a prevăzut asta şi s-a fortificat şi împotriva celor din oraş şi împotriva celor din cîmpie.

Şi-a înconjurat tabăra cu lucrări uimitoare; trei

rînduri de şanţuri, late de douăzeci de picioare; un parapet de douăsprezece picioare; opt rînduri de şănţuleţe, cu palisade pe margine; toate acestea, prelungite pe un circuit de două leghe, au fost terminate în cinci săptămîni.

Era ultimul efort pe care îl făcea Galia: el se zdrobi aici.

Într-o zi, Cezar ieşi din tabără, lăsînd oamenii necesari ca să ţină la respect pe cei asediaţi, şi căzu asupra celor trei sute de mii de oameni care îl încercuiau.

«Întreagă această putere formidabilă, spuse Plutarh, se risipi sub paloşul romanilor şi se topi ca o fantomă sau ca un vis».

Romanii care păzeau tabăra nu aflară de victorie decît din strigătele, din bocetele femeilor din Alesia care, de pe ziduri, vedeau armata romană înlorcîndu-se cu sculurile împodobite cu aur şi argint, cu platoşe pline de sînge şi cu vesela şi corturile galilor.

În cele din urmă asediaţii, murind de foame, sînt forţaţi să se predea, după ce propuseseră să ucidă femeile şi copiii, şi să-i mănînce.

Cezar aştepta solii lor, stînd pe un jilţ.

Vercingetorix care fusese sufletul acestui război, se împodobi cu cele mai frumoase arme, ieşi din celate pe un cal acoperit cu valtrapuri bogate, îl jucă în jurul lui Cezar, descălecă, aruncă la picioarele învingătorului spada, suliţele, casca, arcul şi săgeţile şi, fără să spună un cuvînt, se aşează pe treptele care duceau spre jilţul său.

— Pentru triumful meu! spuse Cezar, arătîndu-l soldaţilor cu degetul.

Astfel, nu numai că Cezar a făcut multe, dar a făcut mai mult decît oricine înaintea lui: mai mult decît Fabius, mai mult decît Metellus, mai mult decît Scipio, mai mult decît Marius, mai mult decît Lucullus, mai mult chiar decît Pompei. Pe unul l-a depăşit prin dificultăţile locurilor în care a purtat războiul; pe altul prin ferocitatea şi perfidia naţiunilor pe care le-a supus. În sfîrşit, a fost superior tuturor prin numărul bătăliilor pe care le-a dat şi prin numărul înfricoşător de mare al duşmanilor pe care i-a ucis.

Dar la Roma ce se petrece?

Roma era atît de sperială de victoriile sale încît Senatul propune ca, după pacificarea Galiei, să-i dea un

succesor lui Cezar, iar Calo anunța sus și tare, jurînd, că-l va chema în judecată pe Cezar de îndată ce acesta își va fi trimis armata la vatră.

Totul era să-l facă să-și trimită armata la vatră.

XLIX

Să spunem ce făceau la Roma diferitele personaje a căror viață am urmărit-o în amănunțime și care vor lua o parte activă la războiul civil.

Să aruncăm o rază de lumină asupra intereselor fiecăruia. După frumosul studiu despre Cezar al iubitului nostru Lamartine, este singurul lucru care ne mai rămîne de făcut.

Mai întîi să vedem ce făcea Cicero în momentul în care se produse ruptura dintre Cezar și Pompei.

Cicero moștenise de la finărul Publius Crassus locul său în consiliul augurilor; apoi cu o armată de douăsprezece mii de pedestrași și două mii șase sute de călăreți, el se îmbarcă să plece în *provincia* sa, cum se spunea atunci.

Misiunea sa era să supună Capadocia regelui Ariobarsan

El se achită de această misiune fără să fi folosit armele.

Aplicase în practică încă o dată faimoasa lui axiomă *Cedant arma togae*.

Lucrul nu era ușor; înfrîngerea romanilor de către parți îndemna pe cilicieni la revoltă; romanii puteau fi învinși.

Dar ceea ce uimi pe loată lumea, ceea ce istoricii constată cu uimire este faptul că Cicero nu voi să primească nici un dar din partea regilor și sculi provincia de ospețele pe care era obiceiul să le dea guvernatorilor.

În fiecare zi invita la masa lui pe cilicienii cei mai de seamă și suporta aceste mese oficiale din dreptările pe care i le acorda Republica.

Casa lui nu avea portar; cine voia să-l vadă, îl vedea și era introdus la el, fără măcar să-și spună numele.

Nimeni nu l-a găsit vreodată în pat, cu toate că vizitele începeau de dimineață. Se scula în zori.

În tot timpul proconsulatului său, n-a pus nici un om să fie bătut cu vergile; niciodată, într-un moment de furie, nu i-a sfîșiat toga celui care îi produsese această furie;

niciodată n-a insultat; niciodată n-a adăugat ofense la amenzile pe care le-a aplicat.

Mai mult, observînd că banii statului erau delapidaţi, i-a chemat pe delapidatori şi le-a cerut să restituie totul, fără să publice numele celor care restituiau sumele cele mai mari, nevoind să denunţe urii concetăţenilor oameni care, poate, nu se crezuseră atît de vinovaţi pe cît erau în realitate, făcînd ceea ce făceau toţi.

Nişte tîlhari se stabiliseră pe muntele Amanus şi pretindeau răscumpărări, jefuiau şi omorau pe călători. Impotriva lor, Cicero a pornit un război necruţător, i-a împrăştiat şi a fost numit imperator de soldaţii săi.

Nu ştiaţi, dragi cititori, că Cicero a fost proclamat general? Este totuşi un fapt constatat de Plutarh. Este drept că Cicero, ca un adevărat om de spirit ce era, a înţeles că titlul său de orator ar fi aruncat o umbră asupra titlului său de imperator, aşa că n-a abuzat de coroana de laur.

Totuşi, din cînd în cînd, vanitatea din el îşi face apariţia.

«Dragă confrate, îi scrie oratorul Coelius, trimite-mi cîteva panteare pentru jocurile mele».

«Imposibil, îi răspunde Cicero, nu mai sînt panteare în Cilicia: s-au refugiat toate în Caria, supărate de faptul că sînt singurele împotriva cărora se mai duce războiul, în mijlocul păcii generale».

Curînd, părăsind guvernarea, în care *pacea generală* nu-i mai dădea nimic de făcut, el trecu prin Rhodos, unde rămase cîtva timp în mijlocul foştilor prieteni şi foştilor cunoscuţi, şi sosi în cele din urmă la Roma, pe care o găsi înfierbîntată şi agitată, în starea aceea în care se găsesc cetăţile în ajunul unui război civil.

La sosirea sa, Senatul voi să-i acorde triumful; dar ne amintim cît de mult ţinea Cicero să fie în bune relaţii cu toată lumea.

El răspunse Senatului că i-ar fi plăcut mai mult să urmeze carul triumfal al lui Cezar după ce se va fi împăcat cu Pompei, decît să obţină propriul său triumf.

Cît îl priveşte pe Pompei, el îl vedea pe Cezar înălţîndu-se, dar nu părea să se sinchisească de proporţiile uriaşe la care ajungea acesta.

El nu vedea în rivalul său decît pe tribunul răzvrătit al Romei, complicele lui Catilina, instigatorul lui Clodius; nu-l vedea pe Cezar.

Apoi, investit cu puterea suverană, îşi reproşa, pe bună dreptate, numeroase abuzuri, aşa cum se întîmplă cu cei atotputernici.

Făcuse legi împotriva celor care cumpărau voturile sau ademeneau judecătorii.

Legile acestea erau bune şi pedepseau după cum se cuvine pe cei vinovaţi.

Scipio, socrul său, fu acuzat.

Pompei chemă la el pe cei trei sute şaizeci de judecători şi-i rugă să fie favorabili acuzatului.

Drept care, acuzatorul văzîndu-l pe Scipio condus pînă acasă de cei trei sute şaizeci de judecători, renunţă la acuzare.

Interzisese, printr-o lege, să se mai aducă laude acuzaţilor în timpul proceselor.

Amicul său Plancus fiind acuzat, se prezentă personal ca să-l laude.

Cato se afla printre judecători — pe acesta, corupţia generală nu-l schimbase — el îşi acoperi urechile cu amîndouă mîinile.

— Ce faci? îl întrebară colegii.

— Nu vreau să ascult lăudindu-se un acuzat împotriva dispoziţiilor legii, mai ales cînd este lăudat chiar de cel care le-a făcut, răspunse Cato.

Urmarea a fost că Plancus l-a recuzat pe Cato, dar, cu toată recuzarea, Plancus a fost condamnat.

Condamnarea aceasta l-a supărat atît de mult pe Pompei, încît, cîteva zile mai tîrziu, cînd Hypsoeus, personaj consular, acuzat ca şi Plancus şi Scipio, se aruncă la picioarele lui în momentul cînd ieşea din baie şi se îndrepta spre masa pregătită, el îi spuse, indispus:

— Lasă-mă în pace, căci de cîştigat n-ai să cîştigi mare lucru cu rugăciunile tale, în schimb mie o să mi se răcească mîncarea.

Între timp, cu ocazia unei călătorii pe care o făcu la Neapole, Pompei se îmbolnăvi grav. Dar se vindecă şi, după sfatul grecului Praxagoras, napolitanii făcură sacrificii de mulţumire pentru vindecarea sa.

Exemplul fu urmat de celălalte din apropierea Neapolului, iar zelul acesta se răspîndi atît de puternic în toată Italia încît nu mai rămase oraş, mare sau mic, care să nu fi făcut timp de mai multe zile aceste sacrificii pentru convalescenţă.

Apoi, cînd Pompei se întoarse la Roma, populaţia îl

însoţi în cortegiu, deputaţii îi ieşiră în cale cu coroane de flori pe cap, se dădură banchete publice, iar cînd intra în cetăţi călca numai pe crengi de laur şi pe flori.

Aşa că, ajungînd la Roma, ameţit de acest marş triumfal, privi cu dispreţ spre furtuna care se aduna spre Occident.

Se îndoi încă şi mai puţin de viitor după ce i se prelungi guvernarea pe încă patru ani şi cînd fu autorizat să ia din tezaurul public o mie de talanţi în fiecare an pentru solda şi întreţinerea trupelor.

Dar şi Cezar, la rîndul său, socotea că-i venise şi lui rîndul şi că, întrucît i se făceau toate acestea lui Pompei, nu i se puteau refuza nici lui.

Amicii formulară cererea în absenţa lui.

Ei cereau ca, pentru a răsplăti luptele pe care le-a purtat, extinderea imperiului împins spre vest pînă la marea exterioară iar în nord pînă la Marea Britanie şi pînă la Rin, să i se acorde un al doilea consulat, păstrîndu-i-se mai departe guvernarea pentru ca un succesor să nu-i răpească gloria şi rezultatul altor eforturi, iar în calitate de comandant unic asupra regiunilor pe care le-a supus, să se bucure în tihnă de onorurile pe care le merită pentru faptele lui vitejeşti.

Cererea dădu loc la o mare discuţie.

Pompei păru surprins de partea a doua a cererii făcută de amicii lui Cezar.

— Am scrisori de la dragul meu Cezar, spuse el, în care mă roagă să-i dau un succesor, ca să fie desărcinat de oboseala acestui război. Cît priveşte consulatul, mi se pare drept să i se permită să-l ceară, deşi este absent.

Dar Calo era acolo, Cato, marele oponent, marele nivelator, să spunem cinstit, marele invidios.

Cato se opuse din răspuneri la această propunere şi ceru ca Cezar, devenit simplu particular, după ce-şi va fi depus armele, să vină în persoană să solicite de la concetăţenii săi recompensa pentru aceste servicii.

Pompei nu mai spuse nimic; îi era indiferent.

Cato îi spune lui Cezar: «Vino să te predai, fără arme, lui Pompei», adică duşmanului de moarte.

În consecinţă, şi după avizul dat de Cato, bazîndu-se pe tăcerea lui Pompei, Senatul refuză lui Cezar prelungirea guvernării.

Un ofițer al lui Cezar se afla în ușa Senatului și auzise răspunsul.

— Bine! spuse el bătînd cu mîna în garda spadei, asta o să i-o dea.

L

În timpul acesta Cezar își lua măsurile sale de prevedere.

«Asemeni unui atlet, spune Plutarh, el se ungea cu ulei pentru luptă».

Fetul lui de a se unge cu ulei era să-i ungă pe alții cu aur.

Trimisese la Roma sume imense.

Dăduse bani și învoiri la peste douăzeci de mii de soldați.

Trimisese lui Pompei două legiuni pe care acesta i le cerușe sub pretextul războiului cu parții, și dăduse fiecărui soldat o sută cincizeci de drahme.

Apoi atrăsese de partea sa pe Curion, tribunul poporului, căruia îi plătise datoriile enorme (vreo paisprezece sau cincisprezece milioane). așa că Marcus Antonius, care îl girase pe Curion, se găsea astfel degrevat de datoriile amicului său.

Dar lui Cezar acestea nu-i erau destul.

El îl întrebă pe Marcus Antonius dacă n-avea nevoie de serviciile sale.

Acesta răspunse că era puțin încurcat și că ar fi acceptat cu plăcere un împrumut de cîteva milioane.

Cezar îi trimise opt.

Pronunțăm acum pentru prima dată numele unui om care va juca un mare rol și va apăsa cu o greutate imensă în cumpăna evenimentelor.

Să procedăm după cum ne este obiceiul și să ne oprim la acest mare nume, arătînd cine era Marcus Antonius.

Nu i se cunoaște data precisă a nașterii.

Unii spun că se născuse cu șaptezci și trei de ani, alții cu optzeci și cinci de ani înaintea erei noastre.

Să luăm media.

La epoca la care am ajuns, adică cincizeci și doi de ani înainte erei noastre, Antonius avea treizeci, treizeci și doi de ani.

Să arălăm ce era el la această vîrstă şi ce făcuse pînă atunci.

Marcus Antonius avusese ca strămoş pe oratorul Antonius, pe care Marius îl condamnase la moarte ca partizan al lui Sylla, iar tatăl său era un Antonius care, începînd cucerirea insulei Creta, împărţi porecla de *Creticus* cu Quintus Metellus, cel ce realizase planul. Să spunem în treacăt că Quintus Metellus a fost tatăl Ceciliei Metella, al cărei măreţ mausoleu, ridicat pe partea stîngă a Viei Appia, este şi astăzi loc de pelerinaj artistic pentru toţi turiştii.

Antonius Creticus trecea drept un om liberal, cu mîna şi inima deschise, puţin bogat, dealtfel ca toţi cei care nu-şi ferecă inima cu acelaşi lacăt ca lada cu bani.

Într-o zi, unul din amicii săi l-a rugat să-i împrumute nişte bani, dar, oricît de modestă fusese suma, Antonius nu o avea.

Atunci, porunci unui sclav să-i aducă apă pentru ras într-un lighean de argint.

Sclavul aduse ligheanul cu apă.

Antonius îi spuse sclavului să plece, cu explicaţia că avea să se radă singur.

După ce plecă sclavul, el băgă ligheanul sub haina prietenului său.

— Amanetează-l sau vinde-l! Nu se va putea spune că un prieten mi-a cerut un serviciu şi eu nu i l-am făcut.

După cîteva zile, Antonius auzi un zgomot mare înspre aripa bucătăriei. Era soţia lui, Iulia, din neamul lui Cezar, care căuta ligheanul de argint şi, negăsindu-l, voia să le supună pe sclave la torturi.

Antonius îşi chemă soţia, îi mărturisi cele petrecute şi o rugă să nu se supere, şi mai ales să le lase în pace pe bietele sclave.

Marcus Antonius, fiind fiul acestei Iulia, pe care tatăl său o rugase să-l ierte, se trăgea deci, prin mama sa, din familia Iulia — din *gens* Iulia, cum se zicea — şi, prin urmare, era rudă cu Cezar.

După moartea lui Antonius, Marcus Antonius fusese crescut de mama sa, o femeie foarte distinsă.

Educaţia nu fusese mai puţin bună; sau, mai curînd, cum vom vedea, temperamentul depăşise educaţia.

După ce rămase văduvă, mama lui se căsătorise cu Cornelius Lentulus — tocmai acel Lentulus pe care Cicero poruncise să fie ucis, în închisoare, drept complice al

lui Catilina. Vom înțelege imediat ura mare pe care i-o purta Antonius lui Cicero, ură sîngeroasă, adîncă, pe viață și pe moarte, istoricii nici măcar nu se silesc să ne-o explice, făcîndu-se că-i credeau pe oameni mai răi decît sînt, sau ni-i prezintă sub o înfățișare deformată.

Lentulus era deci tatăl vitreg al lui Antonius, iar Lentulus fusese omorît din porunca lui Cicero; mai tîrziu, să nu uităm, Antonius, se va căsători cu Fulvia, văduva lui Clodius.

Or, Cicero a participat și el cu ceva la moartea lui Clodius.

Antonius îi reproșa lui Cicero că refuzase să-i predea mamei sale corpul soțului ei și pretindea că, pentru a-l obține, a trebuit ca aceasta, matroană din familia Iulia, să meargă să se arunce la picioarele soției lui Cicero, adică a unei mici burgheze.

Dar, o fi fost adevărat? Cînd nu era beat, Antonius nu se jena să mintă.

Antonius era de o frumusețe perfectă; — nici măcar sub acest aspect nu ni-l prezintă istoricii pe brutalul descendent al lui Hercule —; atît de frumos, încît Curion, omul cel mai destrăbălat din Roma (acela căruia, vă amintiți, Cezar i-a plătit datoriile) i-a acordat una din acele prietenii pe care contemporanii nu încetează să o calomnieze.

Sub raportul datoriilor, Antonius călca pe urmele lui Cezar; adică, la optsprezece ani era dator un milion și jumătate, pentru care Curion se constituise cauțiune.— Vorbim de Curion fiul: Curion tatăl îl gonise din casa lui pe Antonius ca pe un om rău care îi pierdea fiul, sau care, cel puțin, îi ajuta fiului său să se piardă.

Al doilea amic al lui Antonius, pe care acesta îl îndrăgea cel mai mult după Curion, era Clodius.

După cum vedem, Antonius își alegea bine prietenii.

Însă în momentul în care afacerile lui Clodius începuseră să se încurce, Antonius, de teamă să nu fie compromis, părăsi Italia și plecă în Grecia.

În epoca aceea, erau în Grecia două școli de elocință: elocință romană și elocință asiatică. Elocința asiatică era romantismul elocinței; tînărul se făcu romantic. Stilul acesta fastuos, colorat, plin de imagini, se potrivea foarte bine cu viața sa plină de ostentație și îndemnată spre toate inegalitățile pe care ambiția le antrenează după ea.

Cam în timpul acesta, faimosul Gabinius, omul cu

milioanele, după ce fusese trimis ca proconsul în Siria, prin intervenţia lui Pompei, trecu în Grecia şi-i propuse lui Antonius să-l urmeze.

Dar Antonius îi răspunse că nu va da curs propunerii dacă nu va primi o comandă.

Gabinius îi dădu comanda cavaleriei şi-l luă cu el.

Trimis mai întîi impotriva lui Aristobolus, el porni în fruntea asedialorilor, îl alungă pe Aristobolus din fortăreaţă în fortăreaţă, apoi, ajungîndu-l şi luptîndu-se cu el, îl tăie în bucăţi, cu toate că armata lui era de două ori mai mică decît armata duşmanului.

Succesul acesta îi atrase încrederea deplină a lui Gabinius.

Puţin timp mai tîrziu, cînd Ptolemeu Auletul (vi-l amintiţi pe regele cîntăreţ din flaut, nu-i aşa?) îi ceru lui Pompei ajutor pentru a reveni în ţara sa, răsculată împotriva lui, Pompei îl trimise la Gabinius, omul său de afaceri.

Ptolemeu îi oferi lui Gabinius zece mii de talanţi (cincizeci de milioane). Sumă rolundă, care îl lenlă grozav de mult pe Gabinius.

Totuşi, pentru că cei mai mulţi ofiţeri bănuiau că alături de avantajul banilor exista posibilitatea unei mari primejdii, Gabinius ezita. Insă Antonius, care desigur că primise din partea lui Ptolemeu vreun dar de un milion sau două, îl îndemna pe Gabinius cu atîta înflăcărare încît acesla se decise, cu condiţia ca avangarda să o conducă Anlonius.

Era locmai ceea ce solicita cu toată puterea tînărul acesta — Antonius avea atunci douăzeci şi opt de ani — acest tînăr locotenent în căutare de aventuri.

Aşa că acceptă fără nici o ezitare.

LI

Toţi se temeau de drumul pe care trebuiau să-l urmeze pînă la Pelusia, primul oraş din Egipt venind dinspre Siria.

Trebuia traversat lot deşerlul întins astăzi de la Jaffa la El Arich; apoi, mai erau nişte mlaştini îngroziloare, formate de un fel de lac de noroi, numit lacul Serbonid.— Egiptenii, mari amatori de minuni, numeau aceste mlaştini răsuflătoarea lui Typhon; romanii, mai realişti,

pretindeau că este o scurgere din Marea Roşie care, după ce ţraversase pe sub pămînt partea cea mai îngustă a istmului, apărea în acel loc şi se vărsa în Marea Mediterană. Mlaştina aceasta există şi astăzi şi se întinde între Rosette şi Raz-Burloz.

Antonius porni înainte, cuceri Pelusia, se asigură de drumuri şi pregăti trecerea grosului armatei.

În urma lui, Ptolemeu intră în Pelusia.

Cum era primul oraş din ţara sa pe care îl recucerea, el voi să dea un exemplu, şi ordonă masacrarea locuitorilor. Dar, ca toţi oamenii curajoşi şi risipitori, Antonius avea o inimă bună şi nu suferea crimele; el luă sub protecţia sa nu numai pe locuitori, dar şi garnizoana, aşa că nici o execuţie nu avu loc.

Ptolemeu reintră apoi în Alexandria, unde Antonius dădu şi alte dovezi de omenie, care îi atraseră bunăvoinţa locuitorilor.

Una dintre acestea, care îi aduse cea mai mare onoare, a fost următoarea:

El fusese oaspelele şi prietenul lui Arhelaus. Or, cum se întîmplă în războaiele civile, Arhelaus ajunse duşmanul său, iar într-o zi cei doi foşti amici se înfruntară.

Arhelaus fu învins şi ucis.

Aflînd de moartea sa Antonius, porunci să i se caute corpul printre cadavre şi, după ce-l găsi, îi făcu o înmormîntare grandioasă.

Această pietate îi atrase nu numai simpatia locuitorilor Alexandriei, dar chiar şi a romanilor care luptau sub conducerea sa, aşa încît, cînd se întoarse la Roma, avea o oarecare popularitate.

Era tocmai epoca în care Roma era împărţită în două facţiuni: o nobililor, avînd în frunte pe Pompei; a poporului, care îi făcea semn lui Cezar să se întoarcă din Galia.

Am spus că Antonius era amicul lui Curion, şi Curion avea o mare influenţă asupra poporului. Această influenţă se dublă cînd Cezar trimise douăsprezece milioane lui Curion şi opt milioane lui Antonius.

O parte din această sumă fu folosită ca Antonius să fie numit tribun al poporului. Fără îndoială că pentru numirea lui se recurse la acelaşi subterfugiu ca pentru Clodius; dar, oricum, fu numit.

Plutarh povesteşte cum s-au petrecut lucrurile:

«Cei care candidau la funcţii aşezau în mijlocul pieţii mese cu bani, corupînd, cu neruşinare, mulţimea de oameni, aşa că poporul lupta pentru cel ce îl plătise, nu numai cu votul, dar şi cu arcul şi praştia. Or, adesea, lumea se îndepărta de tribună, pentru că era mînjită de sînge şi înconjurată de cadavre, iar oraşul se găsea în anarhie.»

La puţin timp după numirea lui Antonius ca tribun al poporului, el fu primit în colegiul augurilor.

Cumpărîndu-l pe el, Cezar cumpăra şi poporul şi zeii.

Iată în ce raporturi se găsea Cezar cu Senatul în momentul în care, reînlors din Egipt, Antonius urma să trateze cu Cezar.

Am văzut cum îi refuzase Senatul lui Cezar prelungirea guvernării şi cum un ofiţer al lui Cezar îşi lovise spada, spunînd:

— Aceasta i-o va da.

Exista un om foarte important pentru Cezar: Paulus, care construia pe socoteala sa bazilica ce se ridica pe locul bazilicii Fulvia.

Paulus era strîmtorat din cauza cheltuielilor pentru această construcţie.

Cezar îi trimise şapte milioane, ca să-l ajute.

Paulus îi transmise lui Cezar că putea conta pe el.

Se discută asupra afacerii cu consulatul.

Senatul decise că Cezar va putea candida pentru consulat, fără să vină la Roma.

Atunci, Curion făcu o propunere în numele lui Cezar.

El declară că Cezar era gata să vină la Roma, singur şi fără armată, dar cu condiţia ca Pompei să-şi concedieze trupele şi să rămînă în Roma singur şi fără armată. Dacă Pompei şi-ar păstra armata, Cezar avea să vină la Roma cu armata lui.

Însă Curion insista asupra concedierii trupelor lui Pompei, spunînd că Cezar, neconsiderîndu-se mai important decît cel din urmă cetăţean, credea totuşi că era mai bine pentru Republică să se găsească şi el şi Pompei faţă în faţă ca doi simpli particulari decît ca doi comandanţi de armate. Aşa fiind, aveau să aştepte fiecare onorurile pe care concetăţenii lor ar fi voit să le acorde.

Consulul Marcellus îi răspunse lui Curion, şi în răspunsul său îl trată pe Cezar drept tîlhar, adăugînd că dacă Cezar nu voia să lase armele, ar fi trebuit tratat ca un duşman public.

Curion fu susţinut de Anlonius, de Paulus, cel de al doilea consul, şi de Piso.

El ceru Senatului un vot vizibil — adică cine ar fi voil ca Cezar să depună armele şi ca Pompei să păstreze comanda să treacă înlr-o parte a sălii.

Aceasta seamănă cu felul noslru de a vola, şezînd, sau în picioare.

Cea mai mare parte a senalorilor, ba chiar aproape toţi, trecură în partea indicată de Curion.

Curion ceru contraproba, adică, cei care erau de părere ca Pompei şi Cezar să lase armele şi ca nici unul din ei să nu-şi păstreze armele, să treacă de cealaltă parte a sălii.

Doar douăzeci şi cinci de senatori rămaseră credincioşi lui Pompei.

În timpul celor două votări, Antonius coborîse în Forum, povestise poporului ce se petrecea în Senat şi îi încălzise entuziasmul pentru Cezar

Aşa că, atunci cînd Curion coborî şi anunţă victoria pe care o realizase obţinînd dezavuarea, încă de la uşă îl aştepta un adevăral triumf.

I se aruncară cununi, ca unui atlet victorios, şi fu condus cu ovaţii pînă în poarla casei.

Era rîndul lui Antonius să acţioneze. El profilă de acest moment de entuziasm al poporului pentru Cezar şi obţinu din partea poporului un decret potrivit căruia armata care se găsea adunală la Roma să fie trimisă în Siria pentru a întări armata lui Bibulus, angajat în războiul cu parţii.

După emiterea celor două decrete, Antonius se înapoie în Senat şi ceru permisiunea să citească senatorilor o scrisoare pe care o primise de la Cezar

Dar, indemnal de Marcellus, Senatul îşi schimbase părerea.

Marcellus se opuse ca Antonius să citească scrisoarea lui Cezar.

Antonius o citi, lotuşi, însă în mijlocul unui vacarm atît de mare încît nu fu auzil nici un cuvînt.

Atunci, coborî în Forum şi o citi poporului.

În timpul acesta, Scipio, socrul lui Pompei, făcu să se decreteze că, dacă în ziua fixată Cezar nu va fi depus armele, avea să fie considerat ca un duşman public şi tratat ca atare.

Întrucît lui Lentulus măsura aceasta nu i se păru suficientă, el strigă:

— Împotriva unui bandit ca Cezar nu e nevoie de decrete, ci de arme!

Apoi, folosind metafora, adăugă:

— Văd de pe acum zece legiuni coborînd Alpii şi înaintînd spre Roma. Cetăţeni, să ne îmbrăcăm în haine cernite!

Şi Senatul hotărî ca Roma să se îmbrace în haine cernite. Ce Senat cumsecade!

Şi Roma se îmbrăcă în haine cernite.— Biată Romă!

LII

Între timp mai sosiseră şi alte scrisori de la Cezar.

El făcea noi propuneri; — şi trebuie să recunoaştem că Cezar acţiona cu loată moderaţia în problema aceasta dintre el şi Pompei. El se oferi să abandoneze totul, cu condiţia de a i se lăsa comanda Galiei cisalpine şi a Iberiei, şi a două legiuni, pînă ce va fi obţinut un al doilea consulat.

Pompei refuză să-i lase legiunile. Legiunile totalizau aproape douăzeci de mii de oameni.

Cicero venea din Cilicia. Dorea pacea mai mult ca orice.

El îl rugă pe Pompei să nu fie atît de aspru cu Cezar, prea multă asprime putînd să-l indispună pe acesta.

Dar Pompei răspunse că dorea să-l scoală din sărite pe Cezar pentru că în felul acesta avea să sfîrşească mai repede cu el.

Cicero îi aminti de decretele poporului, de faptul că armata era trimisă în Siria, de interdicţia făcută cetăţenilor de a se angaja sub conducerea lui Pompei.

— Ai cu cine să le lupţi împotriva lui Cezar? întrebă el.

— Dar răspunse Pompei. N-am decît să bat cu piciorul şi vor ieşi soldaţii din pămînt!

Cicero îl determină pe Pompei să accepte cererea amicilor lui Cezar, care consimţea la o nouă concesie.

În loc de a păstra două legiuni, Cezar se mulţumea cu şase mii de oameni.

— Propune repede aceasta în Senat, îi spuse Cicero lui Antonius. Pompei consimte.

Antonius se dusc în grabă în Senal şi făcu propunerea.

Dar consulul Lentulus refuză net şi goni din Senat pe Antonius şi pe Curion.

Antonius ieşi, acoperindu-i pe senatori de ocări şi, considerînd că venise pentru Cezar momentul de a risca totul pe o singură carte, se înloarse acasă, se îmbrăcă în haine de sclav, convinse şi pe Curion şi pe Quintus Cassius să facă la fel, apoi toţi trei se urcară într-o căruţă închiriată şi plecară din Roma ca să-l întîlnească pe Cezar şi să-l pună la curent cu cele întîmplate.

Cînd sosiră tribunii, Cezar se găsea la Ravena, unde avea cu el numai legiunea a treisprezecea.

Nu se aştepla la un asemenea noroc. Avea cu el forţa, avea aproape dreptul. Curion, Antonius şi Quintus Cassius îi aduceau legalitatea.

De deparle, de cum îi descoperi pe soldaţi, Antonius începu să strige:

— Soldaţi! Noi sîntem tribunii poporului, goniţi din Roma. Nu mai există ordine în Roma; tribunii nu mai au libertatea de a vorbi; am fost goniţi pentru că eram pentru dreptate, şi acum, iată-ne!

Cezar sosi în grabă. Nu-i venea să-şi creadă ochilor că avea un asemenea noroc. Îi primi pe Curion, Antonius şi Quintus Cassius cu braţele deschise şi le acordă imediat comenzi în cadrul armatei.

El n-aştepta decît o ocazie ca să se răzbune pentru insulta şi ingratitudinea pe care le înghiţea din plin de şase luni de zile.

Adăugaţi la toate acestea şi faptul că Marcellus şi Lentulus ridicaseră dreptul de cetăţenie locuitorilor oraşului Neoromus, pe care Cezar îl acordase de curînd în Galia. În plus, ei porunciseră să fie bătut un senator al acestora în timpul consulatului lui Marcellus, şi cînd senatorul ceru să i se spună cel puţin motivul unei asemenea insulte, Marcellus răspunse că aşa voia el şi că cei care erau nemulţumiţi de el şi de Roma n-aveau decît să se ducă să i se plîngă lui Cezar.

Paharul, prea plin, se revărsă.

Ca Bonaparte în Egipt, insultat în fiecare zi de Directorat.

Nimic nu lipseşte acestei comparaţii, nici chiar Pompei.

Pompeiul francez se numea Moreau.

Totul era să nu se piardă nici o oră. Cezar n-are cu el decît cinci mii de pedestraşi şi trei sute de călăreţi.

Dar el contează pe soldaţii care vor fi trimişi împotriva lui şi care au servit sub comanda sa; contează pe toţi veteranii în concediu, pe care i-a trimis la Roma ca să voteze; pe cele două legiuni trimise lui Pompei şi în care fiecare om a primit, ta ptecare, din partea tui, o sută cincizeci de drahme; şi în plus, mai mult decît pe orice, contează pe norocut său.

Va începe prin a ocupa Ariminium, oraş mare din Galia cisalpină; se va face totul cu cît mai puţin zgomot, se va vărsa cît mai puţin sînge cu putinţă; pentru aceasta oraşul va fi luat prin surprindere.

În acest scop, Cezar porunceşte căpitanilor şi soldaţilor să nu-şi ia decît spadele; încredinţează comanda armatei lui Hortensius; îşi petrece ziua asistînd la luptele cu gladiatori, iar cu puţin înainte de miezul nopţii face baie; după baie, intră în sufragerie; rămîne acolo cîtva timp cu comesenii pe care i-a invitat la cină; după o oră, se ridică de la masă, îi invită pe convivi să mănînce copios, le promite că va reveni curînd, iese, se urcă intr-o căruţă luată cu cliirie, şi porneşte din grabă pe un alt drum decît cel care trebuia; torţele care îi luminează calea se sting; apucă pe un alt drum, rătăceşte toată noaptea, nu găseşte călăuză decît în zorii zilei, cînd îşi întîlneşte soldaţii şi căpitanii la locul stabilit; se întoarce spre Ariminium şi dă peste Rubicon, un rîuşor, un biet fir de apă, ilustru astăzi ca cele mai mari fluvii, care despărţea Galia cisalplină de Italia propriu-zisă.

Manutius pretinde că la malul rîului Cezar a citit o inscripţie:

«Dincolo de acest fluviu, numit Rubicon, nimeni să nu treacă drapele, arme sau soldaţi.»

În adevăr, Cezar, imperator pe unul din malurile rîului, nu era pe celălalt mal decît un rebel.

Atunci se opri, copleşit de numărul şi măreţia gîndurilor care îi veneau în minte.

Ţinuit pe loc, el trecu mult timp în revistă diferitele hotărîri care îi veneau în gînd, cîntări în balanţa experienţei şi înţelepciunii sale argumentele contrarii, îşi chemă amicii, printre alţii pe Asinius Pollion, îşi înfăţişă sieşi şi lor toate dificultăţile pe care aveau să le întîmpine trecerea acestui rîuşor şi, cu vocea tare, ca un om care are dreptul să cearâ dinainte socoteală posterităţii, el

o întrebă asupra aprecierii pe care ar face-o despre el.

Cezar juca teatru, sau acţiona pe bună-credinţă în fetul acesta?

Un fel de miracol, pregătit desigur de el, puse capăt acestor incertitudini.

În momentul în care, după ce făcuse apel la amicii săi, făcea apel la soldaţi, spunîndu-le:

— Camarazi, mai este încă timp, ne putem întoarce: dar dacă trecem riul acesta, restul va fi treaba spadeit

În momentul acela, un bărbat de o înălţime nemaipomenită apăru pe malul rîului, cîntînd din flaut.

Soldaţii, uimiţi, se apropiară de uriaş.

Printre soldaţi se găsea şi un gornist.

Omul misterios aruncă flautul, apucă goarna, o duse la buze, se aruncă în riu sunînd din toată puterea şi trecu pe malul celălalt.

— Haideţi, spuse Cezar, ne cheamă vocea zeilor şi nedreptatea oamenilor. *Alea jacta est!* (textual: Zarul a fost aruncat!)

Plutarh îl face să fi spus această frază în greceşte:

(Textual: Să fie aruncat zarull)

În fine, după Appianus, el ar fi spus:

— A venit momentul să rămînem dincoace de Rubicon, spre nenorocirea mea, sau să-l trecem, spre nenorocirea lumii.

Cezar nu spune un cuvînt de toate acestea şi nici nu pomeneşte măcar Rubiconul.

Oricum ar fi, oricum s-ar fi spus această frază devenită proverb, sau chiar dacă nici n-a fost măcar spusă, un fapt de netăgăduit este acesta, constatat de Tit Liviu: «Cezar porni împotriva universutui cu cinci mii de oameni şi trei sute de cai»

LIII

A doua zi, înainte de ivirea zorilor, Cezar era stăpîn pe Ariminium (Rimini)

Această veste părea că zboară cu aripi de vultur de pe malurile Rubiconului şi se abate nu numai asupra Romei, dar chiar asupra întregii Italii.

Cezar trecînd Rubiconul şi înaintînd asupra Romei, asta însemna războiul civil.

Or, ce însemna un război civil pentru romani?

Era jalea în fiecare familie, moartea pătrunzînd în fiecare casă, sînge curgînd pe toate străzile; era iar Marius, era iar Sylla.

Se putea ghici un lucru de neghicit? Cine putea ghici dacă învingătorul era îngăduitor? Aşa ceva nu se pomenise, era neobişnuit, aşa ceva nu se văzuse vreodată.

Celelalte războaie făcuseră învingătorului o reclamă înfiorătoare.

Aşa că, de data aceasta, nu era ca în celelalte războaie, în care teama îi închidea pe oameni în casă. Nu; acum, dimpotrivă, groaza îi scotea pe toţi din casă. În întreaga Italie se vedeau bărbaţi şi femei fugind înnebuniţi. Oraşele păreau că fuseseră smulse din temeliile lor ca să poată fugi şi să se mute dintr-un loc în altul Toată lumea aceasta se îndrepta spre Roma; Roma părea inundată de un potop de oameni care se refugiau acolo din împrejurimi, şi fiecare intra într-o panică atît de violentă, încît furtuna de pe stradă, marea aceasta de oameni izbucnind la răspîntii şi în pieţe, creşlea neîncetat, mereu mai agitată, pentru că nu mai exista nici raţiune, nici autoritate care s-o poată domoli.

Şi fiecare bărbat, fiecare femeie, din ce în ce mai înnebuniţi, alergau strigînd:

— Vine Cezar!

Şi fiecare gură repeta:

— Cezar! Cezar! Cezar!

Ce căutau la Roma toţi oamenii aceştia toate oraşele acestea, toate populaţiile acestea?

Sprijinul lui Pompei.

Pompei era singurul care îi putea rezista lui Cezar

Ce amintire se păstrase despre Cezar?

A unui tribun risipitor şi răzvrătit, propunînd şi punînd în aplicare legi agrare.

Cine era Pompei?

Reprezentantul ordinii, al proprietăţii, al bunelor moravuri.

Însă Pompei îşi pierduse capul.

Pentru că trebuia ca greşcala să fie aruncată asupra cuiva, Senatul o aruncă asupra lui Pompei.

El a fost acela care i-a dat măreţie lui Cezar împotriva lui însuşi şi împotriva Republicii, spunea Cato.

De ce a refuzat Pompei propunerile foarte cumpătate pe care i le făcuse Cezar? se întreba Cicero.

Favorinus îî opri pe proconsul în Forum.

— Unde îți sînt soldații, Pompei? îl întrebă el.

— N-am, răspunse acesta disperat.

— Atunci, bate din picior, pentru că bătînd din picior trebuie să scoți din pămînt legiuni întregi.

Și, cu toate acestea, Pompei avea de patru ori mai mulți soldați decît Cezar.

Dar cine să știe că Cezar n-avea decît cinci mii de oameni?

În Roma se răspîndeau cele mai ciudate zvonuri despre numărul soldaților lui Cezar, despre rapiditatea cu care Cezar înainta.

Apoi, Pompei simți că tot poporul se îndreaptă spre Cezar. Într-un fel, îi fugea pămîntul de sub picioare

Poporul este solul pe care se construiește orice guvernare; revoluțiile sînt cutremurele acestui sol

Văzînd că Pompei își pierdea capul, Senatul decretă panică generală! El emise o lege care declara trădător pe oricine n-ar fi fugit împreună cu el.

Cato jură să nu-și mai taie barba și părul și să nu-și mai pună cunună pe cap pînă nu va fi pedepsit Cezar, iar Republica scăpată de primejdie.

El făcu un lucru care trebuie să-l fi costat mult: el își reluă soția, pe Marcia, ca să se îngrijească de tinerii săi copii. Despre ea, Plutarh spune că «era văduvă și poseda o avere considerabilă, căci Hortensius murise și la moartea sa o lăsase moștenitoare». Aceasta îi reproșa Cezar lui Cato, spune biograful grec. El îl acuza că îi plăceau banii și că făcuse această căsătorie cu gînd negustoresc. «Căci, spunea Cezar, dacă avea nevoie de femeie, de ce a cedat-o altuia? Și dacă n-avea nevoie, de ce a reluat-o? Nu i-o dăduse lui Hortensius decît ca o mometă? Nu i-a dat-o oare tînără, ca s-o ia înapoi bogată?»

Afurisit om Cezar acesta, n-ai nimic de cîștigat fiindu-i inamic!

Dacă ar fi fost Pompei în locul lui, le-ar fi bălut.

Dacă ar fi fost Calo, te-ar fi ironizat.

La rîndul lor, consulii părăsiră Roma fără să fi îndeplinit sacrificiile care se aduceau de obicei zeilor cînd se părăsea orașul — atît de grăbiți erau să fugă.

Senatorii îi urmau sau îi precedau, fiecare luînd cu el ce-i cădea mai de preț în mînă.

Cicero face ca toți. Își ia fiul și-și lasă soția și fiica.

— Dacă o să prade, puneţi-vă sub protecţia lui Dolabella, le spuse el.

Apoi le scrie:

Formies, ianuarie

«Gîndiţi-vă bine, dragele mele, ce hotărire veţi lua. Nu vă pripiţi: nu e numai problema voastră, ci şi a mea. Rămîneţi la Roma? Veniţi după mine într-un loc sigur?

În privinţa aceasta, iată părerea mea: avîndu-l pe Dolabella alături de voi, n-aveţi de ce să vă temeţi la Roma şi, chiar dacă se vor produce excese, dacă se va ajunge la jaf, prezenţa voastră pe loc ne va fi de un mare ajutor.

Dar, ia staţi, mă gîndesc că toţi oamenii bine intenţionaţi se află în afara Romei şi şi-au luat soţiile cu ei; iată; în ţara în care mă aflu sînt altitea oraşe care ne sînt devotate, este atît pămînt al nostru, încît aţi putea să mă vedeţi des şi să mă părăsiţi cu uşurinţă, fără a înceta de a vă găsi pe un teritoriu neutru. La drept vorbind, n-aş şti să vă spun care dintre posibilităţi este cea mai bună. Vedeţi şi voi cum procedează femeile de acelaşi rang cu voi, dar mai ales aveţi grijă să nu fie prea tîrziu şi să nu mai puteţi ieşi din Roma. Trebuie să vă gîndiţi bine şi să vă consultaţi şi cu prietenii noştri. Spuneţi-i lui Philotimus să ia măsuri ca să pună casa în stare de a rezista, şi să fină destulă lume înăuntru, apoi căutaţi să aveţi curieri siguri ca să-mi trimiteţi zilnic veşti despre voi; în fine, dacă vă interesaţi de sănătatea mea, nu uitaţi să vă îngrijiţi şi voi de a voastră.»

Pompei fuge; consulii fug; Senatul fuge; Cato fuge; Cicero fuge, toată lumea fuge.

Panica este generală.

«Era un spectacol teribil, scrie Plutarh, să vezi oraşul acesta abandonat într-o furtună atît de îngrozitoare, asemeni unei corăbii fără pilot, plutind la întîmplare pe această mare de spaimă şi de groază.»

Pînă şi Labienus, locotenentul lui Cezar, omul pentru care Cezar îşi riscase viaţa, părăsi armata lui Cezar şi fugi, împreună cu locuitorii Romei, ca să-i întîlnească pe Cato, pe Cicero, pe Pompei.

Dacă cineva ar fi privit, din zborul păsării, drumurile Italiei, ar fi crezut că populaţia aceasta fuge de frica ciumei.

Un singur fapt dă o idee de spaima care domnea la Roma.

Consulul Lentulus, venit să scoată bani din tezaurul secret depus în templul lui Saturn, locmai cînd deschidea uşa tezaurului auzi pe cineva strigînd că se văd călăreţii lui Cezar. El fugi atît de repede încît uită uşa deschisă, iar cînd Cezar fu acuzat că forţase porţile templului lui Saturn ca să ia trei mii de livre de aur, pe care le luase cu adevărat, el mărturisi:

— Pe Jupiter! N-a fost nevoie să forţez nici o uşă; consulului Lentulus îi fusese atît de frică de mine, încît le lăsase deschise pe toate.

LIV

Dar Cezar nu voia să fie o sperietoare pentru Italia. Acrele de bandit, reputaţia de incendiator şi de jefuitor nu-i erau pe plac. Dimpotrivă, trebuia să atragă la el oamenii cumsecade, şi nu putea să facă aceasta decît dînd dovadă de bunătate.

Mai întîi îi trimise înapoi lui Labienus banii şi bagajele.

Apoi, pentru că un detaşament trimis împotriva lui, în loc să-l atace, nu numai că i se ataşă, dar îi predase chiar pe comandant, pe Lucius Papius, Cezar îl lăsă liber pe Lucius Papius, fără să-i facă nici un rău.

În sfîrşit, ştiind ce teamă îngrozitoare îl gonea sau mai degrabă îl făcea să gonească pe Cicero, Cezar scrise lui Oppius şi lui Balbus, cu obligaţia ca ei să-i scrie lui Cicero.

«Cezar, lui Oppius şi lui Balbus.

Vă jur că am aflat cu un mare interes din scrisoarea voastră că sînteţi de acord cu ce s-a petrecut la Corfinium. Am să vă urmez sfatul, căci va fi cu atît mai uşor, cu cît ei sînt de acord cu intenţiile mele. Da, voi fi cît se poate de blînd, şi voi face totul ca să-l aduc înapoi pe Pompei. Să încercăm în felul acesta să cîştigăm inimile şi să facem victoria trainică. Cei care m-au precedat n-au putut să atingă ura prin cruzime şi n-au putut realiza o victorie de durată folosind cruzimea, cu excepţia, totuşi, a lui Sylla. Eu n-am să fac ca el. Să căutăm noi mijloace de a învinge, şi să fim îngăduitori şi darnici. Cum să facem ca să

ajungem la acest rezultat? Am cîteva idei şi sper să-mi mai vină şi altele. Gîndiţi-vă şi voi, vă rog.

Apropo, Cneius Magius, prefect al lui Pompei, a fost surprins de trupele mele. Am procedat cu el aşa cum am hotărît, l-am lăsat imediat liber. Şi mai înainte mai prinsesem încă doi prefecţi ai lui Pompei. Şi pe ei i-am lăsat liberi. Dacă or vrea să-şi arate recunoştinţa faţă de mine, ei vor insista pe lîngă Pompei să-mi fie, mai degrabă, prieten decît duşman ca aceia ale căror intrigi au făcut Republica să ajungă în starea în care o vedem astăzi.»

Ce-a făcut Cezar la Corfinium, ca să-şi alragă aprobarea lui Oppius şi a lui Balbus?

Cezar asedia Corfinium. Cum se mai întîmplase şi cum avea să se mai întîmple, locuitorii predaseră cetatea şi, odată cu aceasta, ei îi predaseră lui Cezar şi pe oamenii lui Pompei: pe Lentulus — nu pe Lentulus acela care fugise cu atîta grabă încît uilase deschise uşile visteriei, nu; acesta este Lentulus Spinccr, un amic al lui Cicero — pe Domitius Ahenobarbus, un strămoş al lui Nero, pe Vitellius Rufus, pe Quintilius Varus, pe Lucius Rubius şi pe mai mulţi alţii.

Toţi aceştia se aşteptau să fie ucişi; şi erau atît de siguri de sfîrşit, încît Domitius ceruse otravă şi o înghiţise. Din fericire, cel căruia i se adresase contase pe iertarea lui Cezar şi-i dăduse lui Domitius doar o băutură inofensivă.— Să nu-l uităm pe acest Domitius; deşi fusese iertat, el va rămîne unul din marii duşmani ai lui Cezar.

Bănuindu-l pe Cezar că a rămas credincios tradiţiilor războiului civil, prizonierii nu credeau că mai aveau vreo scăpare.

Din ordinul lui Marius şi Sylla, mulţi fuseseră ucişi, deşi, cu certitudine, meritau mai puţin decît aceştia de acum o asemenea soartă.

Ce-a făcut Cezar?

El le-a ţinut o scurtă cuvîntare în care a reproşat la doi sau trei din amicii săi că au întors armele împotriva lui; apoi, după ce i-a apărat de furia soldaţilor, i-a lăsat să plece, teferi şi nevătămaţi.

Mai mult, a poruncit să i se restituie lui Domitius cei o sută de mii de filipi de aur pe care el îi depusese la magistraţi, deşi ştia bine că banii nu erau ai lui, ci fuseseră primiţi de la vistierie ca să plătească soldaţii ce trebuiau

să lupte chiar împotriva lui, a lui Cezar.

Iată ce făcuse la Corfinium, atrăgînd laudele lui Oppius şi ale lui Balbus, pe care el îi însărcina acum să i-l aducă pe Cicero.

Şi, în adevăr, Balbus îi scrise lui Cicero, îi trimise şi scrisoarea lui Cezar, îi dădu toate asigurările; Cicero răspunse că îl cunoaşte pe Cezar, că Cezar este bunătatea însăşi şi că nu l-a crezut niciodată în stare să verse o picătură de sînge.

Atunci, Cezar îi scrie direct lui Cicero:

«Cezar, imperator, lui Cicero, imperator, salut!

Nu te-ai înşelat şi m-ai cunoscut foarte bine. Nimic nu e mai departe de mine ca cruzimea. Mărturisesc că sînt fericit şi mîndru că ai părerea aceasta despre mine. Oamenii pe care i-am lăsat liberi, teferi şi nevătămaţi, se pregătesc, după cîte se spune, să profite de libertatea pe care le-am redat-o ca să ridice armele împotriva mea. Fie! N-au decît s-o facă. Dar tu, fă un lucru: ca să pot face apel la sfaturile tale şi să mă folosesc de tine în orice împrejurare, aşa cum m-am obişnuit. Nimic nu-mi este mai drag decît scumpul tău Dolabella, fii convins. Îi datorez o nouă favoare, aceea de a te şti alături de mine Omenia lui, bunul său simţ, gingăşia lui faţă de mine îmi sînt o garanţie.»

Împotriva lui Cezar, lumea avea puternice idei preconcepute.

Partida împotriva căreia se îndrepta se numea partida oamenilor cumsecade. Cezar se hotărî să fie mai cumsecade decît oamenii cumsecade.

Aristocraţia, împotriva căreia lupta, aplica vechea lege, legea Eumenidelor, cum spune Eschil, legea răzbunării. El proclama o nouă lege, legea Minervei, legea umanităţii.

A fost un instinct al acestui om «căruia, spune Suetoniu, îi era necunoscută ura şi care, cînd se răzbuna, se răzbuna cu toată blîndeţea»? Sau a făcut-o din calcul? Calcul sublim în orice caz, care a înţeles că după asasinatele lui Sylla şi după măcelurile lui Marius se putea cîştiga o victorie uimitoare, dînd dovadă de îndurare.

Am spus că locuitorii şi chiar oraşele fugeau; dar

aceasta se întîmpla cu locuitorii din oraşele mai îndepărtate, care aveau timp să fugă. Cezar făcea toate eforturile ca oraşele apropiate să-l vadă sosind, odată cu vestea care îi anunţa venirea.

Pentru acestea nu mai era, deci, nici o posibilitate de scăpare. Trebuia să stai, să aştepţi jaful, incendiul, moartea.

Dar Cezar trecea, nu jefuia, nu incendia, nu ucidea.

Acest lucru era atît de nou şi de neobişnuit încît oamenii cărora nu le făcuse nici un rău rămaseră uluiţi. Şi totuşi, el era nepotul lui Marius, complicele lui Catilina, insligatorul lui Clodius. Nici jaf, nici foc, nici schingiuiri! Pe cînd Pompei, dimpotrivă, el, omul ordinii, al moralei, al legii declară inamic pe oricine nu-l urmează şi promite numai exil, bătaie cu vergile şi spînzurătoare.

Acestea nu le spun duşmanii, căci atunci aş fi îndemnat să declar imediat: nu credeţi nimic despre răul care se impută învinsului, mai ales în războaiele civile.— Nu, o spune chiar Cicero.

Mai degrabă ascultaţi; iată un model de felul cum vorbeşte el despre planurile lui Pompei:

«Nici nu-ţi închipui (îi scrie el lui Atticus), nici nu-ţi închipui în ce măsură doreşte scumpul nostru Cneius să fie un al doilea Sylla. Vorbesc în deplină cunoştinţă de cauză; deallfel, el nici nu s-a ferit prea mult de asta.

— Ei bine, cum? ai să-mi spui, ştiai asta şi nu faci nimic?

— Eil pe zeil nu fac nimic, nu fac nimic, nu din simpatie, s-o ştii, ci din recunoştinţă.

O să-mi spui:

— Nu găseşti cauza dreaptă?

— Ba excelentă, dimpotrivă, însă, aminteşte-ţi că e susţinută prin mijloace mizerabile.

Mai întîi, scopul este să înfometeze Roma şi Italia, apoi să devasteze şi să ardă lotul şi, te asigur, nu-şi vor face nici un scrupul din a-i jefui pe bogaţii! ...»

Or, aşa cum spune Cicero, el, Cicero, ştia aceasta şi o mai ştiau şi alţii; toată lumea o ştia; adunătura asta de nobili ruinaţi o trîmbiţau pe toate drumurile.

Dealtfel, de ce să te îndoieşti? Pompei nu era, oare, elevul lui Sylla?

Aşa că, de îndată ce bancherii, cămătarii, oamenii de bani gata au crezut că li se vor lăsa frumoasele lor

vilişoare şi dragii lor bănişori, se impăcară cu conducătorul calicilor.

Oamenii încetau să mai fugă, uşile se deszăvorau: înlîi este privil cum trece, apoi oamenii vin în calea lui, apoi se reped în întîmpinarea lui.

Amintiţi-vă de înapoierea de pe insula Elba, cu care marşul acesta al lui Cezar seamănă enorm de mult.

Aşa că Cicero îi scrise lui Atticus:

«Nici o palmă de pămînt din Italia peste care să nu fie stăpin. Despre Pompei, nici un cuvînl; însă dacă la vremea asta nu este pe mare, orice trecere trebuie să i se închidă.

Cîtă grabă din partea lui Cezarl în timp ce din partea noastră ...

Însă nu-mi place să-l acuz pe acela cînd înfruntă pericole care pentru mine sînt lot atîtea prilejuri de deznădejde şi de suferinţă».

Apoi, dacă din cele ce am citit Cicero nu-l acuză pe Pompei, atunci ce vor spune cel care îl acuză?

I.V

În timpul acesta, ce se întîmpla cu Pompei? Ce se întîmplă cu omul care a refuzat orice propunere de pace? Ce se întîmplă cu vanitosul imperator care, zicea el, n-avea decît să bată cu piciorul ca să scoată din pămînt legiuni de cavalerie şi de pedestraşi?

Cineva trebuie să ştie cu siguranţă unde se găseşte Pompei.

Cicero.

Ia să vedem, Cicero, unde este Pompei? Îi scrii lui Atlicus în februarie anul 705 de la înfiinţarea Romei, cu patruzeci şi opt de ani înaintea erei noastre. Şi ce-i spui?

«Nu-i mai lipseşte amicului nostru ca să se dezonoreze definitiv decît să-i lase pe Domitius singur. În general se spune că-i va veni în ajutor. Dar eu mă îndoiesc.

— Cum adică? Imi vei spune, l-ar putea abandona pe Domitius, un om de o asemenea importanţă, el, care are la dispoziţia lui treizeci de cohorle?

Ei bine, da! o să-l abandoneze, dragă Atticus, sau mă înşel profund. Frica lui este de necrezut. Nu se gîndeşte decît să fugă.»

Cicero scrie clar: *Nihil spectat nisi fugam!*

«Așa că, iată omul cu care, după părerea ta, trebuie să-mi unesc soarta. Știu ce gîndești. Ei bine, eu văd de ce trebuie să-l părăsesc, dar, din păcate, nu văd pe cine trebuie să urmez.

Pretinzi că am rostit cuvinte memorabile cînd am spus că aș prefera să fiu învins alături de Pompei, decît să înving alături de alții.

Da, dar cu Pompei cel de atunci, cu Pompei cel puțin cum mi se părea atunci, nu cu Pompei cel de acum, care fuge fără să știe nici de ce, nici cum, care a predat ceea ce posedăm, care a abandonat patria, și care e gata să părăsească Italia. Am spus-o? Ei bine, atîta pagubă! Fapta e comisă! Sînt învins.

Dealtfel, n-aș putea să mă obișnuiesc să văd lucruri pe care nu le-am crezut niciodată posibile, nici să urmez un om care m-a smuls dintre ai mei și din mine însumi.

Adio, o să-ți scriu precis ce va mai urma.»

Vreți să știți ce a urmat? Iată. Citiți.

«Pompei a fost găsit.

Oh, rușine! Oh, nenorocire! Căci nu este nenorocire mai mare decît în rușine; i-a plăcut să-l ajute pe Cezar să devină mare și iată, deodată, începe să se teamă de el și nu vrea pace cu nici un chip.

Dar în același timp trebuie spus că nici nu face absolut nimic pentru război.

Iată-l afară din Roma: pierde Picenum din greșeala lui, se lasă încolțit în Apulia, se pregătește să treacă în Grecia și nici un cuvînt de rămas bun pentru nimeni, nici un cuvînt despre o hotărîre atît de gravă și de neașteptată.

Însă, iată că îi scrie Domitius.

Atunci, el trimite o scrisoare consulilor: pare că s-a trezit în el sentimentul onoarei.

Crezi că, revenindu-și, eroul va striga:

— Știu ce cer datoria și onoarea. Ce-mi pasă de pericole cînd dreptatea este cu mine!

Aș! Adio onoare! Eroul este pe drum, fuge, aleargă pe la Brindisi. Și, în plus, se spune că Domitius s-a predat împreună cu toți cei care erau cu el.

Oh! Ce lucru îngrozitor! Termin scrisoarea: durerea mă împiedică să continui. Aștept vești de la tine.»

După cum vedeți, Pompei a fost găsit; el fuge pe la Brindisi.

Într-adevăr, se găsește la Brindisi, adică în punctul extrem al Italiei. Iată ce-i scrie el, de acolo, lui Cicero:

«Cneius cel Mare, proconsul, lui Cicero, imperator!

Am primit scrisoarea ta; dacă eşti sănătos, te felicit. În cele ce-mi spui am recunoscut vechiul tău devotament pentru Republică. Consulii s-au întîlnit cu armata mea, pe care o aveam în Apulia.

Te conjur, în numele acestui admirabil patriotism care nu s-a dezmințit niciodată, să vii la noi, pentru a holări împreună asupra celor mai potrivite măsuri de luat în situația de plins în care se găseşte Republica.

Ia-o pe Via Appia şi vino la Brindisi cît mai repede cu putință.»

Şi continuă totuşi să se mai numească Cneius cel Mare!

Vă spuneam eu, dragi cititori, că v-a fost lăudat prea mult Pompei.

De la sine se înțelege că Cicero nu-i singurul care gîndeşte şi spune că Pompei este un prost şi un laş.

Pompei laş! Ce ciudată asociere de cuvintel Dar, ce vreți? M-am obligat să vă prezint pe oamenii mari în intimitate, însă cu oamenii mari se întîmplă cum se întîmplă şi cu friptura de iepure; nu poți s-o faci dacă n-ai vînatul: ca să vă fac un om mare, am nevoie de un om mare.

Iată-l acum pe Celius, care îi scrie lui Cicero:

«Spune tu adevărat, ai mai văzut un om mai prust decît acest Cneius Pompei al tău? Să faci atîta zgomot, să provoci o tulburare atît de adîncă şi să nu faci decît prostii!

Dragul meu, Cezar at nostru, dimpotrivă, cîtă putere de acțiune şi mai ales cîtă moderație în victoric! Ai mai citit sau ai mai auzit tu ceva asemănător? Ce zici? Ce zici şi de soldații noştri, eh?, de soldații noştri care, prin locurile cele mai inaccesibile, înghețați pe un ger năprasnic, fac o campanie de parcă ar fi o plimbare! Pe Jupiterl Ce viteji!

Ce-ai mai rîde de mine dacă ai şti ce mă neliniştcşte, în fond, din toată accastă glorie din care mie nu-mi revine nimic! N-aş putea să-ți spun asta decît prin viu grai. Tot ce ştiu este, că intenționează să mă cheme la Roma de cum il va fi gonit pe Pompei din Italia. În rest, cred că la ora actuală s-a şi comis, în afară doar de faptul că lui Pompei

i-ar place să se lase asediat în Brindisi.

Salut pe băiatul tău Cicero!»

La rîndul său, Cezar îi scrise din nou lui Cicero. De unde? Scrisoarea nu este datată. Dar credeţi că Cezar însuşi ştie unde se află? El înaintează cu grabă cu care Pompei fuge.

«Mă grăbesc; sîntem în marş, iar legiunile au luat-o înainte. Nu vreau să-l las pe Furnius să plece fără să-ţi trimit prin el un cuvînt de gratitudine. Ceea ce-ţi cer imediat, ceea ce-ţi cer ca o favoare este să vii la Roma, unde sper că ajung în curînd şi eu. Aş putea să te văd acolo şi să profit de trecerea ta, de luminile tale, de poziţia ta, în sfîrşit, de tot ce poţi!

Termin cum am început: timpul zboară. Iartă-mă că-ţi scriu numai atît. Furnius îţi va spune restul.»

Astfel, toată lumea îl vrea pe Cicero. Pompei îl trage spre Brindisi, Cezar îl cheamă la Roma. Dar el, pe cine va asculta? Ah! dacă ar îndrăzni, cum l-ar mai lăsa pe Pompei şi ar fugi la Cezar!

Ah! dacă n-aş fi angajat! spune el; însă sînt atît de obligat faţă de Pompei, încît nu pot suporta nici măcar umbra unei ingratitudini.

Îi răspunde lui Cezar:

«Cicero, imperator, lui Cezar, imperator, salut!

Am citit scrisoarea ta, cu care l-ai însărcinat pentru mine pe Furnius al nostru şi în care mă îndemni să viu la Roma.

Vorbeşti că vrei să profiţi de luminile mele şi de poziţia mea.

Însă adaugi: de trecerea pe care o am şi de tot ce pot!

Asta este altceva şi mă întreb ce sens dai tu acestor cuvinte.

Cred, desigur, că înalta-ţi înţelepciune nu-ţi poate inspira pentru concetăţenii tăi decît sentimente de pace, de linişte şi de înţelegere.

Dacă este aşa, atunci, Cezar, ai dreptate să te gîndeşti la mine, căci eu sînt omul care-ţi trebuie şi prin poziţie, şi prin fire.

Aşadar, dacă presimţirea mea nu mă înşală, dacă tu ai faţă de Pompei cît de puţină bunăvoinţă, dacă vrei cît de cît să-l vezi revenind spre tine şi spre Republică n-ai să găseşti nicăieri un agent mai bun decît pe mine, eu, care

niciodală nu am dat decît sfaturi bune în toate împrejurările şi lui, şi Senatului, ori de cîte ori mi-a stat în putinţă. Şi nu m-am mulţumit să-mi spun doar părerea, dar m-am străduit să o fac împărtăşită şi de alţii.

Astăzi, îţi mărturisesc, Cezar, că nu pot vedea cu indiferenţă decăderea lui Pompei, căci de cîţiva ani am făcut din Tine şi din el idolii mei şi v-am închinat şi lui, şi ţie, o prietenie profundă.

Aşa că te rog, Cezar, te implor în genunchi, smulge-te un moment din grijile care te preocupă, îngăduie-mi să fiu sincer, recunoscător, credincios în amintirea celor mai mari servicii pe care le-a putut primi un om vreodată. Cruţă-l deci pe singurul om care-ţi poate servi ca mediator între Tine şi el, între voi doi şi concetăţenii voştri.

Ţi-am mulţumit că i-ai lăsat viaţa lui Lentulus, că ai făcut pentru el ceea ce făcuse el pentru mine. Dar după scrisoarea pe care mi-ai scris-o în efuziunea recunoştinţei, îmi pare că împart cu el aceeaşi binefacere.

Dacă aceasta este recunoştinţa mea din cauza lui Lentulus, te rog, fă aşa ca să pot avea una la fel şi din cauza lui Pompei».

Iată ce era bun în Cicero! Dar asta n-a dus la nimic.

— Vino ca mediator, spuse Cezar

— Voi avea libertate de acţiune? întrebă Cicero.

— Nu pretind să-ţi dictez eu rolul, răspunse Cezar.

— Te previn că, dacă mă duc la Roma, voi îndemna Senatul să te împiedice să te duci în Spania şi să duci război în Grecia. În plus, te previn că voi protesta mereu în favoarea lui Pompei, insistă Cicero.

— Atunci, nu veni, răspunse Cezar.

Şi în adevăr, Cicero rămîne la Formics, cel puţin pînă la noi ordine.

Însă Cicero este foarte îngrijorat; el primeşte acolo un bilet de la Balbus.

Nu vi se pare că este un fel de frondă antică, mai serioasă decît aceea din secolul al XVIII-lea, cu bileţelele care soseau dimineaţa? Numai că în loc de a fi domnul de la Rochefoucauld şi cardinalul de Retz, este vorba de Pompei şi de Cezar.

Cicero primeşte deci acest bileţel:

«*Balbus lui Cicero, imperator, salut!*

Am primit de la Cezar o scrisoare secretă, de pe care

îți trimit copie; prin conciziunea ei îți vei da seama cît este de ocupat, căci îmi scrie atît de laconic despre lucruri de o asemenea importanță.

Dacă o să survină ceva nou, am să-ți scriu imediat.

«Cezar lui Oppius și Cornelius Balbus

Am ajuns în Brindisi la revărsatul zorilor, în ziua a 7-a a idelor lui martie, și mi-am așezat tabăra acolo. Și Pompei este la Brindisi; el l-a trimis la mine pe M. Magnus, ca să-mi vorbească de pace. I-am răspuns ceea ce ai să vezi; n-am vrut să întîrzii nici un moment ca să le previn; cum voi avea speranța realizării unui aranjament, am să le anunț».

Acum, dragă Cicero, îmi înțelegi neliniștea? Este a doua oară că mi se dau speranțe de încheierea păcii, și tremur de teamă să nu se spulbere această nădejde. Din nefericire, nefiind lîngă tine, nu pot să-ți fac decît urările mele; dacă aș fi fost acolo, poate aș fi putut să fac ceva. Dar acum, mă frămînt așteptînd».

Iată aversul; să vedem reversul. Cezar a mers cu graba lui obișnuită. După ce a luat Corfinium, San Perino de astăzi, pe care mulți istorici îl confundă cu Corfu (Corcyra), după ce a consolidat situațiile lui Domitius și Lentulus Spincer, pe care aceștia le credeau compromise, a pornit de-a lungul țărmului Adriaticii.

Cezar, care este în război cu galii, nu are alte bărci decît pe acelea cu care a debarcat în Angtia și pe care n-a avut timp să le treacă prin strîmtoarea de la Cadix și să le aducă în Marea Adriatică.

Cezar, spuneam, a urmat țărmul mării și a ajuns la Brindisi.

El înainta, precedat de Magius, administratorul caselor lui Pompei, pe care îl întîlnise în drumul său și-l trimisese înapoi la stăpînul său.

Magius avea sarcina să-i spună lui Pompei:

— Cezar se apropie. El spune că este în interesul Republicii să vă întîlniți, dar numai voi doi, singuri fără martori; din depărtare și prin intermediari nimic nu se poate aranja.

La această întîlnire pe care o ceruse face aluzie Cezar cînd îi scrie lui Balbus: «Mi l-a trimis pe Magius ca să vorbească de pace».

Cezar avea cu el şase legiuni, din care două create în întregime în timpul drumului; şase legiuni, adică aproape patruzeci de mii de oameni. După cum se vede, cei cinci mii de pedestraşi şi cei trei sute de călăreţi ai lui se înmulţiseră.

Şi Napoleon plecase din insula Elba cu cinci sute de oameni, a zecea parte din numărul oamenilor care îl urmau pe Cezar; şi el este tratat drept tîlhar de Lentulus al epocii sale; în sfîrşit, şi el ajunge la Tuileries urmat de o întreagă armată.

Atunci începe asediul, unul din acele asedii gigantice, aşa cum făcea Cezar; ca la asediul de la Rochelle din 1628, făcut de cardinalul Richelieu.

Ascultaţi:

Cezar se decide să închidă portul Brindisi. Mai întîi, construieşte un dig în dreptul intrării celei mai înguste, însă întrucît adîncimea apei îl împiedică să continue lucrarea, el construieşte plute de treizeci de picioare pătrate. Cu aceste plute, pe care le va lega de lucrările de zidărie deja începute, va închide portul. Ca să nu fie zdruncinate de valuri, el le înţepeneşte cu ancore la cele patru colţuri, iar pentru a le apăra construieşte un al doilea rînd asemeni cu primul. El le acoperă cu pămînt şi crăci, ca să se poată circula uşor pe deasupra lor. Întăreşte cu parapete şi împletituri de nuiele flancul şi faţa, apoi ridică turnuri cu două etaje, pentru a le feri de loviturile vaselor şi ale focului.

Acestor construcţii, Pompei le opune marile bastimente de transport pe care le-a găsit în port, pune să se construiască pe aceste bastimente turnuri cu trei etaje, pe care le înarmează cu maşini şi cu suliţe de tot felul, apoi, astfel înarmate, le lansează împotriva plutelor, ca să le scufunde.

Astfel, giganţii luptă corp la corp, şi lupta poate reîncepe în fiecare zi.

Dar Cezar vrea să aibă pînă la sfîrşit procedeul de partea sa.

El trimite la Pompei pe unul din locotenenţii săi, Caninus Rebilus.

Rebilus are misiunea să ceară o întrevedere lui Pompei din partea lui Cezar.— Pompei va avea toate onorurile întîlnirii, Cezar îşi dă cuvîntul.

Pompei răspunde că nu poate face nimic în lipsa consulilor.

În adevăr, consulii sînt la Dyrrachium.

Era un subterfugiu, Cezar şi-a dat bine seama.

El continuă asediul.

După nouă zile, vasele care transportaseră pe consuli şi o parte din armată la Dyrrachium se întorc la Brindisi, fără arme şi fără consuli, bineînţeles.

Ele revin să-l ia pe Pompei şi cele douăzeci de cohorte ale sale.

Atunci, Pompei se pregăteşte să fugă.

Pune să se baricadeze porţile oraşului, intrările în pieţe şi răscrucile: ridică baricade pe străzi, săpînd şanţuri, în fundul cărora bate ţăruşi cu vîrfurile ascuţite în sus, acoperă totul cu împletitură de nuiele, peste care pune pămînt şi nisip: se fac astfel capcane în care vor cădea soldaţii lui Cezar.

În sfîrşit, într-o noapte, după ce şi-a instalat arcaşii de-a lungul zidului cetăţii, îşi îmbarcă în taină soldaţii, lasă bărci în care să se retragă şi arcaşii la rîndul lor, iar la miezul nopţii ridică pînzele, forţează trecerea şi pleacă, lăsînd numai două vase eşuate lîngă dig, încărcate cu soldaţi.

Dar abia plecase Pompei şi trupele sale abia îmbarcaseră arcaşii care păzeau zidurile cetăţii, că, de pe acoperişurile caselor, locuitorii din Brindisi începură să-l strige pe Cezar şi să facă soldaţilor săi semne să vină.

Cezar înţelege totul, se repede la porţi, pe care locuitorii le degajează pe dinăuntru, iar soldaţii lui le forţează pe dinafară. E gata să se repeadă de-a lungul străzilor în urmărirea lui Pompei, dar locuitorii îl informează despre capcanele pregătite pe străzi.

Atunci, el face un mare ocol, adică înconjoară oraşul, ajunge la diguri, le găseşte închise şi vede, în depărtare, marea plină de corăbiile care fug.

Era a şaizecea zi de cînd trecuse Rubiconul.

Un moment, Cezar cade pe gînduri.

Să încerce să-l urmărească pe Pompei?

Imposibil: Cezar n-are nici o corabie. Dealtfel, puterea lui Pompei nu este aici, este în Spania, unde se găsesc trupele lui cele mai bune. Spania este citadela lui Pompei.

Cezar spune atunci cuvinte pe care numai un om genial le poate spune, şi care rezumă o întreagă situaţie:

— Hai să ne luptăm mai întîi cu o armată fără general şi, cînd ne vom întoarce, să luptăm cu un general fără armată.

Cîteva zile după intrarea lui Cezar în Brindisi, Cicero primește această scrisoare:

«Martius și Trebatius, lui Cicero, imperator, salut!

După plecarea noastră din Capua, am aflat pe drum că Pompei s-a îmbarcat cu toată armata la 16 calende ale lui aprilie.

A doua zi, Cezar a intrat în oraș; el a ținut un discurs populației și a plecat imediat la Roma. Ar putea să ajungă înainte de calende, și nu intenționează să rămînă decît cîtva timp. De acolo, va pleca în Spania. Credem că facem bine anunțîndu-vă de sosirea lui Cezar, și în acest scop vă reînapoiem sclavii.

Aflăm chiar în momentul acesta că Cezar va dormi la Benevent la 8 calende ale lui aprilie, și la 6, la Simiese.

Sîntem siguri de aceasta».

În adevăr, Cezar, urmînd itinerariul arătat, se întoarce la Roma.

La Roma totul este calm, atît de calm, spune Cicero, încît oamenii cumsecade reîncepuseră să ia cămătă.

În adevăr, mare dovadă de calm!

Asemeni lui Napoleon care străbate toată Franța, de la Cannes la Paris, fără să fi tras un singur foc, Cezar străbătuse toată Italia, de la Roma la Brindisi și de la Brindisi la Roma fără să fi vărsat o picătură de sînge.

Comparați acum intrarea lui în Roma cu intrările lui Marius și ale lui Sylla.

În momentul acesta, va începe pentru Cezar o eră nouă. Era pe care din păcate, Pompei a parcurs-o, era în care oamenii își arată adevărata măsură a mărimii lor: era dictaturii.

LVI

Odată ajuns la Roma, prima grijă a lui Cezar a fost de a da porunci Senatului să se întrunească.

Și Senatul se întruni.

Cezar se înfățișă, nu ca Ludovic al XIV-lea, cu cravașa în mînă, ci calm, fără umilință, dar și fără mîndrie.

Își cantonase trupele în împrejurimi și intrase în Roma aproape singur.

N-avea deci înfățișarea unui dictator; și mai puțin încă a unei persoane care venise să solicite ceva: avea înfățișarea unui om stăpîn pe sine și pe dreptul său.

Moralmente, el își făcuse un «18 brumar»* al său.

El explică senatorilor că nu aspirase niciodată la vreo funcție a cărei ușă să nu fi fost deschisă oricărui cetățean roman; că așteptase timpul prevăzut de lege ca să candideze la un nou consulat; că în ciuda opoziției făcute de dușmanii săi și cu toate strigătele lui Cato, poporul hotărîse că putea să-l solicite, deși era absent.

Vorbi de modestia, de răbdarea sa; ceru Senatului să-și aducă aminte că el se oferise să-și lase trupele la vatră dacă și Pompei ar fi făcut la fel; demonstră nedreptatea ce pe care i-o făceau dușmanii, voind să-i impună niște legi pe care ei înșiși nu le respectau; îi acuză că au preferat să arunce Italia în foc și sînge decît să sufere cea mai mică micșorare a autorității lor; le reproșă că-i luaseră cele două legiuni, le aminti violența cu care fuseseră tratați tribunii, încît Marcus Antonius și Quintus Cassius se văzură obligați să fugă din Roma în haine de sclav și să vină să se pună sub protecția lui; reaminti insistența pe care o depusese pe lîngă Pompei ca să obțină întîlnirea cu el în vederea rezolvării tuturor problemelor, prietenește și fără vărsare de sînge. Ținînd seama de toate acestea, el ruga Senatul ca, împreună cu el, să se îngrijească de Republică; însă adăuga că dacă Senatul i-ar fi refuzat acest concurs, el se va îngriji singur de Republică, socotind că-i va fi mai ușor lui să nu țină seama de Senat, decît Senatului să nu țină seama de el, adică, sub o modestie aparentă, el se declara stăpîn deplin.

Totuși, el propuse să se trimită o delegație la Pompei, ca să-i ofere un nou aranjament.

Discursul lui Cezar fu aprobat cu putere și chiar foarte aplaudat.

Însă, cînd fu vorba să se numească membrii delegației, nimeni nu voi să ia parte.

Pompei declarase sus și tare în Senat:

— Nu fac nici o deosebire între cei care rămîn în Roma și cei care îl urîncază pe Cezar.

Cezar fusese mai puțin categoric: el declarase că îl

---

* Aluzie la 18 Brumar al lui Napoleon. (n. t.).

considera amic pe oricine nu era în război cu el.

Trei zile se scurseră în convorbiri, fără să se ajungă la un rezultat.

A treia zi, Cezar renunţă la propunerea făcută. Poate că fusese bucuros că nu-i putuse convinge pe aceşti fricoşi.

Între timp blîndeţea lui Cezar — blîndeţe căreia i se căuta un motiv politic, înlăturîndu-se singura şi adevărata cauză: firea lui înnăscută — între timp, deci, blîndeţea lui Cezar, neobişnuită, necunoscută, neînchipuită în asemenea împrejurări, îi încurajă pe duşmani.

Se ajunse pînă acolo încît, în momentul plecării în Spania, cînd voi să ia din vistieria publică banii necesari pentru campanie, tribunul Metellus se opuse.

— De ce? întrebă Cezar.

— Pentru că nu îngăduie legile, răspunse Metellus.

Cezar ridică din umeri.

— Tribunule, îi spuse el, ar trebui să ştii că războiul nu este vremea legilor. Dacă nu-ţi plac lucrurile pe care am să le fac, dă-te la o parte din calea mea; războiul nu îngăduie o asemenea libertate în vorbire. După ce voi depune armele, după ce se va încheia o înţelegere, atunci vei putea să vorbeşti după plac. Îţi spun aceasta din bunătate, tribunule, să ştii! Pentru că eu sînt aici prin dreptul celui mai tare; pentru că şi tu şi cei din faţă sînteţi ai mei, îmi aparţineţi; eu pot să fac ce vreau cu voi, pentru că, la urma urmei, voi sînteţi prizonierii mei.

Şi cum Metellus voia să ridice tonul:

— Bagă de seamă, îi spuse Cezar, că mi-e mai uşor să te ucid decît să-ţi spun că am de gînd s-o fac.

Metellus n-a stat să asculte mai multe şi s-a retras.

Cezar intră în templul lui Saturn, găsi vistieria deschisă — ne amintim că consulul Lentulus fugise atît de repede încît n-avusese timpul să o mai închidă — şi luă, fără greutate, toţi banii de care avea nevoie ca să poarte războiul. Suetoniu spune: trei mii de livre de aur.

Cînd era gata să plece în Spania ca să se lupte acolo cu Afranius, Petreius şi Varo, cei trei locotenenţi ai lui Pompei, Cezar îşi aruncă ochii în jurul lui.

Iată ce văzu:

Cotta stăpînea Sardinia; Cato — Sicilia; Tuberon — Africa.

Cezar dădu ordin lui Valerius să ocupe Sardinia cu o legiune; lui Curion, să treacă în Sicilia cu două legiuni şi, după recucerire, să-l aştepte în Africa.

Pompei era la Dyrrachium.

Precizăm imediat că Dyrrachium este Durresul de astăzi.

Acolo își strîngea armata și o flotă.— Vom arăta mai tîrziu cîtă flotă și cîtă armată.

Valerius plecă în Sardinia.

Dar, înainte de a se îmbarca, sarzii îl izgoniseră pe Cotta.

Acesta fugi în Africa.

Cato era la Siracusa.

Acolo află că Assinius Pottion — unul din locotenenții tui Cezar — sosise la Messina.

Assinius Poltion comanda avangarda tui Curion.

Cato, care încă nu știa ceva sigur în legătură cu evenimentele de la Brindisi, trimise la el ca să-i ceară lămuriri asupra situației.

Assinius Poltion îi spuse că Pompei era părăsit și că își avea tabăra la Dyrrachium.

— Ce încurcate și de nepătruns sînt căile sorții! strigă Cato. Cît timp Pompei se conducea fără judecată și fără rațiune, fusese invincibil, iar astăzi, cînd vrea să-și salveze patria și luptă pentru libertate, succesul îl părăsește.

Apoi, meditînd pentru sine însuși:

— Am destui soldați ca să-l gonesc pe Assinius din Sicilia; dar el așteaptă o armată mai numeroasă decît cea pe care o are acum; nu vreau să ruinez insula atrăgînd un război în sînul ei.

Să ni se ierte această vorbire pompoasă: de fiecare dată cînd îl citățm pe Plutarh, citățm un grec și încă un grec din perioada de decadență.

Să revenim la Cato.

El îi sfătui pe siracuzani să îmbrățișeze partida cea mai puternică, iar el se îmbarcă și porni pe mare, ca să se întîlnească la Dyrrachium cu Pompei.

In schimb, Cicero continua să se afle în Italia. Se chinuia îngrozitor ca să ia o hotărîre: nu se întorcea nici la Roma, să-l întîlnească pe Pompei.

Sta la Cumae, gata să se îmbarce, dar nu se îmbarca, spunînd că nu avea vînt favorabil.

In aceeași zi, probabil 1 mai, primi două scrisori: una de la Antonius (sînt cunoscute motivele urii dintre Antonius și Cicero), cealaltă de la Cezar.

Iat-o pe prima:

«Antonius, tribun al poporului şi propretor, lui Cicero, imperator, salut!

Dacă nu te-aş iubi, şi încă mai mult decît ai vrea tu să crezi, nu m-aş ocupa de un zvon care circulă pe aici şi pe care eu îl cred pe de-a-ntregul fals. Dar cu cît mă simt mai legat de tine, cu atît mai mult am dreptul să mă ocup de un zvon, chiar dacă el ar fi neîntemeiat.

Ai să treci marea, tu care îi iubeşti atît de mult pe Dolabella şi pe Tulia, tu care ne eşti atît de drag la toţi, tu, a cărui onoare şi consideraţie ne afectează pe noi ca pe tine însuţi, ţi-o jur pe Hercule!

Vreau să te conving că, în afară de Cezar, nu există nimeni pentru care să am o afecţiune mai mare decît pentru tine şi că, după părerea mea, nu există nimeni pe devotamentul căruia Cezar să conteze mai mult decît pe devotamentul tău.

De aceea, te implor, dragă Cicero, nu te angaja în nici o intervenţie care să te oblige; fereşte-te de cine a fost ingrat faţă de tine şi, ca să-l urmezi, nu fugi ca de un duşman de omul care face atîta haz de tine încît, pentru că te iubeşte, vrea să te vadă puternic şi onorat.

Îţi trimit această scrisoare prin Calpurnius, amicul meu personal, ca să vezi cît mi-e de scump tot ceea ce priveşte fericirea şi gloria ta!»

Am spus că în aceeaşi zi Cicero primea o a doua scrisoare; era adusă de Philotinus, de la Cezar.

«Cezar imperator, lui Cicero imperator, salut!
17 aprilie

N-ai de ce să te temi, nu-i aşa? Tu nu eşti omul care să facă ceva cu imprudenţă; totuşi, tulburat de nişte zvonuri, consider potrivit să-ţi scriu. În numele prieteniei noastre, nu te asocia unei cauze pierdute! Tu n-ai fost alături de această cauză cînd avea toate şansele; a refuza să treci de partea norocului ar fi nu numai să insulţi prietenia, dar să-ţi faci rău ţie însuţi. Oare nouă nu ne-a reuşit totul? Oare lor nu le-a fost potrivnic totul? Nu urma o cauză care este asemeni celei la ale cărui îndemnuri refuzi să iei parte; se pare, fără să mă înşel, că am comis o faptă condamnabilă, căci nimic din ceea ce ai putea face împotriva mea n-ar fi mai grav decît dacă ai face ceva

pentru dușmanul meu. Fereșle-le să părăsești Italiu (fac apel la prietenia ta; cred că am acest drept). Dealtfel în condițiile în care ne aflăm, neutralitatea nu este oare situația care convine cel mai bine unui om cumsecade și pașnic, unui bun cetățean? Cîțiva oameni care gîndesc așa au putut fi totuși dezorientați de un sentiment de teamă și de îndoială asupra mea. Dar tu, tu, care imi cunoști viața intreagă, care poți să-mi analizezi toate acțiunile, care îmi cunoști prietenia pentru tine, spune, ce-ai putea face mai bine decît să te abții? Vino la Roma!».

Toate aceste insistențe eșuează: Cicero plecă din Cumae spre sfîrșitul lui iunie, iar în ziua de 1 t îi scria soției sale, Terentia, din portul Gaeta, că o puternică vărsare a bilei a pus capăt indispoziției care îl doborîse și, ca o soție pioasă și plină de rîvnă ce era, o ruga să ofere un sacrificiu lui Apollo și lui Esculap.

Ce teamă avea sărmanul Cicero să nu se compromită nici față de zei, de vreme ce nu separa pe Apollo de Esculap, după cum nu separa pe Cezar de Pompei!

Primele vești de la el, după această scrisoare, sînt din Epir, datate din luna februarie anul 706 de la întemeierea Romei, adică patruzeci și șapte de ani înaintea erei noastre. Cicero intra atunci în al șaizecilea an.

LVII

Să-l urmărm pe Cezar în Spania; fiți liniștiți, un capitol sau două ne vor fi de ajuns pentru întregul război pe care îl va purta acolo. Este adevărat că nici campania aceasta n-a durat prea mult: cred că vreo șase săptămîni.

Mai întîi a trecut Alpii.

Același Ahenobarbus care voise să se otrăvească la Corfinium și căruia Cezar îi acordase viața și-l lăsă liber să facă orice dorea se grăbise să-l întîmpină pe Pompei, așa cum prevăzuse Cezar în scrisoarea către Cicero. Apoi strînse șapte brigantine, le încărcă cu oameni de pe proprietățile sale și se repezi cu ei în Marsilia.

La rîndul său, înainte de a părăsi Roma, Pompei lăsase la vatră, la familiile lor, cîțiva tineri din Marsilia care veniseră să-și termine educația la Roma, sub patronajul lui. Pe aceștia îi însărcinase să le spună părinților lor că îi ruga să-și amintească de obligațiile pe

care le aveau față de el și să nu prefere favoruri noi în locul celor vechi.

Aceste două împrejurări făcură din Marsilia un oraș ostil lui Cezar. De aceea Marsilia chemase între zidurile sale munteni din împrejurimi, făcuse depozite de grîu din grîul luat de la țară și din cetățile învecinate, organizase ateliere pentru forjat arme, reparase corăbiile, reparase spărturile din ziduri și zidurile însele și, în sfîrșit, închisese porțile lui Cezar.

Cezar n-avea timp de asedii.

El chemă cincisprezece locuitori mai importanți din oraș, îi rugă să nu fie ei primi care să-i declare război și-i îndemnă să urmeze exemplul Italiei, care nu numai că s-a supus, dar a și venit la el. Le spuse apoi că va aștepta răspunsul lor.

Ei reveniră, spunînd că Marsilia a aflat că Italia era împărțită în două mari tabere: a lui Cezar și a lui Pompei, și că Marsilia, oraș grec, cere să rămînă neutră.

Or, cum nu putea fi neutră dacă avea între zidurile sale pe Domitius cu oamenii lui, Cezar înălță turnuri și obloane de sabordare, porunci să se construiască la Arles douăsprezece galere, care se terminară și se echipară în treizeci de zile. După ce sînt aduse la fața locului, i se încredințează lui Trebonius comanda asediului și lui Decimus Brutus comanda flotei.— Să nu se confunde acesta cu Marcus Brutus, vărul său: amîndoi îl vor asasina pe Cezar, dar nu e nici un motiv ca să se confunde un asasin cu altul.— Apoi, trimite pe Fabius cu cele trei legiuni cantonate pe timpul iernii la Narbonne, pentru a ocupa trecerea Pirineilor, pe care o apăra Afranius; ordonă celorlalte legiuni să le ajungă, iar el se aruncă pe drumul urmat de avangardă.

Cei trei locotenenți ai lui Pompei împărțiseră astfel Spania între ei:

Afranius guverna Spania interioară; Petreius — Estramadura și Portugalia; Varo, restul, de la pădurea Cafionie pînă la Guadiana.

La apropierea lui Cezar, Petreius și Afranius își uniră armatele și-și așezară tabăra lîngă Lerida.

Aveau la un loc cinci legiuni, optzeci de cohorte de infanterie și cinci mii de cai. Fabius, locotenentul lui Cezar, avea șase legiuni și trei mii de cai.

In plus, Cezar, în drumul său spre dușman, ridicase din Galia trei mii de călăreți și o mulțime de gasconi și de

basci, foarte buni soldaţi mai ales pentru felul de război pe care avea să-l facă.

Circula zvonul că Pompei venea prin Africa şi că avea să sosească foarte repede în Spania cu o armată numeroasă. Era posibil de zece ori să fie aşa; contrariul părea complet imposibil.

Fie că-i lipsea numerarul — cum s-ar spune în zilele noastre —, fie că voia să-şi lege comandanţii armatei de propria lui soartă, Cezar îşi adună ofiţerii şi împrumută de la ei toţi banii care nu le erau absolut necesari pentru cheltuielile personale, şi cu aceşti bani plăti soldaţii.

Cezar intră în Spania prin Perpignan, Mont-Louis, Puycerda. Ne servim de numirile moderne ale localităţilor pentru a fi mai lesne înţeleşi şi ca să putem fi uşor urmăriţi de cititori pe prima hartă care le-ar cădea în mînă, dacă ar dori să facă aşa ceva.

El îl găsi pe Fabius stabilit pe rîul Segre *(Sicorius)*. Segre izvorăşte din munţii care înconjoară valea Andora, curge spre sud-vest, se uneşte, la Balaguer, cu rîul Noguera, care îl face să-şi piardă numele, îşi continuă drumul prin Lerida şi se varsă în Ebru, la Menquinenza.

Fabius aruncase două poduri peste Segre, la o distanţă de o leghe unul de altul. Podurile acestea serveau pentru aprovizionarea cu furaje, căci regiunea prin care trecuse era complet pustiită.

Unul din poduri se prăbuşi sub greutatea unui convoi.

Era cu două zile înainte de venirea lui Cezar.

Afranius şi Petreius, care ocupau cursul rîului, îşi dădură seama de accident văzînd rîul purtînd resturi, şi atacară imediat soldaţii lui Cezar.

Plancus, care comanda convoiul şi care după prăbuşirea podului se găsea izolat de tabăra lui Fabius, se retrase pe o ridicătură şi făcu front de ambele părţi.

În timpul luptei, se văzură strălucind în depărtare steagurile a două legiuni.

Era Fabius, care venea în ajutorul lui Plancus.

Trecuse pe al doilea pod.

Afranius se retrage.

Două zile mai tîrziu, cum am spus, Cezar soseşte cu o escortă de nouă sute de călăreţi.

Podul fusese refăcut în noaptea dinaintea sosirii sale şi se terminase sub ochii lui.

Iată-l sosit; inamicul îi va recunoaşte prezenţa după loviturile pe care le dă.

La o depărtare de două mii de ani, este tactica lui Napoleon. Lumea îl credea la o sută de leghe; el soseşte noaptea şi atacă a doua zi.

Recunoaşte locurile, lasă şase cohorte pentru paza podului şi a taberei şi porneşte împotriva lui Afranius pe trei direcţii.

Afranius refuză lupta şi-şi masează soldaţii pe un deal.

Cezar îşi va aşeza tabăra la poalele dealului.

El ţine toată ziua armata pregătită de luptă, iar în spatele liniei de bătaie pe care o aliniază spre duşman restul armatei sapă un şanţ pe care Afranius nici nu-l bănuieşte.

La venirea nopţii, el se retrage dincoace de acest retraneament. A doua zi, el indică la trei legiuni trei şanţuri care mai trebuiau săpate; legiunile se pun pe lucru. Pînă seara, şanţurile sînt săpate.

Afranius a voit să-i împiedice din lucru, dar, văzîndu-l pe Cezar pe jumătate fortificat, n-a îndrăznit să părăsească poalele dealului.

Cînd se făcu ziuă, şanţurile erau întărite cu palisade.

Cezar are o tabără fortificată, în care îşi aduce bagajele; trupele rămîn în cealaltă tabără.

A doua zi, luptă între Cezar şi Afranius. La sfîrşitul zilei, fiecare se laudă cu victoria; aşa cum se întîmplă întotdeauna cînd nimeni n-a învins.

Două zile mai tîrziu se petrece un accident mai grav: zăpada se topeşte în Pirinei, rîul Segre se revarsă şi ia cu el cele două poduri ale lui Cezar.

Acelaşi lucru i se va întîmpla şi lui Napoleon pe insula Lobau, cu cîteva zile înainte de bătălia de la Wagram.

Iată-l pe Cezar fără alimente şi fără posibilitate de a şi le procura.

Puţinul grîu se termină repede; nici o vită; toţi proprietarii de animale şi-au dus cirezile în afara regiunii. Grîul se vinde cu patruzeci de dinari oborocul.

Adăugaţi la aceasta trupele uşoare spaniole, obişnuite să treacă rîul pe burdufuri, şi care zi şi noapte hărţuiesc armata lui Cezar.

De reconstruirea podurilor nici nu poate fi vorba; apele sînt prea mari, rîul e prea vijelios.

Cezar e prins ca într-o capcană. Nici unul din soldaţii săi nu va scăpa; nici nu va fi nevoie să-i ucidă cineva: vor muri de foame. Vestea se răspîndeşte şi ajunge pînă la

Roma; de la Roma, trece în Iberia şi în Grecia.

La casa lui Afranius, la Villa Sacra, lumea face coadă. Afranius este salvatorul lumii! Se trimit lui Pompei mesageri şi mulţi senatori care pînă acum ezitaseră se decid, în sfîrşit, şi trec de partea lui.

Numai că în toate acestea nu s-a ţinut seama de geniul şi de energia lui Cezar.

Cezar porunceşte soldaţilor să facă mici bărci, ca acelea pe care le-a văzut în Anglia.

Soldaţii lui Cezar sînt buni la toate; iată-i acum dulgheri.

Fundul şi părţile principale ale acestor bărci erau făcute din lemn uşor, restul din nuiele acoperite cu piele; sînt încărcate pe căruţe cuplate, apoi într-o noapte, sînt tîrîte la vreo cinci sau şase leghe de tabără.

Două sau trei sute de soldaţi trec rîul, ocupă un mamelon şi se întăresc acolo.

Apoi, în timp ce ei împiedică apropierea duşmanului de capul de pod, este trecută o legiune.

După ce a trecut legiunea, se construieşte un pod care se ridică în două zile, pentru că se construieşte din ambele părţi iar duşmanul nu este în apropiere, ca să-i copleşească pe lucrători cu săgeţi.

După legiune, trece rîul Segre cavaleria, care porneşte în galop şi-l surprinde pe inamic la furaj.

Apoi soseşte un convoi cu provizii şi bagaje, şi cu o escortă de şase mii de oameni de toate felurile: arcaşi din Rouergue, cavalerie din Galia, copii de senatori şi de cavaleri.

Belşugul reintră în tabără pe amîndouă părţile, în acelaşi timp.

Cine a spus că Cezar a pierdut? Prea s-au grăbit cei din Roma, şi cei mai mulţi care au făcut un pas spre Pompei revin acum şi fac doi paşi spre Cezar.

LVIII

Între timp soseşte în tabără vestea unei victorii navale.

Vă amintiţi de cele douăsprezece galere pe care Cezar a poruncit să se construiască la Arles? Ele blochează portul Marsilia, sub comanda lui Decimus Brutus.

Dar Domitius a înarmat şaptesprezece galere, din

care unsprezece acoperite, plus vreo cincisprezece bărci.

Se încarcă bărcile cu arcaşi şi cu oameni de la munte.

O parte din garnizoană este îmbarcată pe galere. Folosind un vînt favorabil, acestea atacă cele douăsprezece galere ale lui Cezar, ancorate aproape de insula unde este astăzi Lazaretul.

Din fericire, pe cele douăsprezece galere ale lui Cezar erau îmbarcaţi soldaţi de elită şi ofiţeri încercaţi, care se oferiseră voluntari să facă asediul.

Lupta fu lungă şi crîncenă; muntenii făceau minuni.

În toate ţările din lume, muntenii — oamenii aceia aspri, obişnuiţi să urce şi să coboare inegalităţile scoarţei pămîntului — pretutindeni, muntenii sînt soldaţi excelenţi. Gîndiţi-vă la elveţieni, tirolezi, dalmaţieni, albanezi, la cei din Caucaz, din Auvergne, din Pirinei.

Pînă şi sclavii lui Domilius, cărora stăpînul le promisese libertatea, luptau ca nişte eroi.

Marele dezavantaj al flotei lui Cezar era că, fiind construită din lemn verde, era greoaie şi se mişca cu dificultate, cu atît mai dificil cu cît o manevrau nu nişte marinari, ci soldaţi care nu cunoşteau nici măcar cele mai simple noţiuni marinăreşti.

În schimb, vasele duşmanului, repezi, ca nişte păsări de mare, erau conduse de piloţi pricepuţi şi manevrate de cei mai buni marinari din lume. Ele evitau ciocnirea cu greoaiele galere ale lui Cezar, se roteau în jurul acestora, pluteau de-a lungul lor şi, în trecere, le sfărîmau ramele.

Este adevărat că, din cînd în cînd, cîte o galeră de a lui Cezar agăţa cîte o galeră duşmană.

Atunci avea loc o luptă adevărată şi dintr-o parte şi din alta.

Muntenii foceeni, sclavii lui Domitius, toţi rivalizau în vitejie cu soldaţii lui Cezar.

Însă, odată agăţată, galera duşmană putea să se socotească prinsă; era numai chestiune de timp.

Soldaţii lui Cezar săreau pe deasupra, luptau corp la corp şi forţau echipajul duşman să se arunce în mare.

Armata lui Cezar sfîrşi prin a face un adevărat măcel în rîndul armatei duşmane, îi cuceri sau îi scufundă nouă galere, şi le alungă pe celelalte în port.

De data aceasta, victoria nu mai fu o problemă: ea rămase, fără discuţie, de partea armatei lui Cezar.

Între timp, locuitorii din Huesca (*Osea*) şi din Calahorra (*Calagurris*) se întruniră şi hotărîră să trimită

o delegaţie la Cezar pentru a-i solicita alianţa.

Exemplul este contagios.

Văzînd ce făceau vecinii lor, locuitorii din Tortosa, din Tarragona *(Taraco)* şi din Barcelona *(Varcino)* făcură şi ei la fel.

După cum e lesne de înţeles, Cezar îi primi cum nu se putea mai bine.

El le ceru furaje şi grîu, pe care ei se grăbiră să i le trimită, încărcate pe animale de povară.

Se întîmplă ceva şi mai grav: o cohortă recrutată la Tortosa şi care servea sub comanda lui Afranius, aflînd de alianţa dintre locuitorii din oraşul său şi Cezar, părăsi tabăra locotenentului lui Pompei şi trecu în tabăra duşmanului acestuia.

Astfel, cinci mari oraşe se găseau în alianţă cu Cezar, gata să răspundă la toate nevoile lui, şi asta tocmai cînd se aflase că Pompei nu părăsise şi nici n-avea de gînd să părăsească Dyrrachium.

De atunci încolo, se putu observa cu uşurinţă ezitarea şi uimirea duşmanului.

Or, Cezar, văzînd că un pod este o trecere prea îngustă pentru manevrele la care se gîndea, se hotărî să creeze un vad. El puse să se sape nişte şanţuri largi de cîte treizeci de picioare fiecare, în care se revărsă rîul în aşa fel încît, oricît de mare era apa, rîul scăzu cu mai multe picioare.

Văzînd această situaţie, Afranius şi Petreius înţeleseră că aveau de-a face nu numai cu toată armata lui Cezar, dar şi cu cele cinci oraşe aliate cu el; aşa că se hotărîră să se retragă dincolo de Ebru.

În momentul în care cei doi locotenenţi ai lui Pompei efectuau această retragere, apa era destul de scăzută ca să poată trece cavaleria, nu însă şi infanteria.

Văzînd că inamicul se retrage, Cezar lansă cavaleria asupra lui.

Nimeni nu se putea gîndi să-l urmeze cu infanteria: erau de urcat cinci leghe pînă la pod, apoi cinci leghe de coborît; în timpul acesta, duşmanul ar fi fost departe.

Însă infanteria lui Cezar începu să murmure.

De pe dealurile care mărgineau rîul, ea vedea retragerea duşmanului, hărţuiala dintre ariergarda acestuia şi armata lui Cezar, şi atunci începu să strige spre ofiţerii săi:

— Spuneţi-i lui Cezar să ne lase să trecem rîul pe unde a trecut şi cavaleria; dacă a trecut cavaleria, o să trecem tot aşa de bine şi noi.

Atunci, Cezar, care din partea lui nu aştepta nimic mai mult dect să rişte ceva pe încrederea lui în noroc, lăsă în tabără pe cei mai slabi cu o legiune, aşează o linie de călăreţi în sus şi în jos de vad, şi se aruncă cel dintîi în această apă îngheţală.

Toată armata trecu, avînd apa pînă la gît, fără să piardă un singur om.

Cei care fuseseră luaţi de curent fură salvaţi de cavaleria care forma lanţul.

Ajuns pe celălalt mal, Cezar îşi organizează trupa în trei coloane şi porni în urmărirea armatei lui Pompei.

Din clipa aceea, fu o adevărată cursă cu obstacole pentru a vedea cine ajunge primul la trecătoarea munţilor, singurul drum pe unde se putea trece din provincia Lerida în provincia Saragossa.

Cezar face un ocol peste cimp, mlaştini, dealuri şi munţi, escaladează stînci în care soldaţii sint siliţi să-şi lase armele, să treacă unul cîte unul mergînd în mîini, şi să-şi reia apoi armele.

Cînd Afranius ajunge la trecătoare, o găseşte păzită.

Alunci se dezlănţui o luptă teribilă.

Soldaţii lui Cezar înţeleg că duşmanul este în mîna lor. Pentru a sfîrşi cu el, vor să-l extermine dintr-o lovitură.

Dar Cezar se înduioşează de atîţia viteji care vor trebui să moară ca să-şi ţină cuvîntul pe care şi l-au dat: el se mulţumeşte să-i înconjoare, să ridice în jurul lor două linii de circumvalaţiuni, să-i înfometeze.

Ar putea să-i distrugă, dar îi lasă să trăiască. Lui îi trebuie prieteni, nu victime.

Soldaţii duşmani îi recunosc intenţia.

Soldaţii lui Cezar încep să discute cu soldaţii lui Pompei; în discuţiile lor se amestecă şi ofiţerii inferiori. Oamenii lui Pompei recunosc că-i datorează viaţa lui Cezar, că încă de multă vreme, dacă ar fi voit Cezar, ei n-ar mai fi fost în viaţă. Întreabă dacă se pot încrede în cuvîntul lui şi, la asigurarea care li se dă, îşi trimit centurionii la Cezar.

Alunci, lumea începe să creadă că s-a făcut pacea; cezarienii şi pompeienii se amestecă unii cu alţii, îşi strîng mîinile, se îmbrăţişează. Soldaţii lui Pompei conduc

soldaţii lui Cezar în corturile lor, iar soldaţii lui Cezar fac acelaşi lucru cu soldaţii lui Pompei.

Cînd, deodată aflînd ce se petrece, Afranius şi Petreius adună o gardă spaniolă de care sînt siguri, cad asupra soldaţilor romani care se află în tabăra lor, şi-i măcelăresc, scăpînd cu viaţă numai cei pe care însuşi soldaţii lui Pompei îi ascund şi îi lasă apoi să fugă în timpul nopţii.

Cezar, la rîndul său, aflînd de acest măcel, îi strînge pe soldaţii lui Pompei şi, fără să le facă nici un rău şi nici măcar să-i ameninţe, îi trimite în tabăra lui Afranius.

Va avea tot atîţia aliaţi în tabăra duşmană.

Totuşi, nici Afranius, nici Petreius, nu pot merge mai departe. Ei hotărăsc să se întoarcă la Lerida, şi se pun în marş.

Insă Cezar îi urmăreşte, îi hărţuieşte cu cavaleria, îi înfometează cu călăreţii lui.

Ei îşi ucid vitele de povară pe care nu le mai pot hrăni, le mănîncă, apoi pornesc mai departe.

Printr-o mişcare abilă, Cezar îi încolţeşte într-o poziţie dificilă.

Trebuiau să lupte.

Locotenenţii preferă un asediu unei bătălii; ei se înlăresc.

Atunci, Cezar îi încercuieşte cu unul din acele teribile şanţuri cu care legiunile sale s-au obişnuit să brăzdeze pămîntul.

Mîncîndu-şi caii cum şi-au mîncat catîrii, lui Afranius şi lui Petreius nu le mai rămîne decît să calculeze cîte zile le mai rămîn pînă să moară de foame.

In cele din urmă, cer să se înceapă tratative, se declară învinşi şi-l imploră pe Cezar să nu abuzeze de victoria pe care a obţinut-o.

Cezar iartă toată lumea, nu impune duşmanilor săi decît o singură condiţie, aceea de a părăsi provincia şi de a concedia trupele.

Se poartă discuţii asupra dalei cînd să se concedieze armata.

Atunci, însă, se amestecă în discuţie soldaţii.

— Imediat! Imediat! strigă ei din toate părţile.

Pentru a urgenta învoiala, Cezar va plăti el soldaţilor lui Pompei soldele rămase restante.

Apoi îngăduie fiecărui om, soldat sau ofiţer, să ia din tabăra sa, a lui Cezar, tot ce a avut de valoare şi a pierdut

în timpul campaniei. Pe soldaţii săi, Cezar îi va despăgubi.

Din momentul acela, nu se mai discută nimic: vocile soldaţilor acoperă vocile şefilor. Vor avea toată încrederea în Cezar, pentru că Cezar este mai generos decît i s-a cerut să fie.

La rîndul său, Varo, văzîndu-se singur în faţa unei armate de trei ori mai puternice decît a sa, se gîndeşte să înceapă şi el tratativele cu Cezar.

Dealtfel, provincia pe care o comandă se răscoală împotriva sa, oraşele în care vrea să intre îşi închid porţile în faţa lui; una dintre legiuni îl părăseşte.

El trimite o scrisoare, în care arată că este gata să se predea.

Cezar merge în întîmpinarea lui pînă la Cordoba, primeşte din mîinile sale o situaţie a provinciei, a navelor, a muniţiilor, a sumelor de bani care se găsesc în ea. El cere să i se predea nişte sume de bani, despăgubeşte cetăţenii pentru pierderile suferite şi pentru contribuţiile care le-au fost impuse; despăgubeşte pe toţi, inclusiv pe Hercule, căruia i se răpise tezaurul, şi acolo, la Cadix, regăseşte aceeaşi statuie în faţa căreia plînsese cu cincisprezece ani mai înainte, pentru că nu realizase nimic pînă la vîrsta cînd Alexandru cucerise lumea.

După terminarea războiului din Spania, Cezar se îmbarcă, la Cadix, pe navele lui Varo, ajunge pe mare la Tarragona, găseşte acolo delegaţii mai multor oraşe spaniole, le acordă deputaţilor acestora tot ce-i cer, iar unora chiar mai mult decît îi cer, se îndreaptă pe uscat spre Narbonne şi de la Norbonne spre Marsilia.

Aici află că la Roma, în timpul absenţei sale şi la propunerea lui Lepidus, a fost numit dictator.

LIX

Pe acest Lepidus îl vom mai întîlni: el va forma, mai tîrziu, al doilea triumviral, împreună cu Antonius şi Octavianus.

În timpul acesta, în Marsilia bîntuia ciuma şi foametea; în oraş nu se mînca decît orz stricat şi mei alterat. Unul din turnuri se prăbuşise, iar o mare parte din zidurile foarte zdruncinate ameninţa să se dărîme. Domilius înţelese că era vremea să părăsească Marsilia, căci altfel Marsilia l-ar fi părăsit ea pe el.

Înarmă trei corăbii, ieşi pe o vreme urîlă, sacrifică două din cele trei corăbii şi, cu a treia, străbătu flota lui Decimus Brutus.

Atunci, Marsilia ceru îndurare.

Marsiliezii şliau, din ultimul război din Spania cum trebuia procedat cu Cezar.

Cezar ceru să i se predea armele, vasele, maşinile, banii strînşi, şi iertă oraşul, din consideraţie pentru mama sa Phocea.

Apoi plecă la Roma.

Era vremea să ajungă acolo: locotenenţii lui Cezar, asemeni locotenenţilor lui Napoleon, se lăsau bătuţi oriunde nu se afla Cezar cu ei.

Curion trecuse din Sicilia în Africa; lăsase două legiuni în Sicilia şi luase cu el cinci sute de cai şi două legiuni.

Quintilius Varus, care stăpînea Africa pentru Pompei, încheiase o alianţă cu Juba, numidul. Acesta îl ura pe Curion pentru două motive: întîi, pentru că tatăl său se legase odinioară cu o prietenie deosebită de tatăl lui Pompei, şi în al doilea rînd pentru că, în timpul tribunatului său. Curion îi confiscase regatul.

Curion începea prin a-î înfrînge pe Varus şi pe Domitius, care îi venise în ajutor.

Însă Juba vine cu numizii în ajutorul celor doi pompeieni, Curion este încercuit şi învins.

În timpul luptei, Domitius, care îi era prieten, reuşi să se apropie de el, şi-l invită să se salveze, cu puţinii oameni care îi mai rămăseseră, promiţîndu-i că-i va deschide drum şi-i va proteja retragerea.

Dar Curion răspunse:

— Cum crezi tu c-aş putea da ochii cu Cezar după ce am fugit?

Şi aruncîndu-se, împreună cu ai săi, în locul unde lupta era mai aprigă, căzu ucis.

Curion, care-şi plătea greu datoriile, o achită cu scrupulozitate pe cea contractată faţă de Cezar.

Pe de altă parte, Antonius, rămas la Roma, nu făcuse să-i crească stăpînului popularitatea.

El îşi petrecuse timpul în orgii şi în amoruri, făcîndu-se, scrie Plutarh, insuportabil celăţenilor din cauza lenei, nesinchisindu-se cîtuşi de puţin de nedreptăţile pe care aceştia le îndurau, tratînd cu asprime pe cei care veneau să i se plîngă; în sfîrşit, corupînd femeile libere.

Aşa că, la înloarcerea sa la Roma, Cezar primi numeroase plîngeri împotriva locotenentului său, însă el consideră că în timp de război se puteau acorda unele licenţe generalilor săi. Ascultă plîngerile, dar nu luă nici o măsură şi-l menţinu pe Antonius în comanda pe care o deţinea.

Trecînd prin Piacenza, el procedă la o execuţie care îl afectase foarte mult. Una dintre legiunile sale se revoltase, reclamînd cinci mine pe care Cezar i le promisese la Brindisi. Rebelii îl credeau pe Cezar încă la Marsilia sau în Spania, şi-i ameninţau pe prelorii lor, cînd, pe neaşteptate, în mijlocul lor apăru Cezar

— Soldaţi, spuse el, v-aţi plîns de lungimea războiului. Dacă durează atît de mult, nu cred că e din vina mea: e din cauza duşmanilor, care fug din faţa noastră. Cînd vă aflaţi în Galia, v-aţi îmbogăţit sub comanda mea. Într-o zi a fost vorba dacă să pornim sau nu acest război; toţi, de comun acord, v-aţi pronunţat pentru război, şi acum, cînd mă vedeţi angajat în război, vă gîndiţi să mă părăsiţi! Dacă este aşa, în loc de a fi înţelegător şi liberal, ca în trecut, am să fiu teribil. Nu-l vreţi pe Cezar, îl veţi avea pe Petreius. Legiunea a noua, care a provocat această revoltă, va fi decimată!

Abia termină Cezar acestе cuvinte, că soldaţii începură să se vaite şi să se roage. La rîndul lor, pretorii căzură în genunchi, implorîndu-l pe Cezar cu mîinile împreunate.

El ascultă un moment şi reflectă:

— Bine, spuse el, alegeţi dintre voi o sută douăzeci de oameni; eu nu-i cunosc pe vinovaţi, voi îi cunoaşteţi.

Fură scoşi din front o sută douăzeci de oameni.

Cezar le porunci să se aşeze în linie, apoi îl chemă pe prelor:

— Numără de două ori pînă la zece, spuse el, şi pînă atunci fiecare al zecelea om să facă doi paşi în faţa frontului.

Doisprezece oameni ieşiră în faţă.

— Să fie ucişi aceşti doisprezece oameni, spuse Cezar.

Unul dintre ei se adresă lui Cezar.

— Vreau să mor, spuse el, dar nu sînt vinovat.

— Nu eşti vinovat? îl întrebă Cezar.

— Întrebaţi-i pe camarazii mei.

— E adevărat, că nu e vinovat? spuse Cezar.

— Este adevărat, răspunseră toţi într-un glas.

— Atunci, de ce te afli printre cei destinaţi să moară?

— Un dușman m-a denunțat pe nedrept.

— Cine e dușmanul acela?

Condamnatul îi spuse numele.

— Așa e? întrebă Cezar

— Așa e! răspunseră cei unsprezece condamnați.

— Atunci, Irtci în front și să moară în locul tău cel care te-a denunțat pe nedrept, spuse Cezar.

Ceea ce se execută.

Indulgent cu dușmanii, pe care voia să-i cîștige de partea lui, Cezar a considerat că trebuie să fie sever cu ai săi, pe care trebuia să-i păstreze. Cei doisprezece revoltați fură uciși. Înapoiat la Roma, el primi din partea Senatului confirmarea titlului de dictator.

Prima lui grijă a fost să-i recheme pe exilați.

Astfel se înapoiară la Roma toți cei care mai rămăseseră exilați încă din timpul lui Sylla. Copiii celor morți în exil fură repuși în posesia bunurilor lor paterne.

Apoi, Cezar se găsi în fața marelui monstru al războaielor civile: anularea datoriilor.

Debitorii cereau sus și tare *tabulae novae*, adică falimentul. Cererea aceasta era datorată faptului că pe piață nu se mai găseau nici bani, nici credit. Numerarul, pe care nu-l poți exila, se exilase de la sine, iar acesta este un proscris care nu se întoarce cu ușurință.

Informat, Cezar făcu un compromis, cum se spune în zilele noastre: un mic faliment, un sfert de faliment, cu alte cuvinte, debitorii fură autorizați să-și cedeze bunurile la prețurile pe care acestea le aveau înainte de războiul civil și să scadă din capital dobînzile plătite.

Cît privește dictatura, el nu o păstră decît unsprezece zile, se alese consul împreună cu Servilius Isauricus, care, după părerea sa, îi dăduse un foarte bun sfat, și-și întoarse privirile spre Orient.

LX

Sfatul pe care Isauricus i-l dăduse lui Cezar fusese de a merge drept împotriva lui Pompei.

Dimpotrivă, Piso îi dăduse ginerelui său un sfat diferit: el voia ca Cezar să trimită soli dușmanului său și să încerce încă o dată o înțelegere cu acesta.

În adevăr, pentru un om care nu s-ar fi putut încrede în geniul său, cum făcea Cezar, un asemenea sfat era foarte prudent.

Tot timpul pe care Cezar îl folosise ca să învingă Spania, să supună Marsilia, să înăbuşe rebeliunile, să liniştească Roma în treacăt, să pună ordine în interesele debitorilor şi ale creditorilor în timpul închisorii, tot timpul acesta fusese folosit de Pompei ca să-şi strîngă o armată uriaşă. Venise la el şi Calo şi Cicero. Pînă şi Marcus Brutus, pe al cărui tată i-l ucisese cu brutalitate — am amintit acest eveniment cînd am vorbit de războaiele civile ale lui Sylla — pînă şi Marcus Brutus, care îşi sacrificase ura, pentru patrie, venise la Pompei. Ciudată orbire din partea unor oameni inteligenţi care îl considerau pe Pompei *Patria*, ceea ce dovedeşte că sînt întotdeauna două patrii într-o naţiune: Patria poporului şi Patria aristocraţiei.

Să arătăm acum de ce forţe dispunea Pompei.

Pompei dispunea de o flotă imensă pe care o adunase din Ciclade, din Corfu, de la Atena, din Pont, din Bitinia, din Siria, din Cilicia, din Fenicia şi din Egipt: cinci sute de nave de război, fără să mai numărăm brigantinele şi bastimentele uşoare.

Pompei avea în subordine nouă legiuni romane: cinci care trecuseră împreună cu el din Italia la Dyrrachium; una veche, din Sicilia, care se numea Geamăna pentru că era compusă din două legiuni; o alta din Caudia şi din Macedonia, formată din veterani care se stabiliseră în Grecia; în sfîrşit, ultimele două fuseseră ridicate în Asia, prin Lentulus, şi pentru a se completa golurile se făcuseră recrutări în Tesalia şi în Beotia, în Achaia şi în Epir

Se mai aşteptau două pe care Scipio trebuia să le aducă din Siria; în afară de acestea două, trei mii de arcaşi din Candia şi două cohorte de aruncători cu praştia, alcătuite fiecare din cîte şase sute de oameni.

Mai avea paisprezece mii de oameni călări: şapte mii aparţinînd florii cavalerilor romani; şapte mii aduşi de aliaţi; cinci sute venind din Capadochia, comandaţi de Ariobarsan; cinci sute venind din Tracia, comandaţi de Safal, fiul regelui Colyso; şase sute venind din Galatia, comandaţi de bătrînul Dejotarus, pe care Crassus îl găsise construind un oraş, şi alţi trei sute comandaţi de Castor şi de fiul lui Donilas; două sute venind din Macedonia, sub comanda lui Rascypolis; cinci sute de gali şi de germani, lăsaţi de Gabinius ca gardă regelui Ptolemeu Auletul şi aduse de Pompei cel Tînăr; opt sute de oameni pe care îi recrutase acesta fie cu banii săi, fie de

pe proprietăţile tatălui său sau ale lui; două sute venind din Comagena, cea mai mare parte din ei arcaşi călări, trimişi de Antiohus; în sfîrşit, restul alcătuit din voluntari sau tocmiţi din diferite ţări, în special din Tracia, Tessalia şi Macedonia. De bani, slavă Domnului, nu se ducea lipsă! Aveau lăzile publicanilor de la Roma şi vistieriile satrapilor din Orient.

Orientul era ţelul învingătorului lui Mitridate. Regi şi popoare erau clienţii lui Pompei.

Grecia a făcut pentru el ultimul efort. Ea se temea de Cezar şi de armata lui de barbari, mai ales de galii aceia ai căror strămoşi asediaseră templul de la Delphi.

Alimente aveau pînă peste cap: grîne aveau Asia, Egiptul, Tessalia, Candia şi Cyrene. Se stăpînea marea cu o imensă flotă, împărţită în şase escadre.

Pompei cel Tînăr comanda escadra din Egipt; Lelius şi Triasius — pe cea din Asia; Cassius — pe cea din Siria; Marcellus şi Pomponius — pe cea din Rhodos; Libon şi Octavius — pe cea din Iliria şi din Ahaia.

Bibulus, incapabilul dar viteazul Bibulus, ginerele lui Cato, era comandantul general.

Este adevărat că întreagă această armată, alcătuită din elemente atît de diferite, avea mare nevoie să fie disciplinată; dar, după cum am văzut, ca să ajungă la acest rezultat, Pompei avusese la dispoziţie un an întreg.

În timpul acestui an îşi instruise trupele în permanenţă; el însuşi în permanentă activitate, de parcă ar fi avut douăzeci şi cinci de ani — şi avea cincizeci şi opt — făcea aceleaşi exerciţii ca soldaţii.

Or, pentru aceştia era o puternică încurajare să-l vadă pe generalul lor, la vîrsta lui, făcînd exerciţii pe jos, înarmat. Apoi, încălecînd, scoţîndu-şi sabia din teacă şi rebăgînd-o în teacă, sau aruncînd suliţa nu numai cu îndemînare, dar şi cu forţă, şi la o distanţă pe care tinerii nu reuşeau să o realizeze, cu toate că făceau eforturi ca să fie şi ei ca Pompei.

Şi observaţi că toate acestea se petreceau în prezenţa a patru sau cinci regi din Orient şi a celor mai ilustri oameni din Occident: Cato, Cicero, Marcus Brutus şi bătrînul Tedius Sextius care, deşi era sexagenar şi şchiop, părăsise Roma, spunea el, ca să o regăsească în tabăra lui Pompei. Şi Pompei conta că Roma era cu el.

Dar lucru pe care îl căuta cel mai mult era să nu fie atacat înainte de primăvară. Atunci era noiembrie.

El considera că ar fi putut să-şi stabilească de pe acum laberele pentru iarnă.

Strînse senatorii şi cavalerii.

— Stăpîni şi celăţeni, spuse el, isloria ne învaţă că atenienii şi-au părăsil odinioară oraşul lor pentru a rezista mai bine în faţa inamicului şi să-şi apere mai bine liberlalea, întrucît Temistocle se temea ca zidurile celăţii şi casele să nu constituie pentru un popor ceea ce se numeşte *Oraşul*. Şi în adevăr, curînd după aceea, după învingerea lui Xerxes, după imortalizarea Salaminei, atenienii reintrară în Alena şi o reconstruiră, mai frumoasă şi mai mîndră, cum nu fusese niciodală. Aşa am făcut şi noi, ceilalţi romani, cînd galii au invadal Italia. părinţii noştri au abandonal oraşul, apoi s-au retras la Ardea, iar Camii şi ei socotiră, ca şi Temislocle, că *patria* era acolo unde erau ei. În amintirea aceslor două evenimente şi după modelul lor, am părăsit şi noi Italia penlru a veni aici unde ne găsim acum. Însă, în numele patriei, şi noi îl vom izgoni pe Cezar din Roma? Căci, ce credeţi voi că ar face dacă ar ieşi învingălor? Credeţi că cel care ridică armele împotriva palriei va renunţa la cruzime, la violenţă? Omul care s-a făcut odios în Galii prin rapacilale, zgîrcenie, dragoslc pentru bani, credeţi că şi-ar face scrupule ca să bage mîna în pungile cetăţenilor cum a băgat mîna în vistieria publică? ... În ceea ce mă priveşte, în această gravă criză prin care trece palria, indicaţi-mi locul; voi lupla acolo unde îmi veţi spune, şi voi lupta ca soldat sau căpilan; tot ce le cer zeilor este, dacă recunosc că am cît de cît pricepere în luplă, curaj personal, cunoştinţă în taclica mililară, şi dacă ar vrea să-şi aducă aminle că n-am fost niciodată învins, lot ce le cer zeilor esle să conlribui cu ceva la răzbunarea patriei.

După aceste cuvinte, Pompei tăcu, şi toţi, într-un singur glas, îl proclamară imperator şi-i cerură să le fie şef suprem.

Atunici Pompei le mulţumi şi le spuse că, după toate probabililăţile, Cezar, oprit de timpul rău şi de marea agilală, n-ar întreprinde nimic pe o asemenea vreme ca să vină în Iliria, că va rămîne la Roma ca să-şi întărească dictatura.

Prin urmare, ordonă ofiţerilor de mare să păzească Irecerea cu străşnicie, iar pe soldaţi îi trimise să-şi pelreacă iarna în Macedonia şi Tessalia.

Dar în timp ce Pompei ţinea discursul acesta armatei

şi partizanilor săi, Cezar, după o oprire doar de vreo unsprezece zile la Roma, sosise singur la Brindisi, fără material şi fără alimente, şi, strîngînd vreo douăzeci de mii de oameni, le spunea:

— Camarazi, aţi venit cu mine ca să faceţi lucruri mari, nu-i aşa? Ei bine, pentru cei care au luat o asemenea hotărîre cu toată convingerea, nu există nici iarnă, nici furtună. Pe aceştia nimic nu poate să-i oprească: nici lipsa de alimente, nici lipsa de maşini, nici încetineala camarazilor noştri. Aşadar, nimic nu poate să ne împiedice de a ne continua războiul şi singurul lucru indispensabil succesului este rapiditatea. Aşa că sînt de părere să ne lăsăm aici slugile, servitorii, bagajele, şi să ne urcăm pe primele corăbii pe care le vom găsi, numai să fie destule, ca să ne ducă pe toţi cîţi sîntem aici şi, profitînd de iarnă, care pe duşman îl linişteşte, să cădem asupra lui tocmai cînd se aşteaptă mai puţin. Cît pentru faptul că sîntem mai puţini, să nu vă îngrijoraţi, curajul va înlocui numărul! Rămîn alimentele. În tabăra lui Pompei se găsesc de toate din plin: după ce-l vom izgoni pe Pompei din tabără, nu vom mai duce lipsă de nimic. Lumea va fi a noastră! Ţineţi minte un lucru: că noi sîntem cetăţeni şi că avem de-a face cu sclavi. Acum, cine nu vrea să rişte norocul alături de Cezar, e liber să-l abandoneze pe Cezar

Un singur strigăt fu răspunsul:

— Să plecăm!

Opt zile mai tîrziu, fără alimente, fără maşini de război, doar cu douăzeci şi cinci sau treizeci de mii de oameni, fără să mai aştepte trupele cărora le dăduse întîlnire la Brindisi, Cezar se îmbarcă pe vreo cincizeci de vase pe care îşi propuse să le trimită înapoi ca să aducă şi restul de vreo douăzeci de mii de oameni şi, trecînd prin mijlocul imensei flote comandate de Bibulus, debarcă într-un loc pustiu — lîngă Appolonia — pe plajă, printre stînci, toate porturile fiind păzite de oamenii lui Pompei.

Venea cu douăzeci şi cinci de mii de oameni ca să asedieze o sulă cincizeci de mii!

Şi totuşi, legiunile sale, pornite de pe malurile rîului Segre, străbătuseră Narbonnais, Galia transalpină, traversaseră Roma ca o hală obişnuită, porniseră pe Via Appia şi se îndreptaseră spre Brindisi, murmurînd:

— Pînă unde vrea omul acesta să ne ducă; cît ne va mai tîrî aşa după el? Cînd o să pună capăt eforturilor

noastre? O fi crezînd că avem picioare de oţel şi trupuri de fier ca să ne ducă pînă la celălalt capăt al pămîntului, de la est la vest, de la nord la sud, din Orient în Occident? Şi fierul şi oţelul se toceşte prin loviturile pe care le dă şi pe care le primeşte. Şi platoşele, şi paloşele au nevoie de odihnă: platoşele, ca să reziste, paloşele ca să nu se toccască. Văzîndu-ne rănile, Cezar trebuie să-şi aducă aminte că comanda nişte oameni muritori şi că nu putem suporta oboseli peste puterile omeneşti. Şi un zeu ar obosi dacă ar face ce facem noi. Văzîndu-se iuţeala cu care mergem, s-ar zice că fugim de duşman, nu că noi îl urmărim. Destul! Cezar, destul!

Şi, descurajaţi, nenorociţii aceştia se aşezau pe marginea drumului, clătinînd din cap la îndemnurile şefilor.

Nu vi se pare că auziţi plînsetele veteranilor pe care Napoleon îi împingea de la Nil la Dunăre, de la Manzanares la Volga?

Dar cînd veteranii lui Cezar ajunseră la Brindisi şi văzură că Cezar plecase fără ei, se întoarseră spre şefii lor, plîngînd de mînie:

— E greşeala voastră că n-am plecat cu el! Ar fi trebuit să ne zoriţi pe drum în loc să ne lăsaţi să ne odihnim ca nişte laşi şi leneşi. Oh! sîntem nişte mizerabili că ne-am trădat generalul.

Şi cum li se spuse că cele cincizeci de corăbii care l-au transportat pe Cezar în Grecia, împreună cu oamenii lui, urmau să vină să-i ia şi pe ei, se aşezară pe plajă ca să vadă mai repede ivirea la orizont a pînzelor albe pe care le doreau.

LXI

Ceea ce dăduse această mare încredere în Cezar fusese mai întîi geniul său, dar şi o presimţire. Deşi de cînd îi anunţaseră moartea, Cezar jurase să nu le mai asculte, credea totuşi în prevestiri; ca toţi oamenii mari, era superstiţios; la unele genii, superstiţia nu este slăbiciune, ci orgoliu..

În momentul cînd se pregătea să plece din Roma, Cezar făcu un sacrificiu Fortunei. Taurul care trebuia ucis scăpă din mîinile gardienilor şi fugi din oraş înainte de a fi fost atins măcar; apoi, întîlnind un iaz, îl traversă înot.

— Ce poate să însemne asta? întrebă Cezar pe ghicitori.

— Iată ce vrea să însemne: că eşti pierdut dacă rămîi în Roma şi dacă nu traversezi chiar acum marea, lac întins care te desparte de Pompei, căci trecînd de partea cealaltă a mării te aşteaptă victoria şi norocul.

Cezar plecă, însărcinîndu-l pe Antonius să-i aducă restul armatei.

Chiar din a doua zi de la plecare se răspîndi veslca in tot oraşul; copiii din Roma se împărţiră în două tabere, unii cezarieni şi alţii pompeieni, şi începură un mic război cu pietre.

Rezultatul acestui mic război a fost o mare bătălie în care se observă că pompeienii fuseseră învinşi.

În timpul acesta, Cezar se găsea în Appolonia, pe care garnizoana pompeiană nici nu încercase măcar să o apere.

Sînt mai multe oraşe cu acest nume, sau, mai curînd, erau atunci mai multe Appolonii. Prima în Macedonia, înspre sud-vest de Salonic; astăzi se numeşte Polina; a doua în Tracia, la intrarea în golful pe care îl formează Pontul Euxin: astăzi se numeşte Sizeboli; a treia în Cirenaica, situată pe malul mării, la nord de Cyrene, căreia îi servea ca port: astăzi se numeşte Marza-Susa; a patra în insula Creta, patria filozofului Diogene; se mai numea şi Eleutera; a cincea în Palestina, lîngă Cesareea, şi care astăzi se numeşte Arzouf; în sfîrşit, a şasea în Iliria, lîngă vărsarea rîului Aous, astăzi Vuissa.

Cezar se afla în aceasta din urmă.

Acolo aşteptase restul armatei, care nu mai venea.

Oamenilor ca Cezar nu le place să aştepte. Mai întîi trimise mesageri la Brindisi cu ordin de a spune soldaţilor să se îmbarce imediat şi să nu cruţe vasele.

— N-am nevoie de vase, spunea el, am nevoie de oameni.

După cîtva timp, văzînd că soldaţii nu mai vin, se hotărî să-i caute chiar el.

Atunci încercă una din acele acţiuni nebuneşti care i-au reuşit de atîtea ori în Galia.

El trimise trei sclavi pe malul rîului Aous, care se afla doar la vreo două mile depărtare, cu sarcină de a spune primului barcagiu pe care l-ar fi întîlnit că Cezar voia să trimită un mesager în Italia şi că trebuie să-i asigure un loc acestui mesager în prima barcă gata de plecare spre Brindisi. Dacă n-ar fi găsit nici o barcă pregătită pentru

ptecare, sclavii trebuiau să închirieze una şi să-l autorizeze pe patron ca, în afară de trimisul lui Cezar, să ia cîţi pasageri ar fi vrut, căci cu cît erau mai mulţi pasageri, cu atît trimisul lui Cezar ar fi putut mai bine să treacă neobservat.

După mai puţin de o oră, sclavii reveniră, anunţîndu-l pe Cezar că totul era pregătit pentru aceeaşi seară.

Cezar îşi invită amicii la cină, aşa cum făcuse la Ravena, cînd se pregătea să plece la Roma; apoi, tot ca la Ravena, îi părăsi în timpul mesei, spunîndu-le să nu se îngrijească de el, pentru că avea să revină curînd.

Intrînd în cort, se îmbrăcă în costum de sclav, se duse singur pînă la malul rîului şi, recunoscînd barca după indicaţiile date, îi spuse patronului:

— Am sosit! Eu sînt mesagerul lui Cezar.

Patronul îl primi în barcă, unde mai aşteptau şapte sau opt pasageri.

Cezar grăbi plecarea cît putu mai mult: era important să se profite de întunericul nopţii pentru a trece neobservat printre flota pompeiană.

Graţie vîslelor şi curentului, totul merse bine cît timp s-a plutit pe rîu în jos. Dar, pe măsură ce se apropiau de vărsare, valuri din ce în ce mai înalte năvăleau între cele două maluri ale rîului, formînd un fel de flux care împiedica barca să înainteze, sau nu-i îngăduia să înainteze decît cu foarte mare greutate.

În sfîrşit, veni un moment în care toate eforturile deveniră inutile.

Un val sfărîmă cîrma, iar patronul, îngrozit, porunci vîslaşilor să pornească în susul rîului.

Atunci, Cezar se ridică şi, desfăcîndu-şi haina, spuse cuvintele istorice:

— Nu te teme, căci îl transporţi pe Cezar şi norocul lui!

Această dezvăluire dădu curaj barcagiului şi vîslaşilor; reunindu-şi puterile, ei reuşiră să treacă barajul care se formase la gura fluviului.

Dar, odată pe mare, fu imposibil să se mai poată stăpîni barca; mînată de vînt şi de valuri, ea fu aruncată pe plajă.

Între timp făcîndu-se ziuă, riscau să fie prinşi de inamic.

— Oh! Noroc! Noroc! murmură Cezar, mă părăseşti?

Apoi porunci să se pună barca pe rîu şi, cu ajutorul

vîntului care o împingea spre interior şi a vîslelor care înfrînau curentul, în mai puţin de o jumătate de oră străbătu cele cîteva mile care îl despărţeau de tabără.

Înapoierea lui fu o adevărată sărbătoare. Se aflase de plecarea lui şi îl credeau pierdut. Unii îi lăudau curajul, alţii îi dezaprobau îndrăzneala.

Soldaţii se adunără în grabă în jurul lui. Unul dintre ei fu împuternicit să vorbească în numele lor.

— Cezar, spuse el, ce ţi-au făcut cei pe care îi numeai amicii tăi, că ţi-ai pierdut speranţa de a învinge împreună cu ei şi te duci să-i cauţi pe cei absenţi, îndemnat de o îngrijorare jignitoare? Este adevărat că sîntem mai puţin numeroşi decît duşmanul; dar oare nu contai tu pe noi cînd trebuia să luptăm împotriva galilor? Cezar, armata ta îţi cere să-i redai încrederea pe care nu merită să o piardă.

Ceea ce îl împiedica pe Antonius să iasă din Brindisi era vigilenţa lui Bibulus.

Bibulus muri, iar comanda mării îi fu dată lui Libon.

Antonius, aflînd de această moarte, se hotărî să profite de tulburarea care trebuia să se fi produs în armata navală; şi în timp ce Gabinius făcea un ocol pe uscat, el atacă direct vasele care închideau portul Brindisi. Navele lui transportau douăzeci de mii de pedestraşi şi opt sute de cai.

Linia care ţinea marea şi bloca portul fu sfărîmată în ciocnire. Antonius şi vasele sale trecură, însă flota lui Libon se regrupă şi porni în urmărirea lui. Din fericire, vîntul de sud îl împinse pe duşman în fundul golfului. Este adevărat că acelaşi vînt îndrepta şi vasele lui Antonius spre stîncile de care nu aveau să întîrzie să se sfărîme; ajunseseră atît de aproape încît Antonius şi oamenii săi se credeau pierduţi cînd, dintr-o dată, vîntul îşi schimbă direcţia şi începu să bată dinspre sud spre nord-est. Antonius îşi orientă repede pînzele şi, plutind de-a lungul coastei, o văzu acoperită de sfărîmăturile flotei lui Pompei.

Profitînd de această ocazie, făcu numeroşi prizonieri, ocupă portul Lissus, vecin cu portul Dyrrachium, şi ajunse în tabăra lui Cezar cu un prestigiu dublu: acela de a-i fi adus puternice întăriturî şi veşti bune.

Pînă atunci, doar un miracol îl salvase pe Cezar.

Pompei, care hotărîse să-l zdrobească prin orice mijloc, se îndreptă spre Appollonia, stăpînit de această

idee, însă, întîlnind în drum rîul Apsus, trimise doi oameni să sondeze adîncimea vadului.

Unul din soldaţii lui Cezar, care văzu cei doi soldaţi în apă, se aruncă în riu după ei, îi atacă şi-i ucise.

Pompei se hotărî să arunce un pod peste apă.

Podul fu construit; Cezar îi lăsă în pace, socotind că la un moment dat avea să-i atace pe cei care ar fi trecut.

Dar nu fu nevoie să facă nici un efort: abia apucaseră să treacă podul vreo două sau trei sute de oameni, cînd podul se prăbuşi. Toţi cei care se aflară pe el căzură în apă şi se înecară; cei care apucaseră să treacă, fură ucişi pînă la cel din urmă de soldaţii lui Cezar.

Pompei privi acest dublu eveniment ca un semn rău şi se retrase.

LXII

După sosirea lui Antonius şi a celor douăzeci de mii de oameni, Cezar se hotărî să înceapă ofensiva.

Pompei se retrăsese la Asparagos, lîngă Dyrrachium

Cezar îl urmări, ocupă în trecere oraşul partenienilor, în care Pompei îşi instalase o garnizoană, iar a treia zi, găsindu-se faţă în faţă cu rivalul său, dădu bătălia...

Iată-ne ajunşi la ultima bătălie, la lupta supremă. Să ni se permită să ne oprim un moment în faţa evenimentelor asupra cărora lumea întreagă îşi îndreptase privirile, cu respiraţia întretăiată.

Problema, redusă la termenii săi cei mai simpli, era următoarea:

Avea să triumfe oare aristocraţia cu ajutorul elevului lui Sylla? Sau va triumfa poporul cu ajutorul nepotului lui Marius? Italia va fi copleşită de proscripţiile lui Pompei? Roma va beneficia de clemenţa lui Cezar?

Nu sînt un creator de teorii, nu sînt un căutător de aluzii; înţelege deci aşteptarea generală.

Ochii lumii întregi erau aţintiţi asupra acestui punct din Epir. Galia, Spania, Africa, Egiptul, Siria, Asia, Grecia, în sfîrşit, lumea întreagă, am spus-o, privea cu respiraţia tăiată. Orientul şi Occidentul, nordul şi sudul se întrebau: «Ce-o să se întîmple cu noi?»

Occidentul, adică forţa viitorului, era pentru Cezar; Orientul, adică măreţia trecutului, era pentru Pompei. Nordul însă nu exista, după cum nu exista nici sudul.

După cum spuneam, a treia zi, Cezar, găsindu-se în fața lui Pompei, îi oferi lupta.

Speriat de cele două prevestiri de care am vorbit, Pompei rămase în tabără.

Cezar aşteptă o parte din zi şi, văzînd că Pompei refuza lupta, îşi retrase trupele în tabără.

Apoi concepu alt plan.

Pe poteci înguste, periculoase, asemeni celor pe care le urmase în Spania, el porni pe drumul spre Dyrrachium. Intenţia lui era de a-l izola pe Pompei de acea localitate, adică de a-i tăia aprovizionarea cu alimente şi muniţii.

Văzîndu-l că face un ocol atît de mare, Pompei a crezut, aşa cum crezuse şi Afranius şi Petreius pe malul riului Segre, că din lipsă de alimente Cezar se retrage. El trimise cercelaşi pe urmele lui şi aşteptă.

Cercetaşii se întoarseră în cursul nopţii, spunînd că Cezar nu bălea în retragere, ci că, făcînd acest mare ocol, venea să se plaseze între Pompei şi Dyrrachium.

Pompei ordonă să se ridice tabăra chiar atunci şi se îndreptă spre oraş, pe drumul cel mai scurt.

Cezar, care presimţise această manevră, mergea pe jos în fruntea soldaţilor, încurajîndu-i, trecînd obstacolele cel dintîi, neacordînd decît popasuri scurte, grăbind plecarea şi explicînd importanţa unei mişcări rapide.

A treia zi, cînd se crăpă de ziuă, se văzură în acelaşi timp şi zidurile celăţii Dyrrachium şi soldaţii lui Pompei; numai că el avea asupra lor un avans de o oră. Ceea ce li se întîmplase în Spania lui Afranius şi Petreius.

Dîndu-şi seama că Cezar era prevenit, Pompei îşi instală tabăra pe o stîncă dominînd marea şi la adăpostul căreia se afla un fel de port în care îşi strînse vasele: cu ele se aproviziona cu alimente din Asia şi din alte puncte supuse de el în Orient.

Dimpotrivă, Cezar era izolat şi redus numai la resursele locale. El nu putea aduce alimente din Orient, care nu-i aparţinea, şi nu putea aduce nici din Occident, de care era separat de cele cinci sute de corăbii ale lui Pompei. El trimise curieri ca să cumpere din Epir, impuse toate oraşele la dări în natură şi trimise după grîu la Lissus, în oraşul parlenienilor, şi în toate cetăţile şi castelele din apropiere.

Dar se găsea într-o ţară de munte, puţin propice pentru agricultură: grîul lipsea pretutindeni. Dealtfel, Pompei, observînd totul ca un vultur, de la înălţimea

stîncil pe care se afla, şi fiind mai bine înzestrat cu cavalerie decît Cezar, vedea de departe apropiindu-se convoaiele, arunca asupra lor cavaleria lui uşoară şi le prăda.

Cezar se hotărî să asedieze în acelaşi timp şi Dyrrachium şi pe Pompei, adică şi oraşul, şi armata.

Era un plan gigantic care, pentru oricine altul în afară de Cezar şi pentru orice alţi soldaţi în afară de soldaţii lui Cezar, ar fi părut un vis.

Dacă ar fi reuşit, ce-ar fi gîndit lumea despre această noutate care se va răspîndi despre el?

Pompei refuză lupta şi Cezar îl asediază!

În opt zile, el construi douăsprezece forturi pe creasta munţilor al căror vîrf era ocupat de Pompei. El legă aceste forturi între ele prin şanţuri şi linii de comunicaţie; erau asemeni circumvalaţiunilor pe care le lrasase în Galia.

Pentru că Pompei nu voia nici să părăsească coasta, nici să se îndepărteze de Dyrrachium, după cum nu putea nici să împiedice lucrările lui Cezar decît atacîndu-l, ceea ce nu era dispus să facă, nu-i mai rămînea decît să ocupe cît mai mult pămînt, ca să disloce, depărtîndu-le, trupele lui Cezar. Aşa ceva îi era uşor, avînd de două ori mai mulţi oameni decît adversarul său.

Aşa fiind, Pompei construi şi el douăzeci şi patru de forturi, care formau un circuit pe o lungime de aproape patru leghe.

În interiorul acestor patru leghe, el păştea caii ca într-un parc, în timp ce flota îl aproviziona din belşug cu grîu, carne şi vin.

Cezar trasă o linie de şase leghe lungime şi construi treizeci şi şase de forturi!

Cum este de la sine înţeles, Pompei nu-l lăsa pe Cezar să-şi continue liniştit această muncă.

De cum îl vedea că ocupă vreo nouă înălţime. Pompei trimitea împotriva lui Cezar luptătorii cu praştia sau arcaşi, dar soldaţii lui Cezar, în cea mai mare parte galli, spanioli sau germani, erau ingenioşi ca nişte francezi moderni. Lucrătorii îşi făcuseră căşti din pîslă, din piele sau din pînză tighelită, care amortizau loviturile.

Era un spectacol ciudat să vezi această armată lipsită de toate şi numărînd doar patruzeci de mii de oameni, asediind o armată de peste optzeci de mii de oameni, care dispunea de toate din abundenţă.

Stomacurile din nord şi din apus, şi de unde ar fi, au

lotuşi nevoie de hrană; însă, susţinute de Cezar, nu se plîng şi mănîncă orz, legume, ba chiar şi iarbă în loc de pîine. Şi cum la un moment dat ajunse să lipsească şi orzul, şi legumele, cei care fuseseră în Sardinia, cu Valerius, descoperiră o rădăcină care, înmuiată în lapte, dădea un fel de pîine, şi cu toate că nu aveau prea multă nici din aceasta, soldaţii lui Cezar aruncau acest fel de pîine peste întăriturile lui Pompei, pentru a le arăta acestora cu ce ştiau să se hrănească duşmanii lor.

Apoi, strigau de la un fort la altul:

— Ah! În sfîrşit le avem în mînă, Pompei! Şi acum, cînd eşti în mîinile noastre, mai degrabă mîncăm coajă de copac decît să-ţi dăm drumul!

Pompei poruncise să se ascundă pîinea pe care o aruncau soldaţii lui Cezar, pentru ca tinerimea spilcuită din Roma, care îl urmase, să nu vadă cu ce fel de barbari avea de-a face şi cu ce animale sălbatice va trebui să lupte într-o zi.

Cato şi Cicero se aflau în Dyrrachium şi vedeau de acolo totul.

Cicero, cu felul lui batjocoritor, nu lăsa să treacă nici o zi fără să-l înproaşte pe Pompei cu vreunul din acele cuvinte bicluitoare pe care ştia să le spună. Se găseşte în Plutarh lista acestor glume, greu de înţeles pentru noi.

În schimb, lui Cato, care sub cinismul său ascundea un om cumsecade şi care nu avea o fire potrivită pentru un război civil, nu-i plăcea să glumească în asemenea momente nenorocite. El decretă că nici un oraş nu va fi plădat, chiar dacă ar fi fost cucerit prin asalt; că nici un soldat roman nu va fi ucis după încetarea luptei.

Şi aşteptă, cu această speranţă.

Bietul Cato! De ce n-avea el spiritul lui Cicero! Ar fi avut mai puţină inimă.

LXIII

Să vedem ce se petrece la Roma.

Împiedicîndu-i pe debitori să fie declaraţi complet faliţi, Cezar nu mulţumise toată lumea. Vă daţi bine seama că întreaga armată — asta am uitat să v-o spun — care, la gestul pe care îl făcuse Cezar întinzînd mîna pe care purta inelul şi răsfirînd cele cinci degete, crezuse că i se promite fiecărui om cinci mii de sesterţi şi inelul

de cavaler; vă dați seama, zic, că armata aceasta trecea prin momente de nemulțumire: ați văzut că o legiune se revoltase la Piacenza și o alta pe Via Appia.

Or, singurul dar pe care îl primise armata fusese două mii de sesterți pentru fiecare om.

Însă, odată ajuns în fața dușmanului, armata nu se mai plîngea; mînca iarbă în loc de pîine, se pregătea să mănînce scoarță de copac și lapte și lupta.

Cei care se plîngeau erau cei din șleahta lui Catilina și a lui Clodius; erau debitorii insolvabili care se refugiaseră în tabăra lui Cezar ca să fugă de condamnare și să aștepte *tabulae novae*.

Vreți să știți ce speria Roma? — și observați că dau date precise, ca să nu se creadă că fac numai aluzii; vail toate revoluțiile seamănă între ele, fie că au loc cu cincizeci de ani înaintea erei noastre, sau cu o mie opt sute de ani după aceea: aceleași interese nasc aceiași oameni și, fie că se cheamă Rullus sau Babeuf, este vorba de aceeași teorie. Vreți, așadar, să știți ce speria Roma în vremea cînd Cezar era stăpînul ei? Citiți-l pe scriitorul din Amiterne, omul care, surprins în conversație criminală, cum spun englezii, cu Fausta, soția lui Milo, se aruncă de necaz în partidul democratic al lui Clodius; el unul din principalii agenți ai tulburărilor care au dus la moartea șefului său; el, care a fost exclus din Senat de cenzor din cauza imoralității; el, care a fost corespondentul și persoana de încredere a lui Cezar la Roma; el, care a venit în tabăra acestuia după Antonius, Curion și Cassius; el, care, mai tîrziu, după moartea lui Juba, numit proconsul al Numidiei, se va înapoia atît de bogat, încît se va face moralist și istoric în frumoasa lui vilă înconjurată de grădini imense, de pe Quirinal. Citiți-l pe Salustiul

Lucrările sale au fost: 1. Marea sa *Istorie*, în cinci cărți, cuprinzînd toate evenimentele petrecute la Roma de la moartea lui Sylla pînă la Conspirația lui Catilina; ea s-a pierdut și nu cunoaștem din ea decît cîteva fragmente: 2. *Războiul lui Catilina*; 3. *Războiul lui Jugurta*; 4. Două *Scrisori politice adresate lui Cezar*; una scrisă în ajunul intrării acestuia în Roma, la înapoierea din Africa; alta, după bătălia de la Pharsalus.

Citiți ce-i scrie lui Cezar:

«Oameni pîngăriți de depravare și de crime, care te credeau gata să le dai Republica pe mîna lor, au venit în masă în tabăra ta, amenințînd cu jaful pe cetățenii

nevinovați, dar nu numai cu jaful, ci și cu moartea, și odată cu moartea, cu tot ce se poate aștepta de la niște oameni corupți. Dar cînd au văzut că tu nu-i scutești de plata datoriilor, că nu le dai pe mînă cetățenii ca pe niște dușmani, au părăsit totul; doar puțini dintre ei s-au considerat mai în siguranță în tabăra ta decît în Roma, atît de mult se temeau de creditorii Dar este de necrezut, cît de mulți și ce oameni au abandonat cauza ta pentru a trece de partea lui Pompei, și au ales tabăra acestuia ca un azil inviolabil pentru debitori».

Unul din acești oameni de care vorbește Salustiu era pretorul Coelius, al cărui nume parcă l-am mai pomenit.

El conta foarte mult pe *tabulae novae*.

În fapt, un om de spirit — oamenii de spirit au adesea multe dalorii — acela care, certăre(înverșunat, îi spunea odată unui client al său prea servil, cu care mînca împreună, și care era întotdeauna de părerea lui:

— Hai, spune măcar o dată nu, ca să fiu cel puțin o dată de altă părere!

Or, după plecarea lui Cezar în Grecia, Coelius își dădu seama că partida lui Cezar era partida cămătarilor.

În aprilie 705, el îi scria lui Cicero:

«În numele tuturor celor care îți sînt dragi, în numele copiilor tăi, te conjur, dragă Cicero, să nu te pierzi și să te compromiți prin vreo faptă necugetată. Nu ți-am spus nimic întîmplător, nu te-am sfătuit niciodată în mod superficial, marlori îmi sînt zeii și oamenii. Jur pe prietenia noastră!

Dacă ai vreo oarecare afecțiune pentru mine, pentru băiatul tău, pentru familia ta; dacă nu vrei să ne distrugi ultimele noastre speranțe, dacă cuvîntul meu și al excelentului tău ginere au vreo trecere la tine, dacă nu vrei să ne tulburi viețile, te implor, nu mă pune în situația de a urî și a repudia un partid al cărui triumf trebuia să ne salveze; sau dacă urmezi partida proteonică, să fac promisiuni împotriva propriei tale persoane, gîndește-te că ai întîrziat prea mult să te pronunți, pentru a nu apare suspect. Să înfrunți, cînd e victorios, pe omul care te-a menajat atunci cînd situația ta era șovăitoare; să te unești în fuga lor cu cei a căror poziție n-ai susținut-o, înseamnă să procedezi în mod necugetat. Ai grijă, voind prea mult să faci parte din partida celor buni, să nu ajungi să nu mai faci parte din eal Așteaptă măcar evenimentele din Spania: Spania e a noastră de cum o pune Cezar

piciorul acolo, îi-o spun eu; şi dacă ci pierd Spania, spune-mi, te rog, ce le mai rămine?»

Şi Coelius se duce în Spania, luptă pentru Cezar şi se întoarce la Roma împreună cu Cezar, şi contează pe *tabulae novae* pe care le va instilui Cezar; dar nici pomeneală! Coelius este înşelat în aşteptările sale. În loc de a autoriza falimentul toatal, Cezar nu autorizâ decît un faliment modest, de douăzeci şi cinci la sută.

Dar nu pe aşa ceva contase Coelius.

De aceea, un an mai tirziu, în martie 706, îi scrie lui Cicero:

«Oh! dragul meu Cicero, de ce n-am venit şi eu cu voi la Formies în loc să mă fi dus în Spania, cu Cezar! De ce n-am mers şi cu la Pompei, împreună cu voi!

De-ar fi fost şi Curion din partida asta, ca Appius Claudius; Curion, a cărui prietenie m-a antrenat în această cauză detestabilă. Da, îmi dau seama, pe de o parte afecţiunea, pe de altă parte ura m-au făcut să-mi pierd capul. Nu că m-aş îndoi de justeţea cauzei noastre, dar mai bine mort decît să ai a face cu oamenii aceştia Dacă nu ne-am teme de represalii din partea voastră, de mult n am mai fi fost aici.

La Roma, în afară de *cîţiva cămătari,* totul este de-al lui Pompei, şi oamenii, şi ordinele. Am atras de partea voastră pînă şi calicimea care ne era atît de devotată, şi chiar şi ceea ce se numeşte poporul. Aveţi răbdare, am să vă fac să fiţi victorioşi chiar împotriva voastră: vreau să fiu un al doilea Calo. Dormiţi, de nu vă daţi seama, cît ne expunem, cît de slabi sîntem? În momentul de faţă nu sînt animat de nici un interes; dar de felul meu sint razbunător dacă sînt tratat cu ticăloşic.

Voi, acolo, ce faceţi? Vreţi să daţi lupta? Aveţi grijă, este cel mai puternic dintre duşmanii voştri. Nu cunosc trupele voastre, dar ale lui Cezar ştiu să se bată şi nu se tem nici de frig, nici de foame. Adio!»

Vă spuneam că acest Coelius era un om deştept. După ce prezisese că Cezar avea să cucerească Spania, iată-l prevestind că Cezar îl va bate pe Pompei; — ceea ce nu-l împiedică să-i declare război lui Cezar, atît era de răzbunător.

Deodată se află în tabăra lui Cezar că amicul Coelius îşi face de cap la Roma.

Mai întîi pune să i se aşeze scaunul său alături de

scaunul celuilalt pretor, Caius Trebonius, care avea misiunea să facă dreptate cetăţenilor; apoi anunţă că va primi plîngerile debitorilor împotriva hotărîrilor date de arbitri şi a ordonanţelor lui Cezar.

Nimeni nu se prezintă să se plîngă.

Atunci, Coelius propune un edict prin care să se permită debitorilor să-şi achite datoriile în şase rate, fără dobîndă.

Dar consulul Servilius Isauricus, pe care Cezar l-a lăsat în urma lui la Roma, se opune la această măsură.

Ce face Coelius? Renunţă la primul său edict şi proclamă alte două, în speranţa de a provoca o rebeliune.

Nimic: poporul nu mişcă.

Şi totuşi, lui Coelius îi trebuie o răscoală, iată ce inventează: cît timp va dura războiul, chiriaşii nu vor fi obligaţi să plătească chirie.

Ah! pentru asta, chiriaşii strigă vivat; lumea se adună în Forum; se produce o *emoţie*, cum se spunea pe atunci.

În timpul acestei emoţii, Trebonius este dat jos de pe scaunul său de judecată şi, căzînd pe scări, îşi sparge capul.

Consulul intervine; îşi face raportul, iar Coelius este dat afară din Senat.

Coelius vrea să se adreseze poporului şi se urcă la tribună; lictorii îl dau jos.

Coelius strigă sus şi tare că se va duce la Cezar să i se plîngă, dar, în ascuns, trimite o ştafetă la Milo, cerîndu-i să facă o diversiune în Italia cu nemulţumiţii pe care îi va putea aduna.— Vă amintiţi de Milo, este exilat la Marsilia şi mănîncă rîndunici de mare!

Milo strînge vreo sută de oameni şi intră în Italia.

Coelius, însoţit de cîţiva gladiatori care îi mai rămîn de la jocurile sale, se întîlneşte cu el şi iată-i pe amîndoi bătînd drumurile de ţară şi anunţînd că acţionează în numele lui Pompei şi că posedă în acest sens scrisori pe care le-a adus Bibulus. Notaţi că Bibulus murise, dar ei nu ştiau.

Amîndoi anunţă anularea datoriilor; nimeni nu se mişcă.

Milo eliberează cîţiva sclavi şi cu ei asediază un oraş din Calabria.

Este ucis de o piatră aruncată în el, peste zidul oraşului, de pretorul Quintus Pedius, care se închisese acolo cu o legiune.

Coelius asedie Thurium. Acolo, în timp ce incită niște călăreți spanioli și gali, cărora le oferă bani ca să părăsească partida lui Cezar și să treacă de partea lui Pompei, unul dintre călăreți, care, fără îndoială, nu-l găsește destul de elocvent sau i se pare că e prea prolix, își înfige spada în el.

Așa sfîrșesc Milo și Coelius, și odată cu ei și răzmerița lor.

LXIV

Așadar, Cezar și cei patruzeci de mii de oameni ai lui asediau pe Pompei și cei o sută de mii de soldați ai acestuia.

Pompei se hotărî să facă o dublă ieșire: una din tabăra sa, una din Dyrrachium.

Prin aceste două ieșiri, Pompei urmărea să ocupe un munte situat dincolo de puterea de bătaie a săgeților soldaților lui Cezar și să-și stabilească acolo o parte din trupe.

El atacă pe cezarieni prin trei puncte, iar garnizoana din Dyrrachium face la fel.

Se luptă deci în șase puncte deodată.

Pompei fu respins peste tot.

El pierdu două mii de oameni, un mare număr de voluntari și de căpitani, printre care Valerius Flarrus, fiul lui Lucius Valerius, care fusese pretor în Asia.

Cezar pierdu doar douăzeci de oameni și captură șase stindarde.

Patru centurioni, apărînd un fort asupra căruia se năpustiseră soldații lui Pompei, își pierdură cîte un ochi și, cea ce va da o idee despre violența atacului, raportară că numai în fort găsiseră treizeci de mii de săgeți. Numai scutul centurionului Scaeva fusese străpuns de două sute treizeci de săgeți.— Am povestit cum acest viteaz, deși cu ochiul scos, ucisese doi soldați ai lui Pompei, prefăcîndu-se că se predă.— Un oarecare Minutius primise în scutul său o sută douăzeci de săgeți, iar corpul îi fusese străbătut în șase locuri.

Pe cel de al doilea îl cinsti și-l recompensă în alt fel, dar așa încît să fie pe deplin satisfăcut, căci se vindecă de toate cele două răni pe care le primise.

Ceilalți primiră plată dublă și rație dublă.

Între timp, Scipio sosi din Asia.

Cezar, care nu scăpa nici un prilej ca să încerce o înțelegere, îl trimise la el pe Appius Claudius, amicul său.

Se știe că Scipio era socrul lui Pompei și avea o mare influență asupra ginerelui său.

Din nefericire, alături de Scipio se găsea faimosul Favorinus, acela care îl imita pe Cato și oferea morcovi, napi și castraveți în timpul jocurilor pe care le dădea. El îl împiedică pe Scipio să-l asculte pe Claudius.

Însă, situația lui Pompei se înrăutățise: apa pentru oameni lipsea, lipseau și furajele pentru animale. Întrucît Cezar deviase toate cursurile de apă, oamenii nu mai aveau decît o jumătate din rația de apă. Caii și animalele de povară nu primeau decît frunze și rădăcini de trestie locale. Curînd, animalele de povară fură lipsite și de această hrană, așa proastă cum era, ca să fie păstrată numai pentru cai.

Catîrii și măgarii muriră; mirosul cadavrelor dădu naștere în tabără unui fel de epidemie.

Se aduseră furaje pe mare, dar nu se putea procura decît orz în loc de ovăz, iar caii, fiind aproape toți din Grecia și din Pont, nu erau obișnuiți cu o astfel de hrană

În cele din urmă, Pompei, rușinat, se hotărî să încerce o ieșire

Întîmplarea îl favoriză.

În tabăra lui Cezar se aflau doi cavaleri alobrogi, fiii unui șef pe nume Albucile; amîndoi erau viteji, amîndoi luptînd bine în războaiele cu galii, obținuseră ca recompensă primele grade; în plus, prin protecția lui Cezar, ei fuseseră primiți în Senat înainte de vîrsta cerută de lege.

Cezar îi stima mult și le dăduse pămînturi luate de la dușman. Dar toate acestea nu le ajungeau. Avînd comanda călăreților din țara lor, ei reținuseră solda acestora, spunînd că nu le-o dăduse Cezar

Soldații se plînseră lui Cezar

Cezar îi chestiona și află nu numai că cei doi gali nu le plăteau oamenilor soldele cuvenite din banii pe care îi primeau, dar mai și exagerau situația oamenilor pe care îi comandau și, de un an, raportau că au dat două sute de oameni și două sute de cai, care în realitate nu existaseră niciodată.

Cezar consideră că nu era momentul potrivit ca să facă scandal, dar îi chemă pe amîndoi la el, îi mustră în particular, le reproşă această delapidare, spunîndu-le că toţi se puteau încrede în generozitarea lui Cezar, şi ei mai mult ca oricare alţii, pentru că el le făcuse dovada acestei generozităţi.

Observaţiile acestea îi jigniră. Ei se întoarseră la cortul lor, se sfătuiră şi hotărîră să schimbe partida şi să treacă de partea lui Pompei.

În plus, pentru a fi mai bine primiţi de aceasta, hotărîră să-l ucidă pe Volusius, generalul comandant al cavaleriei.

Însă, fie că nu se ivi nici un prilej favorabil, fie că întîmpinară prea multe greutăţi, ei se mulţumiră să împrumute de la prietenii lor cît mai mulţi bani, ca şi cum ar fi voit să plătească soldaţilor ceea ce le reţinuseră în mod necuvenit; cu banii aceştia cumpărară cai, de care Pompei ducea lipsă în tabără, şi trecură la duşman cu toţi cei care consimţiseră să-i urmeze, adică vreo sută de oameni.

Pompei nu era obişnuit cu asemenea dezertări. Aşa că le făcu o primire sărbătorească şi-i plimbă prin toată tabăra.

Apoi, seara, îi chemă în cortul său, află de la ei punctele puternice şi slabe ale taberei lui Cezar şi notă distanţele la care se găseau corpurile de gardă unele de altele.

Bine informat, fixă surpriza pentru a doua zi.

La venirea nopţii, el dădu ordin să se îmbarce mulţi arcaşi şi infanterie uşoară, cu fascine ca să umple şanţurile, apoi scoase din tabără şaizeci de cohorte şi le îndreptă, de-a lungul mării, spre locurile unde tabăra lui Cezar se găsea mai aproape de ţărm şi mai departe de comandamentul taberei.

Punctul pe care Pompei se hotărî să-l atace era apărat de chestorul Lentulus Marcellius şi de legiunea a doua.

Lentulus Marcellius era bolnav, iar Fulvius Postumus îi fusese dat ca să-l susţină, şi, la nevoie, să-l înlocuiască.

În părţile acestea se găseau două linii de apărare ale taberei lui Cezar: una în faţa inamicului, al cărei şanţ avea o adîncime de cincispreze picioare şi un meterez de zece picioare înălţime; cealaltă, la o distanţă de o sută de paşi, era nu numai mult mai mică, dar într-un loc şi neterminată.

Pompei cunoştea acum toate aceste amănunte.

El îşi concentră toate forţele asupra acestui punct.

Legiunea a noua fu atacată în zori.

La aflarea veştii despre acest atac, Marcellius trimise întăriturî; dar întăriturile erau prea slabe şi veneau prea tîrziu.

Apoi, chiar şi cei viteji au momentele lor de panică. Ca să nu fie dezonoraţi din cauza acestei panici, romanii o puneau pe seama unui zeu.

Toţi fugiră.

Portstindardul principal fu rănit de moarte, dar înainte de a muri mai avu puterea să predea stindardul unui călăreţ.

— Iată, spuse el, să-l dovedeşti lui Cezar că nu l-am predat decît cînd am fost gata să mor, dar şi atunci numai unui roman.

Din fericire, Antonius se apropie în grabă cu două cohorte.

Însă măcelul cel mare se săvîrşise.

Prevenit prin fumul care se ridica din forturi, semn convenit pentru cazurile de surprindere, Cezar alergă la rîndul său.

Dar nici Antonius, nici Cezar nu reuşiră să-i adune pe fugari.

Cezar fusese gata să-şi piardă viaţa.

El voise să pornească din nou împotriva duşmanului; soldatul ridică spada ca să-l lovească pe Cezar.

Din fericire, scutierul lui Cezar văzu pericolul şi, cu o lovitură de spadă, despică umărul soldatului.

Cezar credea totul pierdut şi totul ar fi fost într-adevăr pierdut, dacă Pompei nu s-ar fi îndoit de succesul său şi n-ar fi lăsat timp cezarienilor să-şi reunească eforturile.

Soldaţii lui Pompei se retraseră în ordine, dar ca să treacă peste şanţuri nu mai avură nevoie de pod; şanţurile erau pline cu morţi.

Cezar avu două mii de morţi şi vreo patru sau cinci sute de oameni fură făcuţi prizonieri.

Seara, le spuse amicilor săi:

— Victoria ar fi fost astăzi de partea pompeienilor dacă Pompei ar fi ştiut să învingă!

LXV

Cezar petrecu o noapte îngrozitoare, asemeni cu noaptea pe care trebuia să o fi petrecut Napoleon după prăbuşirea podului de la Lobau. Amîndoi, încrezători în noroc, făcuseră aproape aceeaşi greşeală.

Cezar îşi reproşa că venise să dea piept cu Pompei pe o coastă aridă, unde soldaţii mureau de foame, pe cînd el nu avea nici o şansă să înfometeze armata lui Pompei, aprovizionată de flotă.

Ar fi putut muta războiul în Tessalia sau în Macedonia, ţări fertile, unde stomacurile germanilor şi galilor ar fi găsit din plin cu ce să se hrănească; nu făcuse aşa.

Dar, poate că ar mai fi fost încă timp. Scipio fusese trimis în Macedonia cu două legiuni. Dacă Cezar s-ar fi făcut că-l urmează, mai mult ca sigur că Pompei, mai îndrăgostit ca niciodată de Cornelia, soţia sa, nu l-ar fi lăsat pe Cezar să-i ucidă socrul şi cele două legiuni ale sale. Dacă, dimpotrivă, şi contrar aşteptărilor lui Cezar, Pompei ar fi traversat marea şi s-ar fi înapoiat în Italia, Cezar s-ar fi întors prin Iliria şi ar fi venit să-i ofere lupta sub zidurile Romei.

El începu, deci, să se îngrijească de tratarea răniţilor, a bolnavilor, apoi porunci ca răniţii, bolnavii şi bagajele să plece în timpul nopţii, sub apărarea unei legiuni cu ordin de a nu se opri decît în Appollonia.

Grosul armatei nu trebuia să se pună în marş decît pe la ora trei dimineaţă.

Dar, cînd armata află de plecare şi de faptul că Cezar luase această hotărîre pentru că ea nu luptase bine, fu un adevărat doliu în rîndul soldaţilor. Legiunea a noua care, cuprinsă de frică, cedase cu atîta uşurinţă, se prezentă cu tot efectivul în faţa cortului lui Cezar şi ceru să fie pedepsită.

Cezar aplică vreo cîteva pedepse uşoare şi-i consolă pe soldaţi.

— Altădată veţi lupta mai vitejeşte, le spuse el, dar trebuie să las timp fricii voastre să se liniştească.

Soldaţii insistară să-şi ia revanşa imediat; Cezar refuză cu hotărîre şi reînnoi ordinul de plecare la ora trei dimineaţa.

Se îndrepta spre vechea tabără din Appollonia.

Ordinul fu executat aşa cum fusese dat.

Cezar plecă ultimul, împreună cu două legiuni, cu trompetele în frunte.— A pleca fără zgomot nu era o batere în retragere, ci o fugă.

La revărsatul zorilor, Pompei lansă cavaleria asupra ariergardei lui Cezar.

În tabăra lui Pompei fu o mare sărbătoare.

Degeaba pusese Cezar să sune trompetele. Cezar nu bătea în retragere, ci fugea; era învins.

Se făcură cinci sute de prizonieri: în ciuda legii pe care o inițiase Cato și care spunea că nici un soldat roman nu putea fi ucis în afara cîmpului de bătaie, Labienus, care jurase că nu va pune armele jos decît după ce va fi învins pe fostul său general, Labienus obținu dreptul de a dispune de ei. Pompei se făcu că crede că avea să li se acorde grație și i-i predă

— Eh, bine, bătrînii mei tovarăși, le spuse Labienus, de cînd ne-am despărțit, ne-am luat obiceiul să fugim?

Și-i ucise de la primul pînă la ultimul.

După cum prevăzuse Cezar, Pompei porni în urmărirea sa.

Mulți îl sfătuiră pe Pompei să treacă în Italia, să reia Spania și să reintre astfel în stăpînirea celor mai frumoase provincii ale imperiului, dar cum? Să-l abandoneze pe Scipio, să părăsească Orientul în mîinile barbarilor, să ruineze cavalerii romani, să-i lase lui Cezar Siria, Grecia și Asia, nu, așa ceva nu era cu putință!

Deallfel, oare Cezar nu fugea? N-ar fi fost mai bine să-l ajungă și să termine războiul printr-o acțiune generală?

Pompei scrise regilor, generalilor și maselor ca și cum ar fi fost de pe acum învingător. Cornelia, soția sa, era la Mytilene cu copilul; el îi trimise curieri cu scrisori în care o anunța că războiul luase sfîrșit, sau aproape.

În ceea ce-i privea pe oamenii lui Pompei, încrederea lor era ciudală. Ei își împărțeau de pe acum moștenirea lui Cezar; mai ales marele pontificat, pe care avea să-l lase vacant, suscita multe ambiții. Cine avea să fie mare pontifice în locul său? Lentulus Spinter și Domitius Ahenobarbus aveau drepturi serioase, dar Scipio era socrul lui Pompei.

În așteptare, și pentru a nu pierde timp, unii își trimiseseră la Roma oamenii sau intendenții ca să le rețină locuințe în apropiere de Forum, din pragul cărora — ca să

spunem așa — să fi putut trage sforile pentru funcțiile pe care contau să le solicite.

Se făcea în tabăra lui Pompei ceea ce se făcu, optsprezece secole mai tîrziu, la Koblenz.

Domitius avea în buzunar o lege cu privire la suspecți și un proiect de tribunal revoluționar.

— Întocmiți listele de proscriși, spunea Cicero: va fi un lucru făcut.

— Liste de proscriși, răspundeau ceilalți emigrați, la ce bun? Bun pentru Sylla, să-și piardă timpul cu întocmirea listelor; noi nu vom proscrie pe cap, ci în masă.

Însă Pompei nu era prea grăbit să ajungă la o bătălie decisivă.

Știa cu cine avea a face și cunoștea de mult timp pe acești oameni neînvinși sub arme și obișnuiți să învingă împreună; numai că acum mai îmbătrîniseră și ar fi putut fi distruși doar cu timpul și prin oboseală. De ce să-și compromită recruții, lansîndu-i împotriva acestor veterani?

Dar Pompei nu era stăpîn să facă ce vrea.

În armata lui se găseau încă atîția oameni ilustri, atîția oameni de renume, atîția oameni de rang, încît toți erau stăpînul, afară de Pompei.

Numai Cato era de aceeași părere cu el. El voia să temporizeze și să obțină totul prin oboseală și negocieri. Avea în permanență în fața ochilor cele două mii de cadavre de la Dyrrachium și cei cinci sute de prizonieri uciși de Labienus.

În ziua aceea, se retrăsese în oraș plîngînd și-și acoperise capul cu toga, în semn de doliu.

Cicero ironiza mai mult ca oricînd, încît de multe ori Pompei dorea ca acest zeflemist necruțător să fi trecut în tabăra lui Cezar.

Este adevărat că și alții îl secondau pe Cicero cum puteau mai bine; cînd îl vedeau pe Pompei urmîndu-l pe Cezar pas cu pas, din Epir în Iliria, îi reproșau că voia să-și eternizeze poziția de dictator.

— Îi place, spuneau nemulțumiți, să vadă în jurul lui, cînd se scoală dimineața, o curte de regi și de senatori!

Domitius Ahenobarbus nu-l numea decît Agamemnon, adică regele regilor.

— Prieteni, spunea Favonius, nu mai ajungem noi să mîncăm anul acesta smochine de Tusculum.

Afranius, care pierduse Spania și fusese acuzat că

o vînduse, îl numea pe Pompei marele traficant de provincii.

— Să scăpăm întîi de Cezar, spuneau cavalerii, şi pe urmă scăpăm noi şi de Pompei.

Acestuia îl era atît de teamă ca nu cumva, după învingerea lui Cezar, Cato să se ridice şi să-i ceară să predea comanda, pe care nu i-o dăduse vreo comisie importantă, încît, mergînd în urmărirea lui Cezar, îl lăsă pe acesta la Dyrrachium.

Cato ajunse astfel un simplu păzitor de bagaje.

Însă, în cele din urmă, efectul ironiilor şi a ocărilor împotriva lui Pompei ajunse atît de puternic, încît el se hotărî să-i atace pe Cezar de îndată ce acesta s-ar fi oprit.

Şi Cezar se opri în cîmpia de la Pharsalus.

LXVI

Acolo avea să se hotărască soarta lumii.

Primele zile ale retragerii au fost pentru Cezar zile de îngrozitoare frămîntări.

Vestea înfrîngerii sale se răspîndise şi îl expunea disprețuirii general: i se refuzau alimentele şi furajele. Situația aceasta dură pînă se ocupă oraşul Gomphes din Tessalia.

De atunci, dădu peste belşug în aşa măsură, că soldații săi, care de cinci luni aproape că mureau de foame, organizară, datorită amforelor numeroase găsite în pivnițe, o bacanală care dură trei zile.

După cum am spus, odată ajuns la Pharsalus, Cezar se opri.

Pompei îşi aşează tabăra pe o înălțime, în fața taberei lui Cezar.

Totuşi, aici îl cuprinse din nou nesiguranța.

Avu o presimțire, şi se ştie ce influență aveau presimțirile asupra evenimentelor din lumea antică.

Ieşind din consiliul unde se fixase lupta pentru a doua zi şi Labienus, comandantul cavaleriei, îşi reînnoise jurămîntul solemn că nu va lăsa armele decît după înfrîngerea totală a lui Cezar. Pompei intră în cort, se culcă şi adormi.

Visă.

Visa că era la Roma, la teatru, că poporul îl primea cu aplauze puternice şi că, după ce leşi de la teatru,

împodobise cu prăzi bogate altarul lui Venus Nicefora

Or, visul acesta, care la prima vedere părea să nu conţină nimic nefavorabil, putea să ascundă, totuşi, un dublu sens.

Cezar era fiul lui Venus, iar prăzile cu care Pompei împodobise altarul zeiţei nu erau oare propriile sale prăzi?

Toată noaptea, tabăra fu tulburată de panici înfricoşătoare; de două, trei ori santinelele se repeziseră la arme, crezînd că erau alacale.

Cu puţin înainte de ivirea zorilor, în timp ce se schimba garda, de deasupra taberei lui Cezar, unde domneau o linişte şi o tăcere totală, se văzu ridicîndu-se o lumină foarte vie care se stinse în timp ce cobora peste tabăra lui Pompei.

Cu trei zile mai înainte, Cezar făcuse un sacrificiu pentru purificarea armatei.

După jertfirea primei victime, preotul îl anunţă că în trei zile va da bătălia cu duşmanul

— În afară de asta, vezi vreun semn favorabil în mărunlaie? întrebă Cezar.

— La întrebarea aceasta, lu vei răspunde mai bine decît mine, îi spuse preotul. Zeii indică o mare schimbare, o revoluţie a lucrurilor stabilite, cu totul altfel decît sînt acum. Dacă eşti fericit, ai să fii nefericit, dacă eşti învingător, ai să fii învins; dacă eşti învins, ai să fii învingător.

Dar nu numai în cele două tabere sau în jurul lor se produseră minuni.

La Trales, în templul Victoriei, se găsea o statuie a lui Cezar; podeaua dimprejur, foarte solid construită, era pavată cu o piatră foarte tare. Cu toată podeaua aceasta, printre spaţiile dintre plăcile de piatră crescuse un palmier lîngă piedestalul statuii.

La Padova, Caius Cornelius, om renumit în arta de a prezice şi prieten intim cu istoricul Tit Liviu, stătea pe scaunul său augural şi urmărea zborul păsărilor

El cunoscu momentul bătăliei şi-i anunţă pe cei din jur că lupta începuse.

Apoi, reluîndu-şi observaţiile şi examinînd din nou semnele, se ridică, entuziasmat, şi strigă:

— Ai să învingi, Cezar!

Şi cum lumea se îndoia de profeţia lui, el îşi scoase cununa de pe cap, o puse jos şi declară că nu o va pune din

nou pe cap decît dacă evenimentul i-ar fi confirmat prezicerea.

Şi, cu toate acestea, Cezar se pregătea să ridice tabăra şi să-şi continue retragerea spre Scotusa.

El se îngrozea de inferioritatea forţelor sale: n-avea decît o mie de călăreţi, Pompei avea opt mii; n-avea decît douăzeci de mii de pedeştri, Pompei avea patruzeci şi cinci de mii.

I se anunţă lui Cezar că în tabăra lui Pompei se producea o oarecare mişcare şi că Pompei părea că este gata să dea lupta.

Cezar îşi strînse soldaţii. Îi anunţă că Cornificius, aflat la o depărtare de numai două zile, îi aducea două legiuni; că Coelenus avea în jurul Megarei şi al Atenei cincisprezece cohorte gata să pornească în marş şi să vină spre el. El îi întrebă dacă voiau să aştepte aceste întăriturî, sau să dea bătălia singuri.

Atunci, toţi soldaţii, într-un singur glas, îl rugară stăruitor să nu mai aştepte ci, dimpotrivă, dacă duşmanul ar fi ezitat, să inventeze vreo stratagemă oarecare ca să-l decidă să lupte.

În plus, ceea ce dădea curaj soldaţilor lui Cezar era şi faptul că, de la plecarea lui din Dyrrachium, Cezar îi pusese mereu la exerciţii, şi mereu învinseseră armata duşmană în întîlnirile pe care le avuseseră.

Neavînd, după cum am spus, decît o mie de călăreţi ca să-i opună celor şapte sau opt mii de călăreţi ai lui Pompei, Cezar alese din rîndurile infanteriei uşoare pe cei mai tineri şi mai sprinteni o mie de soldaţi; el îi aşează pe crupă, în spatele călăreţilor, iar în momentul şarjei pedestraşii săreau jos, astfel că soldaţii lui Pompei în loc să aibă a face cu o mie de oameni, aveau a face cu două mii.

Într-una din aceste încăierări, fu ucis unul dintre cei doi fraţi alobrogi care trecuseră în tabăra lui Pompei şi fuseseră cauza înfrîngerii de la Dyrrachium.

Însă am spus că Pompei evitase pînă atunci un angajament general.

În dimineaţa bătăliei de la Pharsalus era hotărît să atace.

Cu cîteva zile mai înainte, în plin consiliu, în timp ce Domitius spusese că oricare senator care nu-l urma pe Pompei merita pedeapsa cu moartea sau cel puţin exilul şi împărţise judecătorilor numiţi de pe acum trei tăblele: pentru moarte, pentru exil, pentru amendă, Pompei, pus în

situaţia de a da lupta, ceruse un răgaz de cîteva zile.

— Ce, îl-e teamă? întrebă Favonius. Atunci, cedează comanda altuia şi du-te să păzeşti bagajele în iocul lui Cato.

Pompei răspunsese:

— Alîl de puţin mă opreşte frica, încîl aş vrea să atac şi să distrug armata lui Cezar numai cu cavaleria!

Şi pentru că mulţi care, în mijlocul delirului general, îşi păstraseră judecata îl întrebară pe Pompei cum avea să facă, el le răspunse:

— Da, ştiu că în primul moment aşa ceva pare de neconceput, dar planul meu este foarte simplu: cu cavaleria voi învălui aripa dreaptă a armatei lui şi o voi căsăpi; apoi voi ataca armata din spate şi veţi vedea că, aproape fără luptă, vom obţine o victorie strălucită

Atunci, pentru a confirma spusele lui Pompei şi pentru a mări încrederea soldatului, Labienus adăugă

Să nu credeţi că mai aveţi de-a face cu învingătorii Galiei şi Germaniei, eu ştiu ce spun, căci am participat la această izbîndă. Au mai rămas puţini soldaţi din cei care au participat la bătăliile din Nord şi din Occident.O parte a rămas pe cîmpurile de bătaie, alţii au murit de boli fie în Italia, fi în Epir; cohorte întregi sînt ocupate cu paza oraşelor. Cei pe care îi avem în faţa noastră vin de pe malurile Padului şi din Galia cisalpină. Aşa că, în ziua cînd Pompei va voi să atacăm, vom şarja cu toată hotărîreal

Ziua aceea venise

În momentul în care Cezar poruncise să se strîngă corturile, iar soldaţii începuseră să mîne înaintea lor pe servitori şi animalele de povară, ştafetele veniră să-l spună că era o mare zarvă în rîndul pompeienilor şi că lotul făcea să se creadă că se pregăteau de luptă Alţii, veniţi în urmă, adăugară că primele rînduri ale armatei lui Pompei se şi aşezaseră în poziţie de luptă.

Atunci, urcîndu-se pe o movilă, pentru a fi văzut şi auzit de cît mai mulţi, Cezar strigă:

— Prieteni, a venit ziua în care Pompei ne oferă lupta, iar noi ne vom bate nu împotriva foamei şi setei, ci împotriva oamenilor. Aţi aşteptat cu nerăbdare această zi, mi-aţi promis că o să învingeţi: ţineţi-vă cuvîntul.— Toată lumea, pe loc!

Apoi ordonă să se ridice în faţa cortului său drapelul roşu, semn al luptei.

Îndată ce l-au văzut, romanii s-au repezit la arme; cum planul de luptă era întocmit dinainte şi fiecare şef de corp ştia ce avea de făcut, centurionii şi decurionii conduseră pe soldaţi la locurile desemnate şi, urmaţi de oamenii lor, «fiecare îşi ocupă locul, cu atîta disciplină şi calm, încît parcă s-ar fi aranjat un cor dintr-o tragedie», spune Plutarh.

LXVII

Iată locul pe care îl ocupa fiecare:

Pompei comanda aripa stîngă*; avea cu el cele două legiuni pe care Cezar i le trimisese înapoi din Galia.

Antonius era în Pompei, comanda centrul, cu legiunile din Siria, şi avea în faţa lui pe Caluius Lucius.

În sfîrşit, Afranius comanda aripa dreaptă a lui Pompei: el avea sub ordinele sale legiunile din Cilicia şi cohortele aduse din Spania pe care Pompei le considera ca cele mai bune trupe ale sale. În faţa lui era Sylla.

Aripa dreaptă a pompeienilor avea flancul acoperit de un rîuşor greu accesibil; de aceea, Pompei adunase la aripa stîngă pe aruncălorii cu praştia, arcaşii şi toată cavaleria.

Şi, desigur, nu-i părea rău să aibă toată forţa activă în punctul unde se găsea el.

Cezar se plasă în faţa lui Pompei, ocupîndu-şi locul, aşa cum îi era obiceiul, în legiunea a zecea.

Văzînd că se strînsese în faţa lui toată această mulţime de aruncători cu praştia, arcaşi şi cavalerie, Cezar înţelese că planul duşmanului era să înceapă atacul din partea aceasta, căutînd să-l învăluie.

Atunci, chemă un corp de rezervă, compus din şase cohorte, şi-l plasă în spatele legiunii a zecea, cu ordinul de a nu se mişca, de a se ascunde de duşman cît mai mult cu putinţă pînă în momentul în care cavaleria pompeiană va începe şarja. În momentul acela, cele şase cohorte trebuiau să se arunce în rîndul întîi, şi în loc de a lansa lăncile de departe, cum fac de obicei cei mai viteji, grăbiţi să ajungă cît mai repede la lupta corp la corp, fiecare om trebuia să-şi ridice lancea la înălţimea feţei duşmanului. El avea să le facă semn cu un steag cînd era momentul să execute această manevră.

---

* Plutarh zice aripa dreaptă, însă Cezar afirmă că aripa stîngă, şi într un asemenea caz cred că trebuie crezut Cezar

Cezar era convins că toată tinerimea aceea elegantă, toți acei dansatori frumoși și strălucitori nu ar fi putut suporta vederea fierului.

Lăncierii aceștia erau în număr de trei mii.

Pompei, călare, studia de pe înălțimea unei coline cum erau rînduite cele două armate.

Atunci, văzînd că armata lui Cezar aștepta în liniște semnalul și că, dimpotrivă, cei mai mulți din soldații săi, în loc să stea în ordine în front, se agitau în cea mai mare dezordine, și asta din lipsă de experiență, se temu ca încă de la începutul acțiunii trupele sale să nu strice ordinea.

El trimise curieri călare, cu misiunea de a porunci celor din primele rînduri să stea liniștiți pe loc, să se strîngă unii lîngă alții și, în felul acesta, să aștepte dușmanul.

«Sfatul acesta, spuse Cezar, îi fusese dat lui Pompei de Triarius, dar eu nu-l aprob cîtuși de puțin; pentru că în fiecare om există un anumit avînt și o impetuozitate naturală, care se însuflețesc prin mișcare, și pe care mai curînd trebuie să le întreții decît să le lași să se stingă.»

El se hotărî deci, deși era cel mai slab, să profite de acest avantaj pe care i-l da Pompei și să înceapă atacul.

Atunci, după ce dădu parola, care era *Venus Victorioasa*, pe cînd Pompei dăduse ca parolă *Hercule Invincibilul*, Cezar își mai aruncă o dată privirea peste toată linia.

În momentul acela, auzi un soldat voluntar în armată, dar care în anul precedent fusese căpitan în legiunea a zecea, că strigă:

— Urmați-mă, camarazi, căci a venit momentul să-i îndeplinim ce i-am promis lui Cezar.

— Ei, Crastinus, îl întrebă Cezar — căci Cezar, ca și Napoleon două mii de ani mai tîrziu, cunoștea pe nume toți soldații din armată — ei, Crastinus, îl întrebă Cezar, ce zici de ziua de azi?

— Numai bine și glorie pentru tine, imperatorl răspunse Crastinus. În orice caz, pe mine n-ai să mă vezi decît mort sau învingător.

Apoi, întorcîndu-se spre oamenii lui, le strigă:

— Haideți, pe dușman, copil! Pe dușman!

Și se aruncă înainte, urmat de o sută douăzeci de oameni.

Atunci, în timp ce o sută douăzeci de oameni porneau

cei dinții să-i atace pe cei cincizeci și două de mii de oameni ai lui Pompei, se lăsă, un moment, pe deasupra celor două armate, tăcerea aceea funebră care precede bătăliile hotărîtoare și în care pare că nu se aude altceva decît bătaia nevăzută a aripilor morții.

În mijlocul acestei tăceri, Crastinus și oamenii lui, ajunși la douăzeci de pași de pompeieni, își aruncară sulițele.

A fost ca un semnal, de amîndouă părțile începură să sune trompetele și buciumele.

Toată linia de infanterie a lui Cezar se aruncă, îndată, ca să-i susțină pe cei o sută douăzeci de bravi care le arătau drumul aruncînd lăncile în fugă și scoțînd strigăte puternice.

Apoi, după ce-și aruncară sulițele, cezarienii își traseră spadele și se năpustiră asupra pompeienilor, care îi primiră hotărîți, fără să se clintească.

Pompei, ca și cînd n-ar fi așteptat decît această certitudine, că armata lui va suporta cu vitejie primul șoc ca să-și recapete toată încrederea, Pompei dădu ordin cavaleriei să șarjeze aripa dreaptă a lui Cezar și să o învăluie.

Cezar văzu venind spre el această masă de cai al cărei galop făcea să se cutremure pămîntul și nu spuse decît trei cuvinte:

— La față, prietenii

Fiecare soldat auzi și făcu un semn din cap, arătînd că înțelesese.

După cum prevăzuse Cezar, tromba aceasta vie de oameni și cai măturară cei o mie de călăreți ai săi.

Între călărețîi lui Pompei se găseau arcașii.

După ce aruncă înapoi cavaleria lui Cezar și după ce clătină primele rînduri ale legiunii a zecea, cei opt mii de călăreți ai lui Pompei își luaseră escadroanele ca să-l încercuiască pe Cezar.

Momentul acesta îl aștepta el. El porunci să se ridice steagul care trebuia să dea semnalul celor trei mii de oameni de rezervă.

Aceștia își păstraseră lăncile și începură să înainteze ținînd armele cum țin soldații moderni baioneta, ridicate plină în dreptul ochilor dușmanilor și repetînd strigătele lui Cezar:

— La față, camarazi, la față!

Și în același timp, fără să le pese de cai, fără să caute

să rănească pe oameni, ei ameninţau cu fierul lăncilor figurile tinerilor cavaleri.

Un moment, aceştia rezistară, mai mult din mînie decît din curaj, apoi, preferînd să fie dezonoraţi decît desfiguraţi, îşi aruncară armele, întoarseră caii şi o rupseră la goană, acoperindu-şi feţele cu amîndouă mîinile.

Ei fugiră aşa, fără să se întoarcă, pînă ajunseră la munte, şi-i lăsară expuşi măcelului pe arcaşi, care fură nimiciţi pînă la unul.

Atunci, nemaiobosindu-se să-i urmărească pe aceşti fugari, Cezar aruncă înainte legiunea a zecea, cu ordinul de a ataca pe duşman din faţă, în timp ce el, cu cei trei mii de lăncieri şi cu cavaleria îl ataca din flanc

Mişcarea se făcu cu o regularitate uimitoare Este adevărat că Cezar, obişnuit să-şi pună viaţa în primejdie, o conducea personal

Infanteria pompeiană, care primise ordin să întoarcă duşmanul după ce cavaleria ar fi pus în derută aripa dreaptă a lui Cezar, se vedea acum ea însăşi învăluită! Rezistă un moment, dar curînd intră în debandadă şi urmă exemplul cavaleriei.

În momentul acela, toţi aliaţii care veniseră în ajutorul lui Pompei, toţi cavalerii, toţi cei din Galatia, din Capadocia, din Macedonia, din Candia, toţi arcaşii din Pont, din Siria, din Fenicia, toţi recruţii veniţi din Tessalia, din Beoţia, din Ahaia, din Epir, începură să strige într un singur glas, dar în zece limbi diferite

Sîntem învinşi!

Şi făcînd stînga-mprejur, o luară la fugă

Este adevăral că Pompei le dăduse exemplul

Cum? Pompei? Pompei cel Mare!

Ei bine, da!

Citiţi-l pe Plutarh; nici nu vreau să mă refer la Cezar

Notaţi că Pompei nici nu aşteptase atît de mult pe cît am spus noi. Văzîndu-şi cavalerii în derută, el a pornit în galop şi s-a înapoiat în tabără

Citiţi-l tot pe Plutarh!

Văzînd praful ridicat de sub copitele cailor, Pompei înţelesese ce li se întîmplase cavalerilor săi

«Este greu de spus ce gînduri îi trecură atunci prin minte; dar, ca un smintit, asemeni unui om cuprins de ameţeală, uitînd dintr-o dată că era marele Pompei, fără să spună un cuvînt, fără să dea vreun ultim ordin, el se

retrase încet, întru totul asemenea lui Ajax şi putînd tot atît de bine ca şi aceluia să i se potrivească aceste versuri ale lui Homer:

Iupiter, părintele zeilor, aşezat pe un tron înalt, aruncă în Ajax teama, iar acesta se opri, lovit de uimire; şi zvîrlindu-şi scutul cel acoperit de şapte piei de bou, fugi din mulţime, căutînd cu privirea rătăcită încolo şi încoace».

Ca Pompeii

Ajungînd în tabără, strigă spre ofiţerii de serviciu, ca să fie auzit de soldaţi:

— Aveţi grijă de apărarea porţilor; eu am să fac ocolul taberei, ca să dau peste tot acelaşi ordin.

Apoi se retrase în cort, pierzîndu-şi nădejdea în succesul bătăliei însă aşteptînd evenimentul cu resemna-

LXVIII

Evenimentul era uşor de prevăzut.

Fuga barbarilor, strigătele «Sîntem învinşi!» scoase în zece limbi diferite, se răspîndiră în restul armatei şi o dezorganizară.

Atunci începu masacrul.

Dar Cezar, văzînd că bătălia fusese cîştigată şi ziua fusese în favoarea lui, adună toţi trompeţii şi oamenii pe carei îi găsi, şi-i răspîndi pe cîmpul de luptă, cu ordinul de a suna şi de a striga:

— Iertare romanilor! Nu ucideţi decît pe străini.

Auzind această scurtă dar expresivă proclamaţie, oamenii se opriră şi ridicară mîinile în faţa soldaţilor care veneau spre ei cu spadele gata să lovească

Aceştia aruncară spadele şi se repeziră în braţele foştilor lor camarazi

S-ar fi zis că inima îngăduitoare a lui Cezar trecuse în corpul fiecărui soldat din armata sa.

Totuşi, cîţiva pompeieni îşi urmaseră şefii care încercau să-i regrupeze.

În afară de aceştia, mai rămăseseră de gardă în tabără încă vreo două sau trei mii de oameni.

Mulţi fugari îşi căutară în tabără un refugiu, iar acolo se putea forma o nouă armată care, a doua zi, ar fi fost atît de numeroasă ca armata lui Cezar

Cezar îşi strînse soldaţii răspîndiţi pe cîmpul de luptă

Reînnoi învinşilor promisiunea de iertare şi, deşi era aproape noapte, deşi oamenii se luptau de la amiază, deşi erau frînţi de oboseală din cauza căldurii de peste zi, el făcu un ultim apel la curajul lor şi-l conduse la asaltul fortificaţiilor.

— Ce este zgomotul acesta? întrebă Pompei, în cort.

— Cezar! Cezar! strigară oamenii, alergînd îngroziţi spre fortificaţii.

— Cum? Chiar pînă în tabăra mea? strigă Pompei.

Şi, ridicîndu-se, îşi aruncă insemnele de general, încălecă pe primul cal pe care îl găsi, ieşi pe poarta Decumană şi porni în goană pe drumul spre Larissa.

Soldaţii se apărară mai bine decît o făcuse comandantul.

Este adevărat că tracii, cele mai bune trupe auxiliare, erau acolo.

Dar şi ei, cînd i-au văzut trecînd pe fugari, care şi aruncau armele, ba chiar şi drapelele, nu se mai gîndiră la altceva decît să bată în retragere, aşa cum făcuseră şi ceilalţi.

Pe la ora şase din seară, tabăra fu forţată.

Fugarii se refugiară în munţi.

Învingătorii, intrară în labără, găsiră mesele puse, cu veselă din aur şi argint. Peste tot se găseau maldăre de frunze şi de flori, iar cortul lui Lentulus, printre altele, era tapiţat cu iederă.

Era foarte îmbietor pentru oamenii care luptau de la jumătatea zilei; dar Cezar le aminti că ar fi fost mai bine să-l lichideze pe inamic, aşa că ei înşişi strigară

— Înainte!

Cezar lăsă o treime din oamenii săi pentru paza taberei lui Pompei, o treime pentru paza taberei sale, şi aruncă a treia treime pe un drum mai scurt decît cel pe care pornise inamicul; astfel că după o cursă de o oră îi tăie retragerea.

Fugarii fură obligaţi să se oprească pe o înălţime, la poalele căreia curgea un riuşor.

Cezar ocupă imediat malurile rîului şi, ca să-l împiedice pe duşmani să-şi astîmpere setea, puse patru mii de oameni să sape un şanţ între înălţimea ocupată de pompeieni şi cursul de apă.

Atunci, murind de sete, văzînd că li se tăiase retragerea, aşteptîndu-se să fie atacaţi din spate, pompeienii trimiseră la Cezar parlamentari.

Ei se oferiră să se predea.

Cezar le spuse că a doua zi de dimineață le va primi actul de supunere și că pînă atunci, cine era însetat pulea să vină să bea.

Pompeienii coborîră în grupuri.

Întîlnindu-se, pompeienii și cezarienii se regăsiră vechi prieteni, își întinseră mîna, se îmbrățișară unii cu alții ca și acum, cu trei ore mai înainte, nu se măcelăriseră între ei.

Noaptea trecu în întîlniri de felul acesta.

Cei care aveau alimente le dădeau celor care n-aveau; se aprinseră focuri în așa măsură încît s-ar fi părut că veniseră acolo la o mare petrecere.

A doua zi de dimineață, Cezar apăru în mijlocul lor

Mulți senatori profitaseră de întunericul nopții ca să fugă

Celor care se aflau acolo, el le făcu semne binevoitoare cu mîna și le surîse

Ridicați-vă, le spuse el, Cezar nu cunoaște dușmani a doua zi după victorie!

Toți se apropiară, înconjurîndu-l, strîngîndu-i mîna pe care le-o întindea, și-i sărutară poalele mantiei de luptă aruncată pe umeri

Cezarienii și pompeienii se întoarseră în tabără, amestecați unii cu alții

Cezar vizită apoi cîmpul de bătaie.

Nu pierduse decît două sute de oameni

Atunci, se interesă de soarta lui Crastinus, care îi promisese că n-o să-l revadă decît ori mort, ori învingător, și care pornise atît de vitejește atacul

Iată ce află

După cum am spus, după ce se îndepărtă de Cezar, Crastinus se aruncă împotriva dușmanului, antrenînd cohorta după el El tăiase în bucăți pe primii dușmani pe care îi întîlnise în cale și pătrunsese adînc de tot în rîndul batalioanelor dușmane Acolo se luptase cu îndîrjire, dar în timp ce striga «Înainte, pentru Venus Victorioasa!» un pompeian îi înfipse spada în gură cu atîta putere încît vîrful ei îi ieși prin ceafă Crastinus murise pe loc

«Se găsiră pe cîmpul de luptă, spune însuși Cezar, cincisprezece mii de dușmani morți sau trăgînd să moară», și printre aceștia și dușmanul lui de moarte, Lucius Domitius

Fiură făcuți prizonieri douăzeci și patru sau douăzeci

și cinci de mii de oameni, adică li se acordă icrtarea la douăzeci și patru sau douăzeci și cinci de mii de oameni, din care o parte fu încorporată în armata lui Cezar

Fură caplurate opt acvile și o sută douăzeci și patru de drapele.

Totuși, o mare îngrijorare îl prcocupa pe învingător

Înainte de luptă și chiar în timpul luptei el recomandase ofițerilor și soldaților să nu-l ucidă pe Brutus, ci, dimpotrivă să-l cruțe și să-l aducă în fața lui, dacă se preda de bunăvoie; dacă s-ar fi apărat împotriva celor care ar fi încercat să-l aresteze, atunci trebuia să-l lase să fugă.

Ne amintim că Brutus era fiul Serviliei și că Cezar fusese multă vreme amantul acesteia.

După bătălie, ceru din nou informații despre Brutus.

Fusese văzut luptînd, dar nu se știa ce se întîmplase cu el.

Cezar porunci să fie căutat și-l căută el însuși printre morți.

În adevăr, după luptă Brutus se refrăsese într-un fel de mlaștină plină de apă stătută și de stuf; apoi, in timpul nopții fugise la Larissa.

Acolo, aflînd de grija pe care Cezar o avea pentru viața lui, îi scrise cîteva cuvinte ca să-l liniștească.

Cezar îi trimise imediat un mesager și-i ceru să vină la el.

Brutus veni.

Cezar îi întinse brațele, îl strînse la piept plîngînd și nu mai sfîrșea spunîndu-i că-l iartă, și-l trată cu mai multă omenie decît pe oricare din amicii săi.

În seara zilei în care se dăduse bătălia, Cezar făcu soldaților săi trei daruri, cu dreptul ca aceștia să le acorde celor care se comportaseră cel mai bine.

Primul dar îi fu atribuit de soldați lui, întrucît luptase cel mai bine, al doilea fu acordat comandantului legiunii a zecea; în sfîrșit, al treilea îi fu dat lui Crastinus, cu toate că era mort.

Obiectele care alcătuiau această recompensă militară fură înmormîntate împreună cu Crastinus, în mormîntul pe care i-l ridică Cezar, aproape, dar în afara gropii comune.

În cortul lui Pompei se găsi toată corespondența acestuia.

Cezar o arse, fără să fi citit o singură scrisoare.

— Ce faci? îl întrebă Antonius.

— Ard scrisorile astea, ca să nu găsesc vreun motiv de răzbunare, răspunse Cezar.

Iar cînd atenienii veniră să-i ceară îndurare, Cezar le spuse·

— De cîte ori gloria strămoşilor voştri vă va mai servi ca scuză pentru greşelile voastre?

În plus, privind cîmpul de luptă acoperit de morţi, el spuse un cuvînt care era o scuză faţă de zei şi poate faţă de el însuşi.

— Vai! Ei au vrut-o! Dacă Cezar şi-ar fi desfiinţat armata, Cato l-ar fi acuzat şi Cezar ar fi fost condamnat, cu toate victoriile de pînă atunci.

Acum, întrebarea care se punea era următoarea: era mai bine să fii un Temistocle milos decît un Cezar victorios?

LXIX

Să-l urmărim pe învins în fuga sa; vom reveni apoi la învingător.

Cînd Pompei, însoţit de numai cîteva persoane, se îndepărtase de tabără, descălecă şi, văzînd că nu-l urmărea nimeni, începu să meargă încet, stăpînit de gîndurile negre care îl frămîntau în acel moment.— Închipuiţi-vă un Napoleon după Waterloo, şi încă Napoleon n-avusese de ales: fusese forţat să lupte; Pompei respinsese orice învoială

Chiar şi în ajun el ar fi putut împărţi lumea împreună cu Cezar şi să-şi aleagă, după plac, Orientul sau Occidentul. Şi dacă ar fi voit neapărat războiul, să răzbune înfrîngerea suferită de Crassus la parţi, să urmeze în India drumul lui Alexandru. Dar, romanii să se bată cu romanii! Pompei să se bată cu Cezar!

Ieri, Pompei era stăpînul unei jumătăţi a lumii; azi, el nu mai este stăpîn nici chiar pe propria sa viaţă.

Unde o să se refugieze? Va fi timp mai tîrziu pentru a se gîndi la aceasta, mai întîi trebuie să fugă.

Străbătu Larissa, oraşul lui Achille, fără să se oprească; apoi pătrunse în valea rîului Tempe, pe care, douăzeci de ani mai tîrziu, avea s-o cînte Virgiliu, crescînd în mijlocul războaielor civile care îi vor lăsa o amintire atît de amară.

Hărţuit de sete, se trînteşte cu faţa la pămînt şi bea

din fluviul Peneu, apoi se ridică, străbate valea şi ajunge la malul mării.

Acolo, petrece noaptea într-o cabană săracă, de pescar, apoi, dis-de-dimineaţă se urcă pe o corabie împrcună cu persoanele de condiţie liberă care îl însoţesc, iar pe sclavi îi trimite la Cezar, asigurîndu-i că n-aveau de ce să se teamă de el.

Plutea de-a lungul ţărmului cînd zări, deodată, o navă comercială gata să ridice ancora. Porunceşte vîslaşilor să se îndrepte spre corabia aceea.

Patronul se numea Peticius, era un roman care nu avusese legături personale cu Pompei şi nu-l cunoştea decît din vedere.

Pe cînd se ocupa de încărcarea navei, cineva veni să-i spună că se vedea o corabie care făcea eforturi să se apropie de ei şi că în corabie se aflau oameni care îşi fluturau togile şi întindeau mîinile împreunate ca pentru rugăciune.

— Oh! strigă el, e Pompei!

Şi porni în fugă spre port.

— Da, se adresă el marinarilor, da, el este ... mergeţi şi primiţi-l cu toate onorurile, cu toată nenorocirea care s-a abătut asupra lui.

De sus, din capul scării de pe navă, ei făcură semn celui care părea că este comandantul corăbiei, că putea să urce la bord.

Pompei urcă.

Erau cu el Lentulus şi Favonius.

Uimit de primirea care i se făcea, Pompei mulţumi mai întîi lui Peticius, apoi îi spuse:

— Mi se pare că m-ai recunoscut înainte de a-ţi fi spus numele meu. M-ai mai văzut, şi ştiai că viu ca un fugar?

— Da, răspunse Peticius, te-am mai văzut la Roma; dar, încă înainte de a-ţi face apariţia, ştiam că ai să vii.

— Cum aşa? întrebă Pompei.

— Noaptea asta te-am visat, nu ca la Roma, şef sau triumfînd, ci umilit, abătut, venind să-am spus imediat: «Acesta e Pompei!»

Pompei nu răspunse nimic, se mulţumi să oftleze adînc. El se închina în faţa zeilor care trimiseseră acest vis, o prevestire a adevărului.

În aşteptarea prînzului, Pompei ceru apă călduţă, ca să se spele pe picioare, şi ulei, ca să şi le ungă după aceea.

Un marinar îi aduse cele cerule.

Privi în jur, apoi surîse trist: nu era cu el nici un servitor. Începu să se descalțe singur.

Alunci, Favonius, omul acela aspru care îi spusese lui Pompei: «Acum, bate cu piciorul în pămînt»; Favonius, care spusese: «Anul acesta, adio smochinelor din Tusculum!»; Favonius acesta, cu lacrimi în ochi, se aruncă în genunchi și, cu toată rezistența lui Pompei, îl descălță, îi spălă picioarele și i le unse cu ulei.

Și, din acel moment, el nu încetă să aibă grijă de Pompei, să-i facă toate serviciile pe care i le-ar fi făcut nu numai servitorul cel mai credincios, ci și sclavul cel mai supus.

Două ore după ce îl primise pe Pompei la bord, patronul văzu la țărm un om făcînd semne de disperare.

O barcă trimisă spre acesta, îl luă și-l aduse la bord era regele Dejotarus

A doua zi în zori se ridică ancora și nava porni

Pompei trecu prin fața orașului Amphipolis.

La rugămintea sa, corabia fu îndreptată spre Mitilene voia să o ia pe Cornelia și pe fiul său.

În fața insulei aruncară ancora și trimiseră un curier

Dar, vai! curierul acesta nu era cel așteptat de Cornelia după scrisoarea datată din Dyrrachium, în care i se anunța înfrîngerea și fuga lui Cezar

Curierul o găsi plină de bucurie.

Veşti de la Pompei! strigă ea; oh! ce fericire! desigur că îmi anunță terminarea războiului, nu?

— Da, răspunse curierul clătinînd din cap, terminat dar nu așa cum te-ai fi așteptat.

Ce s-a întîmplat! întrebă Cornelia

S-a întîmplat că dacă vrei să-l saluți pentru ultima oară pe soțul tău, adăugă mesagerul, trebuie să mă urmezi și să te aștepți să-l vezi într-o stare dintre cele mai nenorocite Nici măcar corabia pe care se găsește nu este a lui

— Spune-mi tot! strigă Cornelia. Nu vezi că mă ucizi?

Atunci, mesagerul îi povesti de lupta de la Pharsalus, de înfrîngerea și fuga lui Pompei și de primirea care i se făcuse soțului ei pe corabia unde o aștepta.

Cînd auzi aceste cuvinte, Cornelia se trînti la pămînt și se tăvăli mult timp, disperată și mută; apoi, revenindu-și în fire și dîndu-și seama că în asemenea momente avea altceva mai bun de făcut decît să geamă și să plîngă,

străbătu oraşul în fugă şi se îndreptă spre port.

Pompei o văzu de departe cum venea în goană.

Îi ieşi în cale şi o prinse în braţe tocmai cînd era gata să se prăbuşească.

— Ohl dragul meu soţ! strigă ea. Te revăd pierdul pe o simplă barcă, dar asta este din cauza mea, a mea, care ţi-am purlat nenoroc, şi nu din cauza ta, tu, care înainte de a te fi căsătorit cu Cornelia străbătuseşi marea cu cinci sute de corăbiil De ce vii acum să mă cauţi pe mine, care sînt o piază rea pentru tine? De ce nu mă laşi în seama sorţii mele pe mine, care te învălui cu o atît de mare nenorocire? ... Ohl Ce fericită aş fi fost să fi murit mai inainte de a fi aflat că Publius, soţul virginităţii mele, pierise în luptele cu parţii, şi să fi fost atît de înţeleaptă ca, neavlnd fericirea să mor de mîna zeilor, să fi murit de mîna mea, ca să nu ajung năpasta pentru Pompei cel Mare!

Pompei o strînse in braţe cu mai multă afecţiune decît o făcuse pînă atunci.

— Cornelia, spuse el, n-ai cunoscut pînă acum decît binefacerile soartei. Soarta aceasta a stat multă vreme alături de mine ca o iubită credincioasă de care n-am avut să mă plîng: fiind om, sînl supus nestatornicicl soartei Să nu disperăm, draga mea soţie, şi să revenim din ce sînt acum la ce am fost în trecut, pentru că din trecut şi pînă acum am tot coborît.

Atunci, Cornelia chemă servitorii şi porunci să i se aducă obiectele preţioase.

Locuitorii oraşului Mitilene, aflînd că Pompei a sosit în port, veniră să-l salule şi îl rugară să inlre în oraş, dar el îi refuză, spunîndu-le:

— Supuneţi-vă lui Cezar cu toată încrederea Cezar e bun şi îndurător.

Apoi discută puţin despre existenţa providenţei divine cu filozoful Cratip.

El se îndoia de ea; ba făcea mai mult decît să se îndoiască: o nega.

După noi, dimpotrivă, înfrîngerea lui Pompei şi victoria lui Cezar ni se pare o intervenţie a providenţei divine în faptele omeneşti.

LXX

La Mitilene, Pompei era încă prea aproape de Pharsalus; el își continuă drumul fără să se oprească în porturi decît ca să se aprovizioneze cu apă și cu alimente.

Primul oraș unde s-a oprit a fost Atalia, din Pamflagenia. Acolo i se alăturară vreo cinci sau șase galere. Ele veneau din Cilicia și-l ajutară să-și înjghebeze o mică trupă. Curînd se adunară în jurul lui vreo șaizeci de senatori; era un nucleu în jurul căruia se grupau fugarii.

În același timp, Pompei află că flota lui nu suferise nici o pierdere, iar Cato, după ce strînsese un mare număr de soldați, trecuse în Africa.

Atunci se plînse amicilor și-și făcu el însuși cele mai vii reproșuri, că dăduse lupta numai cu armata de uscat, lăsînd nefolosită flota, care constituia principala sa forță, sau măcar să-și fi găsit în ea locul de refugiu în cazul unei înfrîngeri pe uscat. Numai flota i-ar fi putut pune la dispoziție, din acel moment chiar, o armată mai puternică decît era cea pe care o pierduse.

Forțat să acționeze cu singurele forțe care îi mai rămăseseră, Pompei încercă cel puțin să le sporească. Ei îșI trimise amicii să ceară ajutor în cîteva orașe; în altele se duse personal ca să recruteze oameni și să echipeze corăbiile, însă, așteptînd ca fiecare să-și țină promisiunea pe care i-o făcuse, și cunoscînd iuțeala mișcărilor lui Cezar, promptitudinea cu care acesta era obișnuit să se folosească de victorie, temîndu-se să nu-l întîlnească dintr-un moment în altul și să nu fi avut nici măcar posibilitatea de a-i ține piept, el începu să caute un loc pe lume unde să fi putut găsi azil.

Își strînse amicii și ținu sfat cu ei în această problemă.

Dintre toate regatele străine, Pompei alese regatul parților; după părerea sa, aceasta era puterea cea mai în măsură să-l protejeze, să-l apere și chiar să-i dea trupe ca să-și recucerească poziția pierdută. Însă i se atrase atenția că, din cauza marii sale frumuseți, Cornelia nu ar fi fost în siguranță la acești barbari, care îl uciseră pe tînărul Crassus, primul ei soț.

Acest argument îl hotărî pe Pompei să renunțe la drumul Eufratului.

În plus, destinele nu trebuie oare să se împlinească?

Un amic al lui Pompei propuse să se retragă la regele

numid Juba şi să se întîlnească acolo cu Cato, care, după cum am spus, se găsea în Africa cu forţe considerabile.

Însă Teofanus din Lesbos insistă pentru Egipt şi pentru Ptolemeu. Egiptul nu era decît la o distanţă de trei zile de navigaţie, iar tînărul rege Ptolemeu, pe al cărui tată Pompei îl reaşezase pe tron şi care era el însuşi pupilul lui Pompei, avea faţă de acesta prea mari obligaţii pentru a nu fi cel mai devotat dintre servitorii săi.

Geniul rău al lui Pompei îl făcu să aleagă această propunere.

În consecinţă, Pompei plecă din Cipru, însoţit de soţie, cu o galeră din Seleucia. Celelalte persoane din suită erau îmbarcate pe nave lungi şi pe nave comerciale.

Traversarea fu fericită; adierea morţii sufla în pînzele vaselor!

Din primele informaţii primite, Pompei află că Ptolemeu era la Pelusa şi se războia cu sora sa, Cleopatra.

Pompei trimise înainte pe unul din amicii săi, însărcinat să-l anunţe pe rege de sosirea lui şi să-i ceară, în numele lui Pompei, azil în Egipt.

Ptolemeu, care abia împlinise cincisprezece ani, era de doi ani soţul surorii sale Cleopatra, în vîrstă de nouăsprezece ani. În virtutea dreptului ei de prim născut, voise să exercite puterea, dar oamenii de încredere ai lui Ptolemeu provocaseră o revoltă împotriva ei şi o îndepărtară.

Iată care era situaţia în Egipt în momentul cînd sosise mesagerul lui Pompei.

Oamenii de încredere ai lui Ptolemeu, care o îndepărtaseră pe Cleopatra, erau un eunuc, un retor şi un servitor.

Eunucul se numea Polhinus; retorul — Theodat din Chios, iar servitorul — Achillas.

Acest conciliu respectabil fu convocat ca să hotărască asupra cererii lui Pompei.

Deliberarea şi hotărîrea fură demne de această adunare.

Polhinus era de părere să i se refuze lui Pompei ospitalitatea; Achillas era de părere să fie primit, iar Theodat din Chios, găsind un prilej să-şi arate strălucirea ştiinţei sale de relor, puse următoarea dilemă:

— Nu este nici o siguranţă în nici una din cele două păreri: dacă este primit Pompei, înseamnă că ţi-l faci duşman pe Cezar şi pe Pompei stăpîn; dacă îl refuzi pe

Pompei, iar acesta va fi din nou învingător, ar însemna să ne facem din el un dușman de moarte.

După părerea relorului, cel mai bun lucru era să sc lasc imprcsia că-l primesc, și pur și simplu să-l ucidă.

— Moarlea aceasta, continuă onorabilul relor, îl va obliga pe Cczar ... Și apoi, adăugă el surîzînd, morții nu muşcă.

Părerea aceasta întruni toate aprobările, iar Achillas fu însărcinat cu excculare a ei.

În consccință, luă cu el doi romani, pe nume Septimius și Salvius, care fusescră cîndva unul șef de cohortă și celălall centurion sub Pompei, și vreo trei sau patru sclavi. Cu toții se îndreptară spre galera pe care se găsea Pompei.

Toți cei de pc navă crau adunați pe puntc și așleptau răspuns la mesajul adresat lui Ptolemeu

Se așteptau să vadă venind în întîmpinarea ilustrului fugar însăși galera regală și după ea se uitau toți. Așa că, atunci cînd în locul acesteia fu zărită o barcă prăpădită, în care se aflau vrco șaple, opt oameni, această lipsă de consideraţie păru tuturor suspectă, așa că toți într-un glas, îl sfătuiră pe Pompei să iasă în larg cîl încă mai era timp.

Dar Pompei era la capătul pulerilor și al norocului.

— Să așteptăm, spuse el; ar fi ridicol să fugim din fața a opt oameni.

Barca se apropia tol mai mult; Septimius îl recunoscu pc fostul său comandant și-l salută cu litlul de imperator.

În același timp în numele regelui Ptolemeu, Achillas îl invita, în grecește, să treacă din galcră pe barcă, pentru că din cauza tcrenului mîlos și a mării, plină de bancuri de nisip, galera nu găsea adîncimea necesară ca să înainteze mai mult.

Pompei eziła; înlre timp se vedeau venind vasele lui Ptolemcu pline de soldați care coborau și se răspîndeau pe țărm. Ca să-l primească pe Pompei cu onoruri? S-ar fi putut crede. Dealtfel, în siluația la care se ajunsese, a da semne de teamă ar fi însemnat să acorzi personal asasinilor scuza crimei.

Atunci, Pompei o îmbrățișă pe Cornelia, care îi plîngea de pe acum moartea, porunci la doi cenlurioni din suită să urce în barcă cei dinlîi: Filip, un libert al său, și Sceneus, un sclav. Și în timp ce Achillas îi întindea mîna

din barcă, el se întoarse către soția și fiul său și-și luă rămas bun de la ei prin aceste două versuri din Sofocle:

Cine se duce la un tiran, ajunge slavul lui,
Chiar dacă era liber cînd pornise spre el!

LXXI

Acestea au fost ultimele cuvinte pe care Pompei le-a schimbat cu cei dragi

Apoi, un moment se lăcu o tăcere solemnă, în timpul căreia trecu din galeră în barcă. În sfîrșit, barca se desprinse de galeră, îndreptîndu-se spre mal.

Galera rămase nemișcată, amicii lui Pompei, strînși în jurul soției și copilului său, îl priveau depărtîndu-se.

Drumul dintre galeră și țărm era lung În barca pierdută pe lacul imens, toată lumea tăcea.

Și tăcerea aceasta apăsa pe sufletul lui Pompei ca o tăcere de moarte.

Încercă să rupă tăcerea; se uită la toți, pe rînd, să vadă dacă vreunul i-ar fi vorbit cel dintîi.

Dar toți stăteau muți și înlemniți ca niște stane de piatră.

Pînă la urmă, privirea lui se opri asupra lui Septimius, care, am mai spus-o, îl salutase la venire cu titlul de imperator

— Prietene, îi spuse el, mă înșel sau am memorie bună? Mi se pare că într-o vreme ai făcut războiul cu mine.

Septimius răspunse din cap, printr-un semn afirmativ, dar fără să însoțească semnul de vreo vorbă sau să pară cîtuși de puțin sensibil la aminlirea sugerată de Pompei.

Zgomotul produs de vorbele fugarului se lopi fără vreun ecou în inimile acestor eunuci și sclavi.

Pompei oftă și, lulndu-și tabletele unde scrisese dinainte, în grecește, discursul pe care trebuia să i-l adreseze lui Ptolemeu, îl reciti și-l corectă.

Pe măsură ce barca se apropia de uscat, se vedeau ofițerii regelui strîngîndu-se pe țărm în locul unde trebuia să acosteze.

Dar speranța aceasta se topi ca gîndul.

Barca ajunsese la mal.

Ridicîndu-se, ca să coboare, Pompei se sprijini de umărul lui Filip, libertul său.

Dar chiar în clipa aceea, printr-o mişcare fulgerătoare, Septimius scoase paloşul şi-l înfipse în corpul lui Pompei.

Văzînd prima lovitură dată, Selenus şi Achillas îşi scoaseră şi ei paloşele.

Atunci Pompei, care cu toată rana teribilă rămăsese în picioare, ca şi cum un uriaş de talia lui n-ar fi putut să cadă dintr-o singură lovitură, Pompei îşi întoarse pentru ultima dată privirea spre soţia şi fiul său, îşi apucă pelerina cu amîndouă mîinile, îşi acoperi cu ea faţa şi, fără să spună un cuvînt, fără să facă nici un gest care să fie nedemn de el, scoase doar un oftat şi primi loale loviturile fără să se plîngă şi fără să încerce să le evite.

Împlinise în ajun cincizeci şi nouă de ani şi murea, deci, a doua zi după aniversarea zilei de naştere.

La vederea asasinatului, cei care rămăseseră pe galeră scoaseră nişte strigăte sfîşietoare, care se auziră pînă la ţărm.

Copilul plîngea, fără să ştie de ce; Cornelia îşi frîngea braţele de disperare. Dar cu toate că insista să i se dea măcar corpul soţului său, se ridicară ancorele, se întinseră pînzele şi, datorită vîntului care bătea dinspre uscat, navele se depărtară în grabă, ca un stol de pescăruşi alungaţi.

Egiptenii, care la început erau hotărîţi să le urmărească, fură curînd siliţi să renunţe la planul lor: navele fugarilor căpătaseră un prea mare avans faţă de ei.

Asasinii tăiară capul lui Pompei, ca să-l ducă regelui lor şi să facă dovada că îi executaseră ordinul

Corpul, îl aruncară pe ţărm, complet gol, lăsîndu-l în starea aceasta umilitoare expus privirilor curioşilor îndemnaţi să compare măreţia umană cu un cadavru fără cap.

Numai Filip, libertul lui Pompei, ceru să i se permită să rămînă lîngă corpul stăpînului său şi să sări pe uscat, lîngă el.

Asasinii se îndepărtară, luînd cu ei capul lui Pompei.

Cu tot respectul, Filip spălă trupul lui Pompei în apa mării, îl acoperi cu propria lui tunică, strînse de pe ţărm resturile aproape putrezite ale unei bărci de pescari care, spune Plutarh, au fost «suficiente ca să se înjghebeze un rug pentru un cadavru ce nici măcar nu era întreg».

Pe cînd culegea resturile acestea de scîndură şi pregătea rugul, un bătrîn se apropie de el.

Era un roman bătrîn care în tinereţea sa fusese recrut în armata lui Pompei, tînăr şi el pe vremea aceea.

Aflase vestea îngroziloare şi, oprindu-se în faţa liberlului, îi spuse:

— Cine eşti tu, oare, care te pregăteşti să faci funeraliile marelui Pompei?

— Vai! răspunse Filip, sînt doar un umil servitor, dar un servitor credincios: sînt un liberl al lui Pompei.

— Fie, spuse veteranul, dar n-ai să fii tu singurul care să ai onoarea aceasta; lasă-mă ca, după ce te-am găsit aici, să mă asociez cu tine la această pioasă datorie. N-am să mă plîng de şederea mea în aceste locuri, martor îmi sînt zeii, pentru că, după atîtea necazuri, mi s-a rezervat gloria de a atinge şi de a îngropa corpul celui mai mare dintre romani.

Acestea au fost funeraliile lui Pompei cel Mare.

A doua zi, o altă navă, venind din Cipru, plutea de-a lungul coastei Egiptului. Un bărbat, îmbrăcat în armură şi înfăşurat într-o pelerină militară, sta în picioare pe punte, gînditor, cu braţele încrucişate şi cu privirea aţintită spre ţărm.

El văzu focul rugului gata să se stingă şi lîngă acest foc, aproape, pe libertul Filip stînd jos, cu capul în mîini.

— Cine o fi acela care a venit să-şi sfîrşească aici zilele şi să se odihnească aici după truda din timpul vieţii? murmură el cu tristeţe.

Apoi, pentru că nimeni nu-i putea răspunde, scoase un oftat adînc şi adăugă, ca pentru el:

— Vai! poate vei fi tu, ilustre Pompei!

Curînd după aceea debarcă, fu prins şi muri în închisoare.

Dar foarte puţini se preocupară de el; numele lui se pierdu în numele lui Pompei, iar soarta lui se pierdu şi ea în soarta nefericită a lui Pompei cel Mare!

La rîndul său, Cezar porni în urmărirea lui Pompei, după ce dădu liberlate întregii Tessalii ca urmare a victoriei pe care o obţinuse la Pharsalus.

Ajuns în Asia, el acordă, ca un hatîr pentru Theopompus, aulorul unui tratat mitologic, aceeaşi favoare şi cnidienilor, sculînd de o treime din impozite pe toţi locuitorii din Asia.

Pe măsură ce înainta, afla despre faptele uimitoare

care precedaseră sau îi însoțiseră victoria.

Pe Elida, chipul Victoriei, așezat în templul Minervei cu fața spre zeiță, se întorsese, în ziua luptei, spre ușa de intrare a templului. La Antiohia se auzise de trei ori un sunet de trompetă și strigăte de luptă, încît armata luă armele și se repezi pe zidurile cetății; la Pergam, lobele care se aflau în sanctuar începură să bată singure, fără să le fi atins cineva; în sfîrșit, la Trales i se arătă palmierul care crescuse în templul Victoriei.

Ajunsese la Cnid cînd află că Pompei părăsise Ciprul. Din acel moment, el dorea ca învinsul să se retragă în Egipt.

Atunci, se îndreptă spre Alexandria cu vreo cincisprezece galere, opt sute de cai și două legiuni, una pe care o adusese din armata lui Calenus, aflată în Achaia, și alta care îl urmase.

Aceste două legiuni totalizau doar trei mii două sute de soldați; restul rămăsese pe drum.

Dar, oricît de puțin numeroasă era armata lui, după victoria de la Pharsalus Cezar se simțea peste tot în siguranță.

Doar cu aceste forțe intră în portul Alexandria.

Abia pusese piciorul pe țărm, că văzu venind spre el un fel de solie, al cărei orator, după ce-i făcu tot felul de complimente, își desfăcu pulpana mantalei și lăsă să cadă la picioarele lui Cezar capul lui Pompei.

Văzînd aceasta, Cezar întoarse îngrozit capul și nu-și putu reține lacrimile.

I se oferi sigiliul lui Pompei; îl luă cu venerație.

Pe sigiliu era gravat un leu ținînd o spadă.

El copleși de daruri pe toți prietenii lui Pompei care, răspîndindu-se în țară după moartea sa, fuseseră prinși de regele Egiptului, și îi luă pe lîngă sine.

În plus, scrise la Roma că rezultatul cel mai dulce și mai adevărat al victoriei sale a fost să salveze în fiecare zi cîțiva din concetățenii care ridicaseră armele împotriva lui.

LXXII

Prima grijă, am spune aproape prima datorie a lui Cezar sosit în Egipt a fost să strîngă cenușa lui Pompei și să trimită Corneliei urna care o conținea.

Cornelia o aşează în frumoasa locuinţă din Alba, despre care am avut ocazia să pomenim de mai multe ori.

Cezar bătuse cu piciorul în pămînt pe locul unde fusese ucis Pompei şi spusese:

— Aici voi construi un templu închinat Indignării

Şi în adevăr, ceva mai tîrziu, templul acesta fu construit. Appian, care îl văzu, povesteşte că în timpul războiului purtat de Traian în Egipt împotriva evreilor aceştia îl dărîmară pentru că îi stînjenea

Cezar era destul de tulburat. El dăduse întîlnire la Alexandria mai multor vase, pe de altă parte, vînturile de vară îl ţineau pe loc, iar el abia aştepta ocazia să poruncească uciderea celor trei ucigaşi ai lui Pompei Pothinus, Achillas şi sofistul Theodotus.

Apoi, trebuie s-o mai spunem, auzise foarte mult lăudîndu-se frumuseţea Cleopatrei şi era foarte curios să cunoască asemenea minunăţii.

Cleopatra avea atunci nouăsprezece ani. Cu doi ani mai înainte murise Ptolemeu Auletul, cîntăreţul din flaut pe care l-am văzut venind la Roma ca să solicite protecţia lui Pompei

El lăsase un testament în două exemplare: unul fusese trimis lui Pompei, la Roma, iar celălalt rămăsese în arhiva din Alexandria

Prin acest testament, bătrînul rege lăsa tronul fiului său şi fiicei sale, primii născuţi, Ptolemeu şi Cleopatra, care nu numai că erau frate şi soră, erau şi soţi. Ptolemeu nu avea atunci decît cincisprezece ani.

Testatarul îl invita pe Pompei să vegheze, în numele poporului roman, ca testamentul lui să fie executat întocmai.

Or, de un an, puterea lui Pompei trecuse în mîinile lui Cezar

Mai mult, după cum am văzut, Pompei fusese asasinat chiar de acest Ptolemeu ale cărui drepturi trebuia să le susţină

Cînd Cezar intră în Alexandria, mai era un frate, în vîrstă de unsprezece ani şi o altă soră, numită Arsinoe, în vîrstă de paisprezece ani.

El invită pe Cleopatra şi pe Ptolemeu, care avea fiecare cîte o armată, să-şi licenţieze armatele şi să se prezinte în faţa lui ca să-şi susţină cauza.

Ca dovadă a bunelor sale intenţii în favoarea celor doi principi, Cezar, creditor al regelui mort pentru suma de

şaptesprezece milioane cinci sute de mii de drahme, renunţă la şapte milioane, dar declară că avea nevoie de restul de zece milioane cinci sute de mii de drahme, şi cerea să-i fie plătile.

Cezar aştepta rezultatul invilaţiei pe care o făcuse lui Ptolemeu şi Cleopatra, cînd i se anunţă că un om voia să-i aducă în dar un covor pe care îl depuse la picioarele lui Cezar.

Covorul era făcut sul şi strîns cu o curea.

Omul desfăcu catarama curelei, covorul se desfăşură de la sine, iar Cezar văzu ridicindu-se de pe el o femeie.

Era Cleopatra.

Cunoscîndu-şi pulerea pe care şi-o exercitase în special asupra tînărului Sextus Pompei, de îndală ce aflase de invilaţia lui Cezar, ea se aruncase într-o barcă, insoţită de Apolodor din Sicilia, pe care îl socolea cel mai bun prieten al ei, şi ajunse în faţa palalului cam pe la ora nouă seara.

Dar, nepulînd să intre fără să fi fost recunoscută, ea îi porunci lui Apolodor să o ruleze într-un covor şi s-o ducă astfel în faţa lui Cezar.

Acesl gest de cochetă mondenă îl încintă pe învingătorul dc la Pharsalus.

Cleopalra nu era numai frumoasă; era mal mult decit alît: era încîntăloare. Mică de slatură, dar admirabil proporţionată. Nu era prea înaltă de vreme ce a încăput într-un covor făcul sul. Era plină de graţie, de cochetărie şi de spirit. Vorbea latina, greaca, egipteana, limbile din Siria şi din Asia. Din Orient luase gustul pentru somptuozilale şi înlănţuia cu lanţuri de aur şi de diamant pe cei care o vedau; era, într-un cuvînt, înlruchiparea legendei Sirenei.

Esle de crezut că ea nu l-a lăsat pe Cezar să linjească, pentru că a doua zi, cind a sosit Ptolemeu, «acesla şi-a dat seama, spune Dio Cassius, după unele familiarilăţi dintre Cezar şi sora sa că nu mai avea nimic de speral; cauza lui era pierdută».

Totuşi, tînărul vulpoi îşi ascunse gîndurile; se prefăcu că nu observă nimic; dar cum se ivi un momenl favorabil dispăru, părăsi palatul şi începu să fugă pe străzile Alexandriei, spunînd că fusese trădat.

La strigătele tinărului rege, poporul puse mina pe arme.

Pe de allă parte, Polhinus trimise un mesager lui

Achillas, comandantul armalei din Pelusia, cerîndu-i să pornească împotriva Alexandriei.

Armata egipteană număra douăzeci şi cinci de mii de oameni, care nu erau egipteni: pentru Cezar, această armată ar fi fost o bagatelă! dar ea era compusă din rămăşiţele armatei lui Gabinius — adică din veterani romani care se obişnuiseră cu viaţa destrăbălată din Alexandria, care se căsătoriseră aici şi care, păstrîndu-şi calitatea lor de romani, luaseră obiceiuri orientale; din piraţi din Cilicia, rămaşi dintre aceia pe care îi împrăştiase Pompei; în sfîrşit, din fugari şi din proscrişi.

Auzind strigătele de moarte îndreptate împotriva lui, Cezar, care avea numai trei mii două sute de soldaţi, înţelese că situaţia era gravă. El trimise lui Achillas doi foşti miniştri ai regelui defunct, doi foşti ambasadori la Roma.

Se numeau Serapion şi Dioscoride.

Înainte ca aceştia să fi deschis gura, Achillas îi ucise.

După cum se vede, era o veritabilă declaraţie de război făcută împotriva lui Cezar

Cezar o acceptă.

Avea împotriva lui pe Achillas şi pe cei douăzeci şi cinci de mii de oameni ai lui, dar avea alături de el pe aliatul acela puternic care se numeşte Amorul.

Apoi, printr-o întîmplare, puse mîna pe tînărul rege Ptolemeu şi pe eunucul Pothinus.

Cezar începu prin a-şi concentra trupele şi se retrase, împreună cu Cleopatra, în ceea ce se numea palatul regal.

Pe măsură ce Cezar se retrăgea, trupele lui Achillas înaintau în oraş, dar se ajunse la un moment dat cînd trupele lui Cezar încetară să se mai retragă.

Atunci începu lupta.

Achillas încercă să forţeze pătrunderea în palat şi dădu cîteva asalturi; fu respins de pretutindeni.

Apoi încercă să pună mîna pe galerele lui Cezar

Cezar avea cincizeci: erau galere cucerite din flota lui Pompei, cu cîte trei sau cinci rînduri de rame şi perfect echipate.

In afară de acestea, alte douăzeci şi două păzeau portul.

Or, dacă s-ar fi pus mîna pe aceste vase, egiptenii l-ar fi făcut prizonier pe Cezar, ar fi întreceptat portul şi marea şi i-ar fi tăiat calea de aprovizionare.

Fiecare se lupta cît putea mai bine: soldaţii lui

Achillas, dîndu-şi seama de importanţa poziţiei pe care voiau s-o cucerească, soldaţii lui Cezar, conştienţi că viaţa lor depinde de curajul de care dădeau dovadă

Atacurile lui Achillas fură respinse în toate punctele

Cezar, văzînd că nu-şi putea păstra galerele cu puţinele forţe de care dispunea, le arse pe toate, inclusiv pe acelea care erau în arsenal

Apoi, concomitent, debarcă trupele la far

Farul era un turn de o mare înălţime, care dăduse numele insulei unde fusese construit

Insula aceasta era legată de oraş printr un dig lung de nouă sute de paşi, construit de regii precedenţi, avînd cîte un pod la fiecare capăt Ea era locuită de o populaţie cît un oraş de numeroasă şi alcătuită din bandiţi şi piraţi care se aruncau asupra tuturor vaselor rătăcite

Turnul farului avea această imensă importanţă că intrucît intrarea în port era extrem de îngustă, nu se putea pătrunde acolo decît după buiul plac al celor care se aflau în turn.

În plus, Cezar terminase în răstimp de trei zile una din acele prodigioase lucrări de fortificaţie care îi erau familiare

El înconjurase cu ziduri toată linia de apărare a oraşului pe care îl ocupa

Cu portul şi cu arsenalul comunica prin teatru

La rîndul lor egiptenii îl blocaseră pe Cezar închizînd toate străzile şi toate răspîntiile cu ziduri înalte de patruzeci de picioare înălţime, construite din blocuri mari de piatră. Apoi, în locurile joase ridicaseră turnuri înalte de două etaje, unele fixate în pămînt, altele mişcîndu-se pe două roţi şi putînd fi purtate oriunde ar fi fost nevoie.

Între timp, Cezar continua să-şi joace rolul său de conciliator.

La insistenţele lui Cezar, tînărul Ptolemeu, copil viclean şi duşmănos, simulase că se împăcase cu sora lui şi consimţi să împartă tronul cu ea.

Cu toată această luptă dusă împotriva oraşului Alexandria, Cezar dădu un mare ospăţ pentru a sărbători împăcarea.

În timpul ospăţului, unul dintre sclavii săi, care îl servea ca bărbier, şi care era un om foarte timid şi foarte bănuitor, veni la el şi-l spuse ceva la ureche.

Cinci minute mai tîrziu, Cezar ieşea.

Bărbierul îl aştepta pe sală.

Umblînd şi cotrobăind prin palat, bărbierul auzise voci şoplite.

El se apropiase încet şi surprinsese un complot de asasinat care se înfiripa între Pothinus şi trimişii lui Achillas.

Cezar avea toală încrederea în cel care îi denunţase complotul.

— Bine, spuse el, de mult aştept prilejul să răzbun moartea lui Pompei: iată-l că a venit şi n-am să las să-mi scape. Să fie ucis Pothinus.

Aşteptă pînă-i văzu plecînd pe oamenii care trebuiau să execute ordinul, apoi se întoarse, cu surîsul pe buze, în sala unde se dădea ospăţul, şi-şi reluă locul lîngă Cleopatra.

Un moment mai tîrziu, un centurion se apropie de el şi-i şopti:

— S-a făcut!

Cezar făcu din cap un semn, arătînd că era mulţumit, iar centurionul ieşi.

Chiar în aceeaşi seară, Ptolemeu află de moartea confidentului său, dar în loc să lase impresia că-l regretă, îl felicită pe Cezar că scăpase de primejdia cu care îl ameninţase trădarea servilorilor săi.

Moartea aceasta produse o asemenea groază printre cei care încercaseră să conspire împotriva lui Cezar, încît tînăra soră a Cleopatrei, Arsinoe, fugi în noaptea următoare şi trecu în tabăra lui Achillas, însoţită de perceptorul său pe nume Ganymede.

Ea avea o speranţă: că sora sa fiind amanta lui Cezar, iar fratele său prizonierul acestuia, ea s-ar fi putut proclama regină.

În adevăr, trupele o primiră cu aclamaţii puternice.

Dar foarte curînd între ea şi Achillas se produse vrajbă.

Văzînd aceasta, Arsinoe puse pe Ganymede să-l ucidă pe Achillas. Ganymede preluă apoi comanda trupelor. El distribui armatei mari sume de bani în numele tinerei sale stăpîne şi se angajă să continue mislunea periculoasă de a lupta împotriva lui Cezar.

Al doilea ucigaş al lui Pompei îşi ispăşise crima.

Să terminăm repede cu aceste odioase personaje.

Theodatus, sofistul, după ce reuşi să se sustragă

justiției lui Cezar, fugi din Egipt și rătăci mult timp, mizerabil și hulit. După moartea lui Cezar, Marcus Brutus, ajuns stăpînul Asiei, descoperi locul unde se ascundea Theodatus și, reușind să pună mîna pe el, îl ținlui pe cruce.

Vom vedea mai tîrziu că ucigașii lui Cezar sfîrșiră aproape toți tot atît de păcătos ca și ucigașii lui Pompei.

Dacă Pompei, care nega Providența la Mitilene, ar fi putut vedea moartea lui Pothinus, a lui Achillas și a lui Theodatus, nu s-ar mai fi îndoit de existența ei.

LXXIII

Iată-ne ajunși la deznodămîntul acestei fronde antice întreprinsă pentru ochii frumoși ai unei femei.

Și atunci, ca și acum — cu toate că Alexandria din zilele noastre nu mai este situată pe locul Alexandriei de odinioară — și atunci, ca și acum, orașul Alexandria primea apa Nilului prin apeducte și o distribuia prin puțuri sau cișterne în care avusese timpul să-și depoziteze mîlul. Oamenii din popor, neavînd nici puțuri, nici cisterne, o beau tulbure, cu riscul oricăror inconveniente sanitare care ar fi putut rezulta din acest defect de puritate.

Or, dușmanul stăpînind fluviul, înfundă toate conductele prin care apa Nilului ajungea în cartierele locuite de romani și, după o muncă uriașă, reuși.

Însă, pentru că puțurile erau pline, cisternele ochi, Cezar avea apă destulă, așa că încetarea aprovizionării prin apeducte nu-l îngrijoră prea mult.

Dușmanul bănui curînd cauzele acestei liniști.

Atunci îi veni ideea de a face să crească nivelul apei mării cu ajutorul roților și al mașinilor. Apa sărată, pătrunzînd în interiorul puțurilor și cisternelor, altera apa de băut, iar Cezar și garnizoana lui ar fi pierit de sete.

În adevăr, sub presiunea mașinilor inventate de acești prodigioși arhitecți care erau egiptenii, nivelul apei mării crescu și pătrunse în primele rezervoare.

Cînd soldații băură din această apă sărată crezură că se înșelau, cu atît mai mult cu cît apa din puțurile mai îndepărtate continua să fie bună de băut.

Însă, încetul cu încetul, apa din toate puțurile și din toate cisternele se alteră.

I se anunță această veste lui Cezar.

— Ei, bine, întrebă el, cu faţa liniştită şi cu vocea calmă, ce spun soldaţii de acest accident?

— Sînt disperaţi, imperator, răspunse cel care adusese vestea, şi se văd de pe acum la strîmtoare.

— Desigur că mă condamnă, spuse Cezar.

Omul tăcu.

— Hai, vorbeşte deschis, continuă imperatorul.

— Ei bine, toţi sînt de părere că ar trebui să încerci să părăseşti Egiptul pe corăbiile care îţi mai rămîn, dar se tem că n-ai să reuşeşti să le îmbarci.

— Bine, spuse Cezar, o să ne retragem, dar victorioşi.

— Şi apa? întrebă centurionul.

— Ia zece oameni, du-te la cinci sute de paşi de malul mării şi sapă acolo pînă ai să dai de apă: sau coasta de aici nu e făcută ca cele din alte ţări, sau, mai înainte de a fi ajuns la o adîncime de cincisprezece picioare, ai să dai de apă.

Centurionul se conformă ordinului dat, săpă şi găsi apă.

O mie de ani după Moise, Cezar, reînnoi miracolul apelor ţîşniloare; amîndoi ghiciseră secretul puţurilor arteziene.

Între timp, cea de a treizeci şi şaptea legiune, pe care Cezar o alcătuise din resturile legiunii lui Pompei, debarcă ceva mai sus de Alexandria.

Din cauza vînturilor nefavorabile, ea nu putuse intra în port.

Ancoră, deci, de-a lungul plajei, dar cum nu avea apă şi nici nu ştia de unde să ia, ea îi ceru lui Cezar.

Cezar se îmbarcă împreună cu vreo trei-patru sute de oameni pe cele cîteva galere care îi mai rămăseseră, ieşi din port şi se îndreptă spre flota sa, care se găsea la vreo două-trei leghe de Alexandria.

Ajuns la Chersones, el debarcă o parte din soldaţi, ca să se aprovizioneze cu apă, dar cavaleria duşmană, capturînd vreo doi-trei oameni care se depărtaseră ca să fure, află de la aceştia că Cezar se afla pe una din galere.

Scurt timp mai tîrziu, Ganymede fu încunoştiinţat.

El îmbarcă imediat două sau trei mii de soldaţi pe vreo douăzeci de galere şi îl atacă pe Cezar.

Cezar nici nu se gîndea să accepte lupta, pentru două motive: pentru că noaptea avea să se lase peste vreo două ore, şi atunci avantajul avea să fie de partea inamicului, care cunoştea coasta mării mai bine decît el; şi în al doilea

rînd, pentru că mişle soldaţi ai săi, care luptau mai ales ca să fie remarcaţi de Cezar, s-ar fi luptat incontestabil mai rău pe întuneric

Cînd văzu că vin spre el galerele inamice, se îndreptă spre coastă.

Dar se întîmplă că o galeră din Rhodos nu putuse urma celelalte galere, aşa că se găsi înconjurată de patru galere duşmane şi de mai multe bărci.

Cezar era în siguranţă şi ar fi putut lăsa galera să se descurce singură, cum ar fi putut, dar, după cum se ştie, el nu era omul care să se cruţe: îndreptă galera sa spre galera atacată şi porni cu toată viteza spre ea

La capătul unei lupte care dură o oră, în care limp Cezar luptase ca un simplu marinar, cucerise o galeră cu patru rînduri de rame, scufundase o alta şi scoase din luptă o a treia, celelalte ambarcaţiuni, înfricoşate, fugiră îngrozite

Cezar profită de spaima lor, remorcă cu galerele sale vasele încărcate şi, cu ajutorul vîslelor, mergînd împotriva vîntului, intră cu ele în port

Acest fel de luptă se repeta în fiecare zi, cu şanse diferite.

Cînd Cezar îi bătea pe egipteni, cînd egiptenii îl băteau pe Cezar.

Într-o zi, galera lui fu atît de înghesuită iar el se găsi atît de copleşit de săgeţi, fiecare duşman ţintind spre toga sa de purpură, încît fu obligat s-o scoată, să se arunce în mare şi să facă vreo trei sute de metri înot, acţionînd numai cu o mînă, pentru că în cealaltă, pe care o ţinea deasupra apei, avea nişte documente.

Toga lui de purpură, trofeul zilei, căzu în mîinile egiptenilor.

Toate acestea se petreceau sub ochii Cleopatrei: ca în Evul Mediu, cînd cavalerii îşi frîngeau lăncile pentru ochii iubitelor, Cezar începuse un fel de turnir în nebuna şi perfida Alexandria, oraşul acela uşuratic ca Atena şi superstiţios ca Memphis.

În timpul acesta, Cezar primi o solie din partea duşmanului.

Egiptenii îi făceau cunoscut că se săturaseră de stăpînirea lui Arsinoe, care nu era decît un copil, şi a lui Ganymede, care nu era decît un libert, şi că, în consecinţă, dacă ar fi voit să li-l trimită înapoi pe Ptolemeu, ei s-ar putea consulta cu el asupra problemelor care îi interesea-

ză, şi ar putea fi primii care să propună pacea.

Cezar cunoştea perfidia aceslei naţiuni, dar trebuia sfîrşit odată: în timp ce se amuza luptînd în acest colţ de lume, simţea că restul lumii îi scăpa.

Trimisese după Ptolemeu şi, luîndu-i mîna în a sa, îi arătă cîtă încredere avea în el, trimiţîndu-l astfel soldaţilor, şi-l pofti să-şi roage oamenii să-şi vadă de treabă; dar el — tînăr prinţ, începu să plîngă. Îl imploră pe Cezar să nu-l gonească de lîngă el, afirmînd că prezenţa lui îi era mai scumpă decît domnia.

Cezar, care nu era nici fals, nici crud, se lăsă înduioşat, îl îmbrăţişă, cum ar fi făcut cu propriul său copil şi porunci să fie condus pînă la avanposturile duşmane.

Însă, abia ajuns acolo, lacrimile se uscară şi făcură loc ameninţării, iar Cezar înţelese că, începînd de acum, avea un duşman în plus.

Dar, din fericire, cum am văzut, Cezar nu le mai ţinea socoteala.

LXXIV

Lucrurile rămaseră neschimbate încă o bucată de vreme, însă într-o zi Cezar află că Pelusia, unde se afla grosul armatei egiptene, căzuse în mîinile unuia din locotenenţii săi.

În adevăr, Mitridate din Pergam, pe care Cezar îl aprecia mult pentru capacitatea lui şi pentru experienţa în mesteria armelor, sosise pe uscat dinspre Siria şi Cilicia, cu forţe armate puternice.

Anunţat de Cezar încă de la începutul războiului, care dura de peste şapte luni, el făcuse apel la sentimentele popoarelor aliate şi venea acum cu o armată de vreo douăzeci de mii de oameni.

Or, înţelegînd că Pelusia era poziţia cheie pe uscat, după cum Alexandria era poziţia cheie pe mare, atacă Pelusia cu o asemenea vigoare, încît după al treilea sau al patrulea asalt o cuceri.

După ce lăsă o garnizoană în oraşul cucerit, se îndreptă spre Cezar, cucerind regiunile pe unde trecea.

Ajuns în delta Nilului, se găsi în faţa unei părţi din armata lui Ptolemeu.

Era numai jumătate din trupele trimise de tînărul rege.

Însă, pentru a avea, ea, întreaga glorie, aceastâ parte din armată care venise pe Nil şi-i urmase mersul, voi să atace numai ea, fără să mai aştepte, aşa cum recomandase regele, şi partea a doua a armatei, care venea pe malul fluviului.

Mitridate se fortifică după obiceiul roman.

Egiptenii crezură că romanii se tem şi se năpustiră asupra taberei din toate părţile.

Văzîndu-i că acţionează cu atîta nesocotinţă, Mitridate ieşi dintr-o dată prin toate porţile taberei, îi încercui şi-i căsăpi pînă la unul, încît, fără să cunoască locul şi faptul că se găseau în apropierea navelor lor, toţi rămaseră pe cîmpul de luptă.

Şi Cezar şi Ptolemeu, fură anunţaţi în acelaşi timp, şi amîndoi, în acelaşi timp, porniră într-acolo cu toate forţele de care dispuneau: unul — Cezar — ca să-şi continue victoria; celălalt — Ptolemeu — ca să repare înfrîngerea.

Ptolemeu ajunse primul, pentru că se îmbarcase pe Nil, unde avea toată flota gata pregătită.

Şi Cezar ar fi putut folosi aceeaşi rută, dar nu voi, de teamă să nu fie obligat să lupte pe corăbii şi în canalul fluviului, gen de luptă care îl lipsea de posibilitatea mişcărilor neprevăzute, care făceau forţa lui.

Dar, deşi sosise după Ptolemeu, Cezar întîrziase atît de puţin încît regele n-apucase încă să-l atace pe Mitridate.

Văzînd sosirea lui Cezar, regele Egiptului fu cel care se fortifică.

Locul în care se fortificase Ptolemeu era dintre cele mai potrivite.

Pe o latură era apărat de Nil, pe o alta de o mlaştină, în sfîrşit, pe a treia de o prăpastie.

În aşa fel încît tabăra nu oferea decît o singură intrare, strîmtă şi dificilă: aceea care da spre cîmpie.

Cezar se îndreptă spre tabără.

Dar, la jumătatea drumului, ajungînd la malul unui riu, îl găsi apărat, de floarea cavaleriei egiptene şi de o parte din infanteria uşoară a lui Ptolemeu.

Acolo se produse o încăierare de moment, de-o parte şi de alta, fără să se fi trecut la o luptă adevărată, ambele

maluri ale rîului fiind foarte abrupte. Însă, nerăbdători, soldaţii lui Cezar cerură securile.

Li se aduseră securi.

Ei începură să doboare copacii de pe maluri împingîndu-i apoi înspre albia rîului ca să formez poduri, iar după ce doborîră copacii, trecură printre crăci, cu apa pînă la brîu.

Între timp cavaleria romană urcase pe fluviu în sus şi, găsind un vad, trecu şi ea rîul.

Văzîndu-se atacat din faţă şi învăluit prin flancul drept, inamicul o rupse la fugă.

Cezar, care se găsea la numai o leghe şi jumătate de tabăra egipteană, dădu ordin să se meargă înainte.

Intenţia sa era să profite de tulburarea în care trebuie să se fi găsit duşmanul şi să-l atace pe loc; văzînd însă poziţia puternică a inamicului, înălţimea întăriturii, avantajul situaţiei şi tot zidul de apărare înţesat de soldaţi, amînă asaltul pentru a doua zi, nevrînd să rişte un atac împotriva unor trupe odihnite, cu trupele sale obosite de luptă şi de un drum de mai multe leghe.

Examinînd deci terenul cu privirea aceea căreia nimic nu-i scăpa, el se hotărî să atace a doua zi, la revărsatul zorilor, un fort legat de tabără printr-o puternică fortificaţie.

Încă din zori, armata lui era gata, nu pentru că s-ar fi gîndit să atace fortul acela cu toţi soldaţii, ci pentru că voia ca toate forţele sale să fie gata să atace tabăra în punctul pe care avea să-l indice.

Ca şi cum Cezar ar fi explicat planul său de luptă fiecărui soldat, aceştia se îndreptară spre fort cu atîta hotărîre, încît îl luară cu asalt.

Apoi, după ce-l cuceriră, se aruncară într-un suflet pînă la linia de apărare a duşmanului, unde începu adevărata luptă.

După cum am spus, tabăra nu putea fi atacată decît dinspre cîmpie şi, firește, în acea zonă inamicul îşi masase trupele cele mai bune.

Cu toate acestea, în timpul unei recunoaşteri pe care o făcuse, Cezar observase o trecere îngustă între Nil şi tabăra egipteană.

Însă atunci soldaţii lui Cezar ar fi avut în spate întreaga flotă duşmană. Aşa că Cezar părăsi acest mijloc de atac.

Văzînd că atacurile frontale nu dădeau nici un

rezultat, el chemă pe unul din căpitanii săi cei mai experimentaţi, numit Carfulenus, îi expuse situaţia şi-l întrebă dacă ar fi voit să atace, cu o mie de oameni, dinspre Nil.

Acesta răspunse că era gata.

Cezar ordonă să se dubleze eforturile în porţiunea dinspre cîmpie, în timp ce Carfulenus şi cei o mie de oameni ai săi se strecurau de-a lungul Nilului.

Or, se întîmplă că soldaţii însărcinaţi să asigure aceastălă parte a taberei, crezîndu-se ocrotiţi de flotă, coborîseră de pe întăriturifie din curiozitate, ca să vadă lupta, fie din curaj, ca să ia şi ei parte la ea, cînd, deodată, auziră zgomot mare în spatele lor.

Era Carfulenus care, nefiind împiedicat decît de săgeţile trase asupra lui de pe galere, reuşise să treacă şi să ajungă pînă sus pe întăriturifi. Găsindu-le părăsite, pătrunsese în tabără şi atacase duşmanul din spate.

Cînd romanii auziră venind din partea cealaltă a taberei strigătele de victorie ale lui Carfulenus şi ale soldaţilor pe care îi comanda, îşi dublară eforturile.

La rîndul lor,egiptenii, zăpăciţi de acest atac neprevăzut, slăbiră.

Cezar văzu că momentul era hotărîtor.

Luă comanda a douăzeci de cohorte care încă nu intraseră în luptă şi porni la asalt în fruntea lor, ca un simplu căpitan.

Inamicul nu mai putu ţine piept acestui ultim atac: el părăsi întăriturile şi încercă să fugă.

Dar, ceea ce îi făcuse puterea cînd era victorios, îi aduse pieirea cînd era învins.

Primii care încercară să fugă spre mlaştini se înecară în noroaie.

Spre ripă, nu se putea gîndi cineva la salvare.

Rămînea Nilul.

Toţi se repeziră deci spre fluviu — regele la un loc cu ceilalţi.

Regele apucă să se urce pe o galeră şi-i ordonă să se îndepărteze imediat de mal. Dar mulţimea care îl însoţise şi se îngrămădise împreună cu el pe navă şi numărul mare al celor care se aruncaseră în apă şi se refugiaseră şi ei acolo îngreunară atît de mult vasul, încît, ajuns în mijlocul Nilului, apa pătrunse în el şi îl scufundă.

Ptolemeu şi principalii săi ofiţeri se înecară.

Războiul din Egipt se terminase.

O mie opt sute cincizeci de ani mai tîrziu, un alt cuceritor dădea pe malul aceluiaşi fluviu o bătălie asemănătoare

Cuceritorul acesta se numea Napoleon, iar lupta bătălia de la piramide ea abandona Cairo lui Napoleon după cum bătălia pe care am descris-o abandona Alexandria

Dar de data aceasta nu se mai amuza sa intre cu greutate prin port, ci hotărî să treacă prin mijlocul oraşului.

Vestea victoriei sale îl preceda, sfărîmînd porţile dărîmînd zidurile de apărare

Din nefericire, tînărul rege Ptolemeu îi scapase prin moarte, dar o luase prizonieră pe Arsinoe

Ceea ce prevăzuse Cezar se întîmplă

Dar cum fu zărit de locuitori, aceştia veniră în masă implorîndu-l şi purtînd înaintea lor obiectele sacre cu care obişnuiau să potolească mînia regilor lor

Cezar, ca de obicei, ierlă

El traversă tot oraşul Alexandria, oraşul acela cu străzi largi, cu casele aliniate, printr un dublu şir de bărbaţi şi femei în genunchi

Ajuns la zidurile ridicate de alexandrini, el îi găsi pe locuitori cu tîrnăcopul în mînă, ocupaţi să i deschidă o breşă.

Reapăru deci in faţa alor săi ca un adevărat învingător. Cleopatra, de pe cel mai înalt dintre turnuri, îl aştepta ca să-l salute.

In tabără fu o dublă sărbătoare, din cauza victoriei complete şi din cauza înapoierii grabnice.

Cu toţi cei cincizeci şi patru de ani ai săi, Cezar rămăsese acelaşi: Cezar din Galia, Cezar de la Pharsalus şi chiar Cezar al aventurilor amoroase.

Soldaţii, care murmuraseră atît de mult împotriva Cleopatrei, aplaudară din plin cînd o văzură pe tînăra şi frumoasa regină înlănţuind cu braţele sale gîtul imperatorului lor şi punînd pe capul acestuia o cunună de lauri din aur.

Atunci începură serbări în palat, jocuri în teatru.

Cezar inaugura viitoarea regalitate a lui Antonius.

Apoi trebuia să se facă cunoştinţă cu noua cucerire pe care Cezar o anexa Romei; trebuiau vizitate piramidele monumentele acelea care acum două mii de ani constituiau un mister.

Se naviga în amonte le Nilului chiar pe galera fostului rege Ptolemeu, împodobită sărbăloreşte, ziua cu ghirlande de flori, noaptea iluminală cu ghirlande de lorţe.

În urma ei, urcau fluviul patru sute de galere.

Acesta fu adevăratul triumf al lui Cezar.

În timpul drumului, el porunci să se ridice un templu în cinstea zeiţei Indignării, chiar pe locul unde fusese ucis Pompei.

Dar tot în timpul acestui drum, lumea, insuficient înfrîntă, se unise asemeni titanului Encelade.

Locotenenţii lui Pompei se strîngeau în Africa în jurul lui Scipio, socrul acestuia.

Cei doi fii ai lui Pompei chemau Spania la arme în numele memoriei tatălui lor.

Farnace cucerea Armenia de la regele Dejotarus — învins, dar pe care Cezar îl înzestrase ca pe un învingător.

Ariobarsanus se plîngea lui Calvinus, că fiul lui Mitridate ocupase Capadocia.

Toate veştile ajungeau la urechile lui Cezar şi, ca şi cum ar fi voit să lase duşmanului timpul necesar ca să se adune pentru a-l distruge apoi dintr-o singură lovitură, la fiecare nouă veste surîdea, făcea un semn din cap şi spunea Cleopatrei:

— Mai departe!

Şi Cleopatra surîdea la rîndul său, mîndră că ţinea în mîini lanţul cu care era prins leul.

În cele din urmă reveniră cu toţii la Alexandria; încîntătoarea călătorie se sfîrşise.

Era momentul să se facă faţă lumii întregi.

Cezar îşi strînse trupele.

Iată forţele de care credea că putea dispune:

Cu el erau aproape douăzeci de mii de oameni; o legiune pe care i-o trimisese Calvinus şi care, folosind drumul pe uscat, nu ajunsese la timp; una pe care o păstra Calvinus şi care s-ar fi alăturat lui Cezar dacă acesta ar fi început cu Farnace; alte două, înarmate şi echipate după principiile romane, pe care le-ar fi găsit la Dejotarus, în sfîrşit, o ultimă legiune recrutată de Caius Pletaeus în regatul Pontului.

Însă, într-o dimineaţă sosi vestea că Domitus fusese bătut de Farnace şi că, din toate forţele sale, mai rămăsese aproape întreagă doar legiunea a treizeci şi şasea.

După această victorie, Farnace nu se mai îndoi de nimic.

Ocupă Pontul, alese de aici pe toți copiii și adolescenții tineri și frumoși și-i făcu eunuci.

În sfîrșit, anunță sus și tare, și în fața lumii întregi, că zeii făcuseră dreptate și că el recucerise regatul tatălui său.

Neavînd încotro, Cezar părăsi Egiptul.

El o căsători pe Cleopatra cu fratele ei cel mai tînăr, în vîrstă de unsprezece ani.

Apoi, lăsînd jumătate din trupele sale noilor soți, ca să asigure liniștea în Egipt, porni spre Siria și-i dădu Cleopatrei întîlnire la Roma peste patru luni.

Pe tot drumul, Cezar primi trimiși cu veșli din toate provinciile; știrile erau mai mult sau mai puțin rele.

Gabinius fusese bătut în Iliria și pierduse două mii de soldați, treizeci și opt de centurioni și patru tribuni, o legiune se revoltase în Spania, iar Cassius Longinus fusese cît pe ce să fie asasinat; Marcellus fusese bătut pe malurile Guadalquivirului, în sfîrșit, Roma era agitată de tulburări provocate de tribuni.

Trebuia înfrînt Farnace, ajuns la Roma, înfrîntă Africa, supusă Spania.

Cezar îl lăsă în Siria pe Sextus Cezar, o rudă a lui, se îmbarcă pe flota pe care o adusese din Egipt și trecu în Tars, unde dăduse întîlnire întregii Cilicii; puse la punct problemele țării și ale statelor vecine, traversă Capadocia în marș forțat, rămase patruzeci și opt de ore la Massaqua, îl instală pe Necomide al Bitiniei ca pontif al templului Belonei din Comana; primi supunerea bătrînului rege Dejolarus, îi luă o legiune, ajunse în regatul Pontului; ataşă la vechea legiune pe care o adusese din Egipt resturile legiunii lui Domilius, înfrîntă de Farnace, îl întîlni pe acesta în apropierea orașului Zela, îl zdrobi într-o singură bătălie și-și reluă drumul spre Roma, spunînd:

— Fericitule Pompei, iată-ți dușmanii a căror înfrîngere ți-a atras numele de cel Mare!

Cele trei cuvinte în care rezuma toată campania împotriva lui Farnace îl precedară la Capitoliu:

—*Veni, vidi, vici!*

Ajuns la Roma, află că Cleopatra născuse un băiat căruia *popoarele* îi dăduseră numele de *Cesarion*

Înainte de înapoierea învingătorului lui Pompei,

Antonius şi Dolabella fuseseră gata să se înţeleagă asupra unei probleme care le convenea amîndurora: abolirea datoriilor; însă Antonius fu cuprins de o bănuială împotriva lui Dolabella: îl bănui că era amantul soţiei sale

Mai întîi îşi repudie soţia: apoi, întrucît Dolabella, pentru a-şi trece legea, pusese stăpînire pe Forum, iar Senatul emisese un decret care ordona să se ia armele împotriva lui Dolabella, Antonius porni, plin de mînie şi ură, ca să-l atace în piaţa publică pe cel pe care îl considera rivalul său; îi ucise mulţi oameni şi pierdu şi el cîţiva din oamenii săi.

Lucrul acesta duse la pierderea, într-o oarecare măsură, a popularităţii descendentului lui Hercule.

Pe de altă parte, îndepărtîndu-şi poporul, Antonius găsi mijlocul de a-şi face duşmani şi în rîndul nobilimii.

Casa lui Pompei fusese scoasă la licitaţie şi vîndută. După cum se vede, nu se pierdusc timpul în zadar. Antonius cumpără casa lui Pompei. Antonius cumpăra întotdeauna

Dar cînd fusese vorba să plătească, Antonius găsi nepotrivit să i se ceară preţul pentru casa aceasta pe care, după părerea sa, o cîştigase la Pharsalus. De aceea declară că, dacă în felul acesta i se răsplăteau serviciile, nu-l va mai urma pe Cezar în Africa.

Ceea ce-l exaspera era mai ales faptul că, întrucît nu plătise casa lui Pompei, fu expropriat pînă la urmă, iar casa adjudecată lui Corneficius.

Corneficius nu o găsi nici destul de mare, nici destul de frumoasă pentru el, aşa că o dărîmă şi pe locul el construi alta.

Romanii erau indignaţi de toată această risipă, de toate aceste bacanale, de toate aceste beţii.

Cezar sosi.

La vederea lui, totul reintră în ordine: Dolabella puse în serlar proiectele sale pentru abolirea datoriilor; Antonius îşi întrerupse nebunile; Corneficius se grăbi să-şi termine locuinţa.

Cezar îl uită pe Dolabella, pentru stima pe care i-o purta lui Cicero, socrul acestuia.

Însă Antonius, care spera să fie numit consul împreună cu el, trebui să renunţe la acest plan.

Cezar, numit consul pentru a treia oară, şi-l asociе pe Lepidus.

Iată cum crescu încetul cu încetul acest Lepidus om mediocru, care va deveni mai tîrziu colegul lui Antonius şi Octavianus, în cel de al doilea triumvirat

Se mai întîmplă ceva Cezar îl chema pe Antonius şi i făcu o morală atît de serioasă pentru purtarea lui dezordonată, încît acesta, pentru a dovedi ca se cateşte se hotărî să se însoare

Cezar ridică din umeri

Antonius este omul extremelor spuse el

Antonius se căsători, se parc ca am spus-o cu Fulvia, văduva lui Clodius

Pe ea am văzut o apărînd cu ocazia asasinarii soţului său, chemînd pe romani la arme şi luminata de torţele care incendiau un cartier din Roma

«Fulvia, spune Plularh era o femeie puţin facuta pentru treburile şi grijile domestice iar ambiţia ei ar fi fost foarte puţin măgulită sa domine un sot oarecare un simplu particular, ea aspira să conduca un soţ care sa fi comandat el pe alţii Aşa că Cleopatra, Fulviei i a datorat lecţiile de docilitate pe care le primise Antonius caci Fulvia l-a predat suplu şi supus voinţei femeilor »

Dolabella fiind iertat, Curneficius mustrat, Antonius dojenit şi căsătorit, Cezar se întoarse apoi spre soldaţi

O legiune se revoltase şi în cursul revoltei ucisese două personaje pretoriene Cossonius şi Galba

Cezar trimisese pe rebeli în Campania şi le dădu ordin să fie gata să plece în Africa

Cînd veni momentul el le trimise ordin sa se îmbarce însă, cum li se mai datora un rest de solda în loc sa se supună, ei se răsculară şi se îndreptară spre Roma

În loc să trimită în întîmpinarea lor alţi soldaţi, care ar fi putut să le urmeze exemplul şi să se uncască cu ei, Cezar îi aşlepta, iar cînd aceştia ajunseră la marginea Romei, le ieşi înainte.

Cezar avea obiceiul să se adreseze soldaţilor cu cuvintele: *prieteni, camarazi, soldaţi.*

— Cetăţeni! ... li se adresă el.

La cuvîntul *celăţeni,* care le arăta ca nu mai erau nici prietenii nici camarazii lui Cezar, carc îi deposeda chiar şi de titlul de soldaţi, rămaseră încremeniţi.

— Celăţeni, li se adresă Cezar, pretenţia voastră esle dreaptă, sînt cinci ani de oboseală şi de răni, vă dezleg de

jurămîntul vostru. Cei care şi-au făcut stagiul vor fi plătiţi pînă la ultimul sestert.

Atunci, oamenii aceştia revoltaţi şi ameninţători trecură de la ameninţare la rugăminte, căzînd în genunchi, îşi împreunară mîinile şi-l rugară pe Cezar să le permită să rămînă mai departe cu el.

Cezar fu neînduplecat le distribui pămînt, dar departe unii de alţii*, le plăti o parte din banii daloraţi şi se angajă să le plătească restul cu dobîndă.

Dar ei se încăpăţînau să-l urmeze, şi oricare a fost hotărîrea lui, găsindu-i pe malul mării, auzindu-i că vor trece şi în Spania, dacă ar fi fost nevoie, ca să-l însoţească în Africa, Cezar sfîrşi prin a-i ierta

Cezar înţelese că ceva era totuşi drept în reclamaţia soldaţilor

Toţi cuceritorii au asemenea socoteli de rezolvat cu armatele lor

Vă amintiţi de ducele de Berry, cînd a trecut în revistă veteranii Imperiului.

Printre plîngerile pe care, după părerea lui, le aveau de reproşat soldaţii împăratului era şi plata cu neregularitate a soldei

— În sfîrşit, adăugă prinţul terminîndu-şi discursul, v-a rămas dator pe vreo doi ani ...

— Şi ce, dacă nouă ne-a plăcut să-i acordăm creditl răspunse un veteran. Mai aveţi ceva de spus?

Dar atunci Napoleon nu era acolo.

Aceiaşi oameni cărora le plăcea să-i facă credit cînd era exilat în insula Elba sau prizonier în insula Sfînta Elena, aceiaşi oameni murmurau cîteodată, asemeni soldaţilor lui Cezar, în timpul cînd era atotputernic, iar solda se lăsa aşteptală

Cezar se hotărî să-i plătească

---

* La Harpe, unul dintre traducătorii lui Suetoniu, nu înţelege nimic din această distribuire de pămînt menţionată de toţi istoricii timpului şi în special de Suetoniu

«Această frază a lui Suetoniu, spune el, este destul de greu de înţeles, în afară doar dacă se presupune că o parte din Italia n-ar fi aparţinut nimănui, altfel cum să dai pămînt atîtor soldaţi fără să deposedezi pe proprietari?»

La Harpe ignora modul cum era împărţit pămîntul cucerit, despre care am dat explicaţii amănunţite cînd am vorbit de legea agrară propusă de Cezar. Pămîntul care se împărţea soldaţilor era luat din *ager publicus*.

El dădu veteranilor săi, în afară de doi sesterţi mari, douăzeci şi patru de mii de sesterţi fiecărui om, şi pămînturile de care am vorbit.

Apoi veni rîndul poporului.

El distribui fiecărui om zece oboroace de grîu şi zece livre de ulei.

Şi pentru că trecuse un an de cînd le făcuse aceeaşi promisiune, le mai dădu şase sesterţi drept dobîndă

În plus, reduse chiria caselor din Roma pînă la concurenţa sumei de două mii de sesterţi, iar în restul Italiei pînă la concurenţa sumei de cinci sute de sesterţi

În sfîrşit, pe lîngă aceste daruri, adăugă un ospăţ public şi o distribuire de carne

LXXV

Lumea se mira că Cezar, avînd alîtea îreburi în Africa, rămînea totuşi în Roma. Mai avea să-l condamne pe Ligarius şi să o primească pe Cleopatra.

Quinlus Ligarius ridicase armele împotriva lui Cezar, care dezmiinţindu-şi mila obişnuită, voia să l condamne

Era nevoie de un acuzator

Un acuzator era mai uşor de găsit decît un apărător Tuberon acuză.

Ligarius îl rugă pe Ciccro să se ocupe de apărarea sa Cicero primi.

Apropo; să spunem cum se înlorsese Cicero la Roma şi ce se petrecuse între el şi Cezar

Ciccro era la Brindisi, ezitînd mereu, cerînd sfatul tuturor. Cînd află că Cezar debarcase la Tarento şi că venea pe uscat spre Brindisi, se duse înaintea lui, convins că-l va îndupleca, dar ruşinat, totuşi, că avea să întîmpine starea de spirit a duşmanului învingător în prezenţa unei mari mulţimi. Însă Cezar, de cum îl zări, coborî de pe cal, îl îmbrăţişă şi, pe o distanţă de mai multe stadii, vorbi numai cu el.

Însă, cu toată comporlarea manieralâ a lui Cezar, Cicero primi, totuşi, apărarea lui Ligarius.

Cînd i se anunţă că Cicero urma să-l apere pe acuzat, Cezar spuse:

— Ohl sînt încînlat.

Apoi, întorcîndu-se sprc amicii săi:

— Şi voi nu? Mie îmi face plăcere să-l ascult pe Cicero, pe care nu l-am auzit pledînd de multă vreme.

Dar Ligarius? întrebară cei de faţă.

Ligarius este un om rău care va li condamnat chiar daca Apollo ar pleda pentru el

Totuşi, în ziua stabilită, tuînd cuvîntut, Cicero pledă alît de frumos, că la anumile pasaje Cezar nu se putu împiedica să nu aplaude, alţii, să nu se schimbe la laţă, iar cînd oratorul ajunse la bătătia de la Pharsalus, Cezar fu cuprins de o asemenea emoţie încît scăpă hîrtiile pe care le ţinea în mînă

«În sfîrşit, spune Plutarh, învins de elocinţa lui Cicero, Cezar îl achită pe Ligarius.»

Ce vom spune acum sună foarle ciudat, dar credem că Plutarh se înşală cu privire la pretinsa achitare a lui Ligarius

Ligarius n-a lost condamnat la moarte, este adevărat dar toată elocinţa lui Cicero nu a putul împiedica să nu fie condamnat la exil

Dovada susţinerii noastre o găsim în această scrisoare a lui Cicero către Ligarius

Roma, anul 708, septembrie

Prielenia pe care ţi-o port dalorează consolare şi sfaturi nenorocirii în care le afli Dacă nu ţi-am scris pînă acum esle că am căutat zadarnic cuvinle ca să-mi îndulcesc durerea, şi leacuri penlru a o vindeca. Astăzi am unele molive să cred că ne vei fi redat şi nu pol să nu-ţi vorbesc de speranţele şi de urările mele Cezar n-o să-şi păstreze mereu asprimea, îl ghicesc şi-l văd, natura nemulţumirii sale, timpul, opinia publică şi, după cum îmi face impresia, chiar firea lui, totul contribuie să-i inspire zilnic mai multă moderaţie. Sînt sigur de asta pentru toţi, cît despre line personal, prietenii lui cei mai intimi îmi dau toate asigurările. De cînd cu primele noutăţi din Africa, nu încetez să-l hărţuiesc, de acord cu fratil lăi. Curajul, virtutea, incomparabila lor afecţiune, activitatea lor mereu trează au fost atît de bine primite, încît, după părerea mea, Cezar nu mai este în situaţia de a mai refuza ceva ...»

Restul scrisorii nu este decît o parafrazare despre moderaţia şi clemenţa lui Cezar.

Însă, deşi pledoaria lui Cicero (mai fericită de data

aceasla decît cu ocazia procesului lui Milo) nu reuşise să ducă la achilarea lui Ligarius, el a fost totuşi un discurs excelenl.

După terminarea afacerii Ligarius, Cezar îşi îndreptă privirile spre Brindisi: Cleopatra, care mai tîrziu va înfricoşa mull pe Horaţiu, debarcase împreună cu soţul său de unsprezece ani.

Cezar îi primi pe amîndoi în palatul său şi, în timp ce Arsinoe era păstrată cu grijă pentru triumf, el dădu serbări magnifice în onoarea vizilalorilor, îi primi în rîndul amicilor poporului roman, puse să se toarne o staluie din aur a Cleopalrei, pe care o aşează In faţa staluii zeiţei în lemplul pe care îl ridicase lui Venus Victorioasa.

Onorurile făcule Cleopalrei displăcură mull poporului roman; însă Cezar simţea că putea risca totul, mai ales că, la rîndul său, fusese cuprins şi el de ameţeală.

În, sfîrşil, Cleopalra se întoarse în Egipl, allfel, înlănţuit cum era în încolăceala viperei de pe Nil, cum o numea Cezar, el n-ar mai fi plecat.

Africa ţinea cu Pompei.

Să revenim la Cato, pe care l-am uitat puţin, din ziua în care l-am văzut intrînd în Dyrrachium cu ochii în lacrimi, după ce văzuse masacrul prizonierilor.

Am spus doar că Pompei, căruia îi era teamă de el, îl lăsase la Dyrrachium să păzească bagajele.

După derula de la Pharsalus, Cato îşi pusese două ipoteze: în caz că Pompei ar fi fosl ucis, în caz că Pompei ar li trăit.

Dacă Pompei ar fi fost ucis, Cato ar fi adus în Italia soldaţii pe care îi avea cu el, după care ar fi lugit, singur, cît mai departe de tiranie.— Ceea ce numea Cato tiranie nu era chiar o liranie; însă, oricît de blîndă ar fi fost, era totuşi guvernarea lui Cezar.

Dacă Pompei ar fi trăit, el s-ar fi dus după Pompei oriunde s-ar fi aflat acesla.

Neştiind însă ce se petrecuse în Egipt, dar şliind că Pompei fusese văzut pe coasta Asiei, Cato trecu în Corcira, unde se afla flota. Acolo îl găsi pe Cicero şi voi să-i cedeze comanda.

Cicero era consul, Cato era numai pretor, or Cato nu cunoşlea decît legea.

Cicero refuză. El se hotărîse să se împace cu învingătorul

Presupunînd, după drumul pe care îl urma Pompei, că acesta s-ar fi retras în Egipt sau în Africa, și grăbit să-l ajungă, Cato se îmbarcă împreună cu toți soldații care erau cu el. Însă, înainte de a ridica pînzele, el lăsă fiecăruia posibilitatea să aleagă: să se reîntoarcă în Italia, sau să-l urmeze.

Ajuns în Africa, îl întîlni, pe cînd mergea de-a lungul coastei, pe tînărul Sextus Pompei, cel care fusese amantul Cleopatrei și care mai tîrziu avea să-și facă o reputație din a fi restabilit pirateria distrusă de tatăl său.

De la el află sfîrșitul nefericit al lui Pompei.

Atunci, cunoscînd această veste, nimeni din cei care îl însoțeau n-au mai voit să urmeze un alt șef decît pe el.

Lui Cato îi fu rușine să lase într-o țară străină, singuri și fără ajutor, atîția oameni viteji. Așa că primi comanda și coborî la Cyrene.

Cu puțin timp mai înainte, locuitorii din Cyrene închiseseră porțile cetății în fața lui Labienus; dar ceea ce i se refuzase lui Labienus i se acordă lui Cato.

Cato fu primit la Cyrene.

Acolo așteptă veștli.

Ele nu întîrziară prea mult.

Cato află curînd că Scipio, socrul lui Pompei, trecuse în Africa și că fusese foarte bine primit, la Cirta, de Juba, regele Numidiei.

Attius Varus, căruia Pompei îi încredințase guvernarea Africii, îl precedase împreună cu armata pe care o comanda.

Cato se hotărî să-i întîlnească pe cei doi și, pentru că era iarnă, să ajungă la ei pe uscat. Adună o mulțime de măgari și îi încărcă cu apă, după care porni cu multe căruțe și cu un bagaj considerabil.

Ducea cu el mulți îmblînzitori de șerpi, care vindecau mușcătura reptilelor celor mai veninoase, sugînd rana cu gura.

Marșul dură șapte zile.

În timpul acesta, Cato era în permanență în fruntea soldaților, mergînd tot timpul pe jos, stînd jos în timpul mesei, căci, după bătălia de la Pharsalus, făcuse legămînt să nu se întindă decît ca să doarmă.

Cato petrecu iarna în Africa. Era iarna aceea în care

Cezar lupta la Alexandria împotriva egiptenilor lui Ptolemeu.

Dacă Varus, Calo şi Scipio şi-ar fi strîns la un loc cei treizeci de mii de oameni şi s-ar fi unit cu Ptolemeu, ce s-ar fi întîmplat cu Cezar? ...

Dar nu: Varus şi Scipio se certau la curtea regelui Juba, iar micul şi răul rege numid profita de această neînţelegere ca să vadă prosternîndu-se la picioarele sale două din numele mari ale Romei.

Cato sosi în vechea Cirta, Constantine de astăzi, şi ceru audienţă lui Juba.

Juba acordă audienţa, dar ca să-l primească pregăti trei jilţuri: unul pentru Scipio, unul pentru Calo şi al său la mijloc.

Dar Calo nu era omul care să îngăduie asemenea impertinenţă din partea unui mic rege numid. El luă jilţul care îi era destinat şi-l duse lîngă jilţul lui Scipio, şi astfel Scipio, şi nu Juba, deveni personajul principal al conferinţei.

Şi totuşi, Scipio rămînea duşmanul lui Cato, căci publicase împotriva lui un pamflet plin de injurii.

Calo făcu mai mult: el reconcilie pe Scipio cu Varus, făcîndu-i să înţeleagă marele rău provocat de cearta lor partidei pe care o susţineau.

După ce se sfîrşi cearta, toţi, într-un cuvînt, încredinţară comanda lui Cato; dar Cato era un prea strict păstrător al legilor pentru a accepta. Cato era numai propretor, iar Scipio fusese proconsul. Dealtfel, numele lui Scipio, popular în Africa, inspira soldaţilor cea mai mare încredere, iar un oracol afirmase, se spunea, că Scipio avea să fie meru învingător în Africa.

Scipio preluă deci comanda armatei.

Din nefericire, încă de la primul ordin pe care îl dădu, fu în opoziţie cu Cato.

Utica şi Cirta erau rivale; în afară de aceasta, Utica trecu pe faţă de partea lui Cezar

Pentru a-şi satisface ura, şi mai cu seamă pentru a-i face plăcere lui Juba, Scipio se hotărî să ucidă pe toţi locuitorii din Utica, fără deosebire de sex sau vîrstă, şi să radă oraşul de pe faţa pămîntului.

În plin consiliu, Cato protestă cu toată energia împotriva acestei violenţe, se declară protector al oraşului condamnat şi ceru să fie numit guvernator pentru a fi

sigur, că, alil timp cîl va fl el în viaţă, oraşul nu sc va preda lui Cezar

În plus, Utica era un oraş înlărit, cu mari posibilităţi penlru cel care !-ar fi ocupat; era foarte bine aprovizionat Cato adăugă noi forlificaţii la cele existentc, repară zidurilc, ridică înălţimea lurnurilor, înconjură lot oraşul cu un şanţ adlnc, presărat cu forturi, instală în aceste forturi după ce o dezarmase, toală linerimea din Utica, cunoscută penlru simpatia ei faţă de Cezar; în oraş, restul locuitorilor făcu provizii imense, penlru ca oraşul acesla, duşmănos allădată, acum supus şi stăplnit, să devină magazia dc provizii a armalei

Apoi, pentru că Cezar era aşteplat din moment în momenl, Calo dădu lui Scipio sfatul pe care i-l dăduse fui Pompei să nu se luple cu un duşman curajos şi experimentat, să prelungească războiul şi să aştepte tolul de la timp

Scipio nesocoti sfatul şi, ieşind din consiliu, le şopli amicilor săi

Hotărîl lucru, Cato e un laşl

Apoi îi scrise

«Nu-ţi ajunge, prudentule Cato, că te ţii închis intr-un oraş bine forlifical, şi vrei să împiedici pe atţii să găsească o ocazie favorabilă ca să pună în practică ceea ce au hotăril?»

Cato cili scrisoarea şi, fără să sc emoţioneze, îi răspunse.

«Sînt gala să mă întorc în Italia cu trupele pe care le-am adus în Africa. Am adus zece mii de oameni ca să te scap de Cezar şi să-l atrag asupra mea.»

Dar Scipio ridică din umeri la propunerea lui Cato.

Atunci, Calo începu să recunoască greşeala pe care o făcuse cedînd comanda armatei lui Scipio.

— Acum îmi dau bine seama că Scipio o să conducă prost războiul, le spunea Cato amicilor săi, dar dacă, printr-o întîmplare nesperată, ar fi învingălor, vă declar de pe acum că nu voi sta în Roma ca să fiu martor la răzbunările sîngeroase ale lui Scipio.

Între timp, Cezar sfîrşise dragoslea lui cu Cleopalra şi se îmbarcase pentru Sicilia, unde, un moment, îl reţinu un vînt nefavorabil. Însă, ca să i se cunoască bine intenţia de a trece imediat în Africa — el porunci să i se ridice cortul la malul mării şi, cînd sosi vîntul favorabil, neavînd decît puţine vase, porni cu trei mii de infanterişti şi cu cîţiva cai,

îi debarcă fără să fi fost văzuți și porni din nou pe mare, pentru a se informa asupra situației restului armatei, de care era îngrijorat.

După două zile o întîlni și o aduse în tabără.

Punînd piciorul pe pămîntul Africii, călcă greșit, se împiedică și căzu; dar se ridică ținînd în fiecare mînă un pumn de nisip și strigă:

— Pămînt al Africii, eșli al meul

Grație prezenței lui de spirit întîmplarea aceasta, în loc să fie socotită o prevestire de rău augur, se transformă într-o prevestire de bun augur

Rămînea precizarea oracolului: «Un Scipio va fi mereu învingător în Africa»

I se aminti oracolul acesta lui Cezar

— Foarte bine, spuse el, dar oracolul n-a spus că nici un Scipio nu va fi vreodată învins aici.

Chemă apoi din tabără pe un om obscur și disprețuit de toți, dar făcînd parte din familia Scipionilor, care se numea Scipio Sallutius, îl numi imperator și-i dădu comanda avangardei armatei, a cărei comandă supremă o rezervă pentru el.

Iată cum stăteau lucrurile în Africa atunci cînd Cezar debarcă acolo

LXXXVI

Ca de obicei, Cezar se aruncă înainte, încrezîndu-se în norocul său.

Cînd ajunse pe coasta Africii, nu mai avea decît puține alimente pentru trupă. Furaje pentru cai nu mai avea deloc.

Dar la Dyrrachium se găsise într-o situație și mai grea.

Reduse rația soldaților la jumătate, așeză pescari pe țărm ca să aibă peșle proaspăt, iar cailor le dădu mușchi și alge marine, macerate în apă dulce în care se amesteca puțin pir.

În timpul ședern în Sicilia, i se vorbise mult lui Cezar despre armata lui Scipio.

În adevăr, Scipio dispunea de douăzeci de elefanți și de zece legiuni, fără să se mai socotească cele patru

legiuni pe care le formase Juba. În plus, avea un număr foarte mare de sulițe și o flotă formidabilă.

A treia zi după debarcarea de lîngă Adrumeles, unde comanda Considius cu două legiuni, Cezar văzu apărînd deodată, de-a lungul țărmului și paralel cu el, pe Piso cu toată cavaleria din garnizoană și cu trei mii de numizi.

Cezar avea trei mii de oameni și o sută cincizeci de cai, restul trupei nefiind încă venită. Văzînd inferioritatea în care se găsea, el se fortifică în fața orașului și interzise tuturor să umble prin oraș sau să fure.

Pe de altă parte, zidurile orașului se umplură cu trupe care, se vedea bine, se pregăteau să facă o ieșire.

Cezar luă cu el cîțiva oameni, făcu ocolul cetății ca să o recunoască și se întoarse în tabără.

Atunci se ridicară bănuieli împotriva lui și murmure împotriva geniului său.

De ce nu dăduse Cezar ofițerilor săi ordine sigilate, așa cum îi era obiceiul? De ce nu indicase un punct de întîlnire pe toată această nesfîrșită coastă africană, în loc să lase flota să rătăcească la întîmplare?

La toate aceste reproșuri, Cezar răspunse scurt.

Cum să fixeze un loc de întîlnire pe o coastă pe care nu stăpînea nici un punct? Cum ar fi putut să-și expună locotenenții, care se lăsau bătuți peste tot unde el nu era prezent, și să lase flota să fie zdrobită în lipsa lui, dacă din întîmplare navele ar fi mers mai repede decît armata pe uscat?

Nu ar fi fost mai bine să aștepte să aleagă el un loc de debarcare și atunci să-i strîngă pe toți în jurul lui?

Și apoi, poziția era mai puțin proastă decît se spunea. S-ar fi putut trata cu Considius. Plancus, unul din locotenenții lui Cezar, prieten vechi cu Considius, primi această autorizare.

În consecință, Plancus îi scrise lui Considius, încercînd să-l readucă la Cezar, și-i trimise scrisoarea cu un prizonier

— De unde vii? îl întrebă Considius.

— Din tabăra lui Cezar, răspunse prizonierul.

— Și pentru ce vii?

— Ca să-ți aduc această scrisoare.

— Omul să fie ucis, iar scrisoarea să fie înapoiată nedeschisă lui Cezar

Ambele ordine fură executate întocmai.

Trebuia să se bată în retragere.

Cezar părăsi tabăra; dar de îndată ce se află de hotărîre cei din oraş se îndreptară împotriva lui, iar cavaleria numidă îi porni pe urme.

Ca răspuns, Cezar opri infanteria greu încărcată şi dădu ordin la vreo douăzeci şi cinci sau treizeci de călăreţi gali, care se găseau din întîmplare lîngă el, să şarjeze cei două mii de numizi ai lui Juba.

Galii porniră în galop şi, printr-un miracol, puseră pe fugă vîrtejul acela de duşmani.

Cezar îşi reluă marşul, lăsînd în ariergardă vechile sale cohorte, cărora le arătă cu ce fel de inamici aveau a face, precum şi cavaleria, căreia cei treizeci de gali îi dăduseră exemplu; în felul acesta, urmărirea duşmanului se mai temperă puţin.

Dealtfel, în mijlocul aceslor acţiuni, fiecare era cu ochii aţintiţi asupra lui Cezar şi, cînd îl vedea, după obiceiul lui, cu faţa calmă, mai mult decît calmă, fiecare îşi zicea:

— Generalul e liniştit; totul merge bine.

Şi fiecare îşi făcea datoria.

În adevăr, situaţia se ameliora: oraşele şi cetăţile prin faţa cărora treceau trimiteau alimente lui Cezar şi-i comunicau că erau alături de el.

În asemenea condiţii se opri lîngă Ruspinus, de unde a doua zi plecă spre Leptis, oraş liber care se autoguverna.

Leptis îi trimise soli cu aceleaşi oferte.

Cezar puse oameni de-ai lui să păzească porţile oraşului, santinelele avînd ordin să-i împiedice pe soldaţii săi să intre în cetate; Cezar se temea de vreo dezordine şi nu voia ca o asemenea dezordine să-i înstrăineze simpatia locuitorilor.

Apoi îşi aşeză tabăra în faţa porţilor oraşului.

Încă de a doua zi, norocul lui Cezar aduse în raza oraşului Leptis o parte din vasele de povară şi cîteva galere. Ele veneau cu vestea că restul flotei, necunoscînd locul de debarcare şi aflînd că Utica era favorabilă lui Cezar, se îndreptase într-acolo.

Cezar expedie pe loc zece galere.

Unele trebuiau să recruteze oameni şi muniţii din Sardinia; altele, să caute aprovizionare în Sicilia, iar altele să adune flota şi să o aducă la Leptis.

Apoi, Cezar plecă dela Leptis, la Ruspinus, unde făcu masive aprovizionări cu hrană şi lemne, lăsînd, oricît de slab era, în fiecare din acesle localităţi garnizoane de-ale

sale, pentru ca în caz de înfrîngere ele să devină refugiu pentru flotă.

Cu duşmani ca aceia cu care avea a face, trebuia să prevadă orice.

Într-o zi, pe cînd soldaţii lui, neavînd ce face, se distrau privind un african care dansa şi cînta din fluier şi, incinlaţi de spectacol, îşi lăsaseră în grija rîndaşilor caii şi se strînseseră în jurul mimului, aplaudîndu-l şi strigînd «Bravo», cu un entuziasm de parcă ar fi fost în circul din Roma, cavaleria numidă îi înconjură, se aruncă asupra lor şi, urmărindu-i pătrunse de-a valma cu ei în tabără, încît dacă Cezar şi Pelion nu ar fi venit imedial în ajutor, sprijiniţi de galii aceia greu de intimidal, războiul s-ar fi sfîrşit cu siguranţă chiar în ziua aceea.

Într-o altă întîlnire aproape identică, soldaţii intrasera într-o panică asemeni cu cea încercată la Dyrrachium. Un portdrapel fugi, luînd cu el acvila; Cezar alergă după el, îl apucă de gît şi, întorcîndu-l din drum, îi spuse:

— Te înşeli, duşmanul e acolo!

În timpul acesla, în momentul în care Cezar, îngrijorat, se pregătea să lase garnizoane în oraşele Ruspinus şi Leptis şi să pornească în căutarea flotei, se semnolă o mulţime de pînze care lură curînd recunoscute ca pînze prietene.

Era flota strînsă de galerele trimise după ea şi care venea acum să-l găsească pe Cezar.

Aceasta făcea necesar mai multe alimente.

Cezar strinse treizeci de cohorte şi înaintă în interiorul ţării ca să facă o razie; dar n-apucară să facă trei sferturi de leghe, că cercetaşii se întoarseră, anunţîndu-l că văzuseră duşmanul.

Aproape în acelaşi timp se văzu în depărtare ridicîndu-se un nor de praf.

Cezar adună imediat vreo patru sute de cai şi vreo cîţiva suliţaşi, ordonă legiunilor să-l urmeze la pas, iar el porni să facă o recunoaştere spre ceea ce părea un duşman numeros.

Era Labienus.

Fostul locotenent al lui Cezar îşi rîndui oamenii pe un front atît de strîns, încît din depărtare, şi cu toate că nu era decît cavalerie amestecată cu suliţaşi şi cu escadroane de rezervă pe flancuri, s-ar fi zis că era o masă uniformă de infanterişti.

De aceea, Cezar îşi rîndui cele treizeci de cohorte pe

o singură linie, acoperi cu arcaşi centrul frontului de luptă şi aripa cavaleriei, ordonînd fiecăruia să depună tot efortul ca să nu se lase învăluiţi.

Dar, imediat, stînd pe loc şi aşteptînd producerea evenimentului, Cezar văzu cu cine avea a face, căci cavaleria inamică începu să se întindă şi să-i învăluie aripile în timp ce, din centrul frontului de luptă, pornea o şarjă sprijinită de infanteria uşoară.

Nu numai că cezarienii suportară cu hotărîre şocul, dar şarjară şi ei împotriva şarjei duşmanului; în timp ce infanteria se angaja în luptă cu cezarienii, călăreţii numizi dispărură ca nişte păsări gonite, se regrupară la o distanţă de vreo cinci sute de paşi şi, revenind în galop, aruncară cu suliţele; apoi dispărură din nou.

Foloseau un nou sistem de luptă, care era să fie fatal soldaţilor lui Cezar, căci cezarienii, văzîndu-i pe călăreţii numizi că se retrag, au crezut că fug şi s-au aruncat în urmărirea lor.

Însă Cezar trecu în galop de-a lungul întregului front, căci văzuse din primul moment ce se întîmplase: pornind în urmărirea cavaleriei, soldaţii îşi descopereau flancul spre infanteria uşoară duşmană, care îi împungea cu săgeţile ei.

El începu să strige şi dădu ordin să se comunice tuturor să nu mai înainteze mai mult de patru picioare în faţa frontului de luptă.

Însă, cu toate aceste măsuri de precauţie, situaţia devenea din ce în ce mai gravă, căci toată cavaleria duşmană, încurajată de numărul său, încercuise complet cele treizeci de cohorte ale lui Cezar, obligîndu-l să lupte în cerc.

În momentul acela, Labienus — duşmanul înverşunat al lui Cezar, acela care masacrase prizonierii din Dyrrachium, acela care jurase, în ajunul bătăliei de la Pharsalus, să nu se liniştească pînă nu-l va fi învins pe Cezar — Labienus înaintă, cu capul descoperit, în afara rîndurilor armatei numide şi, întorcîndu-se spre cezarieni, le strigă batjocoritor:

— Oh! oh! facem bine pe vitejii, deşi sîntem soldaţi noi!

Atunci, din rînduri ieşi un soldat roman şi vorbi ca în Iliada:

— Eu nu sînt un soldat nou, sînt un veteran din legiunea a zecea.

— Dar steagurile unde îţi sînt? adăugă Labienus. Nu le văd.

— Aşteaptă, îi răspunse soldatul, dacă nu vezi steagurile, poate ai să recunoşti sulița asta.

Şi, fără grabă şi cu o mînă casca, cu cealaltă aruncă sulița.

— Na! Să ştii că-ţi vine din partea legiunii a zecea.

Sulița porni şuierind şi se înfipse în pieptul calului.

Calul şi călăreţul se prăbuşiră şi un moment se crezu că Labienus fusese ucis.

În timpul acesta, Cezar îşi desfăşura armata pe un front imens şi, întorcînd la fiecare extremitate a frontului un batalion cu faţa spre inamic, porni în frunlea cavaleriei, alacind centrul armatei pompeiene, pe care îl sfărima sub puterea şocului.

Imediat apoi, şi fără să-i mai urmărească, Cezar se retrase, de teamă să nu provoace vreo ambuscadă, şi se întoarse în ordine spre tabără.

Dar, înainte de a fi ajuns acolo, Piso şi Petrius, sosiseră în ajutorul lui Labienus cu o mie o sută de călăreţi numizi şi cu multă infanterie uşoară.

Regrupaţi prin această întărire de forţe, pompeienii se aruncară din nou pe urmele lui Cezar.

Acesta ordonă armatei să se oprească, lăsă duşmanul să se apropie, atacă cu toate trupele şi respinse pe pompeieni dincolo de colină; apoi se întoarse încet în tabără, în timp ce şi Labienus se retrăgea în tabăra sa.

A doua zi, lupta reîncepu.

Labienus avea cu el opt sute de călăreţi gali şi germani — în afara celor o mie o sută pe care îi aduseseră în ajun Piso şi Petreius — opt mii de numizi şi treizeci şi două de mii de infanterişti înarmaţi uşor.

El credea că dacă i-ar fi oferit lui Cezar lupta în cîmpia deschisă, Cezar n-ar fi îndrăznit să o accepte. Dar Cezar ieşi în cîmpie şi-l atacă în primul rînd pe Petreius.

Lupta dură de la ora unsprezece de dimineaţă pînă la apusul soarelui. Cezar rămase stăpîn pe cîmpul de luptă, ceea ce echivala cu o mare victorie, ţinînd seama de inferioritatea numerică a trupelor sale.

Labienus avu un mare număr de răniţi, pe care îi transportă la Adrumatos cu căruţele.

Petreius, lovit de o suliţă în timpul luptei, fu oblibat să se retragă în spatele frontului şi încetă să mai lupte.

Onorurile zilei le avu Cezar.

Dar el înțelese că, atîta timp cît nu-și avea adunate toate trupele, ar fi fost un miracol să poată lupta împotriva unor forțe de patru ori mai numeroase. În consecință, porunci să se tragă două linii fortificate de la tabără și de la orașul Ruspinus pînă la mare, pentru a putea comunica în ambele sensuri și pentru a putea primi fără nici o dificultate ajutoarele pe care le aștepta; porunci apoi, să se descarce armele și mașinile aflate pe vase și înarmă cu ele soldații pe care îi adusese flota de la Rhodos și din Galia.

Intenția sa era de a-i amesteca printre cavalerie, așa cum făcuse inamicul, iar asta avea să aibă un efect cu atît mai mare cu cît flota venită din Rhodos aducea excelenți arcași din Siria.

Problema era urgentă; în trei zile sosea Scipio — despre asta Cezar fusese informat precis — și aducea cu el opt legiuni, patru mii de călăreți și o sută douăzeci de elefanți.

Însă pentru Cezar trei zile erau cît trei luni pentru un altul.

În douăzeci și patru de ore se organizară ateliere pentru forjarea de săgeți și de sulițe.

Apoi, pentru că își dădu seama că avea să fie folosit tot ficrul existent, Cezar trimise corăbii în Siria, ca să caute fier, nuiele și grinzi pentru berbeci, nici unul din sorturile de lemn care creșteau pe coasta Africii nefiind bune pentru așa ceva.

În sfîrșit se văzu că nu mai aveau grîu, pentru că toți plugarii fuseseră înrolați în armata lui Pompei; grîul care se afla în orașe fusese ridicat, iar rezervele din cetăți se epuizaseră.

El începu să-i măgulească pe cetățeni și curînd se făcu atît de îndrăgit de ei încît fiecare sfîrși prin a împărți cu el rezerva pe care o avea îngropată în pămînt sau păstrată ascunsă pentru folosul său personal.

Cînd Cezar voia ceva, nimic nu-i era imposibil lui Cezar.

LXXVII

Scipio plecase din Utica.

El îl lăsase acolo pe Cato, căruia orașul îi datora faptul că nu fusese șters de pe fața pămîntului.

Dar, cu toate că rămăsese uman şi îndurător, Cato îşi păstrase ura înverşunată împotriva lui Cezar.

El avea alături pe tînărul Pompei care, cuprins de unul din acele momente de îndoială ce atinge şi inimile cele mai vileze, rămînea inert şi nehotărît. Cato îl îndemna necontenit să se răzbune.

— La vîrsta ta, tatăl tău, văzînd Republica împilată şi oamenii cumsecade ucişi sau exilaţi, animat de curajul său şi de dorinţa de glorie, a strîns resturile armatei care slujise sub tatăl său şi a salvat Roma şi Italia, înmormîntate sub propriile lor ruine, ca să spunem aşa. Apoi, cu o iuţeală fără pereche, el recuceri Africa şi Sicilia şi-şi căpătă un renume nemuritor, obţinînd triumful aproape la ieşirea din perioada copilăriei şi nefiind încă decît simplu cavaler. Iar tu, moştenitorul gloriei sale şi care ar trebui să-i fii moştenit şi curajul, spune-mi, n-ai vrea să te duci în Spania să întîlneşti prietenii tatălui tău şi să dai Republicii ajutorul pe care ea ţi-l cere în momentele ei de deznădejde?

Pînă la urmă, afectat de aceste mustrări şi văzînd că Scipio se îndrepta împotriva lui Cezar, tînărul Pompei luă treizeci de vase, printre care şi cîteva nave de război şi se îndreptă din Utica spre Mauritania, împreună cu două mii de oameni, liberi şi sclavi. Din nefericire, prima lui încercare fu un eşec. El se apropie de Ascurus, unde se afla o garnizoană, şi somă oraşul să se predea. Dar în loc să răspundă la somaţie, cum se aştepta Cneius, garnizoana ieşi, din cetate, căzu asupra oamenilor săi, îi puse pe fugă, încît aceştia abia avură timp să se retragă pe nave, iar el se îndreptă spre insulele Baleare, abandonînd Africa pentru a nu mai reveni niciodată.

În timpul acesta, Scipio îşi aşezase tabăra la Adrumetus şi, după ce acordă trupelor sale un repaus de cîteva zile, ajunse la tabăra lui Labienus după un marş de o noapte întreagă.

Odată joncţiunea făcută, el începu, graţie numeroasei sale cavalerii, să facă incursiuni pînă în tabăra lui Cezar, pîndind şi căzînd pe neaşteptate asupra oamenilor care se duceau după apă şi după furaje.

Curînd, Cezar se găsi în cea mai mare dificultate.

Convoaiele din Sicilia şi Sardinia nu mai veneau; din cauza furtunilor de iarnă, bastimentele nu mai îndrăzneau să navigheze de-a lungul coastei; încît Cezar, avînd liberă

doar o leghe sau o leghe şi jumătate de coastă, era lipsit şi de pîine pentru oameni şi şi de furaje pentru cai.

Juba află de la cercetaşii săi situaţia disperată în care se găsea Cezar şi, fiind de părere că nu trebuia să i se lase acestuia timpul să se refacă, ieşi cu toate forţele de care dispunea, ca să-l întîlnească pe Scipio.

Insă, profitînd de această absenţă, Publius Sitius, care ţinea cu Cezar, împreună cu regele Bogud — pe care romanii îl numeau Bochus şi care făcea un război personal, împins de soţia sa, Eunoe, îndrăgostită de Cezar; — Publius Sitius şi regele Bogud pătrunseră în ţara regelui numid şi ocupară, prinlr-o lovitură, Cirta, una din capitalele sale, şi după Cirta încă două localităţi din Getulia, pe ai căror locuitori îi masacrară.

Juba află acestc veşti în momentul în care era doar la cîteva ore de marş depărtare de tabăra lui Scipio. Se întoarse brusc şi-i ceru acestuia să-i trimită imediat toate trupele pe care i le împrumutase,cu excepţia a treizeci de elefanţi.

In acelaşi timp se răspîndi vestea — şi inactivitatea lui Cezar confirmă acest zvon — că la Ruspinus nu se găsea Cezar, ci unul din locotenenţii săi.

Nevoind să se creadă că-şi pierduse încrederea în destin pînă într-alîta încît ajunsese să poarte război în Africa prin locotenenţii săi, Cezar trimise mesageri în toate părţile, cu misiunea de a confirma faptul că el însuşi comanda armata.

De îndată ce se află că el se găsea la Ruspinus, scrisorile începură să curgă, şi unele personalităţi se prezentară în tabăra lui.

Toţi se plîngeau de înfiorătoarele cruzimi ale duşmanilor. Aceste plîngeri loveau în acelaşi timp în firea miloasă şi în orgoliul lui Cezar. De aceea, el ceru pretorului Albinus şi lui Rabeius Postumus să-i trimită, fără întîrziere şi fără nici un fel de scuză, restul trupelor pe care le avea în Sicilia, scriindu-le că nu putea permite să vadă Africa ucisă sub ochii lui şi prevenindu-i că dacă ar fi întîrziat măcar cu o lună, întăririle care trebuiau să sosească n-ar mai fi găsit nici o casă în picioare.

El stătea aproape tot timpul pe un cap mai ridicat al ţărmului, privind spre Sicilia, în aşteptarea întăririlor, a căror sosire trebuia să pună capăt

inactivității sale de pînă atunci.

Apoi, nevăzînd nimic, revenea din cînd în cînd în tabără, poruncea să se sape un nou șanț, să se întărească vreo nouă citadelă, să se ridice forturi pînă la mare, atît pentru apărarea armatei cît și pentru a nu o lăsa fără ocupație.

La rîndul său, Scipio, ca să-și dreseze elefanții, își împărțise în două grupuri aruncătorii cu praștia, unii cu misiunea să arunce cu pietre împotriva monstruoșilor săi aliați, ceilalți, să-i împingă înainte dacă, speriați de această ploaie de pietre, ar fi încercat să fugă. Dar dresarea era foarte grea — spune autorul contestat al *Războiului din Africa* — pentru că în timpul luptei chiar cel mai dresat elefant poate să facă rău și prietenilor și dușmanilor.

În același timp, Scipio își oferea plăcerea cîtorva ucideri în așteptarea prescripțiilor de la Roma.

Tot atunci, Virgilius Petronius, locotenentul său care comanda în Thapsa, văzînd că vasele lui Cezar sînt jucăria vîntului, rătăcind la întîmplare fără să știe unde se află, pregăti niște bărci și șalupe, le umplu cu arcași și porni în urmărirea navelor rătăcitoare.

De mai multe ori, bărcile și șalupele fură respinse, dar într-o zi el cuceri un mare bastiment în care se găseau doi tineri spanioli, tribuni ai legiunii a cincea, al căror părinte fusese făcut senator de Cezar, și un centurion din aceeași unitate, numit Salienus.

Prizonierii fură conduși la Scipio, care porunci pe loc să fie uciși după trei zile, pentru ca să aibă timpul să-și îndure agonia.

În momentul execuției, cel mai vîrstnic dintre cei doi tineri nu ceru altceva decît să fie ucis primul, pentru a nu avea durerea să-și vadă fratele ucis sub ochii săi.

Pentru că se adresase soldaților și nu lui Scipio, cererea îi fu respectată.

Aceste cruzimi se cunoșteau în tabăra lui Cezar și inima lui sîngera de durere. Dar, destul de puternic cum era prin întăriturile pe care le realizaze — și mai ales prin geniul său militar — ca să nu se teamă că Scipio ar fi putut să-l atace în tabără, nu era însă destul de sigur, ținînd seama de trupele puține de care dispunea, că l-ar fi putut zdrobi pe dușman dintr-o singură lovitură pentru a se hotărî să accepte o bătălie decisivă.

Şi totuşi, în fiecare zi Scipio ieşea din tabără şi venea să-i ofere bătălia, rînduindu-şi trupele ca pentru luptă în faţa taberei lui Cezar, rămînînd acolo cinci, şase ore, retrăgîndu-se apoi în tabără la căderea serii.

După vreo opt, zece zile de asemenea exerciţiu, convins că Cezar tremura în faţa lui, ajunse să se apropie de întărituri pînă la o sută de paşi, cu elefanţii în frunte şi cu armata în spatele lor, întinsă pe un front imens.

Dar Cezar nu se lăsă iritat nici de această demonstraţie, nici de ameninţările cu care era însoţită; îşi adună în ordine şi linişte oameni, plecaţi după furaje, după apă sau după lemne, obişnuindu-i să privească inamicul de sus de pe întărituri, şi să răspundă cu huiduieli la ameninţările acestuia.

Ştiind bine că duşmanul n-ar fi îndrăznit să-l atace în tabără, el nu se obosea să se urce pe întărituri, ci dădea toate ordinele întins în cort, ceea ce nu-l împiedica să meargă în fiecare zi şi să se aşeze pe înălţimea care domina ţărmul, grăbind cu dorinţa şi cu suspinele sale sosirea întăririlor pe care le aştepta de atîta vreme.

LXXVIII

În viaţa unui om ca Cezar apar două sau trei ocazii fericite sau nenorocite, în care norocul sau nenorocul, neputînd merge mai departe, produce o reacţie în rău dacă situaţia e bună, în bine, dacă situaţia e proastă.

Situaţia lui Cezar în acest moment era atît de dificilă, încît nu putea deveni mai rea; o schimbare în bine trebuia neapărat să se producă.

Primele semne ale îmbunătăţirii situaţiei au fost dezertarea getulilor şi a numizilor care se aflau în tabăra lui Scipio. Barbarii aceştia făcură ceea ce, probabil, n-ar fi făcut nişte oameni civilizaţi: îşi amintiră că erau îndatoraţi faţă de Marius şi că Cezar era nepotul său.

Aşa că, încetul cu încetul, getulii şi numizii începură să dezerteze din tabăra lui Scipio şi să treacă în tabăra lui Cezar.

Însă Cezar, care nu avea cu ce să-i hrănească pe

dezertori, îi lăsa la vatră şi le dădea scrisori pentru notabilităţile oraşelor lor, scrisori prin care le invita pe acestea să ia armele, să-şi recunoască libertatea şi, mai ales, să nu trimită ajutoare duşmanilor săi.

Pe de altă parte, soseau la Cezar delegaţi din partea unor oraşe din interior ca să i se supună şi să-i ceară garnizoane pentru apărate, promiţîndu-i că în schimb îi vor trimite grîu Dar Cezar nu dispunea de atîtea trupe încît să-şi poată descompleta tabăra, iar Scipio păzea atît de bine împrejurimile încît i-ar fi cucerit toate convoaiele care ar fi venit pe uscat.

Între timp, Salustiu (ca la Roma, unde puteai fi avocat şi general, aici puteai să fii general şi istoric), între timp Salustiu debarcase în insula Cercina, Kerkeni de astăzi. El îl alungase pe Caius Decius — care păzea aici convoaiele pentru pompeieni — şi, fiind bine primit de locuitorii insulei, încărcă o mare cantitate de grîu pe vasele de comerţ pe care le găsise în port şi le îndreptă imediat spre tabăra lui Cezar.

În acelaşi timp, ca şi cum norocul ar fi voit să-şi plătească datoriile, pretorul Allienus porunci legionarilor a treisprezecea şi a paisprezecea să plece din Lylibeea împreună cu opt sute de călăreţi gali şi cu o mie de aruncători cu praştia sau arcaşi, şi toţi ajunseră cu bine în portul Ruspinus, după patru zile de la plecare.

Cezar, care le aştepta cu nerăbdare, s-a bucurat nespus de mult cînd a văzut apărînd aceste pînze.

El asistă la debarcare şi, îndată ce oamenii se odihniră după oboseala drumului pe mare, fură repartizaţi prin forturi şi linii de apărare.

Aprovizionarea cu alimente şi întărirea adusă armatei răspîndiră o mare bucurie în tabăra lui Cezar.

În schimb, în tabăra lui Scipio era o uimire totală. Pentru că se cunoştea firea întreprinzătoare a lui Cezar, se considera că acesta trebuie să fi fost foarte slab ca să stea închis în tabără.

Scipio hotărî să trimită doi spioni care, sub pretextul că vor să devină cezarieni, să rămînă cîteva zile în tabăra lui Cezar, apoi revenind în tabăra lui Scipio, să-i facă un raport exact de ceea ce au văzut.

Alegerea generalului se opri asupra a doi geţuli cărora le făcu mari promisiuni; ei plecară în tabăra lui Cezar, ca transfugi.

Dar abia se prezentaseră şi fuseseră primiţi sub acest calificativ, că ci cerură să fie duşi în faţa lui Cezar. Ei îi mărturisiră adevăratul motiv al venirii lor în tabără, povestindu-i că Scipio îi trimisese ca să se asigure dacă în dreptul porţilor sau în altă parte erau sau nu pregătite capcane împotriva elefanţilor. Ei adăugară că aproape toţi compatrioţii lor, în amintirea lui Marius, precum şi o parte din soldaţii legiunilor a patra şi a şasea ardeau de dorinţa de a trece de partea sa, dar că nu puteau înşela garda aşezată de Scipio la porţile taberei.

Cezar îi primi minunat, le făcu daruri şi-i trimise în sectorul transfugilor.

Însă a două zi raportul lor fu confirmat de venirea a vreo doisprezece soldaţi din legiunile a patra şi a şasea.

Două zile mai tîrziu, locuitorii din Tysdra îl anunţară pe Cezar că plugarii şi negustorii italieni strînseseră în oraş aproape trei sute de mii de obroace de grîu. Se cerea o garnizoană ca să le păzească.

Se primi şi o scrisoare de la Sitius, anunţînd că intrase în Numidia şi ocupase un fort situat pe un munte unde Juba îşi depozitase toate muniţiile.

Şi astfel, norocul, capricios un moment, dar în realitate credincios, se pregătea să se întoarcă la Cezar.

De aceea, se pregăti de luptă. Întărit cu două legiuni, fără să mai socotim cavaleria şi suliţaşii, el nu se consideră nici acum destul de puternic: trimise şase vase de comerţ să caute la Lylibeea şi restul armatei.

Aceasta sosi la timp.

Chiar în seara zilei în care a debarcat, a douăzeci şi cincea zi a lunii ianuarie, Cezar părăsi tabăra pe la Miezul nopţii, fără să fi prevenit ofiţerii în alt fel decît că trebuiau să fie gata de la prima veghe pentru orice eventualitate.

Mai întîi se îndreptă spre Ruspinus, unde lăsase o garnizoană, apoi, de acolo, o luă la stînga de-a lungul rîului şi ajunse într-o cîmpie de vreo patru leghe, mărginită în amfiteatru de un lanţ de munţi la extremitatea cărora se găsea tabăra lui Scipio. Era o înlănţuire de coline, iar pe creasta cea mai înaltă se construiseră mai de mult nişte turnuri pentru observarea întregii regiuni.

Cezar ocupă, pe rînd, toate crestele şi, în mai puţin de o jumătate de oră, fiecare turn era ocupat de soldaţii săi.

Ajungînd la ultimul turn, se opri: era ocupat de o trupă de numizi.

Cezar nu merse mai departe. El porunci să se traseze o linie de apărare începînd de la locul unde se oprise pînă la locul de unde plecase.

La ivirea zorilor, linia de apărare era aproape terminată.

Văzîndu-l pe Cezar, Scipio şi Labienus ordonară cavaleriei să iasă, o aranjară în linie de bătaie, o făcură să înainteze cîteva mii de paşi, apoi aşezară infanteria în linia a doua, cam la vreo patru sute de metri de tabără.

Cu toate acestea, Cezar continua nestingherit să-şi traseze linia de apărare, dar, văzînd că inamicul se apropia pentru a-i tulbura pe lucrători, desprinse un escadron de cavalerie spaniolă pe care îl susţinu cu un batalion de infanterie uşoară şi le ordonă să ocupe dealul unde era instalată poziţia numizilor.

Cavaleria şi infanteria, cărora de mult timp le era sete de luptă, atacară cu atîta înflăcărare, încît încă de la prima şarjă pătrunseră în linia de apărare duşmană, de unde nu mai putură fi scoşi. Ele rămaseră stăpîne pe poziţie, după ce uciseseră şi răniseră o parte din apărători.

Atunci, Labienus, voind să repare acest insucces, luă din rezerva armatei două mii de oameni, adică întreaga aripă dreaptă, şi porni în ajutorul numizilor. Cezar însă, văzînd corpul de armată respectiv îndepărtîndu-se imprudent în toiul luptei, desprinse toată aripa sa stîngă pentru a-l tăia, acoperindu-şi mişcarea, datorită unei imense fortăreţe flancată de patru turnuri, care-l împiedica pe Labienus să vadă ceea ce se petrecea, aşa că acesta nu observă manevra decît după ce se trezi cu oamenii lui Cezar în spate.

La vederea romanilor, numizii o rupseră la fugă, lăsînd să fie măcelăriţi germanii şi galii, căsăpiţi pînă la unul, deşi se luptară aşa cum ştiau şi germanii şi galii să o facă.

În acelaşi timp, infanteria lui Scipio, care se afla în poziţie de luptă în faţa taberei, văzînd dezordinea produsă, se retrase şi intră în tabără prin toate porţile.

La rîndul său, Cezar, înţelegînd că reuşise să alunge duşmanul din cîmpie şi de pe dealuri, porunci să se sune retragerea şi dădu dispoziţii cavaleriei să intre în tabără,

aşa că pe cîmpul de luptă nu rămaseră decît trupurile goale şi albe ale galilor şi ale germanilor, dezbrăcate de arme şi de îmbrăcăminte.

LXXIX

A doua zi, fu rîndul lui Cezar să ofere lupta, dar Scipio nu ieşi din fortificaţiile sale.

Totuşi, cînd îl văzu pe Cezar, care înaintase puţin cîte puţin de-a lungul muntelui, că era aproape gata sa ocupe oraşul Usila, de care nu-l mai despărţea decît un sfert de leghe, oraş de unde el se aproviziona cu apă şi alimente, n-avu incotro şi ordonă ieşirea trupelor.

El le aşează în linie de bătaie pe patru rînduri şi plasă, în prima linie cavaleria amestecată cu elefanţi înarmaţi şi purtînd turnuri pe spate.

Întrucît această primă linie se puse în mişcare aşa cum era organizată, Cezar crezu că Scipio se hotărîse să dea lupta şi porunci trupelor să se oprească în faţa celăţii.

Scipio îşi opri şi el trupele, dar în spatele celăţii.

Fiecare rămase aşa, în linie de bătaie, fără să se clintească, pînă la căderea serii; apoi fiecare intră în tabăra sa.

A doua zi, Cezar îşi prelungi fortificaţiile în aşa fel încît să se poată apropia de inamic.

În timp ce toate acestea se petreceau pe uscat, Cezar suferea pe mare o înfrîngere, dacă înfrîngere se poate numi evenimentul pe care îl vom povesti.

Una din navele de aprovizionare, făcînd parte din ultimul convoi venit din Sicilia, îndepărtîndu-se de celelalte, fu capturată de bărcile şi şalupele lui Virgilius în apropiere de Thapsus, în timp ce o altă galeră era capturată de flota lui Varus şi Octavianus.

În prima navă se aflau Quintus Considius şi Lucius Tacida, un cavaler roman; în cealaltă se găsea un centurion din legiunea a paisprezecea cu cîţiva soldaţi.

Soldaţii şi centurionul fură duşi în faţa lui Scipio, care îi primi, şezînd pe jilţul de judecători.

— Pentru că, spre norocul vostru, spuse el, aţi căzut în mîinile mele, voi care desigur că sînteţi siliţi să luptaţi sub ordinele lui Cezar, nu ezitaţi şi spuneţi deschis dacă vreţi să urmaţi partida Republicii şi a tuturor oamenilor

de bine, cu asigurarea deplină şi sigură nu numai a vieţii şi a libertăţii, dar şi a unei bune recompense.

Scipio vorbea aşa, crezînd că prizonierii ar primi această favoare cu înflăcărare.

Dar centurionul, luînd cuvîntul, i se adresă lui Scipio, fără a-l numi imperator:

— Îţi mulţumesc eu, prizonierul tău, pentru că îmi oferi viaţa şi libertatea. Aş primi cu plăcere cele două lucruri atît de preţioase pe care mi le propui, dacă le-aş putea accepta fără a face o crimă.

— O crimă? repetă Scipio.

— Desigur, spuse centurionul, n-ar fi oare o crimă să mă prezint în luptă împotriva lui Cezar, după ce am luptat pentru el timp de peste douăzeci de ani şi să ridic spada mea împotriva vitejilor mei tovarăşi de luptă, pentru care mi-am pus adesea viaţa în primejdie? ... Aşa că, te rog, Scipio, nu mă constrînge. Dacă vrei să-ţi încerci forţele, lasă-mă să-mi aleg zece oameni dintre prizonierii tăi şi cu aceşti zece camarazi mă ofer să lupt cu una din cohortele tale, pe care o vei alege! Apoi, după rezultatul luptei noastre, vei putea judeca rezultatul războiului.

Scipio fu indignat de această sfidare. El ordonă ca centurionul şi toţi prizonierii în vîrstă de peste treizeci şi cinci de ani să fie ucişi. Ordinul se execută pe loc.

Celorlalţi, adică lui Tacida, Considius şi cei care fuseseră prinşi împreună cu ei, Scipio nu le permise nici măcar să fie aduşi înaintea sa. Ei fură repartizaţi în diferite corpuri ale armatei.

Cezar află aceste întîmplări şi fu atît de disperat, încît destitui pe căpitanii galerelor care supravegheau marea din faţa oraşului Thapsus pentru a asigura securitatea convoaielor.

Cam în timpul acesta, Cezar făcu cunoştinţă cu simunul.

Într-o noapte, cam pe la al doilea schimb, după apusul pleiadelor, se iscă o furtună înspăimîntătoare. Vîntul ducea cu el nori de nisip şi de pietriş, încît peste tabără cădea o adevărată ploaie de pietre. Aceasta nu-i deranja pe oamenii lui Scipio, care avuseseră timp să-şi construiască colibe unde să se poată adăposti. În schimb, pentru oamenii lui Cezar era un necaz nemaipomenit, pentru că, mutîndu-se aproape în fiecare noapte din tabără în tabără, n-avuseseră timp să-şi construiască adăposturi. Nefericiţii, alergau ca icşiţi din minţi apărîndu-se de

uragan cu sculurile; dar erau smulşi de pe pămînt, răsturnaţi şi luaţi de trimbele dc vijelic.

Fusese o noapte leribilă, carc aproape că cchivalase cu o înfrîngerc. Toate alimentele se stricară, toate focurile se stinseră, iar acrul sc incărcă cu atîta electricitate încît în vîrfurile sulițelor legiunii a cincea se iviră flăcări, minune carc înfricoşă pe toţi soldaţii.

Trecuseră două sau trei luni dc zile fără ca Cezar să fi putut antrena inamicul într-o bătălie decisivă. În sfîrşit, întrucît în inlcrvalul acesta Cezar avusese timpul să-şi adune aproapc toatc trupclc, întrucît folosise timpul acesta ca să le instruiască în lupta cu elefanţii, pentru care adusese elefanţi din Italia, şi întrucît acum caii şi călăreţii ajunseseră să ţină piept cu succes atacului acestor animalc, el părăsi tabăra într-o noapte şi, făcînd unul din marşurile pe care numai el era în starc să le facă, în ziua de 4 aprilie asedie oraşul Thapsus.

La Thapsus, comanda Virgilius. Deşi era unul din cei mai pricepuţi locotenenţi ai lui Pompei, deşi dispunea de o bună garnizoană, fiind însă atacat din toatc părţile de armala lui Cezar, era evident că n-ar fi putut rezista acestui eforl.

Scipio avea deci de ales, să-şi abandoneze unul din cei mai buni căpitani, sau să riştc o bătălie dccisivă.

Riscă bătălia.

El porni în ajutorul oraşului şi îşi plasă armata in două tabere separate.

Împreună cu tabăra lui Juba, erau trei labere.

Cezar lucra la încercuirea cu şanţuri a oraşului. El află ce se petrece, vede duşmanul, îi apreciază poziţia, opreşte lucrul, porunceşte lucrălorilor să-şi ia armele, lasă două legiuni sub comanda proconsulului Aquenas să păzească labăra şi aleargă împolriva duşmanului.

În mai puţin de o oră, cele două armate se găsesc faţă în faţă.

O parte din armata duşmană se şi află în formaţie de luptă, în timp ce restul este ocupată să se fortifice; ea se găseşte în faţa şanţurilor, cu elefanţii pe aripi.

Cezar îşi dispune armata pe trei linii, aşază legiunile a doua şi a zecea pe aripa dreaptă, a noua şi a opta pe aripa stingă, iar pe celelalte cinci în centru, ca să acopere flancul luptei, unde se găsesc arcaşii, aruncălorii cu praştia şi cele cinci cohorte deslinate să susţină efortul elefanţilor. Apoi, trecînd pe jos, în grabă, printre rînduri, el reaminteşte bălrînilor soldaţi victoriile obţinute, îi

îndeamnă pe ceilalţi să le urmeze curajul, dar, deodată, se opreşte, nedecis şi tremurînd.

Cezar simte că-i vine o criză din boala aceea teribilă de care suferă — epilepsia.

În acel moment fu înconjurat de locotenenţii săi, care îl rugau să nu uite să le dea cuvîntul de ordine.

El lăsă să-i scape cu o voce sacadală şi cu buzele pălind ca de moarte cuvintele *Bona Fortuna*, care se răspîndiră cu iuţeala fulgerului pesle tol frontul de luptă.

Apoi, simţind că sînt inutile toate eforturile sale ca să lupte împotriva răului care îl năpădeşte, şi că răul trebuie lăsat să-şi urmeze cursul, înterzice să se pornească la luptă.

Dar este prea tîrziu; deodată se aude sunînd alacul. Un trompet din aripa dreaptă a fost silit de soldaţi să dea semnalul de luptă.

Ca prin ceaţă, Cezar vede armata punîndu-se în mişcare; dar pămîntul parcă îi fuge de sub picioare, cerul îi pare cînd negru, cînd de culoarea sîngelui şi, ca să nu se vadă spuma ce-i apare la gură, mai are putere să se acopere cu manlaua înainte de a se prăbuşi murmurînd:

— Bona Fortuna!

Şi într-adevăr, totul avea să depindă de norocul lui Cezar, pentru că de data aceasta geniul său nu participă cu nimic la luptă.

A fost un al doilea Pharsalus.

Nu numai că soldaţii lui Cezar au cucerit cîmpul de luptă, dar au pus stăpînire şi pe tabăra duşmană.

Pompeienii se refugiară în tabăra în care se opriseră în ajun, dar învingătorii îi urmăriră şi aici. Însă, ajunşi în faţa acestor noi înlăriturl, nu mai ştiau ce să facă. Din fericire, Cezar, scăpat din criză, veni în goană, strigînd:

— În şanţuri, prieteni, în şanţuril

A doua tabără fu cucerită ca şi prima.

Părăsiţi de Scipio şi Juba, care fugeau mîncînd pămîntul, soldaţii fură masacraţi fără milă.

Cezar avea nu să se răzbune—căci Cezar nu se răzbuna niciodată—ci să lase să se răzbune uciderea alor săi.

Ca şi la Pharsalus, amănunte ciudate au supravieţuit acestei mari bătălii, numita bătăliea de la Thapsus.

Un veteran din legiunea a cincea văzu un elefant rănit care înnebunit de durere, se aruncase asupra unui senator dezarmat şi, ţinîndu-l sub picioare, îl strivea lovindu-l cu genunchiul, urlînd şi bălind omul cu trompa.

El se apropie cu îndrăzneală de animal şi aruncă în el sulița. Rănit o doua oară, elefantul părăsi corpul pe jumătate slrivit şi se întoarse împolriva noului său adversar, îl cuprinse cu lrompa, îl legănă în aer şi se pregăti să-l izbească de pămînt. Dar, oricîl de scurtă fu această clipă, soldalul îl lovi cu sabia peste lrompă atît de puternic încît o retează, iar el căzu la pămînl având încă încolăcit în jurul trupului acest şarpe înfiorător.

Elefantul, agitîndu-şi lrompa ciunlită şi însîngerată, o rupse la fugă spre ceilalți elefanți, scoțînd țipete îngrozitoare.

În seara zilei bătăliei de la Thapsus, Cezar cucerise trei tabere, căci după ce ocupase tabăra lui Scipio el se îndreptase asupra taberei lui Juba, ucisese zece mii de oameni, rănise douăsprezece mii şi alungase restul, adică încă aproape şaizeci de mii de oameni. Pompeienii, care nu ştiuseră să lupte, ştiuseră să moară.

Metellus fugea pe un vas; cezarienii abordară vasul.

— Unde este generalul? întrebară ei.

— E în siguranță, răspunse Metellus străpungîndu-se cu sabia.

Juba şi Petreius fugiseră în goana mare spre Zama, una din capitalele Numidiei. Înainte de plecare, Juba pusese să se ridice un mare rug în piața publică.

— Dacă voi fi învins, spusese el, voi porunci să se aşeze pe acesl rug toate comorile mele, voi pune femeile mele să se urce pe el şi voi da foc oraşului. Şi flăcările care vor cuprinde oraşul vor aprinde şi rugul meu.

Amenințarea aceasta nu fusese uitată.

Văzîndu-l pe Juba revenind învins, locuitorii din Zama închiseră porțile şi, urcîndu-se pe ziduri, îi slrigară lui Juba că, dacă se va apropia în bătaia arcurilor, aveau să-l copleşească sub mulțimea săgeților. Juba îşi ceru femeile; ele îi fură refuzate. Îşi ceru comorile, dar şi ele îi fură refuzate.

Atunci, întorcîndu-se spre Petreius, îi spuse:

— Ei bine, acum nu ne mai rămîne decît să facem ceia ce am spus.

Ceea ce se înțeleseră Pelreius şi Juba era să se lupte între ei.

Îşi scoaseră paloşele şi începură o adevărată luptă de gladialori, ca să moară.

Dar inslinclul de conservare fu mai puternic şi fiecare făcu toate eforlurile ca să-şi ucidă adversarul.

Juba, mai puternic sau poate mai abil, străpunse cu paloşul trupul lui Petreius.

Petreius se prăbuşi fără suflare.

Apoi, temîndu-se să nu dea greş incercînd să se sinucidă, Juba chemă un sclav şi, înlinzîndu-i gîtul, îi porunci să-l ucidă.

Sclavul se supuse şi-i tăie capul.

Ce mai rămăsese din armata pompeiană se refugiase pe o înălţime, în apropierea taberei lui Juba.

Dar şi tabăra aceasta fiind cucerită, fugarii fură înconjuraţi de învingători.

Atunci, nenorociţii aceia, văzîndu-se pierduţi, începură să-şi arunce armele, să implore mila camarazilor de alădată şi să-i numească fraţi. Dar cezarienii, indignaţi de crimele pe care Scipio le făcuse sau le poruncise asupra camarazilor căzuţi în mîinile sale, le răspunseră că ei nu erau asasini şi că trebuie ca învinşii să se pregătească de moarte.Şi toţi fură ucişi pînă la unul.

Cezar nu pierduse decît o sută cincizeci de soldaţi.

El mai rămase încă în formaţie de luptă în faţa localităţii Thapsus, cu cei şaizeci şi patru de elefanţi pe care îi capturase complet armaţi şi cu turnuri pe ei. Spera să învingă prin prezenţa sa acolo încăpăţînarea lui Virgilius şi a celor care erau cu el. Îi somă să se predea, dar nu primi nici un răspuns. Alunci, personal se apropie de ziduri şi-l strigă pe Virgilius pe nume, dar acesta nu se arătă.

Cezar nu mai putea pierde timp în faţa oraşului Thapsus. El îşi strînse armata chiar sub zidurile cetăţii, îi lăudă pe soldaţi, acordă recompense vechilor legiuni şi, de la înălţimea jilţului său, distribui fiecăruia premiile pentru vitejii. Apoi lăsînd lui Rebilius trei legiuni, ca să continue asediul oraşului, două legiuni lui Domitius ca să asedieze Tysdra, unde comanda Considius. El se îndreptă spre Utica, trimiţînd înainte pe Messala cu cavaleria, căci cavaleria lui Scipio fugise în aceeaşi direcţie.

Cavaleria pompeiană ajunse în faţa oraşului Pasades; dar, aflînd despre înfrîngerea lui Scipio, locuitorii refuzară să deschidă porţile.

Atunci fugarii forţară oraşul, aprinseră un mare rug în mijlocul pieţei publice şi-i aruncară în flăcări pe toţi locuitorii, fără deosebire de vîrstă sau de sex.

Cezar îi urmări de aproape, dar sosi prea tîrziu ca să mai poată împiedica aceste măceluri.

A treia zi după bătălie, în limpul nopţii, un curier sosea la Utica şi-l anunţa pe Cato că o mare bătălie avusese loc la Thapsus, că totul fusese pierdut fără posibilitate de salvare că Cezar ocupase tabăra lui Scipio şi tabăra lui Juba şi că acum se îndreaptă spre Utica.

Două zile mai tîrziu, cavaleria aceea care fugise din Thapsus, care dăduse foc oraşului Pasades şi-i ucisese locuitorii, apăru în faţa oraşului Utica.

Acolo, adică la picioarele zidului oraşului, într-un mic relranşament ridicat chiar de ea, se afla plebea, pe care Cato o dăduse afară din cetale din cauza părerilor sale favorabile lui Cezar. Ştiind-o ostilă, Cato poruncise să fie păzită, aşa cum am spus, de o parte din locuitori, în timp ce restul locuitorilor păzea oraşul.

Fugarii se informară şi aflară că oamenii pe care îi vedeau în faţa lor erau cezarieni expulzaţi din cetate de Cato.

Alunci ei voiră să-i trateze şi pe aceştia după cum făcuseră cu locuitorii din Pasades. Dar cezarienii se înarmară cu bîte şi pietre şi, încurajaţi de zvonul victoriei lui Cezar, care ajunsese pînă la ei, îi respinseră pe pompeieni, care intrară fioroşi în oraş gata să reverse asupra lui prea plinul mîniei ce îi slăpînea.

Şi în adevăr, se aruncară asupra caselor cu o înfăţişare mai aspectuoasă, le jefuiră şi uciseră o parte din locuitorii lor.

Cato veni în grabă şi-i rugă, în numele omenici, să se oprească;dar omenia era o virtute complet necunoscută pompeienilor. El fu obligal alunci să folosească faţă de ei alle argumente: dădu fiecăruia cîte o sută de sesterţi şi-i eliberă din armată. Faustus Sylla le mai dădu încă pe atît din banii săi, se puse în fruntea lor şi, neştiind ce se întîmplase cu Juba, se îndreptă cu ei spre Zama, unde credea că o să-l găsească pe regele numid.

Să ne oprim ca să vedem ce se întîmplase cu ceilalţi pompeieni.

Vergilius, văzînd că era încercuit pe mare şi pe uscat, iar cei din parlida lui morţi sau fugiţi, se predă lui Rebilius pe cuvînl.

Considius, care se găsea în Tysdra cu o garnizoană de getuli şi de gladialori, aflînd la rîndul său de înfrîngerea lui Scipio şi de apropierea lui Domitius, pierdu speranţa că ar mai fi putut păstra oraşul şi fugi în taină, însoţit de

cîțiva geluli, care îl uciseră în drum, ca să-i fure banii aflați asupra sa.

În sfîrșit, Scipio, care se retrăsese pe galere cu speranța de a trece în Spania, fu multă vreme clătinat de furtună și în cele din urmă aruncat în portul Hipponus (Bone), unde fu încercuit de flota lui Sitius, care se afla în radă. El încercă să fugă, dar basimentele sale, fiind de o forță inferioară, fură scufundate și dispărură în valuri cu toți cei ce le ocupau.

LXXX

Am anticipat asupra evenimentelor, pentru a sfîrși cu toți comandanții pompeieni înainte de a ajunge la Cato. Am povestit cum după bătălia de la Thapsus, primise vestea despre înfrîngerea lui Juba și a lui Scipio și cum a doua zi, trei sute de călăreți fugari, respinși cu pietre și ciomege de plebea pe care Cato o gonise din cetate, pătrunseră în oraș, jefuiră casele cele mai bogate și nu plecaseră decît după ce Cato le plătise o sumă de o sută de sesterți de om și după ce încasaseră încă peatît din partea lui Sylla.

La vestea aceasta și la vederea fugarilor, în oraș se produsese o mare tulburare; fiecare voia să fugă, crezîndu-se insuficient apărat de zidurile cetății; lumea fugea pe străzi ca ieșită din minți, scoțînd strigăte de disperare. Dar Cato le ieși înainte și-i opri pe cei întîlniți în cale. Apoi repetă de nenumărate ori că veștile rele se exagerează întotdeauna și că, după toate probabilitățile, necazul nu era atît de mare pe cît se spunea; astfel reuși să potolească tumultul.

Cato instituise un consiliu de trei sute de notabilități, alese dintre romanii stabiliți în Africa și care se ocupau cu probleme de negoț sau de bancă.

Consiliul se numea «Cei trei sute».

Calo se îndreptă și el spre același loc. Însă, pe cînd toată lumea, încă zăpăcită, mai umbla agitată încoace și încolo, el traversă orașul, calm, hotărît, ținînd în mînă un registru pe care îl citea în timpul mersului. Registrul cuprindea resursele de război, mașini, arme, alimente, soldați.

Cînd toată lumea fu adunată, Calo se adresă mai întîi celor Trei Sute, le lăudă zelul și fidelitatea pe care le

dovedisera pînă atunci, îi îndemnă să nu-şi piardă speranţa şi mai ales să nu se despartă unii de alţii şi să fugă care încotro; după părerea lui Cato, aşa ceva ar fi însemnat pieirea tuturor.

— Dacă rămîneţi uniţi, le spuse el, Cezar vă va respecta şi mai mult, iar dacă îi veţi cere îndurare, vă va ierta mult mai uşor. Totuşi, analizaţi ce aveţi de făcut, vă las stăpîni pe deplin pe faptele voastre. Gîndiţi-vă, luaţi o hotărîre, nu voi condamna nici una din cele două alternative: dacă sentimentele voastre se schimbă după cum bate vîntul norocului, aş atribui această schimbare necesităţii. Vreţi să ţineţi piept nenorocirii, să înfruntaţi pericolul, să apăraţi libertatea? Voi lăuda şi voi admira corectitudinea şi mă voi oferi să vă servesc ca şef, să lupt alături de voi. Abia cînd veţi ajunge să vedeţi care va fi soarta patrici — căci patria voastră nu este nici Andrumetus, nici Utica, ci Roma, care de mai multe ori s-a ridicat prin propria ei măreţie din prăbuşiri şi mai triste decît cea de acum — vă mai rămîn multe posibilităţi de scăpare, multe posibilităţi de a fi în siguranţă. Faptul important este să luptaţi împotriva unui om care acţionează nu după voinţa lui, ci sub presiunea împrejurărilor şi pe care problemele sale îl trăsc în acelaşi timp în toate părţile. Spania, răsculată împotriva lui Cezar, a îmbrăţişat partida fiului lui Pompei. Roma însăşi încă n-a acceptat complet un jug cu care nu este obişnuită; ea se revoltă împotriva robiei, gata să se ridice la cea mai mică schimbare. Nu fugiţi de pericol, ci, dimpotrivă, învăţaţi chiar din exemplul duşmanului vostru, care, pentru a comite cele mai mari nedreptăţi, îşi riscă viaţa în fiecare zi, fără a avea, ca voi, drept scadenţă a unui război al cărui succes este nesigur, fie o viaţă fericită dacă veţi fi învingători, fie cea mai glorioasă dintre morţi dacă muriţi în timpul luptei. În sfîrşit, chibzuiţi între voi, implorînd zeii pentru ca, drept preţ al virtuţii şi al zelului pe care le-aţi arătat pînă acum, să ducă la bun sfîrşit hotărîrile luate.

Aşa vorbi Cato. Nu numai cuvintele sale, dar mai ales exemplul său au găsit un larg ecou în rîndul auditoriului; cei mai mulţi dintre ei, văzînd această noblele a sufletului, această omenie şi această cutezanţă, uitară primejdia momentului şi-l priviră pe Cato ca pe un şef invincibil.

Aşa că i se acordară depline puteri.

— Mai bine să murim, spuseră ei ascultîndu-l pe

Cato, decît să ne salvăm viaţa trădînd o cinste atît de perfectă.

Unul din cei Trei Sute propuse să se acorde libertate sclavilor şi aproape toată adunarea se alătură acestui aviz. Dar Cato se opuse.

— Aşa ceva, spuse el, este şi injust, şi nelegitim. Dacă stăpînii lor i-ar elibera, eu voi primi cu plăcere în armata mea pe cei care vor fi la vîrsta să poarte armele.

Imediat se ridicară mai multe voci spunînd:

— Noi acordăm libertatea sclavilor noştri.

— Bine, spuse Cato, să se ia act de această declaraţie.

Declaraţiile fură înregistrate.

În timpul acesta, Cato primi nişte scrisori din partea lui Juba şi a lui Scipio.

Juba se refugiase în munţi şi încă nu încercase fatala acţiune asupra oraşului Zama. El voia să afle de la Cato ce avea de gînd să facă.

— Dacă pleci din Utica şi vrei să te întîlneşti cu mine, îi scria el, te voi aştepta; dacă ai vrea să susţii acolo un asediu, voi veni şi eu cu armată ca să te ajut.

Scipio era ancorat în spatele unui promontoriu, nu departe de Utica, şi aştepta acolo, să vadă ce hotărîre avea să ia Cato.

Cato reţinu mesagerii care aduseseră aceste scrisori pînă cînd fu sigur de poziţia pe care aveau să o adopte cei Trei Sute.

Dar, curînd, sfatul se împărţi în două tabere. Senatorii din Roma care cu orice preţ voiau să ajungă să se aşeze din nou pe scaunele lor curule, erau plini de entuziasm, gata pentru orice sacrificiu; după discursul lui Cato, ei îşi eliberară sclavii şi-i înrolară. Ceilalţi, negustorii, speculanţi care făceau negoţ pe mare sau făceau pe cavalerii şi a căror principală bogăţie o constituiau sclavii, aceştia uitară repede discursul lui Cato şi-l analizară prin prisma vederilor lor.

«Sînt corpuri, scrie Plutarh, care îşi pierd căldura de îndată ce o primesc şi care se răcesc de îndată ce se îndepărtează de lîngă foc. Aşa erau oamenii aceştia, înfierbîntaţi de prezenţa lui Cato. Cît timp Cato era acolo şi-l aveau în faţa ochilor, cît timp le vorbea şi îi încuraja, totul mergea de minune, dar, cînd rămîneau cu propriile lor gînduri, teama de Cezar le gonea din suflet orice urmă de respect pentru Cato şi pentru virtutea lui».

În adevăr, iată ce spuneau oamenii:

— De fapt, ce sîntem noi şi pe cine refuzăm să-l ascultăm? Oare nu în Cezar se întîlneşte astăzi toată puterea romană? Nici unul din noi nu este un Pompei, un Scipio sau un Cato. Sîntem nişte negustori care n-au altă faimă decît aceea de a fi negustori onorabili. Noi nu avem loc în politică nici acum, nici în viitor. Atunci, de unde pînă unde, într-o vreme în care oamenii cedează în faţa teroarei şi se înjosesc mai mult decît s-ar cuveni să o facă, noi, nişte prăpădiţi, să alegem tocmai momentul acesta pentru a lupta pentru libertatea Romei, prelinzînd, nesăbuiţi ce sîntem, să susţinem în Utica un război împotriva aceluia din faţa căruia şi Cato, şi marele Pompei au fugit, abandonînd în mîinile lui împărăţia lumii? Ce să facem? Noi ne eliberăm sclavii, bieţi sclavi ce sîntem; nu ne rămîne ca libertate decît atîta cît i-o place lui Cezar să ne lase. Să ne trezim dintr-o asemenea nebunie! Să ne cunoaştem lungul nasului şi, atît cît mai este cu putinţă, să facem apel la bunătatea învingătorului şi să-i cerem să ne primească binevoitor.

Observaţi că aşa vorbeau cei mai moderaţi; ceilalţi nu spuneau nimic şi nu aşteptau decît prilejul să pună mîna pe senatori şi să-i predea lui Cezar.

Astfel, cei mai cinstiţi din rîndul acestor demni negustori care în timp de pace ar fi considerat că e ruşinos să nu-şi respecte angajamentele, nu se gîndeau acum decît la o comportare laşă.

Cato cunoştea oamenii cu care avea a face, aşa că nu voia să-i expună pe Juba şi pe Scipio pericolului care îi pîndea pe senatori şi chiar pe el însuşi; căci nimic nu putea să-l asigure că, dacă Cezar ar fi făcut din predarea lui Calo o condiţie a îndurării sale, ei nu l-ar fi predat, aşa cum îşi propuneau să-i predea pe ceilalţi.— Aşa că le scrise celor doi să nu se apropie de Utica.

Atunci, Scipio se hotărî să se întoarcă în Spania şi Juba să rămînă în capitala sa.

Se ştie ce li s-a întîmplat amîndurora.

În timpul acesta, în afară de cei cîţiva călăreţi pe care i-am văzut că au prădat Utica în trecere şi că nu s-au depărtat pînă nu au primit cîte o sută de sesterţi din partea lui Sylla şi tot atît din partea lui Cato, a venit să caute refugiu sub zidurile oraşului un corp de cavalerie deslul de numeros.

Amintindu-şi cum au jefuit primii, Cato le închise porţile oraşului. De aceea, ei îi trimiseră o deputăţie

compusă din trei dintre ai lor

Unii voiau să-l caute pe Juba, alţii cereau să se pună sub comanda lui Cato, iar cei trei soli aveau misiunea de a consulta pe Cato asupra a ceea ce trebuiau să facă. Mai era printre ei şi o a treia parlidă, care, ştiind că locuitorii oraşului Utica erau partizani de-ai lui Cezar, se temeau să intre în oraş. De aceea, îi cerură lui Cato să binevoiască să vină la ei.

Dar Cato se găsea în situaţia lui Dante la Florenţa, cînd, obligat să trimită pe cineva la Veneţia, îşi zicea: «Dacă rămîn eu, atunci cine se duce? Dar dacă mă duc eu, aici cine rămîne?»

Pînă la urmă, îl însărcină pe Marcus Rabrius să rămînă în oraş şi să vegheze asupra celor Trei Sute. Cato luă senatorii, ieşi din oraş împreună cu ei şi se duse la conferinţă.

În absenţa sa, Marcus Rabrius trebuia să primească declaraţiile de liberare a sclavilor, să se poarte blînd cu toată lumea şi să nu forţeze pe nimeni.

Ofiţerii din corpul de cavalerie îl aşteptau pe Cato cu nerăbdare Ei îşi dădeau bine seama că omul acesta era ultima lor speranţă La rîndul lui, şi el conlase foarte mult pe ei

El îi rugă stăruitor ca, avînd să aleagă între el şi Juba, să-l aleagă pe el; avînd de ales între Roma şi Zama, să aleagă Roma îi solicită mai ales să se strîngă în jurul senatorilor care, dacă nu reprezentau o forţă materială, erau o putere politică. Cavaleria ar fi putut intra cu el în Utica, oraş puternic fortificat şi greu de cucerit, aprovizionat cu alimente şi muniţii pentru cîţiva ani, şi să ţină piept lui Cezar, aşa cum făcuse Marsilia, care, neavînd condiţii atît de bune, reuşise, totuşi, să reziste.

Cu lacrimi în ochi, senatorii le făcură aceeaşi rugăminte. Ofiţerii se retraseră ca să se sfătuiască cu soldaţii în privinţa celor ce li se spusese.

În aşteptarea lor, Cato se aşează pe o înălţime, împreună cu senatorii.

Dar abia se instalaseră că văzură venind spre ei în goana calului un călăreţ: era Marcus Rabrius, care venea să-i anunţe că cei Trei Sute se revoltaseră, provocaseră o mare tulburare în oraş şi-i stîrniseră pe locuitori.

Răscoala aceasta era pieirea senatorilor, de aceea ei începură să se vaiete şi să-l roage pe Cato. În această furtună imensă, Cato era singura stea rămasă curată şi

luminoasă, şi fiecare naufragiat se îndrepta spre ea.

El îl trimise înapoi la Utica pe Marcus Rabrius, cu misiunea de a le spune celor Trei Sute, în numele lui, să-l aştepte înainte de a lua vreo hotărîre.

Marcus Rabrius plecă.

Între timp reveniră ofiţerii.

— N-avem nevoie să ne punem în slujba lui Juba sau să devenim numizi presupunînd că l-am urma pe Juba. În plus, nu ne temem de Cezar cît timp vom fi comandaţi de Cato. Dar ni se pare periculos să ne închidem într-un oraş cu locuitorii din Utica, popor paşnic, a cărui fidelitate ne este suspectă. Pentru moment sînt liniştiţi — ofiţerii nu ştiau ce venise să spună Rabrius — dar, de îndată ce va apare Cezar, ei îl vor ajuta să ne atace şi ne vor preda în mîinile lui ... Dacă însă Cato vrea să ne angajăm sub comanda lui, trebuie să renunţe la Utica şi să ne lase să facem cu ea ce vrem noi, şi noi nu-i ascundem cîtuşi de puţin că vom izgoni sau vom ucide pe toţi locuitorii, căci abia atunci ne vom simţi în siguranţă între zidurile acestui oraş.

Cato îşi dădea seama că acestea erau măsurile pe care trebuia să le impună nişte oameni dornici să se găsească în siguranţă; dar erau prea barbare.

Totuşi, cu calmul său obişnuit, Cato răspunse că va discuta cu cei Trei Sute, şi se înapoie în oraş. Dar, la înapoierea sa, cei Trei Sute îşi lepădaseră masca. Ei luaseră cunoştinţă de sentimentele locuitorilor şi, fără înconjur sau menajamente, declarară cu toată hotărîrea că n-aveau să tupile împotriva lui Cezar. Unii chiar murmurară că ar fi foarte politic să se pună mîna pe senatori şi să-i ţină arestaţi pînă la venirea lui Cezar. Dar Cato nu ţinu cont de această părere, pe care se făcu că nici n-o auzise sau poate că într-adevăr n-o auzise, surd cum era.

În timpul acesta, i se anunţă retragerea călăreţilor.

Aceasta era o altă nenorocire. El se temea că, după plecarea călăreţilor, cei Trei Sute se vor deda la acte de violenţă împotriva senatorilor. Aşa că se ridică imediat din mijlocul consiliului, încălecă şi porni după călăreţi.

Aceştia părură fericiţi să-l revadă, îl primiră cu manifestări de bucurie şi-l rugară stăruitor să se salveze, plecînd cu ei.

Cato clătină din cap; luase o altă hotărîre. Cu lacrimile în ochi, el le întinse mîna şi-i rugă să vină în

ajutorul senatorilor, dar văzîndu-i că pleacă fără să țină seamă de rugămințile sale, merse pînă acolo încît se agăță de căpestrele cailor și-i trase spre el ca să-i întoarcă la Utica.

Și, într-adevăr, unora dintre ei li se făcu milă și cedară, iar el obținu de la ei promisiunea să mai rămînă acolo încă o zi, pentru a asigura retragerea senatorilor.

Prin urmare, îi aduse cu el în oraș și-l plasă pe unii la porți, pe alții în citadelă.

Cei Trei Sute se înfricoșară. Ei trimiseră imediat după Cato, rugîndu-l să vină la ei; dar, la rîndul lor, senatorii se strînseră în jurul lui și-l rugară să nu-i părăsească, spunînd că ar însemna să-l abandoneze pe Cato însuși dacă l-ar lăsa pe protectorul și sprijinitorul lor în mîinile acestor trădători și mișei.

«În adevăr, scrie Plutarh, în momentul acela virtutea lui Cato era recunoscută de toți, și toți cei care se refugiaseră în Utica nutreau pentru el aceeași dragoste și aceeași admirație, pentru că niciodată nu se observase în purtarea lui nici cea mai slabă urmă de artificial sau de falsitate».

LXXXI

Această desprindere de orice sentiment, această mare abnegație față de el însuși, acest mare devotament față de alții venea din faptul că de mult timp se hotărîse să moară. Cu cît plutea mai mult pe deasupra acestei vieți, cu atît simțea în suflet o mare amărăciune și o mare durere pentru cei pe care avea să-i părăsească pradă tuturor furtunilor de pe pămînt.

Așa fiind, înainte de a-și pune în aplicare acest sinistru plan, el se hotărî să se îngrijească de siguranța pompeienilor, atîția cîți mai rămăseseră, apoi, după ce va duce la bun sfîrșit această obligație, rămas față în față cu el însuși și cu geniul său învins, să-și ia viața.

«Căci, scrie Plutarh, graba sa de a muri nu se putea ascunde, deși nu pomenise un cuvînt despre aceasta».

El îi asigură deci pe senatori și, pentru a duce la bun sfîrșit sarcina asumată, se duse la cei Trei Sute. Aceștia îi mulțumiră pentru încrederea pe care o avea în ei, îl rugară să-i călăuzească în hotărîrea luată, însă îl anunțară că hotărîrea lor era de nestrămutat.

Hotăriseră să trimită soli la Cezar.

«Vai! îi spuseră ei «noi nu sîntem nişte Caloni şi, toţi la un loc, nu avem virtutea unui singur Cato; înţelege-ne slăbiciunea. Hotărîţi să trimitem o misiune lui Cezar, pentru tine vom cere în primul rînd bunăvoinţa lui. Dacă nu primeşti rugăminţile noastre, atunci nu vom primi nici noi, pentru noi, bunăvoinţa lui, ci vom lupta, din dragoste pentru tine, pînă la ultima răsuflare».

Dar, fie că n-avea prea multă încredere în buna-credinţă punică, fie că nu voia să antreneze atîţia oameni în prăpastie împreună cu el, Cato lăudă mult această bunăvoinţă pe care ei o manifestau, îi sfătui să trimită cît mai repede solia la Cezar, ca să-şi scape viaţile.

— Dar, adăugă el surîzînd trist, însă nicidecum, nu cereţi nimic pentru mine. Învinşilor li se cade să implore pe învingători, vinovaţilor să ceară iertare. În ceea ce mă priveşte pe mine, nu numai că toată viaţa am fost neînvins, dar şi astăzi sînt învingător şi am să fiu cît am să vreau, căci am asupra lui Cezar avantajul de a fi cinstit şi drept. În realitate, el este prins şi învins, căci scopurile sale criminale, planurile pe care le urzeşte împotriva patriei, gîndurile pe care altădată le nega astăzi sînt date pe faţă şi recunoscute public.

Cei Trei Sute nu doreau altceva decît să li se forţeze mîna. Aşa că, la insistenţele lui Cato, se hotărîră să facă act de supunere faţă de Cezar.

Aceasta era cu atît mai necesar cu cît Cezar se îndrepta spre Utica.

— Bine! strigă Cato, aflînd această veste. Măcar se pare că Cezar ne tratează ca pe nişte bărbaţi.

Apoi, întorcîndu-se spre senatori:

— Haideţi, prieteni, grăbiţi-vă, spuse el, nu e timp de pierdut, e vorba să vă îngrijiţi de retragerea voastră cît mai sînt cavalerii în oraş.

În consecinţă, porunci să se închidă toate porţile, distribui navele între fugari, urmări ca totul să se petreacă în ordine, preîntîmpină agitaţiile care aproape întotdeauna se petrec în cazul retragerilor precipitate şi porunci să se dea săracilor hrană gratuită pentru toată durata călătoriei.

Între timp i se anunţă că se vedea o fracţiune din armata lui Scipio; această fracţiune se compunea din două legiuni, sub comanda lui Marcus Dotavius.

Marcus Dotavius îşi aşeză tabăra cam la o jumătate de leghe depărtare de Utica şi de acolo îi ceru lui Cato

să-i spună cum gîndea să slabilească împreună cu el comanda oraşului.

Cato ridică din umeri fără să răspundă ceva solului; dar, întorcîndu-se spre cei din jurul său, spuse:

— Să ne mai mirăm că situaţia noastră este atît de disperată, cînd vedem că între noi ambiţia de a comanda e mai puternică chiar decît preocuparea de a supravieţui?

În timpul acesta i se anunţă lui Cato plecarea călăreţilor şi că, în timpul plecării, aceştia jefuiau cetăţenii, ducînd cu ei o pradă bogată în bani şi obiecte preţioase.

Imediat, Cato se repezi în stradă şi se îndreptă în grabă spre locurile unde se producea jaful. Ajunse la primii şi le smulse prada din mînă.

Ceilalţi, ruşinaţi de comportarea lor, abandonară de îndată tot ce strînseseră şi se retraseră tulburaţi şi cu ochii în pămînt.

După ce prietenii se îmbarcară şi după ce cavaleria părăsi oraşul, Cato strînse locuitorii şi-i rugă să păstreze bună înţelegere cu cei Trei Sute şi să nu aţîţe duşmanul comun nici unii, nici alţii. Apoi se întoarse în port, aruncă o ultimă privire spre prietenii lui care se depărtau în larg, îşi găsi fiul, care se prefăcuse că era de acord să se îmbarce, dar rămăsese în port, îl felicită în loc să-l dojenească şi îl aduse acasă.

Acasă la Cato trăiau ca între prieteni trei bărbaţi: stoicul Apollonides şi peripateticianul Demetrius, iar al treilea era un tînăr pe nume Statilius, care se lăuda cu o putere de caracter fără pereche şi care prelindea că, orice ar fi intervenit, el ar fi rămas tot atît de nepăsător ca însuşi Cato.

Această pretenţie a ucenicului filozof îl făcu pe Cato să surîdă şi să le spună celorlalţi:

— Este de datoria noastră, prieteni, să vindecăm îngîmfarea acestui tînăr şi să o reducem la proporţii fireşti.

Cînd se înapoie acasă, după ce petrecuse o parte din zi şi noapte în portul Utica, Cato îl găsi acolo pe Lucius Cezar, o rudă a lui Cezar, împuternicit de cei Trei Sute să intervină pentru ei pe lîngă învingător.

Tînărul venea la Cato să-i solicite sprijinul ca să compună o cuvîntare cu care să-l impresioneze pe Cezar şi să aducă salvarea tuturor.

— În ceea ce te priveşte pe tine, îi spuse el, lasă pe

mine; cînd îl voi implora în favoarea la, îmi voi face o glorie să-i sărut mîinile şi să-i imbrăţişez picioarele.

Dar Cato îl opri scurt.

— Dacă aş avea să-i datorez viaţa lui Cezar, m-aş putea duce singur ... Dar nu vreau să-i fiu dator tiranului pentru lucruri asupra cărora nu are nici un drept, căci cu ce drepl ar putea acorda el, ca un zeu, viaţa celor care nu depind de el? Deci, după ce am stabilit aceasta, iar eu m-am exceptal de la iertarea generală, să analizăm împreună ce-ai putea să-i spui tu în favoarea celor Trei Sute.

Şi îl ajută pe Lucius Cezar să redacteze un discurs, după care îi prezentă prietenii şi pe fiul său.

— N-am să te întîlnesc la înapoiere? îl întrebă lînărul.

— Poate am să fiu plecat, răspunse Cato.

Îl conduse, îşi luă rămas bun de la el şi intră în casă.

Acolo, ca şi cînd ar fi început să-şi facă ultimele pregătiri, îl chemă pe fiul său şi-i interzise ca, indiferent în ce fel, să se amestece în problemele de guvernare.

— Situaţia actuală nu permite să se facă ceva demn de numele lui Cato. Mai bine să nu faci absolut nimic decît ceva nedemn de numele nostru.

Spre seară se duse la baie.

În baie îşi aduse aminte de tînărul filozof Statilius.

— Apropo, dragă Apollonides, strigă el, nu l-am văzut pe stoicul nostru; ceea ce mă face să cred că va fi cedat insistenţelor tale şi se va fi îmbarcat. Bine a făcut că s-a îmbarcat, dar rău a făcut că s-a îmbarcat fără să-şi fi luat rămas bun de la mine.

— Aidadel răspunse Apollonides, nu-i nimic din toate aceslea; dimpotrivă. Cu toată discuţia dintre noi, el a rămas mal încăpăţînat şi mai neclintit ca niciodată. Susţine că va rămîne şi va face tot ce va face şi Cato.

— O să vedem noi diseară, răspunse Cato.

Pe la şase după-amiază, Cato se întoarse acasă şi luă masa înlr-o companie numeroasă. Mîncă stînd pe scaun, potrivit legamîntului pe care îl făcuse la Pharsalus de a nu se întinde decît ca să doarmă.

Comesenii lui erau prielenii săi obişnuiţi şi, în plus, magistraţii imporlanţi din Utica.

După masă, se aduseră vinuri de diferite sorturi. Lui Cato îi plăcea să stea la taclale şi să le însoţească de un

pahar de vin. Conversaţia fu calmă şi savantă, cum erau de obicei ccle pe care le prezida Cato.

S-au discutal, pe rînd, numcroasc probleme de fllozofie şi, din vorbă în vorbă, se ajunse la examinarea a ceea ce se numeştc paradoxul sloicilor: de exemplu, că numai omul milos este un om liber şi că toţi cei răi sînt sclavi.

Cum era de aşteptat, peripateticianul Demetrius se ridică împotriva acestei dogme, dar atunci se încălzi Cato şi îi respinsc argumcnlcle cu vehemenţă. Şi, pe un ton aspru şi scver, cu o oarecare amărăciune care trăda o febră internă, el susţinu lupta atît de mult şi cu atîta fermitate, încît nimeni nu se mai îndoi că hotărîrea lui fusese definitiv luată şi că se decisese să se omoare.

Aşa că, abia îşi terminase accst monolog agitat — căci sfîrşise prin a vorbi aproape numai el, atît îl ascultau de atenţi cei din jurul său, am spune chiar cu veneraţie — şi se făcu o tăcere tristă. Cato înţelese imediat cauza şi se grăbi să-şi antreneze prietenii în discuţie, spre a le îndepărta bănuielile. Apoi, aducînd discuţia pc care o angajase asupra situaţiei prezente, el se arătă îngrijorat dc soarta celor plecaţi pe mare şi îşi manifestă mai ales tcama cu privire la situaţia celor plecaţi pe uscat de-a lungul unui pustiu sălbatic şi fără apă.

După plecarea comesenilor, îşi făcu plimbarea obişnuită, însoţit de prietenii săi — plimbarea de după-masă, cum o numca el — apoi dădu ordine polrivite căpitanilor de serviciu. După aceea intră în camera sa, îşi îmbrăţişă fiul şi pe fiecare dintre prietenii săi în parte, cu dovezi de prietenie mai accentuate ca de obicei, ceea ce le întări temerile cu privire la ceea ce avea, desigur, să se întîmple în timpul ce mai rămînea din noapte.

După ce se culcă, luă dialogul lui Platon despre suflet — *Phedon* — şi cili o mare parte din el, apoi îşi aruncă ochii pe peretele din faţă.

Ochii săi căutau spada, care de obicei era agăţată la capul patului. Sabia nu era acolo.

Chemă un sclav şi-l întrebă, cine luase sabia.

Sclavul tăcu, iar Cato îşi continuă lectura.

După un moment privi în jur, sclavul nu mai era acolo.

Strigă din nou, dar fără mînie şi fără nerăbdare.

— Am înlrebat: unde îmi este spada? spuse el.

— Da, stăpîne, răspunse sclavul, dar eu nu ştiu unde este.

— Să fie căutată şi să-mi fie adusă, zise Cato.

Sclavul ieşi.

Trecu un timp destul de lung, dar spada nu-i fu adusă.

Atunci, pentru a treia oară, şi cu nerăbdare de data aceasta, îşi chemă sclavii unul după altul şi-i întrebă grăbit.

— Vreau să ştiu, unde mi-e sabia şi poruncesc să-mi fie adusă.

Şi, pentru că nimeni nu se grăbea să se execute cu graba cu care voia el, repezi în cel care era aproape de el un pumn cu atîta putere, încît nenorocitul de sclav ieşi din cameră cu faţa scăldată în sînge.

În timpul acesta Cato striga mereu:

— Blestem pe capul sclavilor mei şi al fiului meu, care vor să mă predea de viu în mîinile duşmanului!

La strigătele sale, fiul său, însoţit de filozof, intră în cameră şi se aruncă de gîtul său, strigînd:

— Tată! în numele zeilor, tată dragă, în numele Romei, nu te omorî!

Dar Cato îl respinse şi, ridicîndu-se în capul oaselor, îi vorbi, cu o privire severă în ochi:

— Cînd şi unde am dat dovadă de nebunie fără să-mi dau seama? De ce, dacă am luat o hotărîre greşită, nimeni nu caută să-mi arate că am greşit? De ce, dacă hotărîrea mea e bună, să fiu împiedicat să-mi pun în aplicare hotărîrea şi să mi se ia armele? De ce nu pui să-l lege pe tatăl tău, o, copil generos! De ce nu pui să i se lege mîinile la spate, pentru ca Cezar, cînd va veni, să nu-l găsească în stare de a se apăra? Dealtfel, ca să-mi iau viaţa, crezi că am nevoie de o spadă? Îmi este destul să-mi ţin respiraţia pînă la sufocare, sau să-mi sfarm ţeasta lovindu-mă cu capul de pereţi.

La aceste cuvinte ale tatălui său, tînărul nu-şi putu reţine lacrimile şi, pentru că se temea ca tatăl său să nu-l mustre pentru această slăbiciune, ieşi în grabă din cameră, hohotind.

Ceilalţi ieşiră după el.

Doar Demetrius şi Apollonides mai rămaseră cu Cato.

Atunci, Cato, privindu-i mai liniştit, le spuse:

— Şi voi vreţi să mă reţineţi cu forţa în viaţă, un om de vîrsta mea? Şi veţi rămîne pe lîngă mine, ca să mă păziţi în linişte? Sau aţi venit să-mi aduceţi nişte frumoase

argumente, ca să-mi dovediți că, neavînd alt mijloc de a-și salva viața, e mai onorabil pentru Cato să o obțină de la Cezar? Haide, haide, vorbiți! Convingeți-mă de această frumoasă zicală. Ascult, faceți-mă să-mi schimb părerea, nu cer altceva. Scîrbiți-mă de concepțiile în care am trăit pînă acum, pentru ca, devenit mai înțelept, să mă alătur lui Cezar.

Pînă acum nu am luat nici o hotărîre, nu! Dar mi se pare că, hotărîrea odată luată, eu trebuie să fiu stăpîn pe punerea ei în aplicare. Într-un fel, aș vrea să mă sfătuiesc cu voi. Vorbiți, vă ascult; vorbiți, fără să vă lemeți de ceva, și spuneți-i fiului meu să nu caute să obțină prin violență ce nu poate obține decît prin convingere.

Demetrius și Apollonides înțeleseră că tot ce ar fi putut răspunde nu-l putea convinge pe Cato. Ei ieșiră din cameră plîngînd, și-i trimiseră spada printr-un copil, fără îndoială cu un dublu scop: crezînd că la vederea tinereții, în toată splendoarea ei, ar fi dezarmat și că nu i-ar fi putut cere acestui copil ceea ce i-ar fi putut cere unui adult, adică să-l ucidă.

Copilul aduse spada, fără să știe că aducea moartea, și-i dădu arma atît de așteptată.

Cato o luă, o scoase din teacă, apăsă cu degetul arătător pe vîrful suficient de ascuțit și lama foarte tăioasă, zise încet:

— Acum sînt stăpîn pe mine însumi.

Apoi îi spuse copilului să plece, așeză sabia lîngă el și-și reluă lectura.

Se spune că a recitit *Phedon* de două ori de la un capăt la altul, după care a fost cuprins de un somn atît de adînc, încît cei care îl vegheau la ușă îl auzeau cum sforăie.

Pe la miezul nopții se trezi și chemă doi liberți, pe Cleantes, medicul său, și pe Butas, omul său de încredere în problemele politice.

Pe Butas îl trimise în port, să se asigure că toată lumea plecase, să-i aducă vești despre îmbarcare și despre starea timpului.

După plecarea lui Butas, îi arătă medicului mîna umflată de lovitura pe care i-o dăduse sclavului și-i ceru să i-o bandajeze.

Cleantes se supuse, apoi, după ce îi făcu bandajul, alergă prin toată casa ca să liniștească lumea, povestind cele întîmplate și spunînd:

— Dacă ar fi fost adevărat că ar fi voit să moară,

credeți voi că m-ar fi chemat să-i pansez mîna?

Între timp se înapoie Butas.

Încă din vestibul fu oprit ca să i se comunice vestea care răspîndea bucurie în toată casa.

Atunci crezu și el, ca toată lumea, că nu mai era nimic îngrijorător în această privință.

Așa că intră la Cato.

— Ah! îi spuse acesta, te așteptam cu nerăbdare.

— Am venit, spuse Butas.

— Ai fost în port? Te-ai informat?

— Da.

— Ei?

— Ei bine, toți au plecat, în afară doar de Crassus, pe care l-au mai reținut cîteva treburi; dar o să se îmbarce și el foarte curînd.

— Și timpul?

— Bate un vînt puternic; marea este foarte agitată; e o adevărată furtună.

— Săracii! spuse Calo, gîndindu-se la cei de pe mare.

Apoi, după o clipă de tăcere, se întoarse spre Butas:

— Întoarce-te în port, vezi dacă n-a mai rămas cineva și dacă n-are nevoie de ajutor. Și anunță-mă.

Butas ieși.

Pe la cîntatul cocoșilor, adică pe la ora unu de dimineață, Calo atipi cîteva minute.

Aștepta înapoierea lui Butas.

Butas reveni și îi spuse că împrejurimile portului erau complet liniștite.

Atunci, Cato îi porunci să se retragă și să închidă ușa camerei, iar el se urcă în pat, ca și cum s-ar fi pregătit să se culce din nou — pentru că coborîse ca să-l primească pe Butas.

Însă, îndată ce se închise ușa în urma lui Butas, Cato scoase spada și o înfipse puțin mai jos de coaste. Însă durerea pe care i-o producea mîna umflată îl împiedică să-și înfigă spada cu mai multă putere, așa că moartea nu se produse imediat.

Luptînd împotriva morții care nu voia să vină și care în loc îi trimitea durerea, Cato căzu de pe pat, și, în cădere, răsturnă o tablă pentru trasat figuri geometrice.

La zgomotul provocat de căderea tablei, sclavii însărcinați să-l vegheze scoaseră un strigăt de spaimă.

Ei îl găsiră pe Cato tăvălindu-se pe jos într-un lac de sînge. Aproape toate măruntaiele îi ieșiseră din corp, dar

el trăia şi avea ochii larg deschişi.

Cu strigăte fu chemat Cleantes, care sosi imcdiat.

Între timp,Cato fusese ridicat şi aşezat în pat.

Cleantes examina rana: era îngrozitoare, dar măruntaiele nu erau atinse, aşa că făcu semn că se putea păstra speranţa. Apoi, luînd măruntaiele, le introduse în corp şi cusu rana.

Totul se petrecuse în timp ce Cato era leşinat.

Dar Cato îşi reveni şi, pe măsură ce-şi recăpăta cunoştinţa, îşi dădu seama de ceea ce se pelrecuse cu el. Atunci, furios că mai trăieşte încă, alungă cu violenţă pe medic, îşi desfăcu rana, îşi smulse măruntaiele şi expiră.

Vestea morţii se răspîndi cu o înfricoşătoare iuţeală. În mai puţin timp decît a fost necesar ca să afle de ea cei din casă, cei Trej Sute, treziţi în miezul nopţii, se şi aflau în faţa casei.

Un moment mai tîrziu, toată populaţia din Utica se găsea şi ea adunată acolo.

Se auzeau ţipete neobişnuite, strîgăte de nemulţumire. Toţi, într-un singur glas, îl numeau pe Cato binefăcătorul, salvatorul, singurul om liber, singurul om neînvins, şi acestea toate chiar în clipa cînd se aflase că Cezar se găsea doar la cîteva mile depărtare de oraş. Dar, nici dorinţa de a-l măguli pe învingător, nici dorinţa de a trata cu el, nici discuţiile care li separau nu puteau slăbi respectul pe care i-l purtau lui Cato. Aruncară pesle corpul acestuia hainele lor cele mai frumoase, îi făcură o înmormîntare grandioasă şi, pentru că nu mai aveau timp să-l ardă pe rug şi să-i strîngă cenuşa, îl înmormîntară la marginea mării, chiar în locul unde, pe vremea lui Plutarh, se mai vedea o statuje a lui Cato ţinînd spada în mînă. Abia după ce terminară cu înmormîntarea se îngrijiră de salvarea lor şi a oraşului.

Cato murise la patruzeci şi opt de ani.

Vestea că Cezar se apropia era adevărată. Aflînd de la cei care se predaseră că atît Cato cît şi fiul acestuia se găseau în Utica şi păreau hotărîţi să nu părăsească oraşul, Cezar se gîndi că oamenii aceştia cu inima stoică aveau un plan de care nu-şi putea da seama şi pentru că, peste toate, el îi păstra o mare consideraţie lui Cato, porunci să se înainteze spre oraş cît mai repede cu putinţă. Dar tocmai atunci i se anunţă moartea lui Cato şi felul cum murise.

Cezar ascultă, cu o durere vizibilă, povestirea despre această îngrozitoare agonie şi, cînd povestitorul termină, exclamă:

— Oh, Cato, îţi invidiez moartea, căci m-ai invidiat pentru faptul că aş fi putut să-ţi dăruiesc viaţa.

Cato lăsa un fiu şi o fiică. Pe fiu l-am văzut jucînd un rol în drama morţii tatălui său, iar rolul acesta, încărcat de durere, îmi pare că ar fi trebuit să atragă simpatie faţă de acest nefericit tînăr pe care îl copleşea un nume atît de mare.

Acum, istoricii îi reproşează o pasiune ce în mod cert nu i s-ar fi putut reproşa tatălui său: o prea mare dragoste pentru femei. În sprijinul acestui reproş ei citează îndelungata şedere a tînărului în Capadocia, pe lîngă regele Marfadate, prietenul său.

Acest rege avea o soţie foarte frumoasă, care se numea *Psyche,* adică suflet, de aceea se spunea despre el şi despre Marfadate: «Marfadate şi Porcius, doi amici, un singur suflet». Sau se spunea: «Porcius Cato este nobil şi generos, el are un *suflet* regal».

Fără îndoială că lumea era atît de severă faţă de tînăr din cauza rigidităţii tatălui său.

Însă moartea lui Cato şterse de pe viaţa fiului această pată uşoară, pe care regret că n-am putut-o găsi şi în viaţa lui Cato.

La Filippi, el luptă alături de Brutus şi Cassius împotriva lui Octavianus şi Antonius. Văzînd armata în derută, el nu voi nici să fugă, nici să se ascundă, ci, sfidînd pe învingător şi adunînd pe fugari, el îşi piept duşmanului şi căzu cu arma în mînă, ceea ce îi făcu chiar pe Octavianus şi pe Antonius să-i aducă laude pentru curajul dovedit.

O cunoaştem şi pe fata lui Cato: este Porcia, soţia lui Brutus, aceea care s-a rănit cu un cuţit ca să afle secretul soţului său, care luă parte la conjuraţie şi, aflînd că se pierduse bătălia de la Filipi şi că soţul său murise, se omorî cu cărbuni încinşi.

Statilius, care jurase să urmeze întocmai exemplul lui Cato, luase spada mortului şi se pregătea să se arunce în ea; fu împiedicat de filozofi.

El muri în bătălia de la Filipi împreună cu fiul lui Cato.

LXXXII

Să ne oprim un moment asupra sinuciderii lui Cato, care umple de admiraţie pe profesorii noştri de istorie şi pe care noi am făcut greşeala să o reducem la expresia ei cea mai simplă, adică să o considerăm o trufaşă eroare.

Sinuciderea lui Cato a avut nefericirea să nu fie nici măcar necesară; utilă nu putea să fie, pentru că sinuciderea nu e niciodată utilă.

Cato s-a sinucis de ciudă, din dezgust mai ales. Fugarul acesta, care vine pînă în faţa porţilor oraşului Utica şi vrea să ştie cum va putea împărţi puterea cu Cato, acest Marcus Octavius, este picătura de apă sau mai bine zis de fiere care face să se reverse cupa preaplină. Închipuiţi-vi-l pe Napoleon murind la Fontainebleau din otrava pe care o înghiţise; i-ar fi lipsit pentru posteritate legendara întoarcere de pe insula Elba şi apoteoza la Sfînta Elena.

Este adevărat că totul fusese pierdut în Grecia, în Asia şi în Africa; dar totul s-ar fi putut repara în Spania. Spania era pompeiana: ea îl adăpostise şi îl apărase pe fugarul Sellarius; ea îi adăpostise pe cei doi fii ai lui Pompei şi pe fugarii din Thapsus. Şi, cine ştie, dacă ar fi fost şi Cato la Munda, unde Cezar lupta, cum va spune mai tîrziu, nu pentru victorie, ci pentru viaţă, cine ştie ce s-ar fi întîmplat cu Cezar.

În momentul în care Cato îşi lua zilele, treisprezece legiuni din Spania îşi gravau pe scuturile lor numele lui Pompei.

Să discutăm frumoasa problemă a sinuciderii la romani, în care Juba, Petreius, Metellus şi, în sfîrşit, Cato deschiseseră drum, Cato consfinţind-o în sensul că omul rigid impune prin tot ce face.

O sută de ani mai tîrziu, sinuciderea va fi una din plăgile Romei şi-i va scuti pe împăraţi să angajeze călăi.

Apoi, sinuciderea corpului duce la sinuciderea sufletului.

Religia creştină care, din fericire, scuteşte pe oameni de a admira sinuciderea lui Cato, a deschis calea spre un mare refugiu împotriva sinuciderilor: mănăstirile. Ajuns la cel mai înalt stadiu al nenorocirii, omul se călugărea: era un fel de a-şi tăia venele, de a se asfixia, de a-şi zbura creierii fără să se sinucidă. Se zice că, dacă n-ar fi fost

mănăstirile, domnul de Rance, găsind-o moartă pe doamna de Montbazon, s-ar fi spînzurat ori s-ar fi aruncat pe fereastră în loc de a se fi lăsat să se prăbuşească în prăpastia în care îl chema mănăstirea.

Pliniu, căruia i se spune cel Bătrîn, deşi nu a murit la o vîrstă prea înaintată — s-a născut la Verona în anul 23 era noastră şi a murit la Pompei în anul 79, cu ocazia erupţiei vulcanului; deci, la vîrsta de cincizeci şi şase de ani, Pliniu, căruia i se spune cel Bătrîn, este unul din oamenii la care trebuie studiată sinuciderea, fiica fatalităţii.

«Omul, spune el, este un animal mizerabil şi îngîmfat pe care mirosul unei lămpi prost stinse este de ajuns ca să-l ucidă în sînul mamei sale; aruncat gol pe pămîntul gol, de parcă ar fi fost spălat de vaiete şi de plîns, lacrimile sînt unul din privilegille sale. Rîsul nu-i este dat mai înainte de a împlini patruzeci de zile. El nu simte că trăieşte decît prin suferinţă şi unica lui crimă este de a se fi născut. Numai el, printre toate animalele, nu are alt instinct decît acela de a plînge. Numai el cunoaşte ambiţia, superstiţia, neliniştea şi înmormîntarea, preocuparea de ceea ce se va întîmpla după el. Nu există nici un animal care să aibă o viaţă mai plăpîndă, dorinţe mai arzătoare, o teamă mai ulultoare, o mînie mai furioasă; cea mai mică durere a lui nu e compensată nici chiar de cea mai mare bucurie. Viaţa lui atît de scurtă este şi mai mult redusă din cauza somnului care îi mistuie o jumătate din ea; de noapte, care fără somn e un chin; de copilărie, cînd trăieşte fără să gîndească: de bătrîneţe, cînd trăieşte numai ca să sufere; de temeri, de boli, de infirmităţi; şi această durată scurtă a vieţii este totuşi cel mai mare dar pe care i l-a făcut natura. Cu toate acestea, omul, astfel făcut, ar voi să trăiască mai mult; pasiunea pentru nemurire îl torturează; crede în sufletul său, într-o altă viaţă; adoră zeii mani; are grijă de rămăşiţele semenului său. Vis de copil! Dacă şi-ar supraviețui lui însuşi, nu şi-ar găsi totuşi niciodată liniştea! Ar fi lipsit atunci de cel mai mare dar al vieţii, moartea, moartea grabnică şi necesară, sau, mai curînd, ea ar ajunge să ne fie neînduplecată, pentru că n-ar face decît să ne conducă spre noi suferinţe; lipsiţi de fericirea supremă, care ar fi aceea de a nu ne fi născut, n-am avea singura consolare care ar putea să ne fie dată, aceea de a ne întoarce în neant. Nu, omul se întoarce acolo de unde a venit; după moarte, el este ceea ce

fusese înainte de a se fi născut.»

Cunoașteți ceva care să te arunce mai adînc în disperare și înclinat mai mult spre sinucidere decît această îngrozitoare morală a neantului? Ce departe de aceasta este consolarea religiei creștine, care ne promite altă viață! Ce departe este și condamnarea sinuciderii rezumată într-un vers de Shakespeare:

Singura crimă fără iertare, fără remușcare.

Pliniu adaugă:

«Dintre toți zeii, Moartea era aceea al cărui cult era cel mai des invocat.»

În adevăr, cultul acesta devine universal; sinucigașii au mereu pe buze numele lui Cato și al lui Brutus, și de aceste două nume, ca de două coloane de marmură neagră, ei prind și zăvorăsc ușa care duce spre prăpastia fără fund vizitată de Virgiliu cu patruzeci de ani înaintea lor și pe care o va vizita Dante o mie două sute de ani mai tîrziu.

În moartea din antichitate se găsea o voluptate funestă, care făcea să te arunci ca un adevărat elan afară dintr-o viață unde plăcerea era lipsită de pasiune și de bucurie.

Priviți-i pe împărații care pot orice: cu ce se ocupă toți cu unele mici excepții? Să adîncească fără încetare prăpastia nebuniei depravate în care se cufundă. În timp ce Heliogabal își pregătea sinuciderea corpului poruncind să se împletească un șiret din fire de mătase purpurie cu care să se spînzure, să se paveze o curte cu porfir pentru ca de ea să-și sfărîme țeasta, să se scobească un smarald ca să se pună înăuntru otrava, își ucidea sufletul, tăvălindu-l în desfrîu și în sînge.

Cum să adoptăm această îngrozitoare concluzie a lui Pliniu — și romanii o adoptaseră — că, dacă moartea este supremul bine și viața suprema durere, de ce să trăim dacă se poate muri atît de ușor? După Pliniu, sinuciderea este consolarea Romei, căci «nefericiții sînt zeii nemuritori, care n-au împotriva nenorocirii această supremă resursă pe care o are omul».

Este adevărat că Pliniu este sprijinit de Lucaniu, sau mai degrabă el se sprijină pe Lucaniu; Lucaniu care neagă providența, care spune că totul este condus de întîmplare și privește moartea ca un bun atît de prețios, încît face din ea recompensa oamenilor virtuoși:

Mors utinam pavidos vitae subducere nolles,
Sed virtus te sola darel!

moarlea, pe care o glorifică nu pentru că eliberează viaţa de îmbrăţişarea terestră a corpului, ci pentru că amorţeşte latura inteligentă a omului; nu pentru că îi conduce umbra în Cîmpiile Elizee, ci pentru că îi stinge flacăra gîndirii în odihna fără griji a lui Lethe!

Şi Seneca, încurajînd deznădejdea nu mai puţin decît Pliniu şi Lucaniu cu al său *ex nihilo nihil;*

«Din nimic, nimic, spune el; totul se întoarce în neant de unde a ieşit. O să mă întrebaţi, unde se duc lucrurile create; ele merg acolo unde meg şi lucrurile necreale», *ubi non nata jacent.*

Oh! Cum nu gîndeşte la fel lebăda din Mantua, dulcele Virgiliu, poetul precursor! «Fericit cel care a putut cunoaşte izvorul lucrurilor şi care a putut călca în picioare frămîntările zgîrcitului Acheron!»

Apoi, cînd vede de departe pe sinucigaşi, îi vede atît de aspru pedepsiţi, încît «ar vrea ca acolo sus, în cer, să mai suporte încă sărăcia crudă şi asprele munci de pe pămînt».

Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!

De care sinucigaşi voia să vorbească Virgiliu dacă nu de Cato şi de Brutus?

Iată ce pas imens a făcut ateismul între Virgiliu şi Lucanius; adică abia în decurs de o jumătate de secol; între Virgiliu, care, întrevăzînd bucuria veşnică, vrea să cunoască izvorul lucrurilor, este mereu torturat de zgomotul acestui zgîrcit Acheron care curge sub picioarele sale, care impune sinucigaşilor astfel de chinuri, încît aceştia şi-ar dori să revină pe pămînt chiar dacă ar fi să-şi reia aici povara durerii; şi între Lucaniu care face din sinucidere virtutea supremă; care, fără îndoială că, în aminlirea uciderii lui Petreius şi Juba în lupta lor supremă, prezintă doi fanatici care cad de acord asupra frumuseţii unui asasinat reciproc, primind loviturile de paloş cu fericire şi fnapoindu-le cu recunoştinţă.

Et cum cui vulnera prima
Debebat, grato moriens interficit ictu.

De aceea, sinuciderea lui Cato îi inspiră cel mai frumos vers al său:

Causa diis victrix placuit, sed victa Catoni!

«Latura victorioasă le-a plăcut zeilor, iar latura înfrîntă lui Cato!»

Tot aşa, în timpul împăraţilor, sinuciderea devenise marele leac contra tuturor suferinţelor, panaceul universal al tuturor durerilor; consolarea săracilor, răzbunarea surghiunitului sătul de captivitate, evadarea sufletului din închisoarea sa; este totul, pînă şi leacul bogatului împotriva îmbuibării.

Omul din popor nu mai are pîine. Ce face? Întrebaţi-l pe Horaţiu: îşi înfăşoară capul în mantaua lui zdrenţuită şi se aruncă în Tibru de pe podul Fabricius.

Gladiatorul nu găseşte moartea din circ destul de grabnică; ce face? Întrebaţi-l pe Seneca: îşi bagă capul printre obezile carului pe care îl conduce, şi roata, învîrtindu-se, îi rupe coloana verlebrală.

Apoi, uneori, moartea voluntară este exprimarea opoziţiei faţă de conducere. Sînt jigniţi, sînt glorificaţi, sînt admiraţi cei care îi lipsesc de corpul lor pe Tiberiu sau pe Nero.

Cremonius Cordus, acuzat sub Tiberiu, se lasă să moară de foame şi este o adevărată veselie publică văzînd lupii înfometaţi închizîndu-şi, goale, fălcile cu care credeau că or să-l devoreze.

Petroniu, invitat de Nero să se omoare, se întinde în baie şi-şi taie venele în timp ce vorbea cu prietenii, dar, amintindu-şi de un frumos vas murhin pe care ar urma să-l moştenească Nero dacă el n-ar face ordine, pune să i se bandajeze braţele şi picioarele, dă ordin să i se aducă vasul, porunceşte să fie spart în faţa lui, apoi îşi smulge bandajele şi moare fericit de această mică răzbunare.

Chiar şi omul blazat caută în moarte o atenuare a dezgustului său: *Fastidiose mori*, spune Seneca.

Mai ales Seneca trebuie studiat asupra acestui subiect; este inepuizabil; s-ar zice că şi el, într-o zi, va încerca asprele voluptăţi ale sinuciderii.

Roma suferă de plictiseală; zeul acesta fatal care planează deasupra Londrei — Londra nu mai are mănăstiri din timpul lui Henric al VIII-lea — zeul acesta fatal care planează deasupra Londrei, culcat pe un pat de ceaţă, îşi are altarele la Roma.

«Există, spune Seneca, o ciudată manie a neamlului, o fanlezie a morţii, o înclinaţie nebunească spre sinucidere de care nu scapă nici laşii alinşi de ea, nici cei viteji: unii se omoară din dispreţ, alţii că s-au plictisit de viaţă; alţii sînt pur şi simplu plictisiţi să facă zilnic acelaşi lucru şi să reînceapă astăzi viaţa de ieri şi mîine viaţa de azi».

În adevăr, nu trebuie pus capăt acestei existenţe monotone?

Să te trezeşti, să te culci, să-ţi fie frig, să-ţi fie cald, nimic nu se termină; acelaşi cerc se învîrteşte fără încetare şi revine mereu. Noaptea vine după zi, vara aduce după sine toamna, iarna primăvara; mereu aceleaşi lucruri; totul trece, ca să revină; nu e nimic nou sub soare!

În sfîrşit, mulţi mor sau, mai bine zis, se omoară, nu pentru că viaţa lor e grea, ci pentru că viaţa le este de prisos:

Quibus non vivere durum, sed superfluum.

Astfel, sinuciderea a devenit un accident al vieţii, un accident prevăzut, un accident obişnuit, despre care se discută, la care lumea se gîndeşte, care este recomandat.

Îi trece prin minte omului ideea de a se omorî, însă nu e încă destul de hotărît. Îşi cheamă prietenii, îi întreabă, şi urmează majoritatea voturilor. Majoritatea voturilor este pentru sinucidere.

— Imposibil—veţi spune—să se ajungă la un asemenea grad de imoralitate!

Exemplu! — Exemplul ni-l furnizează tot Seneca.

«Lui Tullius Marcellinus, ros de o boală lungă şi dureroasă, dar nu incurabilă, îi veni ideea să se omoare. Îşi chemă deci cîţiva prieteni. Unii, *laşi* şi *timizi*, îi dădură sfatul pe care şi l-ar fi dat lor înşişi alţii, adevăraţi linguşitori — sfatul pe care credeau că l-ar fi dorit Marcellinus.

Însă, continuă Senea, un stoic, amicul nostru, om superior, om curajos, îi vorbi cu totul altfel:

Marcellinus, nu te frămînta ca de o problemă importantă; a trăi e, oare, vreun mare bine? Şi sclavii şi animalele trăiesc. Problema cea mare este să mori cu înţelepciune şi curaj. N-ai trăit destul? Hrana, somnul şi plăcerea simţurilor nu sînt mereu aceleaşi? Cineva poate să vrea să moară nu numai din *raţiune*, din curaj, din oboseală, din suferinţă, dar şi din plictiseală ...»

Dragi cititori, ce ziceţi de omul acesta superior, de

omul acesta curajos, de amicul acesta al lui Tullius Marcellinus?

Aşteptaţi, asta nu e tot, căci filozofia nu se opreşte aici.

Sclavii ezită să servească intenţia stăpînului lor. El le dă curaj, îi îndeamnă, li ajută.

— Binel spune el, de ce vă lemeţi? Un sclav nu trebuie să se teamă de nimic atunci cînd stăpînul lui vrea să moară, dar, vă previn, să ştiţi că e o crimă la fel de mare să-ţi ucizi stăpînul sau să-l împiedici să se omoare!

Credeţi că Seneca ne citează un caz izolat?

Nici pomeneală.

Mătuşa lui Libon îl sfătuieşte pe fiul său să se omoare; mama Messalinei îşi sfătuieşte fiica în acelaşi sens; Atticus îşi anunţă moartea familiei; retorul Albutius Silus se adresează poporului şi îi expune motivele care îl determină să-şi pună capăt vieţii; Coceius Nervus se ucide cu toată împotrivirea lui Tiberiu; Thaseos dă un exemplu admirat de Tacit.

Este adevărat că, în cartea sa despre *Măreţia şi decadenţa romanilor*, Montesquieu pare să regrete luptele de gladiatorl.

Ascultaţi mai bine:

«De la întemeierea creştinismului, luptele se răriră. Constantin le internizise. Ele fură abolile definitiv de Honorius şi, după cît se pare, de Thodoret şi de Otto de Freisingen. Romanii nu reţinură din fostele lor spectacole decît ceea ce putea slăbi curajul şi servi ca atracţie pentru voluptate.»

Totuşi, toţi filozofii aceştia erau discipolii unor şcoli greceşti, iar grecii interziceau sinuciderea.

«Pitagora — spune Cicero în *De Senectute* — ne opreşte să părăsim portul fără ordinul generalului, adică al lui Dumnezeu.»

Iar mai tîrziu îl vom vedea pe bietul Cicero, care deşi toată viaţa lui n-a prea strălucit prin curaj, că n-a murit nici el în mod urît.

Platon, în *Phaedon* pe care il citea Cato înainte de a se sinucide, este de părerea lui Pitagora.

Brutus, Brutus însuşi, Brutus, care se va sinucide, apreciază multă vreme moartea lui Calo ca nedemnă de el, ca lipsită de respect faţă de zei.

Şi totuşi, după ce a pierdut bătălia de la Filippi, el va urma exemplul fatal dat de Cato după bătălia de la Thapsus.

Astfel, sîngele acesta, care se varsă şi care va inunda Roma timp de trei secole, tot sîngele acesta provine din sîngele lui Cato.

Şi acum, să-l mai admire pe Cato cine o vrea!

LXXXIII

Vechea Republică murise împreună cu Cato: Cezar îi culesese ultimul suspin.

El putea să-i urmărească imediat pe pompeieni şi să treacă în Spania după ei. Dar socoti necesară prezenţa lui la Roma.

El îşi semnală înapoierea printr-o cuvîntare dintre cele mai minunate; vorbi de victoria sa ca un om care voia să şi-o facă iertată; spuse că ţările pe care le cucerise erau atît de întinse, încît poporul roman avea să primească în fiecare an două sute de medimne atice de grîu şi trei milioane de livre de ulei.

Triumful lui Cezar fu un spectacol teribil şi minunat în acelaşi timp.

El adusese din Galia pe Vercingetorix pe care l-am văzut aruncîndu-şi armele, una cîte una, la picioarele lui Cezar, aşezîndu-se apoi pe treptele jilţului pe care stătea acesta; adusese din Egipt pe Arsinoe, tînăra soră a Cleopatrei, pe care am văzut-o fugind din palat însoţită de Ganymede; adusese din Africa pe fiul regelui Juba.

Cu acesta din urmă se petrecu un schimb ciudat de situaţie şi de renume. Născut barbar şi numid, el ajunse, datorită acestei nefericiri, unul din cei mai mari savanţi istorici greci.

Cezar triumfă pentru Galia, pentru Pont, pentru Egipt şi pentru Africa. De Pharsalus nu se pomeni nimic.

In seara triumfului, Vercingetorix fu ucis.

Serbările ţinură patru zile; a patra zi, Cezar avea faţa fardată, desigur, ca să-şi ascundă paloarea; purta pe cap o pălărie din flori, în picioare papuci roşii. În această a patra zi, Cezar inaugură forumul, piaţa publică, care după numele lui fu numită Julia. Apoi, poporul îl conduse acasă, înconjurat de patruzeci de elefanţi capturaţi de la Scipio şi care purtau torţe şi făclii.

După triumf, veniră darurile.

Cezar distribui fiecărui cetăţean cîte şase obroace de grîu şi trei sute de sesterţi; fiecare soldat primi douăzeci

de mii de sesterți. Apoi, toți soldații și toți cetățenii fură invitați la un ospăț gigantic: se întinseră douăzeci și două de mii de mese, fiecare cu cîte trei paturi; ședeau cîte cincisprezece persoane la masă, adică aproape trei sute de mii de persoane.

După ce mulțimea fu săturată cu vin și cu carne, fu îmbătată cu spectacole.

Cezar porunci să se construiască un amfiteatru, pentru a oferi acolo vînători. Intr-una din aceste vînători apăru pentru prima dată camelopardul (girafa), animal pe care cei vechi îl considerau fabulos și căruia cei moderni îi negară existența pînă cînd Levaillant trimise un exemplar de pe malurile rîutui Orange. Se prezentară lupte de gladiatori și de captivi; luple intre infanteriști și cavaleriști; lupte de elefanți; avu loc o luptă navală pe Cîmpul lui Marte, transformat în naumahie; avu loc o luptă între fii de nobili; și în toate aceste lupte pieriră o mulțime de oameni. Trebuia, totuși, ca tuturor acestor romani care nu putuseră asista la bătăliile de la Pharsalus și de la Tharsus să li se ofere o idee despre ce putuseră fi acesle imense măceluri.

Cavalerii coborîră în circ și luptară cu gladiatorii; fiul unui pretor se făcu mirmilon. Cezar interzise unui senator să lupte.

«Trebuia, spune Michelet, să se mai lase ceva de făcut și pentru domnia lui Domitian și a Comozilor.»

Și pe deasupra tuturor străzilor, pe deasupra tuturor pieților, pe deasupra naumahiei, peste amfiteatru fu întins, pentru prima dată, *vellarium,* destinat să apere pe spectatori de razele soarelui. Cezar împrumulase această inovație de la popoarele din Asia.

Dar, lucru ciudat, în loc ca poporul să fie recunoscător pentru această imensă cantitate de aur aruncată din abundență asupra lui, el se plîngea de belșug și striga sus și tare: «A dobîndit-o cu răutale și o risipește nebunește». Pînă și soldații se revoltară pentru același motiv, iar această revoltă dură pînă cînd apăru Cezar în mijlocul lor, pînă puse el însuși mîna pe unul din revoltați și porunci să fie ucis pe loc.

Cezar asistă la toate serbările și chiar la farsele teatrale. Mai mult încă, la Roma trăia un bătrîn cavaler roman, pe nume Laberius, care scria piese; Cezar îl forță să joace în una din farsele al cărui autor era. Sărmanul bătrîn, făcu cîteva versuri adresate poporului ca

să-i explice acestuia tardiva lui apariţie pe scenă.

«Vai, mie! spunea et. Vai mie care am fost împins de nevoie aproape în ultima zi de viaţă! După şaizeci de ani de viaţă mizerabilă, după ce am ieşit din casă cavaler, să mă întorc acasă mim! Ah! Am trăit o zi prea mult!»

De data aceslei întoarceri a lui Cezar trebuie să fie legat de către orice istoric inteligent începutul erei imperiale. Odată cu întoarcerea lui Cezar începea invazia barbarilor, care vor îneca Roma.

Încă de la începulul războiului civil, considerîndu-i greu de învins ca duşmani, dar sinceri şi credincioşi ca aliaţi, Cezar a acordat dreplul de cetăţenie tuturor galilor născuţi între Atpi şi Eridan, vechiul nume al Padului. După Pharsalus şi Thapsus, ca recompensă a serviciilor aduse, i-a făcut senatori. A făcul colegi cu Cicero centurioni, soldaţi şi chiar liberţi.

Atunci a fosl afişat pe zidurile din Roma celebra recomandare:

«Publicul este rugal să nu indice senatorilor drumul spre Senal.»

Se cîntau, în afară de cîntece obscene despre Nicomede şi despre învingătorul *chel,* versuri care spuneau:

«Cezar poartă pe gati în urma carului său ca să-i ducă în Senat; ei au schimbal costumul cellic pe laticlav».

Nu fără moliv proceda Cezar în felul acesla; el voia să I se acorde toate onorurile şi depline puleri, şi ştia că un asemenea Senat nu i-ar fi refuzat nimic.

Aşa că se votă prin aclamaţii, cum s-ar zice în zilele noaslre: pulerea de a-i judeca pe pompeieni; dreptul de pace şi de război; dreptul de a distribui provinciile pretorilor (cu excepţia provinciilor populare), tribunatul şi dictatura; de asemeni fu proclamat *pater patriae* şi *eliberatatorul lumii*. Fiii săi — în afară de Cesarion, a cărui naşlere era îndoielnică, el n-avusese alţi fii — fiii săi fură declaraţi *Imperatores*. Deasupra unei statui din bronz, reprezentînd Terra, se ridică staluia lui, cu inscripţia: *semizeului*. În sfîrşil, seducătorul chel, omul care îi învinsese pe gali, dar pe care îl învinsese Nicomede, fu numit *reformatorul moravurilor,* deşi nu trecuse nici un an de cînd găzduise sub acoperămînlul conjugal, alături de Calpurnia, soţia sa, pe frumoasa Cleopatra şi pe soţul ei, în vîrslă de unsprezece ani, împreună cu copilul care îi era artibuit public şi care se numea Cesarion! Şi Helvetius

Cinna, tribunul poporului, pregălise o lege prin care avea să i se permită lui Cezar să ia în căsătorie oricîte femei ar fi voit, ca să aibă moşteniloril

Dar asta nu e totul: schimbarea se produce şi în situaţia materială, politică şi intelectuală. Imuabilul Pomoerium s-a retras nu în faţa unui decret al Senatului, ci în faţa voinţei unui singur om. Calendarul nu se potrivea cu mişcarea de revoluţie anuală: lunile se numărau încă după lună. Cezar a discutat cu savanţii egipteni despre aceeaşti neregularitate şi de atunci încolo anul va număra trei sute şaizeci şi şapte de zile.

Pînă şi mediul înconjurător este învins: girafa din Abisinia şi elefantul din India vin să se lupte, pe viaţă şi pe moarte, în circul roman, sub o pădure mobilă. Navele se luptă pe uscat, şi dacă Virgiliu cîntase secerişul şi ciobanii, nu ar fi fost de mirare să se vadă într-o zi cerbi păscînd în aer.

«Cine ar putea contrazice — spune Michelet — pe cel căruia natura şi oamenii nu i-au refuzat nimic, pe cel care n-a refuzat nimănui nimic, nici influenta lui prietenie, nici banii, nici chiar onoarea lui? Veniţi, deci, de bunăvoie cu toţii, să declamaţi, să luptaţi, să cîntaţi, să muriţi în această bacanală a neamului omenesc care se învolburează în jurul capului fardat al imperiului. Viaţa, moartea e totuna. Gladiatorul are cu ce să se consoleze privind spectatorii. Vercingetorix al galilor a şi fost ucis în seara aceasta, după triumf. Şi cîţi nu vor mai muri încă dintre cei care sînt aici! Nu vedeţi lîngă Cezar pe graţioasa viperă a Nilului? Soţul ei, în vîrstă de unsprezece ani, pe care va porunci să fie ucis, este un Vercingetorix al ei. De partea cealaltă a dictatorului nu zăriţi figura lividă a lui Cassius, şi craniul îngust al lui Brutus, amîndoi aliî de palizi în togile lor albe, brodate cu roşu ca sîngele? ...»

Dar, în mijlocul serbărilor şi triumfurilor, Cezar îşi aminteşte că Spania este revoltată; locotenenţii lui îl cheamă acolo cu nerăbdare.

Aşteptaţi; Cezar mai are un lucru de făcut: recensămîntul imperiului.

Ultimul recensămînt dăduse trei sute douăzeci şi cinci de mii de cetăţeni; recensămîntul lui Cezar nu va da decît o sută cincizeci de mii.— O sută şaptezeci de mii pieriseră în războaiele civile şi din cauza nenorocirilor care se abătuseră, ca o consecinţă a lor, asupra Italiei şi a tuturor provinciilor.

După recensămînt, Cezar părăsi Roma, considerînd că războiul civil, acesl devorator de oameni, durase deslul. Douăzeci şi şaple de zile mai tîrziu, ajunse la Cordoba.

În timpul aceslor douăzeci şi şaple de zile, compuse un poem pe care îl inlilulă *Călătoria*.

Încă din limpul şederii la Roma se dislrase, răspunzînd elogiului pe care i-l făcuse Cicero lui Calo, printr-un pamflet intilulal *Anticat*

Am avul ocazia să cilăm acest pamflet de mai mulle ori pînă acum; dala lui precisă se situează înlre războiul din Africa şi războiul din Spania.

Mai demul, în limpul unei călătorii făculă peste Alpi, îi dedicase lui Cicero două volume asupra gramaticii şi orlografiei.

Cezar avea legături secrete în Cordoba, pe care o stăpînea Sextus, cel mai lînăr dintre fiii lui Pompei; celălalt fiu, Cneius, asedia oraşul Ulles.

Cezar abia sosise, că începură să vină la el oameni din celale ca să-i spună că o pulea cuceri uşor acum, cînd încă nu se şlia de sosirea lui în Spania.

El trimise atunci curieri la Quintus Pedius şi la Fabius Maximus, locotenenţii lui din provincie, cerîndu-le să-i trimită călăreţi recrulaţi chiar din ţară.

În plus, aceştia găsiră mijloace de a-i anunţa pe locuitorii din Ulles, care ţineau cu Cezar, că Cezar sosise.

Curînd după aceea, aşa cum veniseră lrimişi din parlea oraşului Cordoba, apărură soli şi din parlea oraşului Ulles. Ei lrecuseră prin labăra lui Cneius Pompei fără să fi fost descoperiţi şi veneau acum la Cezar să-l roage să-i ajule cît mai repede cu pulinţă, ca pe nişte fideli aliaţi ce erau.

Cezar lrimise şase cohorle şi cai tot atîţia cîţi pedeslraşi şi încredinţă comanda aceslei armale lui Junius Pachecus, experimenlat căpilan spaniol, bun cunoscălor al locurilor.

Ca să străbală labăra lui Pompeius, Pachecus alcse momentul cînd se dezlănţuise o furlună atît de mare, încît nu se puleau recunoaşte amicii sau duşmanii nici la o distanţă de cinci paşi. Îşi aşezase oamenii doi cîte doi, ca să ocupe cît mai puţin loc cu pulinţă şi începu să pălrundă în tabără, cînd o santinelă îi strigă:

— Cine-i? Slai!

— Tăcere, răspunse Pachecus, sînlem un detaşament

de prieleni şi încercăm să luăm oraşul prin surprindere.

Fără nici o bănuială, santinela îl lăsă pe Pachecus să treacă, iar acesta străbătu toată tabăra fără nici o greutate.

Ajunşi în faţa porţilor celăţii Ulles, ei făcură semnul convenit dinainte; atunci o parte din garnizoană trecu de partea lor şi, astfel întăriţi, lăsară o puternică ariergardă ca să le asigure o eventuală retragere, apoi se aruncară asupra taberei lui Pompei, în care provocară o asemenea dezordine, încît Cneius, care nu ştia că Cezar venise, crezu timp de cîteva minute că totul era pierdut.

La rîndul său, pentru a-l forţa pe Cneius să ridice asediul celăţii Ulles, Cezar se îndreptă împotriva celăţii Cordoba, aşezînd cîte un infanterist în spatele fiecărui călăreţ.

Locuitorii, crezînd că au de-a face numai cu călăreţi, ieşiră la atac, dar cînd cele două trupe fură la distanţa de o bătaie de săgeată, infanteriştii săriră jos de pe cai, iar oamenii lui Cezar se aflară dintr-o dată de două ori mai numeroşi.

Cavaleria şi infanteria se aruncară asupra pompeienilor şi îi încercuiră, încît din cele cîteva mii de oameni care ieşiseră din cetate numai vreo cîteva sute reuşiră să se mai întoarcă.

Cei reveniţi anunţară sosirea lui Cezar şi că fuseseră învinşi chiar de el.

În grabă, Sextus Pompei trimise curieri fratelui său, cerîndu-i să ridice asediul celăţii Ulles şi să-şi unească forţele cu el mai înainte ca Cezar să aibă timp să forţeze Cordoba.

Cneius se întîlni cu fratele său, cu mînia în suflet.

În cîteva zile ar fi luat Ulles.

În sfîrşit, după cîteva încăierări, Cezar îşi aşează tabăra în cîmpul de la Munda, pregătindu-se să asedieze oraşul şi să lupte în acelaşi timp cu Cneius Pompei, dacă acesta ar fi primit lupta.

Pe la miezul nopţii, cercetaşii lui Cezar îl anunţară că Pompei părea că vrea să primească lupta.

Cezar porunci să se desfăşoare drapelul roşu.

Cu toţi avantajul poziţiei în care se afla armata pompeiană, fu o mare bucurie pentru toată armata lui Cezar.

Pompeienii erau aşezaţi pe o colină şi ocupau oraşul Munda; între ei şi tabăra lui Cezar se întindea o cîmpie de

cinci sferturi de leghe. Cîmpia era străbătută de un riuşor care făcea şi mai puternică poziţia pompeienilor, întrucît apa, revărsîndu-se se infiltrase în pămînt şi formase pe malul drept o mlaştină întinsă.

Cînd, în primele ceasuri ale dimineţii, Cezar văzu duşmanul aşezat în poziţie de luptă, crezu că avea să coboare în cîmpie, unde cavaleria sa avea tot spaţiul să se desfăşoare.

Vremea era minunată, o vreme potrivită pentru luptă. Întreaga armată romană se bucura că putea lupta, cu toate că o oarecare nelinişte trecea prin inimile luptătorilor cînd se gîndeau că această zi ar fi putut, pînă la urmă, să fie hotărîtoare pentru soarta fiecărei părţi.

Cezar făcu jumătate din drum.

El se aştepta ca şi pompeienii să facă la fel; dar aceştia nu voiră să se depărteze la mai mult de un sfert de leghe de zidul cetăţii, pentru ca la nevoie să se folosească de ea ca de un zid de apărare.

Cezar grăbi pasul şi ajunse la riu.

Inamicul i-ar fi putut disputa trecerea, dar nu făcea nici o mişcare.

Armata pompeiană se compunea din treisprezece legiuni, avînd cavaleria la cele două flancuri, din şase mii de soldaţi din infanteria uşoară, şi din tot atîţia aliaţi. Cezar n-avea decît optzeci de cohorte de infanterie grea şi opt mii de călăreţi. Este adevărat că mai conta pe diversiunea pe care trebuia să o efectueze regele Bogud. Mi se pare că am mai spus că, pe acesta, romanii îl numeau Bochus şi că era soţul reginei Eunoe, al cărei amant fusese Cezar.

Ajuns la marginea cîmpiei, Cezar interzise soldaţilor să înainteze; ei se supuseră cu mare părere de rău.

Ca şi la Pharsalus, Cezar dăduse drept cuvînt de ordine *Venus Victorioasa*. Pompei alesese *Mila*, sau mai curînd *Pietatea*.

Oprirea înaintării lui Cezar mări curajul pompeienilor, care crezură că o face din teamă. Ei se hotărîră deci să pornească la luptă fără să piardă avantajul locului.

După obiceiul său, Cezar avea la aripa dreaptă faimoasa legiune a zecea, iar în stînga legiunile a treia şi a cincea, împreună cu trupele auxiliare şi cavaleria.

Văzînd mişcarea pompeienilor, soldaţii lui Cezar nu mai rezistară: ei trecură linia pe care se opriseră şi se

aruncară asupra primelor rînduri, însă acolo întîlniră o rezistenţă neobişnuită.

Toţi oamenii aceştia, pe care Cezar îi ducea după el; legiunea a zecea, cu care făcuse turul lumii antice; soldaţii bătrîni, care îl urmau în marşurile sale mai ucigătoare prin rapiditate decît erau înseşi bătăliile, legiunea Ciocîrlia, formată în Galia,care un moment sperase să jefuiască Roma, cum făcuseră pe vremea lui Camil strămoşii lor, dar fusese îndepărtată şi Cezar, învingător în Africa, o împingea acum din nou împotriva africanilor din Spania; toţi contaseră pe o bătălie ca cea de la Pharsalus sau de la Thapsus; toţi erau obosiţi, frînţi, zdrobiţi.

Toţi dădeau înapoi, găsind în loc de oameni un zid de granit.

Armata lui Cezar începu o retragere îngroziloare.

Cezar descălecă, făcu semn locotenenţilor săi să facă la fel şi trecu prin faţa frontului de luptă cu capul descoperit şi cu braţele ridicate spre cer, strigînd soldaţilor:

— Priviţi-mă drept în faţă!

Dar simţea bătălia cum îi scapă printre degete şi mocneala aceea care prevesteşte deruta plutindu-i deasupra capului.

Atunci, se repezi la un soldat, îi smulse scutul din mînă şi adresîndu-se armatei, strigă:

— Fugiţi, dacă vreţi; eu voi muri aici!

Şi porni singur spre inamic, şarjîndu-l pînă la aproape zece paşi de el. Două sute de săgeţi şi de suliţi sînt aruncate asupra lui, le evită pe unele, altele se izdesc de scut, dar el rămîne pe loc, neclintit, de parcă picioarele i-ar fi prins rădăcini.

Soldaţii şi tribunii se ruşinează. Cu un strigăt uriaş, cu un elan de nestăpînit, ei se întorc şi se aruncă în ajutorul imperatorului lor.

Era şi timpul!

Din fericire, tocmai în acel moment, regele Bogud efectua diversiunea de care am vorbit.

Labienus, fostul locotenent al lui Cezar, pe care Cezar îl întîlnea pretutindeni ca un duşman înverşunat, se însărcină să ţină piept acestui nou atac. Luă cu el vreo mie două sute sau o mie cinci sute de călăreţi şi porni în galop, să-l întîmpine pe regele maur. Însă această mişcare fu greşit înţeleasă de pompeieni; ei crezură că Labienus fugea.

Un sentiment de şovăială se răspîndi în armată.

Dar Sextus şi Cneius se aruncară în primele rînduri şi restabiliră ordinea de luptă.

Lupta dură pînă seara: adică nouă ore. În tot timpul acesta se luptă mînă contra mînă, picior contra picior, suliţă contra suliţă.

În cele din urmă, pompeienii cedară; «căci de nu, zice autorul *Războiului din Spania,* n-ar mai fi rămas nici măcar unul singur din toţi».

LXXXIV

Fugarii se retrăseseră în Cordoba.

Cezar fusese de părere să-i urmărească şi, dacă s-ar fi putut, să pătrundă odată cu ei în cetate; dar soldaţii erau atît de obosiţi, încît nu mai aveau putere decît să-i jefuiască pe morţi, după care, unii se întinseră pe pămînt, alţii se aşezară, iar cei mai puţini, obosiţi, rămaseră în picioare, sprijiniţi în sulie sau în lănci.

Toţi se culcară pe cîmpul de luptă, fiecare acolo unde se găsea.

A doua zi, cu cei treizeci de mii de morţi se făcu un fel de zid cu care fu înconjurat oraşul; fiecare cadavru era aşezat cu capul spre ziduri, şi era prins de vecinul său cu o suliţă de care fuseseră agăţate scuturile.

Cezar lăsă o treime din forţele sale în faţa localităţii Munda şi cu restul armatei porni să atace Cordoba.

Cneius Pompei fugise, protejat de un puternic lot de cavalerie, şi se retrăsese la Carthea, unde se găsea flota. Sextus Pompei se închisese în Cetatea Ossuna. Îi vom regăsi mai tîrziu pe amîndoi; acum să-l urmăm pe Cezar în expediţia sa împotriva oraşului Cordoba.

Fugarii ocupaseră podul. Cezar nici nu se gîndi să-l forţeze. El aruncă în fluviu coşuri pline cu pămînt şi improvizâ în felul acesta un fel de vad, peste care îşi trec armata. Apoi îşi aşează tabăra în faţa oraşului.

Scapula conducea apărarea oraşului. După înfrîngerea de la Munda, el se retrăsese în cetate şi înrolă în armata sa pe liberţi şi pe sclavi.

Dar, văzîndu-se urmărit de Cezar, nu se mai gîndi la fugă. Porunci să se ridice un rug uriaş în piaţa oraşului, să se pregătească un ospăţ bogat; se îmbrăcă în hainele cele mai preţioase, se aşează la masă, amestecă parfumuri în vinul de băut, aşa cum ar fi făcut la o petrecere, iar spre

sfîrşitul ospăţului distribui servitorilor vesela şi banii, apoi se aruncă pe rug şi, in timp ce un libert punea focul, el porunci unui sclav să-l ucidă.

In momentul acela, din cauza dizidenţei din armata care apăra oraşul, porţile se deschiseră, iar Cezar văzu venind spre el legiunile pe care Scapula le alcătuise din sclavi şi din liberţi.

Toţi voiau să se predea.

In acelaşi timp, legiunea a treisprezecea, din proprie iniţiativă, ocupă turnurile şi zidurile cetăţii.

Atunci, pompeienii scăpaţi din Munda puseră foc oraşului, sperînd să se salveze în dezordinea produsă; dar de îndată ce văzu fumul şi focul, Cezar se aruncă in ajutorul oraşului, şi cum legiunea a treisprezecea pusese stăpînire pe turnuri şi pe ziduri, ea îi deschise porţile. Văzînd aceasta, pompeienii căutară să fugă din cetate, îngrămădindu-se la porţi sau sărind peste ziduri.

In interiorul oraşului fură ucişi douăzeci şi două de mii de oameni, fără să se mai pună la socoteală cei masacraţi în afara zidurilor.

Cezar nu se opri la Cordoba decît atît cît a fost necesar ca să restabilească ordinea, după care plecă imediat spre Xispalis, Sevilla din zilele noastre. Dar, de cum îl văzură de sus, de deasupra zidurilor, locuitorii îi trimiseră o solie ca să-i solicite iertarea şi să se încredinţeze îndurării lui.

Cezar le răspunse că le acorda iertarea deplină şi, de teamă ca soldaţii lui să nu se lase antrenaţi în vreo acţiune condamnabilă, ordonă să-şi aşeze tabăra în afara zidurilor. In cetate intră numai Carinius Rebilius, însoţit de cîteva sute de oameni.

Garnizoana pompeiană rămăsese în Sevilla.

Indignată de faptul că locuitorii deschiseseră porţile lui Cezar, garnizoana din Sevilla trimise unul din conducătorii partidului pompeian să-l prevină pe Cecilius Niger, supranumit Barbarul, din cauza cruzimii sale, care comanda un corp de lusitanieni, că dacă nu venea imedial pierdea o mare ocazie. Cecilius Niger sosi în grabă.

El ajunse noaptea în apropiere de Hispalis, fu introdus în oraş şi ucise întreaga garnizoană pe care Cezar o trimisese acolo ca să-i protejeze pe locuitori. După ce termină această operaţie macabră, el porunci să se zidească porţile şi se pregăti pentru o apărare disperată.

De teamă ca nu cumva, dacă ar fi încercat un asalt,

turbaţii aceia să ucidă jumătate din locuitori, Cezar se retrase, ţinînd însă oraşul sub o strictă supraveghere. A treia noapte de la intrarea sa în Hispalis, Cecilius Niger ieşi, însoţit de oamenii cu care venise şi de vechea garnizoană pompeiană.

Însă Cezar, care sub un aer de indiferenţă le urmărea toate mişcările, văzîndu-i afară din oraş, trimise asupra lor cavalerie şi îi căsăpi pînă la unul.

A doua zi dimineaţă, Cezar intra în Hispalis.

Să ne întoarcem acum la cei doi fii ai lui Pompei.

Cneius ajunse la Carthea însoţit doar de o sută cincizeci de călăreţi; era atît de grăbit încît, deşi erau patruzeci de leghe între Munda şi Carthea, el străbătu această distanţă într-o zi şi jumătate.

Ajuns acolo, şi temîndu-se de trădare din partea locuitorilor, străbătu oraşul în lectică, de parcă ar fi fost un simplu particular.Odată ajuns în port, alergă spre corăbii cu atîta grabă încît, punînd piciorul pe cea pe care o alesese, se încurcă într-o funie şi căzu. Şi pentru că voia să taie funia cu spada, ca să nu-şi piardă timpul cu descurcatul, îşi făcu la talpa piciorului o rană adîncă.

Didius, care comanda la Cadix flota lui Cezar, aflînd cele petrecute, îşi răspîndi cavaleria şi infanteria de-a lungul coastei, pentru a pune mîna pe Cneius atunci cînd acesta ar fi încercat să debarce undeva.

Didius calculase bine.

Din cauza grabei cu care plecase, Cneius Pompei nu avusese timp să se aprovizioneze cu apă. De aceea, era forţat să navigheze pe lîngă coastă şi să se oprească din loc în loc ca să facă provizii de apă dulce.

Mai întîi,Didius îl ajunse cu flota, îl atacă şi-i scufundă sau îi arse două treimi din nave.

Pompei trase la mal şi debarcă pe ţărm, cu gîndul de a se retrage printre stîncile care formau o fortăreaţă naturală, aproape imposibil de escaladat.

Era rănit la picior, cum am văzut, fusese rănit şi la umăr, şi-şi scrîntise şi piciorut sănătos. Aşa că era purtat în lectică.

Ajunsese pe mal fără să fi fost văzut şi avusese toate şansele să scape, cînd un om din suita lui fu găsit de călăreţii lui Didius, care porniră îndată pe urmele lor.

Pompei ceru oamenilor să-şi grăbească pasul şi ajunse în adăpostul căutat. Oamenii lui Cezar voiră să

forţeze, dar fură respinşi cu loviturі de suliţă şi alungaţi pînă la poalele muntelui.

Ei reveniră, dar tot fără rezultat.

Atunci se hotărîră să-i asedieze pe fugari şi, în scurt timp, înălţară o terasă atît de înaltă, încît de pe ea se putea lupta cu duşmanul la acelaşi nivel.

Ameninţaţi în felul acesta, pompeienii se gîndiră să fugă, dar fuga nu era deloc uşoară: Pompei nu putea nici să meargă — din cauza rănii şi a scrîntiturii — nici să încalece, nici să se urce în lectică din cauza drumului prăpăstios. Văzîndu-şi oamenii urmăriţi, răspîndiţi, ucişi fără milă, el se ascunse în scobitura unei stînci. Dar unul din oameni, care îl văzuse ascunzîndu-se în această cavernă, îl denunţă: fu prins şi ucis.

Apoi, ucigaşii îi tăiară capul, iar în momentul cînd Cezar intra în Hispalis, îi fu oferit capul fiului, după cum, în Egipt, îi fusese oferit capul tatălui.

Era în ziua de 12 aprilie anul 45 înaintea erei noastre.

Dar această necruţătoare expediţie nu-i aduse profit nici lui Didius, căci, crezîndu-se de acum înainte în deplină siguranţă, porunci să se tragă navele la mal pentru a le repara. Însă, în timp ce se făceau operaţiile,el se îndreptă cu un corp de cavalerie spre o celate din apropiere. Lusitanienii, care se răspîndiseră şi-l părăsiseră pe Cneius, se reuniră şi, văzînd ce puţină armată îl însoţea pe Didius, îi pregătiră o capcană, se aruncară asupra lui şi-l uciseră.

Între timp, Fabius Maximus, pe care Cezar îl însărcinase cu continuarea asediului Mundei, ocupase oraşul, făcuse unsprezece mii de prizonieri şi se îndreptase spre Ossuna, oraş fortificat şi de natură şi de oameni.

Sextus Pompei, care se asigurase că nu exista pic de apă pe o rază de o leghe şi jumătate, poruncise să se taie toţi pomii pentru ca Cezar să nu-şi poată construi nici un fel de maşină de luptă; dar Sextus nu mai aşteptă rezultatul asediului Mundei, el se afundă în munţii Caltiberici, şi-l vom vedea reapărînd ca rege al piraţilor din Mediterana.

Treizeci de mii de oameni ucişi la Munda, douăzeci şi două de mii la Cordoba, cinci sau şase mii la Sevilla, unsprezece mii făcuţi prizonieri, Cneius ucis, Sextus fugar; războiul din Spania se sfîrşise.

Cezar reluă drumul Romei.

Antonius îi veni în întîmpinare pînă la frontieră, iar

Cezar, care avea față de Antonius slăbiciunea oamenilor superiori pentru oamenii inferiori, îi făcu acestuia o mare cinste: străbătu toată Italia ținîndu-l alături de el în car, în timp ce în spatele lui se aflau Brutus Albinus și fiul nepoatei sale, adică strănepotul său, tînărul Octavius.

Înapoierea fu tristă.

După uciderea lui Pompei și nimicirea neamului său, căci despre Sextus nu se mai știa nimic, se stinsese nu numai un mare nume, dar dispăruse o mare familie și se distrusese un principiu. Dacă Pompei nu putuse susține drepturile aristocrației și ale libertății, cine le-ar mai fi putut susține după el?

Învinșii începeau o robie fără speranță! Dezamăgiți de războiul care de trei ani nu era altceva decît un război civil, învingătorii participau la un triumf fără glorie. Cezar se simțea mai mult temut decît iubit: cu toată bunătatea lui, nu putuse împiedica ura. Era învingător, dar cît de puțin lipsise ca să fie învins? Munda îi fusese pentru el o mare învățătură de minte. Totul era ostenit, pînă și soldații lui, pe care îi crezuse neobosiți.

Deși sătul de triumfuri, voia totuși să mai triumfe, desigur numai ca să vadă ce avea să zică Roma; iar el, care nu triumfase pînă acum decît împotriva dușmanului străin, din Galia, din Pont, din Egipt, sau asupra lui Juba, de data aceasta proceda ca unul din neomenoșii aceia care se numeau Marius sau Sylla, căci triumfa asupra fiilor lui Pompei, a căror cauză era cauza unei părți din Italia și a căror luptă era privită cu simpatie de jumătate dintre romani.

Însă Cezar ajunsese să disprețuiască Roma și voia să-i zdrobească mîndria.

El triumfă deci împotriva fiilor lui Pompei, iar în urma lui soldații — vocea poporului, voce a zeilor — cîntau:

Faci bine, vei fi invins; faci rău, ajungi rege!

Or, lumea nu-i ierta că triumfa pe nenorocirile patriei, găsindu-și gloria într-un succes pe care numai nevoia îl putea scuza în fața zeilor și în fața oamenilor. Și aceasta uimea cu atît mai mult din partea lui Cezar, cu cît niciodată el nu trimisese curieri și nici nu scrisese Senatului, pentru a-i anunța victoriile obținute în războaiele civile și îndepărtase întotdeauna de la et o glorie de care părea că se rușinează.

A doua zi, fu aplaudat la intrarea în teatru, dar se

aplaudă cu totul altfel cînd se auziră versurile acestea, din piesa care se juca:

— Oh romanii! Ne-am pierdut libertatea!

Dar ceea ce îi revolta mai mult pe romani era urmarea a ceea ce văzuseră după înapoierea din Egipt: era reconstruirea acestei noi Rome — mai mult străină decît nouă — pe ruinele vechii Rome; erau exilații vechii Republici revenind la Roma în urma lui Cezar; erau barbarii aceia, gali, africani, spanioli, urcînd spre Capitoliu împreună cu el; erau senatorii loviți de infamie, care apăreau din nou în Senat; erau proscrișii cărora li se restituiseră bunurile confiscate; era acea Galie transpadană adumisă în totalitatea ei la dreptul de cetate; era acel Balbus, un gaditan, prim-ministru sau cam așa ceva; erau, în sfîrșit, două umbre care veneau în urma tuturor acestora, strigînd: «Nenorocirel»: spectrul lui Cato smulgîndu-și măruntaiele și spectrul lui Cneius Pompei ținîndu-și capul în mînă.

Este adevărat că Cezar a avut Roma și lumea întreagă alături de el, și este și mai adevărat că s-a achitat față de lume în dauna Romei.

Există însă un personaj care poate da o idee despre situația în care se găsește Roma în totalitatea ei: Cicero; Cicero, tipul romanului care se menține pe linia de mijloc.

Cu Cezar, omul de geniu care își domina epoca din toată înălțimea sa, Cicero nu va redeveni niciodată Cicero al lui Catilina sau al lui Clodius; iată, mai cu seamă, ceea ce îl rănește pe Cicero, iată ce rănește orice ambiție asemănătoare cu ambiția sa.

Cicero, avocat și general, mărturisește singur că în avocatură nu este cu mult mai tare decît Cezar, fără să mai fie nevoie să adauge că Cezar, ca general, este mult mai tare decît el. Apoi, Cicero este fiul unui călcător de postav, sau al unui zarzavagiu: Cezar este fiul lui Venus prin bărbați, și fiul lui Ancus Marlius prin femei.

Plebeul Cicero este aristocrat, dar, pînă a ajuns să fie, cît drum a avut de străbătut! Va trece o viață întreagă și nu va ajunge nici la jumătatea înălțimii la care se află Cezar, care și-a trecut viața ca să se coboare spre popor.

Totuși, și el va îngroșa curtea lui Cezar; dar ce va fi el la curtea lui Cezar cît timp Cezar va fi acolo? Degeaba se duce Cezar la el, îl ia de mînă și-l înalță, îmbrățișîndu-l, căci Cezar va fi întotdeauna obligat să se coboare ca să-l îmbrățișeze pe Cicero.

Ce deparle e totul între Cicero, cel ameslecat în mulţimea curtezanilor lui Cezar, şi Cicero strigînd: «O, fericită Romă, născută în timpul consulalului meu!»

Dar Cicero ce face? Face mofturi; el crede că, dacă se îndepărlează de Cezar, Işi va relua vechea poziţie. Cîtuşi de puţinl îndepărtîndu-se, calcă în obscuritate; asta-i lol! Cezar este lumina: nu se văd decîl cei asupra cărora îşi aruncă razele sale.

Cicero caută să se amuze; el cinează cu Hirtius şi cu Dolabella; Dotabella, despre care a spus cele mai urîte lucruri. El le dă lecţii de filozofie, iar ei, în schimb, îi dau lecţii de gastronomie.

Toale acestea se petrec în casa lui Cylheris, curlezana greacă, fosta amantă a lui Antonius, pe care acesta o plimba alături de el înlr-un car lras de lei.

Dar, vail Cicero nu mai este apărălorul, nu mai este patronul, nu mai este consilierul nimănui.

În acesl timp moare Tullia, fiica lui, şi Cicero ajunge să poarte două doliuri: doliul penlru fiică şi doliul penlru libertate.

Ridică un lemplu în aminlirea Tulliei şi, penlru a se vorbi de el, încearcă să se facă persecutat de Cezar, scriind panegiricul lui Cato. Însă Cezar se mulţumeşte să publice *Anticalon* şi, în drum spre bătălia de la Munda, să-i dedice lui Cicero două volume de gramatică.

Trebuie să recunoaşleţi că aceasta înseamnă să nu ai noroc.

Ei bine, istoria lui Cicero esle istoria luluror individualităţilor furioase că Cezar a depăşil nivelul luturor capelelor şi le-a făcul pe loale să se plece, fără să doboare vreunul.

Şi totuşi, se produce un fenomen ciudat, care face ca învingătorul să fie tot atît de trisl ca şi învinşii.

Pompei vanitos, capricios, prieten necredincios, politician nehotărît, în sfîrşit un om mediocru, Pompei are clienţi, admiralori, fanatici; admiralorii aceştia, clienţii aceştia, fanaticii aceştia sînl oameni de o valoare superioară lui:Cato, Brutus, Cicero; mai ales Cicero are pentru el pasiunea pe care o ai penlru o amantă capricioasă şi neslatornică; Cicero ar vrea să-l admire pe Cezar, dar nu poate decît să-l iubească pe Pompei.

Din contra, priviţi-l pe Cezar: cine sînl clienţii lui? O adunătură de ticăloşi: Antonius, hoţ, beţiv şi corupl; Curton, un falit; Coelius, un nebun; Dolabella, omul care

vrea anularea datoriilor, ginerele lui Cicero, . care şi-a făcut soţia să moară de supărare. Nişte creaturi, nu nişte amici! Antonius şi Dolabella vor complota împotriva lui, încît el, Cezar, nu va îndrăzni să mai treacă neînsoţit prin faţa casei celui de-al doilea: criţi scrisorile lui Allicus. Apoi, loţi aceşlia slrigă, îl dezaprobă, toţi aceştia îl fac de rîs. Bunătatea lui Cezar îi oboseşte pe toţi aceşli aventurieri; puţin sînge vărsat n-ar strical

Cezar ştie că în partida lui numai el esle un om cumsecade. După ce fusese demagog, revoluţionar, libertin şi risipilor, Cezar s-a făcut cenzor, reformalor de moravuri, conservator, economom.

Dezgustat de propriii săi amici, de cine se înconjoară? De pompeieni. După ce i-a învins, îi iartă; după ce i-a iertat, le acordă onoruri; pe Cassius îl face locolenenlul său; pe Brulus îl face guvernalor al Galiei cisalpine; pe Sulpicius îl face prefeclul Achaici. Toţi exilaţii se înapoiază pe rînd şi-şi reiau poziţiile pe care le ocupaseră înainte de războiul civil. Dacă se ridică greutăţi împolriva înapoierii vreunui proscris, Cicero aleargă şi le aplanează.

De aceea, Senalul ridică un templu în care Cezar şi Zeiţa îşi dau mîna; de aceea îi voteză ţiltul de aur, coroana de aur, o slalule lîngă regi, între Tarquinius Superbul şi Brutus cel Bălrîn, un morminl în Pomoerium, ceea ce nimeni nu obţinuse pînă atunci. Cezar îşi dă bine seama că toate onorurile acestea erau mai mult ucigătoare decît conservatoare; însă cine ar îndrăzni să-l ucidă pe Cezar, cînd toată lumea are interes ca Cezar să trăiască?

«Unii, spune Salusliu, au crezut că Cezar ar fi dorit să termine cu viaţa. Ceea ce ar explica indiferenţa lui faţă de sănătatea lui şubredă şi faţă de presimţirile amicilor săi. Renunţase la garda spaniolă. I-ar fi plăcut mai curînd să moară decît să se teamă neîncelat.»

Este prevenit că Antonius şi Dolabella conspiră împotriva lui; el clatină din cap.

— Nu sînt de temut figurile acestea pline şi luminoase, spuse el; de temut sînt figurile slabe şi palide.

Şi arăta spre Cassius şi Brutus.

În sfîrşit, cum lumea era de aceeaşi părere cu el şi-l asigura că Brutus organiza un complol:

— Oh! zise Cezar pipăindu-şi braţele slăbile, Brulus o să-i lase deslul timp corpului acesla firav să se dizolve de la sine.

Am în fața mea o veche traducere după Appius; e din anul 1560; autorul ei este «monseigneur Claude de Seyssel, premièrement èvesque de Marseille, el depuis archeveque de Thurin», cum se scria atunci.

Citesc primele rînduri din capilolul al XVI-lea, care sînt astfel concepute:

«După ce Cezar a sfîrșit războaiele civile, se înloarse la Roma, se arălă poporului foarte mîndru și înfricoșător față de tot poporul, mai mult decît cei care fuseseră înaintea lui; din această cauză i se făcură toate onorurile omenești».

Cîtă învățătură se găsește în aceste cîteva rînduri și cît de clar este exprimată gîndirea autorului în limbajul său naiv.

Numai că aceste onoruri îi erau acordate în adevăr lui Cezar numai din teamă? de Senat, da; de popor, nu.

Cezar ridicînd Corintul, Capua și Cartagina, orașele acestea dezolate îi apăruseră în vis! Trimițînd colonii în nord-est, în esl și în sud, Cezar descentraliza Roma și o răspîndea asupra universului în timp ce aducea universul în Roma, pentru că acest geniu milos nu se gîndea numai la Roma sau la Italia, căci, uimit de a vedea lumea în pace, nu mai știa cum să-și folosească geniul.

În timp ce proiecta un templu în mijlocul Cîmpului lui Marte, un amfiteatru la poalele stîncii Tarpeiene, pe muntele Palatin o bibliotecă destinată să cuprindă comorile științei umane, numind ca bibliotecar pe Terentius Varro, omul cel mai învățal al epocii, el voia, reluînd niște lucrări de multe ori începute și de tot atîtea ori abandonate, să taie istmul Corint și istmul Suez, pentru a uni nu numai cele două mări ale Greciei, dar și Mediterana cu Oceanul Indian. Anienus fu însărcinat cu această întreprindere.

În plus, același Anienus trebuia să sape un canal de la Roma pînă la promontoriul Circe și care, dirijînd Tibrul pînă la mare, la Terrecina, ar fi deschis comerțului un drum mai drept și mai comod pînă în capitala imperiului.

Apoi, după săparea acestui canal, el trebuia să curețe rada portului Ostia, să ridice diguri puternice pe malurile sale, să înlăture stîncile care făceau locul acesla primejdios, să construiască acolo un port și arsenale, să sece mlaștinile Pontine, transformînd pămînturile îmbiba-

te cu apă şi nefertile în holde fertile ca să producă grîu pentru Roma, care de atunci încolo încela să mai fie tributară Siciliei şi Egiptului.

Pentru a popula noile colonii, optzeci de mii de cetăţeni au fost trasportaţi peste mare, iar pentru ca oraşul să nu se depopuleze, Cezar interzise printr-o lege ca cetăţenii între douăzeci şi patruzeci de ani să lipsească din Italia timp de trei ani consecutiv, cu excepţia cazurilor în care datoria şi jurămîntul dat nu i-ar fi reţinut peste acest timp: acordă apoi dreptul de cetăţenie celor care profesau medicina la Roma sau predau artele Liberale; pentru că voia să fixeze în oraş inteligenţe superioare şi să atragă şi inteligenţele din oraşele străine.

Împotriva crimelor stabili pedepse mult mai severe decît cele fixate pînă atunci: cei bogaţi puteau să ucidă fără să fie pedepsiţi şi era de ajuns să se exileze fără să piardă ceva din bunurile pe care le posedau. Dar Cezar nu înţelegea ca lucrurile să conlinue tot aşa. El voi ca, în caz de paricid, întreaga avere să fie confiscată, iar pentru altfel de crimă, numai jumătate din avere. Alungă pe delapidatori din Senat, el, care storsese atîtea milioane din Galia şi din Spania! Declară nulă căsătoria dintre un fost pretor care se căsătorise cu o femeie a treia zi după ce aceasta se despărţise de soţul său, el, care era numit soţul tuturor femeilor şi viceversa. Puse impozite pe mărfurile străine, interzise folosirea lecticilor, a purpurei şi a perlelor, el care dădus Serviliei o perlă în valoare de un milion o sută de mii de franci! În sfîrşit, lucru ciudat, de nemaiauzit, de necrezut, el se ocupa de cele mai mici amănunte, încît îşi avea spioni prin piele, spioni care confiscau produsele a căror vînzare era interzisă şi le aduceau la el. Urmărea cumpărătorii prin paznici deghizaţi, care mergeau pînă acolo încît ridicau carnea pînă şi din case.

Mai avea un proiect, care îl făcea şi pe Bonaparte să viseze, atunci cînd spunea: «Occidentul nostru nu este decît un bordei; numai în Orient se poate lucra în stil mare». El voia să pătrundă în această Asie misterioasă unde se afundase Alexandru şi în pragul căreia căzuse Crassus. Voia să-i supună pe parţi, să traverseze Hyrcania de-a lungul Mării Caspice şi a Munţilor Caucaz, să se arunce în Scitia, să supună toate popoarele vecine cu Germania şi chiar Germania însăşi. În sfîrşit, să revină în Italia prin Galii, după ce rotunjise imperiul roman, care ar

fi cuprins astfel în incinta sa Mediterana, Marea Caspică, Marea Neagră şi care la apus atingea Oceanul Atlantic, în sud marele deşert, la est Oceanul Indian, la nord Marea Baltică, alipind la centrul său toate popoarele civilizate şi cuprinzînd în graniţele sale toate naţiunile barbare, meritînd astfel cu adevărat titul de imperiu universal.

Apoi, adunînd toate legile romane într-un singur cod, le impunea tuturor naţiunilor, împreună cu limba latină.

Omul care substituia astfel de proiecte politicii nehotărîte a lui Pompei, stoicismului legal şi strîmt al lui Cato, limbuţiei lui Cicero, putea fi pe bună dreptate numit «pater patriae», consul pe zece ani, diclator pe viaţă.

Dealtfel, Plutarh înfăţişează foarte bine această febră a lui Cezar:

«Cezar, spune el, se simţea născut pentru fapte mari şi în loc ca numeroasele sale fapte să-l facă să-şi dorească să se bucure în tihnă de rezultalele muncii sale, ele îi inspirau proiecte mai vaste, care, ca să spunem aşa, micşorau în ochii lui gloria dobîndită. Ele stîrneau în el dorinţa unei glorii încă şi mai mari. Această pasiune nu era decît un fel de gelozie pe el însuşi; aşa cum ar fi putut-o manifesta faţă de un străin; o luptă pentru a depăşi victoriile trecute prin cele pe care le proiecta în viitor.»

Însă ceea ce în ochii noştri face, mai ales, din Cezar un om superior, este faptul că, mergînd pe un drum contrar celui urmat de înaintaşii săi, Sylla şi Marius, el înţelese că nu se pot înăbuşi partidele în sînge şi că, lăsînd să dăinuiască ceea ce mai rămăsese din republicani după înfrîngerea lui Pompei, ar fi ucis republica.

Ce-ar fi ajuns lumea dacă Cezar ar fi trăit cu zece ani mai mult şi ar fi avut timp să-şi realizeze toate planurile? ... Dar se intrase în anul al 44-lea înaintea erei noastre. Cezar nu avea să mai apuce ziua de 16 martie din acel an.

De cînd se întorsese din Spania, am mai spus-o, în sufletul acesta bun şi blînd se infiltrase o adîncă tristeţe. Asasinarea lui Pompei ale cărui statui porunci să fie reînălţate; sinuciderea lui Cato, pe care căuta să şi-l apropie după moarte, păreau doi duşmani care il urmăreau cu îndîrjire.

Greşise de două ori acceptînd triumful: mai întîi pentru că triumfase în urma unui război civil; în al doilea rînd — o greşeală încă şi mai mare — îşi pusese locotenenţii să triumfe în locul său.

La Bruyère a spus: «Cînd vrei să schimbi o republică, se apreciază mai puţin lucrurile decît momentul. Azi poţi suspenda unui oraş libertăţile, legile, privilegiile; mîine, să nu te gîndeşti să-i schimbi nici măcar stema».

Din păcate, Cezar nu-l citise pe La Bruyère.

Sînt forme exterioare de libertate la care poporul ţine adesea mai mult decît la libertatea însăşi. August ştia aceasta, el care toată viaţa a refuzat titlul de rege. Cromwell o ştia şi el, şi de aceea n-a voit să fie decît protector.

Dar, oare, Cezar dorea într-adevăr titlul de rege? El, care avea toate coroanele, dorea serios această bucată de panglică numită bentiţa regală?

Nu credem. După părerea noastră, nu Cezar a voit să fie rege; amicii lui au voit ca el să fie.

Afară doar de faptul că titlul l-a tentat pe Cezar tocmai pentru că era odios şi plin de pericole.

Oricum ar fi fost, la începutul anului 708 de la fundarea Romei, se răspîndi zvonul că Cezar voia să fie rege.

LXXXVI

Aşadar, Cezar voia să fie rege.

În plus, el mai adunase împotriva lui şi alte nemulţumiri, de aceea este curios să se citească aceste rînduri în Suetoniu:

«... I se reproşează fapte şi vorbe care nu sînt altceva decît un abuz de putere, însă ele pot să-i justifice moartea».

Să vedem, deci, care sînt aceste fapte şi vorbe *care pot să justifice moartea* lui Cezar, sub pana acestui povestitor indiferent care este Suetoniu şi care, după ce-şi pierduse locul de secretar al împăratului Adrian pentru că îsi permisese libertăţi puţin respectuoase cu împărăteasa Sabina, se apucase să scrie istoria celor doisprezece Cezari, fără să se mire de ceva sau fără să se mînie vreodată.

Ce-a făcut *divinul* Iulius veţi afla.

«Nemulţumit de a primi onoruri excesive, cum era consulatul prelungit, dictatura perpetuă, funcţia de cenzor, numele de imperator şi de părinte al patriei, nemulţumit să permită ca statuia lui să fie ridicată printre statuile regilor şi să ocupe un scaun *in orchestră*, el merse

pînă la depășirea limitelor grandoarei omenești: i se puse un scaun de aur în Senat și în tribunalul său; statuia lui fu dusă în circ cu același fast ca statuile zeilor; i se dedicaseră temple și altare, avu preoții săi, dădu numele său unei luni a anului — iulie; se juca cu demnitățile pe care le risipea și cu cele pe care le primea».

Toate acestea meritau moartea?

Este adevărat că mai făcuse ceva.

Un tribun refuzase să se ridice cînd Cezar îi trecu prin față.

— Tribunule, îi spusese el, vrei să-mi ceri republica înapoi?

Și cum tribunul acesta se numea Pontius Aquila, de fiecare dată cînd dădea un ordin, Cezar luase obiceiul să spună cu ironie:

— Dacă îngăduie Pontius Aquila ...

Într-o zi, pe cînd se înapoia din Alba, cîțiva amici mai grăbiți veniră înaintea lui și-i dădură titlul de rege, însă cunoscînd tulburarea pe care un astfel de titlu o provoca în rîndul poporului, făcu pe supăratul și spuse:

— Pe mine nu mă cheamă rege; pe mine mă cheamă Cezar.

Și se observă că-și continuă drumul cu un aer nemulțumit.

Într-o altă zi, Senatul îi acordase onoruri extraordinare, iar senatorii se îndreptau spre locuința lui ca să-i aducă la cunoștință decretul; el le acordă audiență ca unor simpli particulari și le răspunse, *fără să se ridice*, că ar fi trebuit să se mai micșoreze aceste onoruri în loc să se mărească.

Dar de ce nu s-a ridicat în fața Senatului?

Plutarh pretinde că spaniolul Balbus l-a oprit să se ridice, spunîndu-i: «Uiți că tu ești Cezar?»

Dio Cassius dă o altă explicație, care ni se pare cea mai bună; el spune că pe cel pe care îl făcuseră zeu îl durea stomacul și se temea ca, ridicîndu-se, să nu dea dovadă flagrantă de o comportare omenească.

El, Cezar, susține că-i era teamă de un alac de epilepsie.

În fine, într-o altă zi, în ziua Lupercaliilor, care altădată fusese o sărbătoare a ciobanilor, dar în epoca aceea era o zi în care tineri din cele mai bune familii din

Roma şi cea mai mare parte din magistraţi alergau goi prin oraş, purtînd în mîini fîşii subţiri din piele cu care îi loveau pe cei întîlniţi — în ziua Lupercaliilor, Cezar asista la sărbătoare, stînd pe un scaun de aur.

Scaunul acesta de aur revine adeseori: pentru că scaunele de aur erau rezevate pentru ceremoniile religioase.

Aşadar, Cezar asista la această sărbătoare stînd pe un scaun de aur, cînd Antonius, care, în calitatea sa de consul, participa la cursa sacră, se ridică în braţele amicilor şi-i oferi o coroană pe care era împletită o ramură de laur.

Cîţiva oameni aduşi în acest scop bătură din palme.

Dar Cezar respinse ofranda, şi atunci aplaudă toată lumea.

Însă Antonius, susţinut de aceiaşi oameni, îi oferi a doua oară cununa; dar şi a două oară Cezar făcu un gest de refuz. De data aceasta, aplauzele izbucniră şi mai numeroase.

— Du coroana aceasta la Capitoliu, spuse Cezar ridicîndu-se.

Cîteva zile mai tîrziu, partizanii lui Cezar, care nu-l puturră încorona pe el personal, îi încoronară statuile. Dar doi tribuni ai poporului, Flavius şi Marcellus, smulseră cu mîinile lor aceste cununi şi, întîlnind pe cei care îl salutaseră pe Cezar ca rege la înapoierea lui de la Alba, îi arestară şi-i băgară la închisoare.

Poporul urmărea pe magistraţi, aplaudîndu-i şi numindu-i Brutus, în amintirea bătrînului Brutus care pusese capăt autorităţii monarhice şi trecuse asupra poporului puterea regilor.

Cezar fu informat de cuvintele spuse de popor.

— Brutus? repetă el. Desigur că vor să zică brute, nu altceva!

Pe cei doi tribuni îi destitui.

Dar aceasta nu-i descurajă pe amicii lui Cezar. Ei descoperiseră în cărţile sibiline că numai un rege poate să-i învingă pe parţi. Aşa că, dacă Cezar porneşte război împotriva parţilor, trebuie să fie rege, căci altfel îşi riscă viaţa, aşa cum s-a întîmplat cu Crassus.

Dealtfel, de la dictatură pe viaţă la regalitate nu e decît un pas.

Cît priveşte Roma, abia dacă îi va observa diferenţa.

Nu îmbracă totul forma regatelor din Orient? Cezar nu este zeu, ca regii din Asia? N-are preotul său, pe Antonius? Antonius, care merge alături de lectica imperială, cu capul băgat printre perdele, aşteptînd umil ordinele stăpînului?

Credeţi că pe popor îl revoltă aşa ceva? Nu, pe aristocraţie.

Credeţi că Cezar a fost ucis pentru toate aceste fapte urîte? Nu, după părerea noastră, de o sută de ori nu!

Atunci, de ce a fost ucis?

Cred că am să vă pot spune.

Cassius, veninosul Cassius, era supărat pe Cezar că îi acordase lui Brutus o pretură mai onorabilă decît a lui, şi pentru că, în timpul războiului civil, Cezar, trecînd prin Megara, îi luase leii pe care îi întreţinea. Să ucizi sau să iei leii unui om era pentru el o injurie grozavă!

Singurii oameni pe care Cezar nu-i iertă niciodată, el care ierta pe toată lumea, au fost tînărul Lucius Cezar şi doi pompeieni care îşi uciseseră libertîi, sclavii şi leii.

In Franţa, orice marchiz voia să aibă paj; la Roma, fiecare patrician voia să aibă lei.

«Vai! spune Juvenal, şi totuşi un poet mănîncă mai puţin!»

Cassius se duse la Brutus. Avea nevoie de un om cumsecade căruia să-i propună teribila acţiune la care reflecta.

O, mare Shakespeare! cît de bine ai înţeles tu toate acestea, mai bine decît profesorii de istorie romană! — Citiţi în marele poet englez scena dintre Cassius şi Brutus.

Dacă Brutus ar fi voit să aştepte liniştit moartea lui Cezar, Brutus ar fi fost succesorul lui firesc. Poate că el ar fi acordat libertate Romei, fără insistenţele lui Cassius; dar Brutus ura doar tirania, pe cînd Cassius îl ura pe tiran.

Dealtfel, un fapt îl caracterizează pe Cassius.

Cînd era copil, Cassius învăţa la aceeaşi şcoală cu Faustus, fiul lui Sylla. Într-o zi, Faustus începu să-şi laude tatăl în faţa colegilor săi şi să aplaude pulerea absolută de care se bucura.

Cassius, care-l auzise, se ridică de la locul lui, se apropie de el şi-i dădu o palmă.

Copilul se plînse părinţilor lui, care voiră să-l dea în judecată pe Cassius. Dar Pompei intervenl, chemă copilul la el şi-i interogă.

— Ia povestiți-mi cum s-au petrecut faptele, spuse Pompei.

— Hai, Faustus, spuse Cassius, dacă îndrăznești, repetă și în fața lui Pompei cuvintele care ți-au atras o palmă, și am să ți-o aplic și pe a doua.

Brutus era un suflet mare, dar un spirit îngust. El făcea parte din școala stoicilor și era un mare admirator al lui Cato, cu fata căruia se căsătorise. Sălășluiau în el o ciudată nevoie de eforturi dureroase și de sacrificii crude. Îl ura pe Pompei, care îi ucisese tatăl în mod brutal, barbar, dar l-am văzut totuși că se dusese la Pompei, în Grecia, și luptase sub comanda lui, la Pharsalus.

Reîntors la Roma, Cezar îi încredințase cea mai importantă provincie a imperiului, Galia cisalpină.

Brutus avea un regret: nu-l putea urî pe Cezar.

Cassius încercase să facă totul fără Brutus, dar nu reușise. Își vizitase amicii unul cîte unul; fiecăruia îi expusese planul conjurației contra lui Cezar și fiecare dintre ei îi răspunsese:

— Vin și eu, dacă Brutus consimte să ne fie șef.

Cum spuneam, Cassius se duse la Brutus.

Cei doi bărbați erau certați, pentru că, am văzut, solicitaseră amîndoi aceeași funcție. Și cum fiecare își susținea drepturile:

— Cassius are dreptate, spusese Cezar; însă îl numise totuși pe Brutus.

Cassius se îndepărtase, Cassius revenea. Brutus îi întinse mîna.

— Brutus, îl întrebă Cassius după ce schimbară între ei primele cuvinte, nu te duci la Senat de calendele lui Martie? Am auzit că, în ziua aceea, amicii lui Cezar vor propune să i se acorde regalitatea.

Brutus dădu din cap.

— Nu, nu mă duc.

— Dar dacă totuși te cheamă? reluă Cassius.

— Atunci mă duc pentru că trebuie, spuse Brutus.

— Și dacă este atacată libertatea?

— Jur să mor înainte de a o vedea expirînd.

Cassius ridică din umeri.

— Oh! spuse el, care este romanul care să fie de acord cu moartea ta? Nu-ți dai seama, Brutus, că tu ești ceea ce valorezi?

Brutus încruntă sprîncenele.

— N-ai uitat tăblițele care au fost găsite la picioarele

statuii lui Brutus cel Bătrîn? continuă Cassius.

— Ba da, erau două, nu-i aşa?

— Una spunea: «De-ar fi vrut zeii să mai trăieşti, Brutus!», şi cealaltă: «De ce ai murit!»

— Şi eu am găsit pe jilţul meu un bilet conţinînd aceste cuvinte: «Dormi, Brutus!» şi un altul în care scria: «Nu, nu eşti Brutus cu adevărat!»

— Ei bine, întrebă Cassius, crezi că biletele astea le scriu nişte ţesători sau mici cîrciumari? Nu, este tot patriciatul, toată nobilimea din Roma. Ceea ce se aşteaptă de la ceilalţi pretori, colegii tăi, este distribuire de bani, spectacole, lupte de gladiatori. Dar ceea ce se aşteaptă de la tine este plata datoriei ereditare şi această datorie este eliberarea patriei. Toată lumea e gata să sufere pentru tine dacă ai vrea să te arăţi aşa cum se aşteaptă de la tine să fii.

— Bine, spuse Brutus, am să mă gîndesc.

După ce se despărţiră, Cassius şi Brutus se întîlniră fiecare cu prietenii lui.

Vă amintiţi de Quintus Ligarius, care urmase partida lui Pompei şi pentru care Cicero pledase în faţa lui Cezar. Ligarius fusese ierlat de dictator, dar poate că tocmai din cauza clemenţei lui Cezar el devenise cel mai mare duşman al acestuia.

În plus, Ligarius era foarte ataşat de Brutus. Acesta se duse să-l vadă şi-l găsi bolnav în pat.

Brutus îl părăsise pe Cassius, înfierbîntat de conversaţia pe care o avusese cu el.

— Ah! spuse el, Ligarius, în ce momenl te-ai îmbolnăvit!

Dar Ligarius se ridică, se sprijini în cot:

— Brutus, spuse el strîngîndu-i mîna, dacă plănuieşti ceva demn de tine, nu fi îngrijorat ... sînt sănătos.

Atunci, Brutus se aşează la picioarele patului, şi amîndoi fixară bazele conspiraţiei. Se căzu de acord să nu i se spună nimic lui Cicero, căci Cicero era bătrîn şi adăuga la puţina lui îndrăzneală nalurală circumspecţia oamenilor bătrîni.

În lipsa lui Cicero, Ligarius îi propuse lui Brutus să-l asocieze pe filozoful epicurian Statilius şi pe acel Favonius, supranumit *maimuţa lui Cato*.

Dar Brutus scutură din cap:

— Nu, spuse el, într-o zi, cînd vorbeam cu ei, am făcut ca din înlîmplare o aluzie vagă la aceasta, dar

Favonius mi-a răspuns că un război civil era, după părerea lui, mult mai funest decît cea mai justă dintre monarhii, iar Statilius, ca un om înțelept și prudent nu se expune la o primejdie de dragul unor oameni răi și a unor nebuni. Labeon, care era de față, poate să-ți confirme răspunsurile lor.

— Și Labeon ce-a spus? întrebă Ligarius.

— Labeon a fost de părerea mea și i-a combătut pe amîndoi.

— Atunci înseamnă că Labeon n-ar refuza să fie alături de noi?

— Așa cred.

— Care dintre voi doi îl va vedea? întrebă Ligarius.

— Eu, spuse Brutus, eu, care sînt sănătos... În afară de el, am să-l mai întîlnesc pe Brutus Albinus.

— Da, continuă Ligarius, e un om activ și curajos, care își întreține gladiatori pentru spectacole, în împrejurarea aceasta ne va fi foarte util; însă e prieten cu Cezar ...

— Mai bine spune că este locotenentul lui Cezar.

Chiar în acel moment, intră Brutus Albinus. Venea să se intereseze de sănătatea lui Ligarius.

I se vorbi de conjurație.

Albinus se gîndi; tăcu, apoi ieși fără să spună un cuvînt.

Cei doi prieteni crezură că făcuseră o imprudență, dar a doua zi Albinus se întîlni cu Brutus.

— Tu ești șeful conjurației de care mi-ai vorbit ieri seară la Ligarius? întrebă el.

— Da, răspunse Brutus.

— Atunci, sînt cu voi din toată inima.

Conjurația făcu repede mari progrese.

Brutus, care vedea cele mai ilustre personalități din Roma alăturîndu-se soartei sale — să nu uităm un moment că conspirația lui Brutus era aristocratică în întregime — Brutus, care își dădea seama de marele pericol la care se expunea și în care își antrena complicii, se silea să rămînă, în public, perfect stăpîn pe sine și să nu lase să se ghicească despre acest complot prin vorbele, prin comportarea, prin actiunile lui.

Dar, acasă la el era cu totul altceva: insomnia îl gonea din pat și atunci, ca o umbră, rătăcea prin vestibul și prin grădină. Atunci, Porcia, soția lui, care dormea alături de el, se trezea și, găsindu-se singură, se îngrijora; adesea îl

auzea mergînd pe coridoare; de mai multe ori l-a văzut afundîndu-se pe sub copacii din grădină.

Se ştie că Porcia era fiica lui Cato. La cincisprezece ani fusese căsătorită cu Blbulus, pe care l-am văzut jucînd un rol în Forum în timpul tulburărilor iniţiate de Cezar şi care îl numise ca comandat al flotei lui Pompei. Rămasă însă de tînără văduvă, cu un copil, Porcia se căsătorise cu Brutus.— Fiul acesta, de care am vorbit, a lăsat o carte intitulată *Memoriile lui Brutus*, carte pierdută astăzi, dar care exista pe vremea lui Plutarh.

- Or, Porcia, flica lul Cato, adorîndu-şi soţul, pe Brutus, era o femeie filozoafă, sau cum se spune in Biblie, o femeie tare. Ea nu voi să-l întrebe nimic pe Brutus despre secretul său, mai înainte de a fi făcut proba curajului asupra ei însăşi. Luă un cuţit de tăiat unghiile, un fel de briceag cu lama dreaptă, şi şi-l înfipse în pulpă.

Rana deschizîndu-i o venă, Porcia nu numai că pierdu mult sînge, dar fu cuprinsă de dureri puternice, însoţite de o febră violentă.

Brutus, care la rîndul său o adora pe Porcia şi nu cunoştea cauza acestei indispoziţii, era foarte îngrljorat.

Însă ea, surîzătoare, porunci tuturor să o lase singură cu soţul său şi, cînd fură singuri, îi arătă rana.

— Ce este asta? strigă Brutus încă şi mai îngrijorat decît înainte.

— Sînt fiica lui Cato şi soţia lui Brutus, răspunse Porcia. Am intrat în casa soţului meu nu ca să-l ţin companie în pat şi la masă, ca o concubină, ci ca să împart cu el binele şi răul. De cînd ne-am căsălorit nu mi-ai dat nici un prilej ca să mă plîng, dar eu, ce dovadă ţi-am dat de recunoştinţa şi tandreţea mea şi ce dovadă ţi-aş putea da, dacă tu mă crezi incapabilă să ţin un secret? ... Ştiu că femeia este socotită o fiinţă slabă, însă, dragă Brutus, o bună educaţie şi relaţiile cu oamenii cumsecade pot înălţa si întări sufletul ... Or, dacă ţi-aş fi spus toate acestea fără să-ţi fac dovada, ai fi putut să te îndoieşti. Am făcut ce vezi. Mai îndoieşte-te acum!

— Oh, zei! spuse Brutus ridicîndu-şi braţele spre cer, tot ce vă cer este să-mi acordaţi succes deplin în încercarea mea, pentru ca posteritatea să mă considere demn de a fi fost soţul Porciei.

Şi după ce îi dădu toate îngrijirile pe care le necesitau starea ei, el se înseninä atît de mult, încît, cu toate avertismentele date de zei prin preziceri, fapte miraculoase

și prin semnele victimelor, nimeni nu crezu în realitatea complotului.

Care erau aceste prevestiri și ce încredere li se putea acorda?

Trebuie crezute, pentru că toți istoricii le povestesc, iar după istorici Virgiliu le-a consacrat prin nemuritoarele sale versuri.

Să-l răsfoim pe Suetoniu și pe Plutarh.

Ne amintim că Cezar restabilise Capua și repopulase Campania. Coloniștii trimiși acolo, voind să-și construiască locuințe, scormonind prin vechi morminte cu atît mai multă curiozitate cu cît, din cînd în cînd, întîlneau sculpturi antice.

Or, într-un loc în care se spunea că fusese înmormîntat Capys, fondatorul orașului Capua, ei găsiră o masă de aramă cu o inscripție în limba greacă, în care se spunea că, atunci cînd se va descoperi cenușa lui Capys, un descendent din Iulia avea să fie ucis de oameni apropiații lui și va fi răzbunat de nenorocirile care se vor abate asupra Italiei.

«Lucrul acesta nu poate fi considerat fabulos, spune Suetoniu, pentru că îl povestește Cornelius Balbus, amicul intim al lui Cezar».

Avertismentul acesta nu-i fu ascuns lui Cezar și, cum tocmai i se spunea să se ferească de Brutus, el ar fi spus:

— Eh, credeți că Brutus ar fi atît de grăbit încît să nu mai aștepte sfîrșitul acestui trup nevolnic?

I se mai anunță în plus, și aproape în același timp, că toți caii pe care îl consacrase, după trecerea Rubiconului, și pe care îi lăsase să pască în libertate, refuzau să mănînce și plîngeau foarte mult.

După declarația filozofului Strado, s-au văzut sus în aer oameni de foc pornind unii contra altora.

Din mîna servitorului unui soldat țîșnise o flacără foarte puternică. Lumea credea că o să i se ardă mîna, dar, cînd se stinse flacăra, mîna nu suferise nimic.

Dar asta nu e totul.

Într-un sacrificiu oferit de Cezar, nu se găsi inima victimei și aceasta era prevestirea cea mai înfricoșătoare care s-ar fi putut întîlni; pentru că nici un animal nu poate trăi fără inimă.

Cu ocazia unui alt sacrificiu, augurul Spurina îl avertiză pe Cezar că de idele lui martie era amenințat de un mare pericol

În ajunul acestor ide, mai multe specii de păsări au tăbărît pe un auşel care se aşezase deasupra sălii Senatului, cu o creangă de laur în cioc, şi l-au făcut bucăţi.

În seara zilei cînd se petrecuse această prevestire, Cezar cina la Lepidus, unde, potrivit obiceiului, i se aduceau scrisorile la semnat.

În timp ce semna, convivii au propus să se răspundă la întrebarea: «Care este cea mai bună moarte?»

— Cea la care le aştepţi mai puţin, spuse Cezar semnînd.

După cină, se întoarse la palatul său şi se culcă alături de Calpurnia.

Deodată, puţin, după ce adormise, aşile şi ferestrele se deschiseră cu de la sine putere. Trezit de zgomot şi de lumina lunii care se răspîndea în cameră, o auzi pe Calpurnia, care dormea adînc, gemînd şi pronunţînd cuvinte nearticulate.

El o trezi şi o întrebă de ce gemea aşa.

— Ohl dragul meu soţ, spuse ea, visam că eral străpuns de lovituri şi eu te ţineam în braţe.

A doua zi dimineaţă i se anunţă lui Cezar că, aşa cum poruncise, în timpul nopţii fuseseră ucise în templele din Roma o sută de victime, şi nici una nu dăduse un augur favorabil.

Un moment, Cezar rămase pe gînduri, apoi, ridicîndu-se, spuse:

— Binel Lui Cezar n-o să i se întîmple decît ceea ce-i este dat să i se întîmple.

Era ziua de 15 martie, ziua pe care romanii o numeau idele lui martie.

Ca niciodată, Senatul fusese convocat sub unul din porticele care înconjurau teatrul. Sub acest portic, unde se aşezară scaune pentru circumstanţă, se afla statuia pe care Roma i-o ridicase lui Pompei, după ce acesta înfrumuseţase cartierul, construind teatrul şi porticele acestuia.

Locul de întîlnire părea ales de Răzbunare şi de Fatalitate în acelaşi timp.

La ora stabilită, Brutus, fără să împărtăşească nimănui planul său, în afară de Porcia, ieşi din casă, cu un pumnal ascuns sub togă, şi se îndreptă spre Senat.

Ceilalţi conjuraţi erau adunaţi acasă la Cassius. Ei se sfătuiau dacă n-ar fi trebuit să se descotorosească şi de

Antonius odală cu Cezar. La început fusese vorba să-l bage şi pe Antonius în complot: cei mai mulţi erau de părere că trebuia primit şi el, dar Trebonius se opuse, spunînd că, mergînd odată în întîmpinarea lui Cezar, la întoarcerea acestuia din Egipt, el, Trebonius călătorise mereu impreună cu Antonius şi, în timpul acela, îi făcuse o uşoară aluzie la un plan asemănător cu cel care urma să se pună acum în aplicare; dar Antonius, deşi părea că înţelesese perfect, păstrase o tăcere deplină.

Pe de altă parte, este adevărat că nu-i spusese nimic lui Cezar.

Din cauza acestei destăinuiri a lui Trebonius, Antonius fusese lăsat deoparte.

Însă, odată cu momentul venit, nu mai era vorba doar de a-l lăsa deoparte pe Antonius; mulţi considerau că ar fi fost mai prudent să-l lovească şi pe el odată cu Cezar.

Între timp sosise şi Brutus; i se ceru părerea, dar el refuză acordul său pentru această nouă crimă, spunînd că o considera inutilă şi că o încercare atît de îndrăzneaţă, care urmărea menţinerea dreptăţii şi a legilor, trebuia lipsit de orice act de injustiţie.

Totuşi, pentru că unii se temeau de puterea extraordinară a lui Antonius, se căzu de acord să se aşeze pe lîngă persoana lui doi sau trei conjuraţi, pentru ca aceştia să-l reţină în afara Senatului în timp ce asasinatul se săvîrşea în interior.

După ce se rezolvă acest punct, plecară din casa lui Cassius. Aparent, adunarea aceasta avea drept scop să-l însoţească pe fiul lui Cassius, care urma să îmbrace toga virilă. În adevăr, conjuraţii îl însoţiră pe tînăr pînă în Forum, dar de acolo se strecurară sub porticul lui Pompei, ca să-l aştepte pe Cezar.

Dacă cineva ar fi avut cunoştinţă de complot, ar fi putut admira impasibilitatea conjuraţilor la apropierea pericolului. Mulţi erau pretori şi, în această calitate, împărţeau dreptatea. Ei ascultau expunerile cu privire la diferendul pe care îl aveau de judecat şi dădeau hotărîri atît de exacte, atît de bine motivate de parcă nimic extraordinar nu-i ameninţa, ca şi cînd ar fi avut spiritul complet liber.

Unul din acuzaţi, condamnat de Brutus la amendă, se adresă, in apel lui Cezar.

Atunci Brutus cu calmul său neobişnuit, îşi plimbă privirea peste asistenţă, spunînd:

— Cezar nu m-a împiedicat niciodată să judec în conformitate cu legea.

Totuşi, situaţia era gravă, şi ea se agrava şi mai mult cu fiecare moment care se scurgea, fără ca Cezar să fi fost de faţă.

De ce nu venea Cezar? Cine îl reţinea? Îl opreau prevestirile? Asculta de cuvîntul lui Spurina, ghicitorul acela care îl sfătuise să se teamă de idele lui martie?

Apoi, fapt care mărea neliniştea: unul din senatori, Papilius Loenas, după ce-i salutase pe Cassius şi pe Brutus, mai afectos decît de obicei, le spusese în şoaptă:

— Rog zeii să acorde succes planului la care vă gîndiţi; însă vă sfătuiesc să-i grăbiţi executarea, căci chestiunea nu mai este secretă.

După aceste cuvinte, îi părăsi, lăsîndu-i cu teama ca complotul să nu fie descoperit.

Şi, culmea îngrijorării, în momentul acela un sclav al lui Brutus veni în fugă să-l anunţe că soţia lui era pe moarte.

În adevăr, Porcia, foarte îngrijorată de sfîrşitul evenimentului, nu putea sta locului; ieşea, intra, întreba vecinii, ca să afle dacă auziseră ceva nou; oprea trecătorii ca să-i întrebe dacă ştiau ce făcea Brutus; trimitea în Forum mesager după mesager, ca să afle veşti.

În sfîrşit, cînd i se spuse că, desigur, Cezar fusese prevenit de vreme ce încă nu ieşise din casă, deşi era ora unsprezece dimineaţa, ea căzu în nesimţire, se schimbă la faţă şi-şi pierdu cunoştinţa. Văzînd-o în starea aceasta, femeile sale începură să se vaiete şi să ceară ajutor.

La strigătele lor, veniră vecinii şi, cum ea era palidă, ţeapănă şi rece, într-o clipă se răspîndi în tot oraşul vestea că murise.

Însă, revenindu-şi daloritâ îngrijirilor pe care i le dădeau femeile din casă, porunci să se dezmintă vestea că ar fi murit.

Dar, după cum am văzut, zvonul acesta ajunsese pînă în Forum şi pînă la Brutus.

Brutus nici măcar nu se clinti; stoicul avea ocazie să-şi pună în practică principiile, după care un necaz personal nu trebuie ţinut în seamă faţă de interesul public.

El rămase deci în Senat, nepăsălor, aşteptîndu-l pe Cezar.

Tocmai atunci sosi Antonius. El venea să anunţe din partea lui Cezar că acesta nu mai ieşea şi ruga Senatul să amîne şedinţa pentru o altă zi.

LXXXVII

La vestea aceasta, conjuraţii, temîndu-se că dacă Cezar nu participa la şedinţă în ziua aceea complotul ar fi putut fi demascat, se hotărîra ca unul din ei să-l caute pe Cezar acasă şi să facă tot posibilul ca să-l aducă.

Dar cine să meargă?

Alegerea căzu pe Decimus Brutus, supranumit Albinus.

Trădarea acestuia era cu atît mai gravă cu cît, după Marcus Brutus, el era omul pe care Cezar îl iubea cel mai mult: de aceea, îl instituise al doilea moştenitor al său.

El îl găsi pe Cezar atît de zdruncinat de teama soţiei sale, căreia îi dăduseră o oarecare consistenţă relatările ghicitorilor, încît, aşa cum am spus, se hotărîse să nu iasă din casă în ziua aceea.

— Cezar, îi spuse el, aminteşte-ţi un lucrul Că senatorii s-au adunat, convocaţi de tine; ei sînt dispuşi să te declare rege peste toate provinciile situate în afara Italiei şi să te autorizeze să porţi acest titlu cînd vei străbate celelalte regiuni şi celelalte mări. Aşa că dacă acum ar veni cineva să le spună senatorilor, care te aşteaptă acum pe scaunele lor, să plece astăzi şi să se întrunească într-o altă zi — într-o zi cînd Calpurnia ar fi visat mai frumos — ce crezi că ar spune cei care te invidiază, şi cine i-ar mai crede pe amicii lăi cînd vor spune că nu există o supunere oarbă, că nu există tirania cea mai deplină?

Însă, dacă vrei să socoteşti neapărat că ziua aceasta este nefastă, ei bine, vino în Senat şi anunţă personal că amîi şedinţa pentru o altă zi.

Şi, cu aceste cuvinte, îl luă de mînă şi-l atrase spre uşă.

Cezar făcu Calpurniei un ultim semn şi plecă.

Dar abia ajunse în stradă că un sclav încercă să se apropie de el. Cezar era înconjurat, ca de obicei, de

o mulțime de clienți care îi solicitau favoruri: sclavul fu îndepărtat fără să fi putut ajunge pînă la Cezar. Atunci fugi la Calpurnia.

— Ține-mă aici pînă la înapoierea lui Cezar, îi spuse el; am să-i comunic lucruri de cea mai mare importanță.

Dar asta nu a fost totul.

Un prelor pe nume Artemidor din Cnid, care preda limba greacă la Roma și care îi vedea adesea pe principalii conjurați, scrisese pe o tăblică principalele amănunte și se sili să i-o înmîneze. Dar, văzînd că pe măsură ce primea cererile, Cezar le trecea ofițerilor care îl înconjurau, ridică tableta în sus și strigă:

— Cezar! Cezar!

Apoi, cînd Cezar îi făcu semn să se apropie, adăugă:

— Cezar, citește asta, singur și repede: ea conține lucruri importante, care te interesează personal.

Cezar luă tableta, făcu un semn din cap și încercă — este adevărat — să-și arunce ochii pe ea, dar nu reuși atît era de înghesuit de mulțimea care se strîngea în jurul lui ca să-i vorbească. Așa că intră în Senat ținînd încă în mînă tableta pe care tot nu apucase s-o citească.

În apropiere de Senat, la cîțiva pași, Cezar coborî din lictică, dar abia coborîse că se întîlni cu Papilius Loenas, același care, cu o jumătate de oră mai înainte, urase lui Brutus și lui Cassius succes deplin.

Papilius Loenas îl acapară.

Așa cum se întîmplă cînd un om important părea că vrea să-i spună ceva lui Cezar, toți se retraseră, iar Cezar și Loenas se găsiră în mijlocul unui cerc destul de larg pentru ca cei care îl formau să nu poată auzi cuvintele schimbate între senator și dictator.

Cu toate acestea, cum Loenas părea că-i vorbește foarte animat și că Cezar îl asculta cu mare atenție, conjurații începură să se teamă, cu atît mai mult cu cît știau că Loenas avea cunoștință de complot și avură impresia că erau denunțați de colegul lor. Așa că se priviră între ei, încurajîndu-se din ochi, să nu aștepte pînă să fie prinși, ci mai bine să prevină această înjosire, sinucigîndu-se. Cassius și încă vreo cîțiva puseră mîinile pe pumnalele ascunse sub haine, cînd Brutus, care se strecurase pînă în primele rînduri ale cercului, recunoscu, după gesturile făcute de Loenas, că între Cezar și acesta era vorba mai curînd de o rugăminte foarte vie decît de

o acuzare. Cu toate acestea, nu le spuse conjuraţilor nici un cuvînt, ştiind că în jurul lor erau numeroşi senatori care nu făceau parte din complot, însă îi surîse lui Cassius, ca să-l liniştească. Aproape în acelaşi moment Loenas îi sărută mîna lui Cezar şi se despărţi de el. Fiecare înţelese că nu fusese vorba decît de chestiuni personale.

Apoi, Cezar urcă treptele porticului şi se găsi în incinta unde se ţinea adunarea în ziua aceea.

Se îndreptă spre scaunul care îi era rezervat.

În acest moment, potrivit celor dinainte stabilite, Trebonius îl luă pe Antonius şi-l scoase din sală, pentru a-l lipsi pe Cezar de ajutorul său în cazul cînd s-ar fi angajat vreo luptă, şi începu să-i vorbească despre lucruri care ştia că îl interesează.

În timpul acesta, deşi făcea parte din secta lui Epicur, adică nu credea în altă viaţă, Cassius, ciudat, se uita ţintă la statuia lui Pompei, de parcă ar fi invocat-o pentru reuşita încercării.

Atunci se apropie Tullius Cimber. Şi asta se stabilise de mai înainte. Tullius Cimber trebuia să vină să-i solicite lui Cezar rechemarea fratelui său, care fusese exilat. El îşi începu discursul.

Imediat, toţi conjuraţii se apropiară de Cezar ca şi cînd, interesaţi de soarta celui exilat, ar fi dorit să-şi unească rugăminţile lor cu rugămintea solicitantului.

Cezar refuză cererea. Era o ocazie de a se apropia şi mai mult; toţi întindeau mîinile spre Cezar.

Dar el le respinse insistenţele.

— De ce mai stăruiţi pentru omul acela? spuse el. Am hotărît odată că nu va mai intra în Roma.

Şi se aşeză, încercînd să îndepărteze mulţimea care îl sufoca.

Dar abia se aşeză, că Tullius apucă cu amîndouă mîinile toga lui Cezar şi, cu o mişcare bruscă, îi dezveli umărul.

— Asta e violenţă! strigă Cezar.

Era semnalul de atac. Casca, aflat în spatele lui Cezar, scoase pumnalul şi lovi cel dintîi.

Însă, pentru că Cezar, neliniştit, făcuse o mişcare ca să se ridice, pumnalul alunecă pe umăr şi-i provocă doar o rană puţin adîncă.

Totuşi, Cezar simţi fierul.

— Ah! mizerabile, Cascal strigă el, ce faci?

Şi apucînd cu o mînă pumnalul, îl lovi pe Casca cu stilelul de care se folosea ca să scrie pe tăbliţe.

Cînd Cezar striga cuvintele acestea în latină, Casca, rănit, striga şi el, în greceşte:

— Ajutor, frate!

Atunci se produse o puternică mişcare: cei care nu făceau parte din complot se retraseră, tremurînd din tot corpul, neindrăznind nici să-l apere pe Cezar, nici să fugă, nici să spună vreun cuvînt. Acest moment de ezitare fu iute ca gîndul, apoi fiecare conjurat îşi scoase pumnalul, îl înconjură pe Cezar în aşa fel încît în orice parte se întoarse nu văzu şi nu simţi decît oţelul. Însă el, fără să dea drumul pumnalului lui Casca, se zbătea între toate aceste mîini înarmate care, fiecare, voia să aibă partea ei la asasinat şi să guste, ca să spunem aşa, din sîngele său, cînd, deodată, în mijlocul acestor ucigaşi îl recunoscu pe Brutus şi simţi că acesta, pe care îl numea fiul său, îi dăduse o lovitură de pumnal în vintre.

Atunci dădu drumul pumnalului lui Casca, şi fără alt reproş decît cuvintele: *Tu quoque, mi fili!* (şi tu, fiul meu!), fără să încerce să se mai apere, îşi acoperi capul cu toga şi-şi lăsă corpul pradă săbiilor şi pumnalelor.

Şi totuşi, Cezar rămăsese în picioare, iar asasinii loveau cu atîta sete, încît ajunseseră să se rănească între ei: însuşi Brutus se alese cu mîna spintecată. Toţi se umplură de sînge.

În fine, fie din întîmplare, fie că asasinii îl împinseseră într-acolo, el se prăbuşi la picioarele statuii lui Pompei, al cărui soclu îl însîngeră.

«Încît, spune Plutarh, părea că Pompei asistase la pedepsirea duşmanului căzut acum la picioarele lui şi zbătîndu-se încă sub mulţimea rănilor.»

Trupul neînsufleţit al lui Cezar rămase întins la picioarele statuii lui Pompei. Brutus înaintă în mijlocul Senatului ca să explice şi să laude actul care se săvîrşise. Dar senatorii, înfricoşaţi, se repeziră spre ieşiri, semănînd nelinişte şi groază în rîndul poporului, strigînd unii: «Îl asasinează pe Cezar!», alţii: «Cezar a fost ucis!», după cum unii ieşiseră cînd încă Cezar mai era în picioare, sau după ce Cezar se prăbuşise.

Atunci se produse în stradă o tulburare aproape tot atît de mare pe cît fusese în Senat cu un moment mai devreme; unii îşi închiseră uşile, alţii îşi părăsiră

magazinele şi băncile, dar toţi se repeziră spre porticul lui Pompei.

Antonius şi Lepidus, cei doi mari amici ai lui Cezar, fugeau temîndu-şi viaţa.

Conjuraţii, grupaţi, cu pumnalele şi săbiile năclăite de sînge, ieşiră din Senat şi urcară pe Capitoliu nu ca nişte fugari, ci ca nişte oameni radioşi şi plini de încredere, chemînd poporul la libertate şi chemînd la ei persoanele de vază pe care le întîlneau în drum.

Şi, în primul moment, unii din aceia care sînt întotdeauna gata să treacă de partea învingătorilor şi să laude succesul, se alăturară ucigaşilor ca să lase impresia că ajutaseră conspiraţia şi să-şi atribuie partea lor de glorie. Printre aceştia fură Caius Octavius şi Lentulus Spinter. Mai tîrziu, amîndoi au fost pedepsiţi pentru sîngeroasa lor fanfaronadă, ca şi cum ar fi fost nişte adevăraţi ucigaşi: Antonius şi Octavius îi condamnară la moarte nu ca asasini ai lui Cezar, ci pentru că se lăudaseră că fuseseră.

În acest timp, cadavrul rămăsese întins într-un lac de sînge. Toată lumea venea să-l vadă, dar nimeni nu îndrăznea să-l atingă. În cele din urmă, trei sclavi îl ridicară şi-l duseră acasă într-o lectică din care atîrna un braţ.

Calpurnia era prevenită de nenorocirea abătută asupra-i: ea primi în pragul casei corpul neînsufleţit al soţului ei.

Fu chemat medicul Antistus.

Cezar era mort, însă, din toate cele douăzeci şi trei de răni, numai una singură, aceea primită în piept, fusese mortală. Se spune că fusese cea de-a doua lovitură pe care-o primise.

În planul lor, conjuraţii stabiliseră că, după uciderea lui Cezar, corpul acestuia să fie tîrît pe străzi, apoi aruncat în Tibru; bunurile sale confiscate, iar actele sale declarate nule. Însă teama ca Antonius, consul, şi Lepidus, comandantul cavaleriei, care dispăruseră în timpul asasinatului, să nu reapară în fruntea armatei şi a poporului, făcu să nu se înfăptuiască nimic din ceea ce se stabilise în această privinţă.

A doua zi, Brutus, Cassius şi ceilalţi conjuraţi se prezentară în Forum şi vorbiră poporului. Discursurile lor începură şi se sfîrşiră fără ca spectatorii să dea vreun semn de aprobare sau dezaprobare. Din această profundă

tăcere reieşea un dublu adevăr: că poporul îl onora pe Brutus, dar îl regreta pe Cezar.

In acest timp, Senatul se adunase în templul Terrei, iar Antonius, Plancus şi Cicero propuseră o amnistie generală şi invitară toată lumea la înţelegere şi armonie. Se decretă deplina siguranţă a conjuraţilor şi, mai mult încă, Senatul emise un decret prin care se stabileau onorurile care să li se acorde acestora.

După ce luă această hotărîre, Senatul ridică şedinţa, iar Antonius îşi trimise fiul pe Capitoliu pentru a servi ca ostatic conjuraţilor, care se retrăseseră acolo ca să se pună sub protecţia Romei.

Cînd toată lumea se găsi reunită, se jură pace din nou; toţi se îmbrăţişară. Cassius cină la Antonius, iar Brutus la Lepidus. Ceilalţi conjuraţi fură invitaţi la unii şi la alţii, unii la prieteni, alţii la simple cunoştinţe.

Văzînd toate acestea, fiecare credea că lucrurile se aranjaseră în mod înţelept şi că Republica se restabilise pentru totdeauna.

Dar în toate calculele acestea nu se ţinuse seama de popor.

A doua zi, în zori, Senatul se întruni din nou şi, în termenii cei mai onorabili, îi mulţumi lui Antonius că înăbuşise primii germeni ai unui război civil. Apoi, Brutus fu copleşit de elogii. După aceea urmă distribuirea provinciilor: Brutus primi insula Creta; Cassius — Africa; Trebonius — Asia; Cimber — Bithynia şi Brutus Albinus — Galia circumpadană.

Intre timp începuse să se vorbească în mod discret despre existenţa unui testament al lui Cezar. Se spunea că Cezar făcuse acest testament în luna septembrie trecută, în satul Lavicanum, şi că, după ce-l sigilase, îl încredinţase primei dintre vestale. Prin acest testament instituia trei moştenitori.

Aceşti trei moştenitori erau cei trei strănepoţi ai lui. Primul era Octavius; el primea trei sferturi din succesiune. Al doilea era Lucius Penarius şi al treilea Quintus Pedius. Aceştia doi din urmă dobîndeau fiecare cîte o optime din bunurile lui Cezar. In plus, îl adopta pe Oclavius şi-i dădea numele său. Declara mai mulţi din amicii săi — care aproape toţi au fost asasinii lui — tutorii fiilor săi, dacă ar fi avut. Pe Decimus Brutus, acela care venise să-l ia de acasă, îl aşeza în a doua clasă a legatarilor săi, lăsa poporului roman grădinile sale de pe Tibru şi fiecărui

cetățean cîte trei sute de sesterți.

Iată ceea ce se zvonea prin popor și crea un fel de agitație.

Dar mai era un motiv de neliniște — apropierea funeraliilor. De vreme ce trupul nu fusese aruncat în Tibru, trebuiau să aibă loc funeralii. La început s-a venit cu ideea să se facă în secret, dar se temură să nu irite poporul. Cassius fu de părerea că, chiar cu un asemenea risc, înmormîntarea să nu fie publică; însă Antonius îl rugă atît de mult pe Brutus, încît Brutus ceda.

Era a doua greșeală pe care o comitea. Prima fusese cînd îl cruțase pe Antonius.

Mai întîi, Antonius citi testamentul lui Cezar în fața casei acestuia. Tot ce se zvonise mai înainte în Forum, în piețe și pe la răspîntiile din Roma era adevărat. Cînd poporul află că Cezar îi lăsase grădinile sale de pe Tibru și cîte trei sute de sesterți de fiecare cetățean, izbucni în plînsete și în vaiete, se arătă foarte afectat de soarta lui Cezar și-și mărturisi părerea de rău pentru moartea lui.

Antonius alese acest moment pentru a transporta corpul de acasă pe Cîmpul lui Marte.

Acolo se ridicase un rug aproape de mormîntul fiicei sale Iulia, și o capelă aurită, după modelul templului lui Venus Genitrix în fața tribunei pentru cuvîntări. În această capelă se pregătise un pat din fildeș, acoperit cu o țesătură din aur și purpură peste care fuseseră așezate armele mortului și loga în care fusese ucis. Apoi, pentru că se considerase că ziua întreagă n-ar fi ajuns celor care ar fi adus daruri pentru rug, dacă s-ar fi respectat ritmul ceremonial al unui marș funebru, se anunță că fiecare putea să meargă fără vreo ordine stabilită, și pe unde ar fi voit.

În plus, începînd de dimineață, se oferi poporului spectacole de jocuri funerare, iar în aceste spectacole aranjate de Antonius se cîntau bucăți destinate să atîțe mila și indignarea, printre altele monologul lui Ajax dintr-o piesă de Pacuvius, monolog în care se găsea următorul vers:

Salvatu-i-am ca să mă piardă!

În mijlocul acestui început de agitație, convoiul mortuar al lui Cezar se puse în mișcare.

Noi, care am văzut atîtea zile furtunoase în care se

aleg destinele unui popor sau ale unui regat, ne amintim că sînt ore predestinate şi fatale, cînd se simte ceva plutind în aer, anunţînd răscoala şi revoluţiile.

In ziua aceea, Roma n-avea înfăţişarea ei obişnuită. Pe templele situate de-a lungul drumului pe care trebuia să treacă alaiul mortuar se agăţaseră simboluri de doliu; statuile fuseseră încoronate cu cununi din ramuri funerare. Oameni sinistri şi ameninţători treceau în sus şi în jos: sînt chipuri care par aşezate sub ocrotirea Teroarei şi care nu ies decît cînd aceasta trece despletită pe străzi.

La ora stabilită, corpul lui Cezar fu ridicat. Magistraţi, unii în exerciţiu, alţii eşiţi din funcţie, purtară catafalcul în Forum.

Acolo trebuia să se facă o haltă; în timpul haltei, corpul fu aşezat pe o estradă separată.

Cînd spunem corpul, facem o greşeală; corpul era închis într-un fel de sicriu şi era înlocuit cu o efigie din ceară, făcută după chipul lui Cezar şi mulată după natură imediat după moarte. Efigia avea culoarea palidă a unui cadavru şi lăsa să se vadă cele douăzeci şi trei de răni prin care ieşise sufletul acesta blînd, care se apărase împotriva lui Casca, dar se supusese legilor destinului cînd aceste legi îi fuseseră prezentate de mîna lui Brutus.

Estrada, pregătită dinainte, era dominată de un trofeu amintind victoriile lui Cezar. Antonius se urcă pe estradă, mai citi o dată testamentul lui Cezar, apoi, după testament, decretele Senatului care îi conferea onorurile publice şi private, în fine, jurămîntul senatorilor că aveau să-i fie devotaţi pînă la moarte.

In momentul acela, simţind că poporul ajunsese la gradul de exaltare pe care îl dorise, începu elogiul funebru al lui Cezar. Acest elogiu nu ne-a fost păstrat.

Ba nu, ne înşelăm; el se găseşte în Shakespeare. Pentru că Shakespeare l-a reconstituit împreună cu Plutarhul său, ori l-a reconstituit în întregime cu geniul său.

Acest discurs, pregătit cu o artă admirabilă şi împodobit cu toate florile elocinţei asiatice, produse o impresie profundă, care se manifestă prin plînsete şi suspine, urmate de strigăte de durere transformate în ameninţări şi blesteme, cînd Antonius luă toga purtată de Cezar şi o flutură pe deasupra capetelor mulţimii, toga aceea năclăită de sînge şi sfîşiată de pumnalele ucigaşilor.

Atunci se produse un mare tumult; unii voiau să ardă trupul lui Cezar în templul lui Jupiter, alţii — chiar în incinta unde fusese asasinat. În mijlocul acestei confuzii, doi bărbaţi înarmaţi cu săbii, ţinînd fiecare în mîna stîngă cîte două suliţi iar în mîna dreaptă cîte o torţă, înaintară şi puseră foc estradei.

Flăcările se înălţară repede, cu atît mai repede cu cît fiecare se grăbea să aducă lemne uscate, iar mulţimea, cu furia distrugătoare care o cuprinde în unele momenle nefaste, cum făcuse în ziua funeraliilor lui Clodius, începu să smulgă băncile scriitorilor, scaunele judecătorilor, uşile şi obloanele magazinelor şi băncilor, şi aruncă toate aceste materiale combustibile în vîlvătaia uriaşă. Dar asta nu fu totul: cîntăreţii din flaut şi histrionii, cîţi se găscau de faţă, aruncară în flăcări hainele triumfale cu care se îmbrăcaseră pentru ceremonie; veteranii şi generalii — armele cu care se împodobiseră pentru funeraliile generalului lor; femeile — podoabele, bijuteriile şi chiar podoabele copiilor lor.

Chiar în momentul acela se petrecu unul din acele evenimente îngrozitoare care par destinate să reverse cupa beţiei şi a mîniei pe care marile emoţii o pun în mîna mulţimii.

Un poet, pe nume Helvius Cinna, care nu luase deloc parte la conjuraţie, ci dimpotrivă, era un amic al lui Cezar, înaintă, palid şi complet distrus, în mijlocul Forumului. În noaptea care trecuse visase: visase că-i apăruse umbra lui Cezar, cu chipul palid, cu ochii închişi, cu corpul străpuns de lovituri; umbra venea prietenește să-l invite la cină.

În visul său, Helvius Cinna refuzase la început invitaţia; dar umbra îl luase de mînă şi, trăgîndu-l cu o forţă irezistibilă, îl silise să se dea jos din pat şi să-l urmeze într-un loc întunecat şi rece, care îi făcu o impresie atît de teribilă încît îl trezise pe nenorocit din somn. Intr-o vreme în care orice vis era o prevestire, aceasta era semnificativă şi prevestea un sfîrşit apropiat. De aceea, Helvius fu cuprins de o groază care nu-l mai părăsi nici cînd se făcu ziuă.

Totuşi, de dimineaţă, cînd auzi că se transportă corpul lui Cezar, se ruşină de propria lui slăbiciune şi se duse în Forum, unde găsi mulţimea în dispoziţia pe care am amintit-o.

Cînd apăru, un cetăţean întrebă pe un altul:

— Cine este bărbatul acesta atît de palid, care merge cu un aer atît de uluit?

— E Cinna, răspunse acesta.

Cei care auziseră numele îl repetară:

— Cinna.

Or, cu cîteva zile mai înainte, un trimis al poporului, pe nume Cornelius Cinna, ţinuse în public un discurs împotriva lui Cezar, iar lumea îl acuza pe acest Cinna că făcuse parte din conjuraţie.

Mulţimea îl confundă pe Helvius Cinna cu Cornelius Cinna.

Urmarea a fost că Helvius fu primit cu acel mormăit surd care prevesteşte furtuna; voi să se retragă, dar era prea tîrziu. Groaza întipărită pe chipul lui, interpretată ca o expresie a remuşcării, deşi în realitate nu era decît amintirea noptii precedente, îl pierdu.

Nimeni nu se mai îndoi: degeaba striga sărmanul poet că el era Helvius Cinna şi nu Cornelius Cinna, că era amicul lui Cezar, nu assasinul lui; un om îi smulse toga de pe umăr, un altul îi sfîşie tunica, un altul îl lovi cu un ciomag: sîngele ţîşni. Beţia de sînge e atît de rapidă! O clipă mai tîrziu, nenorocitul Cinna era un biet cadavru care şi mai repede încă fu sfîşiat în bucăţi. Apoi, în mijlocul acestui vacarm asurzitor se ridică un cap înfipt într-o suliţă; capul victimei.

În momentul acela, cineva strigă:

— Moarte asasinilor!

Un altul începu să agite un tăciune aprins.

Fiecare înţelese acest semnal. Mulţimea se năpusti spre rug, apucă lemne aprinse, aprinse de la ele făclii şi torţe şi urlînd, proferind ameninţări de moarte şi de incendiu, se îndreptă spre locuinţa lui Brutus şi Cassius. Din fericire, preveniţi din timp, aceştia fugiseră şi se retrăseseră la Antium. Părăsiseră deci Roma fără luptă şi ieşiseră din cetate goniţi, ca să spunem aşa, de propriile lor remuşcări.

Este adevărat că se gîndeau să se reîntoarcă atunci cînd poporul s-ar fi liniştit, căci cunoşteau inconstanţa poporului. Dar cu poporul este ca şi cu furtuna; odată dezlănţuită, nimeni nu ştie nici cînd, nici cum o să se liniştească.

Credinţa lui Brutus că înapoierea sa la Roma ar fi fost uşoară şi apropiată era cu atît mai normală cu cît, numit de curînd pretor, trebuia să ofere jocuri şi, aşa cum se

întîmpla de obicei, jocurile acestea erau întotdeauna așteptate de popor cu nerăbdare.

Insă în momentul cînd se pregălea să părăsească Antium, Brutus fu anunțat că numeroși veterani din cei care primiseră de la Cezar case, pămînt și bani, intrau în Roma cu gînduri ostile față de el.

Socoti deci prudenl să rămînă mai departe la Antium, oferind totuși poporului jocurile promise. Jocurile fură splendide: Brutus cumpărase foarte multe animale feroce și porunci ca nici unul să nu fie cruțat. Se duse chiar pînă la Neapole ca să angajeze acolo comedianți. Și pentru că în vremea aceea se găsea în Italia un mim celebru numit Canilius, el îi scrise unui amic să afle în ce oraș locuiește acest Canilius și să-l angajeze pentru jocuri, plătindu-i oricît i-ar cere.

Poporul asistă la vînători, la luptele de gladiatori, la jocurile scenice, dar nu-l ceru pe Brutus; dimpotrivă, el ridică în piața publică o coloană din marmură de Africa, înaltă de douăzeci de picioare, pe care fu săpată următoarea inscripție: *Părintele patriei.*

Cauza ucigașilor era pierdută; cu toate că murise, Cezar îi biruise pe asasini, după cum cînd era în viață, îi învinsese pe dușmani. Nu numai Roma, dar universul întreg îl plîngea pe Cezar. Slrăinii se îmbrăcară în doliu și înconjuraseră rugul, fiecare marcîndu-și dezolarea după cum era obiceiul în țara lui.

. . . . . .

Conjurații crezuseră că cu douăzeci și trei de lovituri de pumnal se putea ucide un om, și văzură într-adevăr că nimic nu era mai ușor de ucis decît corpul; însă sufletul lui Cezar continua să trăiască și plutea pe deasupra Romei.

Niciodată nu fusese Cezar mai viu ca acum, de cînd Brulus și Cassius îl culcaseră în mormînt. El părăsise vechea îmbrăcăminte; vechea îmbrăcăminte era toga însîngerată și ciuruită de lovituri de pumnal pe care Antonius o fluturase pe deasupra cadavrului lui Cezar și pe care, în ceje din urmă, o aruncă pe rug. Vechea îmbrăcăminte fusese mistuită de flăcări, iar spectrul lui Cezar, același spectru pe care Brutus îl văzuse prima dată la Abydos și a doua oară la Filippi, apăru acum purificat în ochii mulțimii.

Cato fusese omul legii.

Cezar fusese omul umanității.

Şi acum înţelegem perfect că pentru cei care l-au văzut pe Cezar numai din punctul de vedere al trupului Cezar fusese un tiran. Înţelegem de ce şcoala, acest loc cu orizonl scurt şi strîmt, a făcut din Cato un martir şi din Brutus şi din Cassius nişte eroi. Înţelegem de asemenea că istoricii care au copiat pe Plutarh, Suetoniu, Tacit, Apion, Dio Cassius n-au văzut în aceşti istorici decît ceea ce s-a găsit, adică faptul împlinit. Oamenii aceştia care ne-au transmis faptul împlinit scriau în întuneric: ei nu le puteau spune contemporanilor decît ceea ce cunoşteau, nu puteau transmite contemporanilor lor decît ceea ce ştiau, generaţiilor viitoare numai ce văzuseră.

Însă, după părerea noastră, omul care nu va vedea în marile fapte împlinite din această imensă perioadă genezică altceva decît ceea ce au văzut autorii păgîni — şi nu va face decît să-i copieze traducîndu-i, sau să-i traducă copiindu-i, acela nu va scrie ca ei, în obscuritate: acela va fi orb.